

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADEMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

26.starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums

2024.gada 17.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 26th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference*

17 May, 2024

Rēzekne 2024

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA
EKONOMIKAS UN PĀRVALDĪBAS FAKULTĀTE**

***REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
FACULTY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT***

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

26.starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2024.gada 17.maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 26th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
17 May, 2024*

Rēzekne 2024

Par rakstu saturu atbild autori.

Atbildīgā par izdevumu:
Mg.oec. Anita PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utenos Koleģija Higher Education institution*)
Ph.D. Daiva Beržinskienė-Juožainienė (*Kolpingo Koleģija Higher Education institution*)
Dr.iur. Ilona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.iur. Artūrs Gaveika (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Ph.D. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Dr.iur. Līga Mazure (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Ph.D. Rūta Meištē (*Kolpingo Koleģija Higher Education institution*)
Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Ph.D. Halyna Synytsyna (*State Biotechnology University, Kharkiv*)
Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.philol. Simona Jankauskaitė (*Kauno Koleģija Higher Education institution*)
Mg.iur. Aldis Kaļva (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg. iur., Mg. soc.sc., Mg.sc.ing. Ilga Krampuža (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.oec. Jelena Volkova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)
Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Rakstu krājumā apkopoti pētījumi par aktuāliem jautājumiem uzņēmējdarbībā, mārketingā, finansēs, grāmatvedībā, tiesībās. Pētījumos izvērtēti ar tautsaimniecības attīstību saistītie teorētiskie, ekonomiskie un tiesiskie aspekti starptautiskā, valstiskā un organizāciju skatījumā.

Krājums paredzēts izmantošanai studentu mācību un pētnieciskajā darbā ekonomikas, tiesības zinātņu, vadības, administrēšanas un nekustamo īpašumu pārvaldības studiju virzienos, kā arī citu nozaru studiju virzienos, kuros tiek apgūti ekonomikas, vadības un tiesību zinātņu studiju kursi.

Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālo atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Ekonomikas un pārvaldības fakultātes Biznesa un sabiedrības procesu pētniecības institūta Zinātniskā padome 2024. gada 22. novembrī

ISSN 2592 – 8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2024

© Autoru kolektīvs, 2024

SATURS

Lpp.

EKONOMIKA UN VADĪBA ECONOMICS AND MANAGEMENT

<p>Austēja Aleknaitē, Augustē Šveikauskaitē, Raminta Freibergytē, Juras Tamelis, Alonso Pastor Cebrecos INCREASING SALES IN LOGISTICS <i>Pārdošanas apjoma palielināšana loģistikā</i></p>	8
<p>Aistē Andziulytē, Viltē Janionytē, Karolis Mikalauskas, Simona Jankauskaitē, Sebastian Tudose TECHNOLOGY INNOVATIONS IN THE FIELD OF LOGISTICS <i>Tehnoloģiju inovācijas loģistikas jomā</i></p>	12
<p>Rineta Bisikirskaitē, Nidas Marma, Domantas Vyniautas, Dovydas Aleksandravičius, Simona Jankauskaitē, Valeria Putina EFFECTIVE WAYS OF LOADING AND UNLOADING CARGO <i>Efektīvi kravu iekraušanas un izkraušanas veidi</i></p>	19
<p>Andris Buļš ĀRĒJĀ FINANSĒJUMA AVOTA INVESTĪCIJU NOZĪME RĒZEKNES NOVADA ZEMNIEKU SAIMNIECĪBAS "EDGARI" ATTĪSTĪBĀ <i>The Importance of Investments from the External Source of Financing in the Development of Farm "Edgari" in Rezeknes District</i></p>	26
<p>Lūcija Burmeistere ĒNU EKONOMIKAS APRĒĶINĀŠANAS METODEDES UN TO SALĪDZINĀJUMS BALTIJAS VALSTĪS <i>Methods of Calculating the Shadow Economy and Their Comparison in the Baltic States</i></p>	34
<p>Skaidrīte Deksnē SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS RISKAM PAKĻAUTO IEDZĪVOTĀJU INTEGRĀCIJA DARBA TIRGŪ: SITUĀCIJAS ANALĪZE UN RISINĀJUMI <i>Integration of the Population at Risk of Social Exclusion into the Labor Market: Analysis of the Situation and Solutions</i></p>	46
<p>Katrīna Grietiņa, Laura Liukpetrytē, Monika Popliauskaitē, Juras Tamelis, Simona Jankauskaitē SUSTAINABLE LOGISTICS IN LATVIA AND LITHUANIA <i>Ilgspējīga loģistika Latvijā un Lietuvā</i></p>	55
<p>Karina Gudavičiūtē, Giedrē Gudeliūnienē, Indrē Knyvienē GAMA GROUP ANALYSIS OF DEVELOPMENT OPPORTUNITIES <i>Gama grupas attīstības iespēju analīze</i></p>	62
<p>Sajad Arshad Jetha, Ivan Kolupai, Roman Kuznec, Abderrahmane Boulachgour, Laima Jeseviciute-Ufartiene, Vilma Morkuniene MINIMUM WAGE IN THE BALTICS <i>Minimālā alga Baltijā</i></p>	72
<p>Samanta Kuvete INTEGRĒTĀ MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJA UZŅĒMUMĀ "IGGI BĀRS & KARBONĀDES" UN TĀS PILNVEIDOŠANAS IESPĒJAS <i>Integrated Marketing Communications in "Iggi Bars & Karbonades" Company and Opportunities for Improvement</i></p>	83

Jeļena Līksniņa NODOKĻU ADMINISTRĒŠANAS PROBLĒMAS <i>Tax Administration Problems</i>	91
Deimantė Marija Litvinaitė, Martynas Barkus, Nikas Dauskartas, Juras Tamelis, Nana Bardavelidze TRANSPORTING VARIOUS CARGO TYPES BY ROAD IN LITHUANIA <i>Dažādu veidu kravu pārvadājums pa autoceļu Lietuvā</i>	98
Urtė Mikučiūnaitė EXPLORING REVENUE GENERATION MECHANISM IN MOBILE APPLICATIONS: AN ANALYSIS OF MONETIZATION METHODS <i>Ieņēmumu ģenēšanas mehānisma izpēte mobilās lietotnēs: monetizācijas metožu analīze</i>	104
Santa Mukāne AUGŠDAUGAVAS NOVADA PAŠVALDĪBAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS <i>Development Opportunities of the Municipality of Augšdaugavas County</i>	112
Aivars Navickas, Nojus Bielskis, Adrijus Kandrotas, Lukas Minca, Marianna Linuža, Simona Jankauskaitė ANALYSIS OF FOREIGN VESSEL TRAFFIC AND ITS ECONOMIC IMPACT ON THE PORT OF KLAIPEDA <i>Ārvalstu kuģu saiksmes un tās ekonomiskās ietekmes uz Klaipēdes ostu analīze</i>	118
Sandra Pužule KREDITĒŠANAS NOZARES ATTĪSTĪBA LATVIJĀ <i>Development of the lending industry in Latvia</i>	124
Iļona Romaņuka DARBA SAMAKSAS ATŠĶIRĪBU IZPĒTE DZIMUMU GRIEZUMĀ LATVIJĀ <i>Study on Wage Differences by Genders in Latvia</i>	130
Julija Siniakova, Giedrė Gudeliūnienė, Indrė Knyvienė COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFITABILITY INDICATORS OF TOURISM COMPANIES: THE CASE OF LITHUANIAN COMPANIES <i>Tūrisma uzņēmumu rentabilitātes rādītāju salīdzinošā analīze: Lietuvas uzņēmumu gadījums</i>	137
Elvijs Stepens HIPOTEKĀRĀ KREDĪTA TEORĒTISKIE ASPEKTI <i>Theoretical Aspects of Mortgage Loan</i>	147
Augustas Toločka, Kasparas Skrupskas, Milena Meldaikytė, Juras Tamelis ISSUES IN THE TRANSPORT MANAGEMENT: THE CASE OF LITHUANIAN AND UKRAINIAN COMPANIES <i>Transporta pārvaldības jautājumi: Lietuvas un Ukrainas uzņēmumu piemērs</i>	156
Raivis Ūzuliņš GAĻAS LIELLOPU AUDZĒŠANA PREIĻU NOVADA SAUNAS PAGASTA BIOLÓGISKAJĀ ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀ “STIKĀNI” <i>Breeding of Beef Cattle in the Organic Farm “Stikāni” at Sauna Parish, Preili Region</i>	161
Jeļena Volkova, Aleksandrs Tarvids GLOBĀLO RISKU VADĪBA RAŽOŠANAS UZŅĒMUMOS <i>Global Risk Management in Manufacturing Companies</i>	169
Gintarė Žilinskienė, Indrė Knyvienė EMPOWERING TOMORROW: UNLOCKING STUDENTS POTENTIAL THROUGH SOFT SKILLS DEVELOPMENT <i>Rītdienas iespējas: studentu potenciāla apzināšana, izmantojot starpnozaru prasmju attīstību</i>	178

TIESĪBU ZINĀTNE LAW SCIENCE	
Laura Grodze KARA MEDICĪNAS JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>The Concept of Military Medicine and It's Historical Development</i>	185
Jānis Gruzniņš IESLODZĪJUMU VIETU DARBĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS <i>The Legal Regulation of Imprisonment Operations</i>	194
Linda Irbe MĀKSLĪGĀ INTELEKTA TIESISKAIS REGULĒJUMS EIROPAS SAVIENĪBĀ <i>Regulation of Artificial Intelligence in the European Union</i>	199
Kristīne Ivulāne ATTEIKŠANĀS IEROSINĀT KASĀCIJAS TIESVEDĪBU KRIMINĀLPROCESĀ: PROCESUĀLIE ASPEKTI UN SENĀTA PRAKSE <i>Refusal to Initiate the Cassation Proceedings in Criminal Cases: Procedural Aspects and a Practice of the Senate</i>	207
Viktorija Larkina ĢIMENES TIESA BĒRNU TIESĪBU EFEKTĪVĀ REALIZĀCIJĀ <i>The Family Court for the Effective Realization of Children's Rights</i>	213
Edgars Škutāns KUKUĻNEMŠANAS KRIMINĀLTIESISKIE ASPEKTI <i>Criminal Aspects of Bribery</i>	223
Inga Zalužinska APCIETINĀJUMA KONTROLE PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ <i>Detention Control in Pre-Trial Criminal Proceedings</i>	231

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

INCREASING SALES IN LOGISTICS *PĀRDOŠANAS APJOMA PALIELINĀŠANA LOĢISTIKĀ*

Austėja Aleknaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, austėja.ale473@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Augustė Šveikauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, auguste.sve389@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Raminta Freibergytė

Kauno kolegija Higher Education Institution, raminta.fre349@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Juras Tamelis

Kauno kolegija Higher Education Institution, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Alonso Pastor Cebrecos

Universidad Francisco de Vitoria, alonso.pas313@go.kauko.lt, Madrid, Spain

Scientific supervisor Mg.philol. Simona Jankauskaitė

Abstract. *With the past intense growth of international trading, a logistics sector is experiencing huge volumes of transportation by all modes of transport included. Still, being a business field, growing most rapidly of all and being crucial to facilitate the global businesses, logistics companies are still facing a high competition. Even with a high demand in services, transportation business has to find the ways of providing high quality, cost effective and adaptable services. Thus, this article depicts the main criteria necessary to achieve the increase in logistics business, as well as a good experience analysis of a company successfully operating in the field.*

Keywords: *changes in logistics sector, implementation of technologies in logistics, increasing sales, optimization of processes.*

Introduction

In the competitive logistics industry, achieving sales growth is essential for companies to thrive amidst evolving market trends and technological advancements. This paper explores strategies utilized by logistics firms to boost sales, addressing challenges, and offering recommendations for sustained success in this dynamic sector.

The aim of the research is to explore how logistics companies increase sales, addressing key factors.

Objectives of research are:

- to uncover the primary methods used to increase sales in the field of logistics;
- to identifying potential obstacles and challenges faced by logistics companies in their efforts to increase sales;
- to present the case of a Lithuanian logistics company by depicting the recommended solutions to increase sales.

The object of the research is increasing sales in logistics.

Research methods: scientific literature analysis, structured interview. The results of the research are provided in the conclusion part of this paper.

Key points of the increasing sales in logistics

In recent years, the logistics sector has been one of the fastest growing sectors worldwide. This dynamic industry is not only experiencing continuous growth but is also attracting attention due to constant changes and innovations that are changing the traditional approach to sourcing, warehousing, and delivery. One of the most important indicators of the logistics sector is the growth of sales, which has become a decisive factor in assessing the health and prospects of this sector.

Sales growth in the field of logistics is a multifaceted phenomenon influenced by both internal and external factors. Internal factors include effective supply chain management, optimal warehousing process, fast and efficient delivery mechanism and proper development

of goods and services. On the other hand, external factors such as economic conditions, technological development, variability of consumer needs and market competition have also had an important impact on sales growth in the logistics sector.

Increasing logistics sales is an important business goal to manage the supply chain more efficiently and increase profits. Here are some key points for increasing logistics sales:

- **Effective supply chain management:** effective supply chain management helps optimize warehousing, delivery, and other logistics processes. Technologies such as automation and data analytics can reduce the time and costs required to move goods from supplier to customer (*Christopher, 2016*).
- **Tailoring offers to customer needs:** by analyzing data about customer preferences, personalized offers and services can be created. This allows us to better meet market needs and increase customer loyalty (*Kotler & Keller, 2006*).
- **Expanding into new markets:** expanding into new markets can provide an opportunity to increase sales. Logistics strategies should be adapted to each new market to ensure efficient delivery of goods and services (*Kotler & Keller, 2006*).
- **Efficiency of warehousing and goods handling:** well-managed warehouses and efficient goods handling make it possible to reduce the time that goods spend in the warehouse and increase the availability of goods to customers. It can also reduce costs and increase profits (*Christopher, 2016*).
- **Optimizing transportation:** optimized transportation can help reduce costs and lead times. This includes route optimization, cargo consolidation and the use of efficient logistics technologies (*Christopher, 2016*).
- **Implementation of continuous improvements:** continuous improvement of logistics processes allows companies to be competitive in the market. This includes continuously analyzing processes, identifying, and implementing potential improvements, and providing customer feedback through data analytics (*Liker, 2004*).

Thus, the increasing movement of goods between countries and regions is one of the main factors driving the growth of sales in the field of logistics. Globalization and international trade open up new markets, promote exports and imports, and create greater levels of demand and supply. In addition, rapidly developing e-commerce and online trading platforms provide additional opportunities for logistics companies to reach new customers and expand their activities. To be able to supply the necessary services on time and gain profit, the logistics companies must embrace the effective changes in supply chain, warehouse and transportation management, constantly suggest the offers meeting the dynamics of customers' needs, and practice a constant development of new markets.

Changes that the increasing sales in logistics has introduced

The heavy burden of a wave of change has recently engulfed the logistics sector, which has been influenced by rapidly changing consumer needs, technological development, and globalization. Growing sales in the logistics sector have introduced several significant changes that are worthy of detailed analysis.

E-commerce and online commerce: the strong growth trend of online commerce has led logistics companies to reorganize their supply chains and increase delivery speed and efficiency. The growth of online sales required the integration of new technologies and the implementation of efficient inventory management systems (*Fernie & Sparks, 2014*).

Rising consumer expectations: consumers are becoming increasingly demanding in terms of delivery speed, security, and convenience. Therefore, logistics companies must invest in new technologies to meet these expectations and maintain a competitive advantage (*Christopher, 2016*).

Robotics and automation: in the logistics sector, the use of automated systems and robots in warehouses, delivery center operations and even packaging processes is increasing. This helps reduce labor costs, improve efficiency, and reduce the risk of errors (*McKinsey, 2019*).

Increasing focus on sustainability: as public awareness of environmental protection grows; logistics companies must look for sustainable delivery methods. This includes planning routes more efficiently, using less energy-efficient vehicles and reducing waste (*McKinnon, 2010*).

Data analytics and artificial intelligence: logistics companies are beginning to use data analytics and artificial intelligence more intensively to optimize their supply chains, predict demand and reduce excess inventory. This helps to manage the flow of goods more efficiently and reduce costs (*Fernie & Sparks, 2014*).

Mobile technology: logistics workers use mobile technology to manage warehouse operations, deliveries, and inventory faster and more efficiently. Mobile apps and tools also help improve communication between different chains and increase collaboration (*Jackson, 2023*).

International Trade: globalization is driving international trade, requiring logistics companies to adapt to more complex supply chain and inventory management processes. This requires expanding logistics networks, adapting to the legal acts and cultural differences of different countries, and handling customs formalities more efficiently (*Anderson, 2023*).

These changes create an account of challenges and opportunities for the logistics sector, encouraging the further process of innovation and increasing efficiency. To maintain a competitive advantage in this rapidly changing environment, logistics companies must be flexible, ready to innovate and quickly adapt to changing market conditions.

Effective methods implemented in a logistics company: the case of Tomegris, UAB

In order to find out how the logistics companies raise their sales, one Lithuanian rapidly growing logistics company, Tomegris, UAB, was interviewed. The aim of the research was to analyse the issues that the company faces in a rapidly growing demand of logistics services and high competition in the field. Also, it was important to depict the effective methods helping increase sales and the market share too.

For the study a structured interview as a method was conducted.

To start with, Tomegris, UAB is a transportation and logistics services provider. From 2003 until now the company has experienced a constant rapid growth and fast increase in the number of clients. It is a company that provides services for mainly transporting cargo that is non-standard in size and weight. Tomegris, UAB is known and works throughout Europe, including the Scandinavian countries (*Tomegris UAB, 2024*).

Regarding the key points in sales, the company states, that the quality of their services is one of the most important aspects in logistics. Quality assurance is the essential part of the services, as it is the main concern of their customers.

Nevertheless, a timely delivery of the cargo is very important to maintain a good relationship with customers. To gain trust from customers, companies need to do everything as agreed and even better.

It is also very significant to communicate with clients, according to the representative, especially it is very useful to communicate face to face, go on business trips and discuss customers' needs and expectations. Another important part is the agreement of a suitable price for both parties, this feature is also distinguished by the company.

The team of this company is very professional with a lot of experience and performs the work reliably and at a favourable price. This helped them increase their value in Lithuania and throughout Europe.

In general, it can be concluded that this Lithuanian company Tomegris, UAB pays a lot of attention to satisfying the customers' needs by providing a high-quality and timely delivery of cargo, which guarantees a good name, reputation, trust among customers, and obviously, an increase of sales.

Conclusions

1. In conclusion, it can be said that the effective increase of logistics sales is an essential business goal, as it allows companies to optimally manage the supply chain, adapt offers to customer needs and expand into new markets. Continuous improvement of technology, continuous learning and cooperation with suppliers and partners are very important. All this provides efficient supply chain management and profit increases.
2. Constant changes in the logistics sector encourage companies to analyse their operations and look for new, efficient management methods that would be effective. The most important points that should be evaluated are the following: electronic and online trade, satisfaction of customer wishes, robotization, the importance of sustainability and artificial intelligence. All this leads companies to invest in innovation and develop more efficient activities.
3. The study of Lithuanian logistics company Tomegris, UAB showed that companies must prioritise their customers' needs. Customer relationship management must rely on maintaining a face-to-face contact and ensuring the cooperation. Good pricing strategy and suitable company reputation can not only maintain, but also increase the sales and gain a bigger market share in the field.

Bibliography

1. Anderson, M. (11.10.2023). *Unveiling the Importance of Logistics in International Trade*. <https://www.invensis.net/blog/importance-of-logistics-in-international-trade>
2. Christopher, M. (2016). *Logistics & Supply Chain Management*. https://www.ascdegreecollege.ac.in/wp-content/uploads/2020/12/Logistics_and_Supply_Chain_Management.pdf
3. Fernie, J., & Sparks, L. (2014). *Logistics and Retail Management: Emerging Issues and New Challenges in the Retail Supply Chain*. (4th edition). https://bacalagiblog.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/02/logistics_and_retail_management_4th_edition1.pdf
4. Jackson, R. 25.10.2023). *Mobile Technology is Disrupting Supply Chain Management and Productivity*. <https://itsupplychain.com/mobile-technology-is-disrupting-supply-chain-management-and-productivity/>
5. Kotler, P., & Keller, K.L. (2006). *Marketing Management*. [https://bawar.net/data0/books/5ba269133886d/pdf/\[Philip_Kotler,_Kevin_Lane_Keller\]_Marketing_Manag.pdf](https://bawar.net/data0/books/5ba269133886d/pdf/[Philip_Kotler,_Kevin_Lane_Keller]_Marketing_Manag.pdf)
6. Liker, J.K. (2004). *The Toyota way: 14 management principles from the world's greatest manufacturer*. <https://vietnamwcm.files.wordpress.com/2008/07/mcgraw-hill-thetoyotaway-14managementprinciples.pdf>
7. McKinnon, A. (2010). Environmental sustainability: a new priority for logistics managers. *Green Logistics: Improving the Environmental Sustainability of Logistics*. 3-30. <https://books.google.lt/books?id=ZBxPC2KhOUwC&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=false>
8. McKinsey. (2019). *Automation in logistics: Big opportunity, bigger uncertainty*. <https://www.mckinsey.com/industries/travel-logistics-and-infrastructure/our-insights/automation-in-logistics-big-opportunity-bigger-uncertainty>
9. Tomegris, UAB. (2024). *About Our Company*. <https://tomegris.lt/about/>

TECHNOLOGY INNOVATIONS IN THE FIELD OF LOGISTICS *TEHNOLOĢIJU INOVĀCIJAS LOĢISTIKAS JOMĀ*

Aistė Andziulytė

Kauno kolegija Higher Education Institution, aiste.and993go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Viltė Janionytė

Kauno kolegija Higher Education Institution, vilte.jan888@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Karolis Mikalauskas

Kauno kolegija Higher Education Institution, karolis.mik602@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Sebastian Tudose

University Alexandru Ioan Cuza of Iasi, studose530@gmail.com, Iasi, Romania

Scientific supervisor PhD Sorina Chiper

Abstract. *The field of logistics has seen numerous technological innovations in recent years, driven by advancements in technology, automation, and data analytics. Some key examples of innovations in logistics include automation and robotics, predictive analytics and maintenance, internet of things and so on. Although these innovations sound advantageous to some, there may be some conflicting thoughts regarding these said advancements in the logistics field. Therefore, this article aims to analyse the beneficial and critical factors as well as the impact that innovations introduce to the logistics field.*

Keywords: *artificial intelligence, innovations, logistics, logistics business, supply chain.*

Introduction

Technological innovations in logistics have been rapidly transforming the industry, streamlining processes, increasing efficiency, and reducing costs. There are numerous technological innovations in logistics such as artificial intelligence in the supply chain, the use of automatic vehicles, databases and many more. These reasons benefit logistics tremendously but there may be disadvantages and risks factors like cybersecurity risks, data privacy concerns, technological obsolescence, workforce displacement and many more that challenge the benefits of these technological innovations.

The aim of the research is to evaluate the benefits and harms of technological innovations in logistics around the world.

Tasks of the research are:

- to present the technological innovations in logistics;
- to analyse the usage of Artificial Intelligence in the supply chain;
- to depict the implementation and advantages of databases used in businesses;
- to provide possibilities of integrating the IoT in logistics.

The focus of the research is innovations in the logistics field around the world.

Research method scientific literature analysis.

The results are provided in the conclusions section of this article.

The use of industrial automation in logistics

Automation has taken a great step ahead facilitating the companies' processes.

The aim of it is to automatically perform all those tasks that are repetitive without the need for human intervention. All the necessary information is provided so that the systems can self-manage and be accessible if external intervention is necessary. The flexibility to adapt to market innovations and pressures is required for operational and business success. Technology

provides a timely response to industry needs, including the desire for preparedness and resilience, and industrial autonomy is the next level of performance (*Atria Innovation, 2023*).

Robotics is a major field automotive processes prevail. That is a type of automation, that involves the use of robots in production lines to accomplish assembly or picking duties. Recent years have seen the rise in popularity of collaborative robots, whose diminutive size and security features allow them to operate alongside or with operators without putting themselves in danger (*Atria Innovation, 2023*). Information is extracted from images taken through the use of vision cameras. This information can be of various kinds, including detecting defects in pieces, determining the actions to be taken based on the object found, or simply reading codes. Deep Learning is used to detect or classify captured photos (*Atria Innovation, 2023*).

In logistics the use of autonomous vehicles is common today, especially for use in transporting material or maintenance. Combining it with robotic arms and computer vision is common (*Atria Innovation, 2023*). These are only a few of the possible technologies used in automation. It should be noted, that it is not enough to apply only one of them to automate a process in most cases. It is therefore necessary to use a combination of two or more of the mentioned technologies (*Atria Innovation 2023*).

Benefits of industrial automation

Automating tasks improves efficiency in the process by performing various tasks more quickly, and also production can be sustained 24 hours a day. Higher quality can be achieved by automating tasks, which allows for greater efficiency in the process by being able to perform various tasks more quickly. Production can also be maintained 24 hours a day (*Atria Innovation, 2023*). As productive work means less commuting time, it makes everything much easier. Optimized system with the use of automatic vehicles makes work easier and more efficient with much lower costs (*Alliance for automotive innovation, 2024*).

It can also involve an initial investment, but it also allows great savings. Cost savings - although automation can involve an initial investment, it also allows great savings. There are several reasons for this, such as fewer mistakes, which makes the product more economical and reduces the amount of waste generated by mistakes. An automated system allows the collection and storage of a large amount of information about the process. It is easy to perform analyses that can help improve the process and make it more efficient. Automating the toughest tasks keeps people out of perilous situations. Moreover, automated systems have great security measures that prevent accidents from occurring (*Atria Innovation, 2023*).

Disadvantages of industrial automation

Industries using machines and robots to boost their efficiency will lead to job displacement and joblessness. With regard to those changes, the society would face economic and social challenges. Still, the over reliance on automation can lead to a potential loss of skills and proficiency of employees. Their skills may be lost if they become too dependent on automated systems (*Atria Innovation, 2023*). Thus, creativity and innovation can be limited by the presence of automation in the manufacturing process, as machines are designed to follow specific instructions or designs, depending on the industry (*Macrometa, 2024*).

To sum up, according to Atria Innovation (2023), automating industrial processes can have numerous advantages. Due to their complexity, tasks will continue to be performed by people. But, even in the most routine tasks, the application of automation in any of its versions can offer great benefits and advantages for everyone.

Artificial intelligence in the supply chain

In the competitive global market, companies must operate efficiently to maintain growth. Artificial intelligence (AI) predicts demand, optimizing inventory and supply chain processes to prevent stock issues (*Patel, 2023*). The 2020 Covid-19 pandemic has shown supply

chain vulnerabilities, prompting companies to invest in digital solutions for enhanced efficiency and competitiveness (Javiad, 2024).

When the supply chain is fully optimized with successful supply chain management (SCM), companies are likely to experience these benefits (Patel, 2023):

- *Decreased operating costs*, example, a grocery store proprietor purchases fresh vegetables directly from the farmer, bypassing the need for intermediaries, it can result in cost savings and expedite the availability of produce in the store (Patel, 2023).
- *Inventory management optimization*. AI systems monitor inventory, track usage patterns, and reorder items as necessary, cutting shipping costs, preventing stock-outs, improving capital turnover, and avoiding inventory backlogs (Industry news, 2024).
- *Shorter delivery times and on-time delivery*. Walmart employs AI to examine sales trends and fine-tune inventory management, diminishing instances of product shortages and expediting the delivery of fresh groceries to customers (Patel, 2023).
- *Enhanced supplier relationship management*. AI-powered supplier relationship management (SRM) software helps in selecting suppliers based on pricing, past purchases, and sustainability. Robotic process automation (RPA) automates routine supplier tasks like invoice sharing and payment reminders (Javiad, 2024).

Although AI offers numerous advantages for supply chain management, it comes with its own set of challenges. Therefore, it is crucial to acknowledge some of the drawbacks linked to its application in supply chains (Patel, 2023):

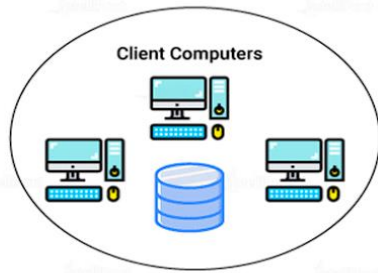
- *Biased algorithms*. Design flaws or erroneous data sorted into algorithms can lead to limited software and technical artefacts. AI duplicates societal biases for race, gender, and age, which increases social and economic inequalities. If data is not representative of the entire supply chain, it can lead to skewed results and poor decision-making (Patel, 2023).
- *System Limitations*. Typically hosted on the cloud, AI systems require substantial bandwidth, leading to significant initial costs for many supply chain partners. Accessing these AI capabilities may also necessitate specialized hardware at times (Gulati, 2023).
- *Loss of human expertise*. Automation may result in employment reductions, particularly in roles focused on repetitive tasks (Sander, 2023).

All in all, the significance of AI in supply chain management is projected to increase in the forthcoming years, empowering businesses to be effective in the global market and streamline their operations (Gulati, 2023). As explained, AI represents a significant transformative force, tackling both the advantages and obstacles across business functions by offering insights into operations and the ability to analyse vast amounts of data (Patel, 2023).

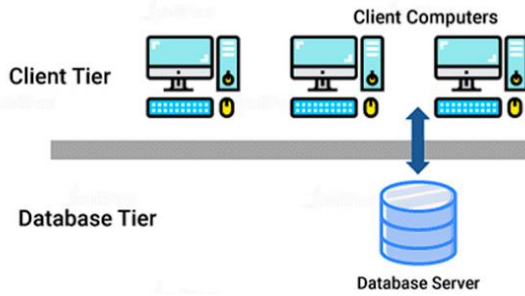
Databases and their implementation in business

Communication between the different teams and being able to store and access information is another important point of automation. Databases are used to keep track of the elements and how they relate to each other (Atria Innovation, 2023). According to TechTarget (2024), it is also commonly used in businesses to store all the information to make informed business decisions. Some of the ways the organizations use it are to improve all the processes, keep eye on buyers, etc. It can be set up for easier access management and updating. The information is organized and related information is stored in way that it can be easily accessed, retrieved, managed, and updated. It is where all data is stored, very much like a library that houses a wide range of books from different genres (TechTarget, 2024).

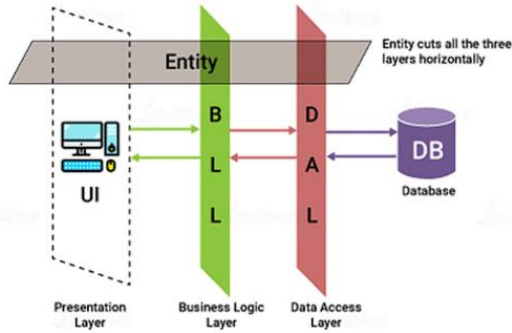
Database architecture in businesses and organizations involves the application of programming languages to design software (see Figure 1).

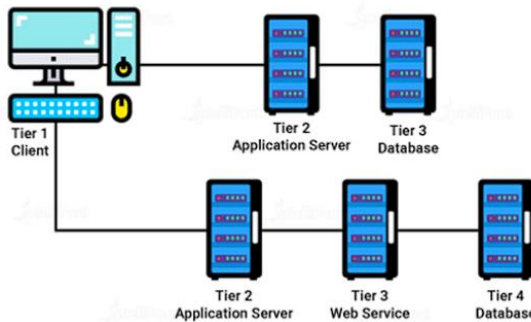
1-tier Architecture

2-tier Architecture

3-tier Architecture

n-tier Architecture

Figure 1. IntelliPaat scheme, Database architecture tiers (IntelliPaat, 2024)

The architecture can be either single-tier or multi-tier like 1-tier architecture, 2-tier architecture, 3-tier architecture, n-tier architecture, etc. (IntelliPaat, 2024)

Databases have the following components:

- *Hardware:* Physical electronic devices such as storage devices, input/output (I/O) devices, and many more. It can act as an interface between computers and real-world systems.
- *Software:* Programs for managing and controlling the overall database. Database Management System (DBMS) itself is software. The operating systems (OS), the database application programs that allow data access in DBMS, the network software that shares data, etc. are all examples.
- *Data:* It is the information that is gathered, stored, accessed, and processed by a DBMS, e.g., actual data, operational data, and metadata.

- *Procedure*: It is the specific set of instructions and rules to use a database for designing and running the DBMS, as well as to instruct users on how to operate and manage it.
- *Database access language*: This helps export data to and access the same from the database. To enter new data or update or retrieve the data from the database, you can write commands in the database access language. DBMS then displays the results in a *user-readable form* (IntelliPaat, 2024).

The databases serve as big facilitators of business by minimising data redundancy, improving data security, increasing consistency, lowering updating errors and reducing costs of data entry, data storage, and data retrieval (Intellipaat 2024).

Nevertheless, the Database Management System has its disadvantages too:

- Maintaining the software and hardware required for a DBMS is usually expensive.
- Using DBMS could seem very difficult for someone from a non-technical background.
- Since all the data is stored in one DBMS, if the software fails, all the data of the organization could be lost (IntelliPaat, 2024).

To sum up, with the help of databases, professionals in organizations are able to make use of the organized data to facilitate improved and effective decision-making, agility, and scalability. The different types of databases, along with the changes in the approaches of technology, advancements in automation, and the cloud are driving databases in new directions (IntelliPaat, 2024).

The IoT technologies for logistics

There are numerous benefits of technology. Not only facilitating the daily life, it can also be beneficial in logistics. One of the greatest technological inventions for logistics is IoT technology. This innovation helps to keep in touch with your cargos, be aware of their temperature location and conditions, whilst also being free from extra duties (TechTarget, 2023).

According to a K. Yasar and A.S. Gillis (2023), the internet of things, or IoT, is a system of interrelated devices connected to the internet to transfer and receive data from one to the other. IoT devices can be classified in to two groups:

1. Sensing devices, that include sensors and actuators.
2. General devises, that are connected by a wired or a wireless interface.

Both general devises and sensing devises transfer information to the cloud (TechTarget, 2023), (see Figure 2).

Working of IoT

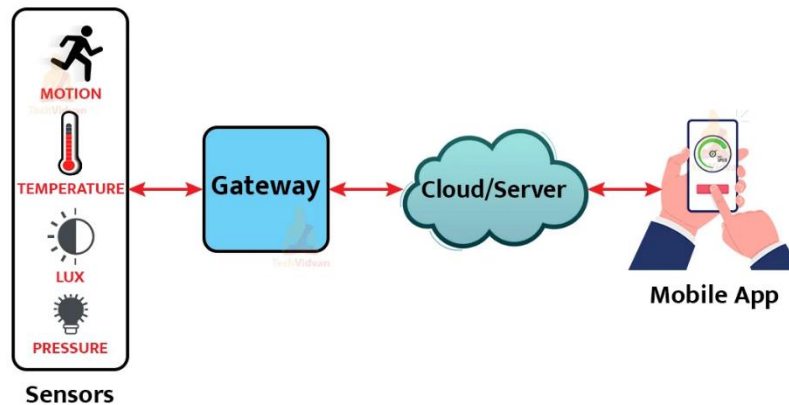

Figure 2. Working scheme of IoT (TechVidvan, 2021)

IoT in logistics is already in high use. As stated by A. Samsukha (2023), IoT technology is frequently used in wireless devices such as GPS, for package tracking, so that not only the carrier is aware of the cargos' state. It can also be tracked by the provider and purchaser as well. In addition to that, IoT technology can also be used to track inventory. By the help of sensing devices, a current inventory and number of products or components can be not only known by an amount, but it can also be interacted with, by sensing a shortage of it and optimizing stock levels. Another great usage of IoT technology is fleet management. Besides it being able to provide the location of the vehicle, it can also track its speed, estimate delivery timing, condition, optimize routes and scheduling. This way improving fleet performance. And finally, this previously mentioned technology can identify patterns, automatically predict the failures in equipment and schedule maintenance.

While being a great invention, IoT has a few resolutions that should be improved in the future to fulfil its capability. Firstly, as more sensors and devices are used in a system, there is more data to handle. Without scalable infrastructure, managing its data would be too difficult. Secondly, it is no secret that the internet is often attacked by cyberattacks, which can lead to loss in data, package, and funds burglary and many more. By increasing security businesses should be able to protect their data and prevent unauthorized access. Finally, the possibility of maintaining inaccurate data can lead businesses to huge losses, such as financial, reputational damage, legal risks, and missed opportunities for growth (Samsukha, 2023).

Overall, IoT technology is a great investment for logistics companies, due to its significant advantages in Shipments tracking, monitoring, inventory management, fleet management and predictive maintenance. However, its scalability, security, data quality, and integration should also be considered and improved to ensure its capability (Samsukha, 2023).

Conclusions

1. As the world is in a permanent change and needs of improving, in the most routine tasks, the application of automation in any of its versions can offer great benefits and advantages to everyone, but also there will continue to be tasks that can only be performed by people due to their complexity. The need of human interaction shouldn't be also neglected especially when it comes to customer experience, since the costumers are the source of income for survival and expansion.
2. Communication with AI and machines has become daily and common. It takes place through various man-machine interfaces that use menus, dialog boxes, or form elements. Sometimes,

there are used more advanced interfaces that involve voice recognition, synthesis, or natural language analysis.

3. Databases work as the system helping store and access the information of the company. It helps to increase data security and consistency. Still Database Management Systems may be pricy and need extra qualifications to manage by the company staff. Still with the help of it, companies may speed up decision-making, scalability and agility processes.
4. IoT is a greatly advance technology, helping monitor, track, manage the shipments, fleet and other fields in logistics. Still the scale of usage, security and integration in to the system of the business and the client should be taken into account.

Bibliography

1. Alliance for automotive innovation. (2024). *Benefits of automatic vehicles (AVS)*. <https://www.autosinnovate.org/initiatives/innovation/autonomous-vehicles/benefits-of-havs>
2. Atria Innovation. (2023). *7 benefits of automatic vehicles*. <https://atriainnovation.com/en/blog/7-benefits-of-industrial-automation/>
3. Gulati, A. (2023). *AI in Supply Chain: Challenges, Benefits & Implementation*. <https://www.knowledgehut.com/blog/data-science/ai-in-supply-chain>
4. Industry news. (2024). *What Role Can Artificial Intelligence Play in the Supply Chain?* https://chinadivision.com/what-role-can-artificial-intelligence-play-in-the-supply-chain?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw2PSvBhDjARIsAKc2cgOBdj6VxRgcxgna_7RXGGMljLNOpNm0WCoVzqMiCYB3zNhxcE4Ck3waAjffEALw_wcB
5. IntelliPaat. (2024). *What is database, types, examples*. <https://intellipaas.com/blog/what-is-database/#no2>
6. Javiad, S. (2024). *Top 12 Supply Chain AI Use Cases in 2024*. <https://research.aimultiple.com/supply-chain-ai/>
7. Macrometa (2024). *The Advantages and Disadvantages of Automated Factories*. <https://www.macrometa.com/articles/the-advantages-and-disadvantages-of-automated-factories>
8. Patel, V. (2023). *How Artificial Intelligence Is Revolutionizing Supply Chain Management*. <https://www.computer.org/publications/tech-news/trends/ai-revolutionizing-supply-chain>
9. Samsukha, A. (2023). *The IoT-Powered Logistics Industry: Use Cases, Benefits and Challenges*. <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2023/02/21/the-iot-powered-logistics-industry-use-cases-benefits-and-challenges/?sh=505280e06622>
10. Sander, H.T. (2023). *Artificial intelligence in the supply chain: opportunities and concerns*. <https://medium.com/life-is-too-short-for-bad-logistics/artificial-intelligence-in-the-supply-chain-opportunities-and-concerns-faeecbece8bf>
11. TechTarget. (2024). *Use of database*. <https://www.techtarget.com/searchdatamanagement/definition/database>
12. TechVidvan. (2021). *How IoT Works?* <https://techvidvan.com/tutorials/how-iot-works/>
13. Yasar, K., & Gillis, A.S. (2023). *Internet of things (IoT)*. <https://www.techtarget.com/iotagenda/definition/Internet-of-Things-IoT>

EFFECTIVE WAYS OF LOADING AND UNLOADING CARGO **EFEKTĪVI KRAVU IEKRAUŠANAS UN IZKRAUŠANAS VEIDI**

Rineta Bisikirskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, rineta.bis665@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Nidas Marma

Kauno kolegija Higher Education Institution, nidas.mar7001@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Domantas Vyniautas

Kauno kolegija Higher Education Institution, domantas.vyn787@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Dovydas Aleksandravičius

Kauno kolegija Higher Education Institution, dovydas.ale022@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Valeria Putina

University Alexandru Ioan Cuza of Iasi, valeriaputina8@gmail.com, Iasi, Romania

Scientific supervisor PhD Sorina Chiper

Abstract. *Efficient loading and unloading of cargo is an important process in various industries including logistics, transportation and shipping. This article provides a comprehensive overview of the various methods and technologies used in cargo handling to streamline operations, increase productivity and reduce risk. The discussion begins with traditional manual approaches, such as palletizing and manual handling, and moves on to consider automated solutions. Integrating current research findings and industry practices, the article provides insight into the evolving cargo handling landscape, paving the way for more efficient and sustainable logistics operations in the future.*

Keywords: *cargo handling, loading cargo, unloading cargo.*

Introduction

The continuous growth of the world population and of its standard of living, combined with the depletion of local resources, increases the dependence of the world economy on international trade. The term *cargo* refers to the goods or merchandise conveyed in a ship, airplane or vehicle. Thus, freight becomes a meaningful part of the international trade.

Load transportation is an extremely risky operation. Moving things around may seem like a straightforward task, but loading, unloading, and moving freight can result in serious harm or even death. If cargo workers do not follow the proper loading and unloading safety protocols, they run a considerable risk of being struck by or falling on big things. Maintaining employee safety and keeping one's warehouse organized requires the observance of the appropriate safety protocols.

The aim of the research is to recognize, compare, and assess diverse strategies and innovations to optimize productivity, security, and cost-effectiveness in various ways of handling cargo.

The objectives of the research are:

- to evaluate freight unloading methods, emphasizing skilled labour's role and safety;
- to depict the ways of loading ships in port operations;
- to present the process and equipment involved in loading air freight;
- to analyse the loading procedures for vehicles and bulk products onto rail cars.

Research method. Scientific literature analysis.

The results of the research are provided in the concluding part of this paper.

Freight unloading

One of the most common and used terms in Logistics industry is “unload freight”, which is the process of taking items out of a vehicle, trailer, or container after they have been moved from one point to another. Even though this is primarily a manual procedure, it is not a job for inexperienced labour. Typically, loaders, or skilled and experienced labourers, perform the unloading of freight. These experts are hired on a project basis to complete the tasks assigned to them. When their work is completed and approved, they leave until they are asked to complete that specific service again. There are also many methods that loaders apply to unload freight (*Express Freight Handlers, Inc., 2023*).

The first method is hand unloading. It may be possible to physically unload a truck in some situations. This generally happens when there are only a few heavy objects that need to be unloaded and they are small enough for one or two persons to handle. If a pallet jack is accessible, one can also hand unload a truck by using it. The delivery driver does not help move the load in these situations. If one is unable to unload by hand, they should employ one of the different methods available, so this method is usable when the freight is not heavy and can be unloaded by people’s hands and force (*Ait, 2021*).

The second method can be tailgate unloading. One can use a tailgate unload, depending on the size of the cargo. This is the process of moving the load to the tailgate or the back of the vehicle and unloading it there. When using the tailgate method, one needs to be prepared to take packages from the ground, so if they are too heavy, the pallet jack would help significantly.

It is difficult to miss a truck or trailer with a tailgate installed. The weight of these big, hefty pieces of equipment significantly increases the gross vehicle weight. The conventional lift gate raises and lowers the gate by forcing a piston through a cylinder with the help of hydraulic pressure. Usually, a control box with a straightforward “up” and “down” function is used to regulate them (*FinSMEs, 2018*).

The third method can be freight unloading using a forklift. A forklift may be used to unload the majority of trucks and loads. Forklifts can be hired easily, and on-site tradesmen frequently have high-risk forklift licenses. This is one of the easiest methods to unload a delivery truck, and it is highly recommended. Some loads, however, may be too heavy or too large for a forklift to safely unload; this can happen when the load exceeds the recommended weight or dimension limits of the forklift (*Ali, 2023*).

Forklifts are the best option for ensuring a smooth operation while handling big, heavy, and palletized goods. They are perfect for unloading shipping containers and vehicles, among other modes of transportation (*Bremco, 2024*).

It is imperative that one follows a few rules while loading a forklift truck in order to guarantee both efficiency and safety. These are the steps that need to be followed:

- Recognizing the forklift’s purpose: one has to remember that forklifts are made especially to lift and move materials. They are only meant to be used for the transportation of goods (*Ali, 2023*).
- Examining the environment: one should always be mindful of the surroundings and keep an eye out for information that specifies guidelines or limitations, such as the highest clearance heights or floor load capabilities. Additionally, forklift truck operators must keep their eyes out for any objects above that could be hit when lifting the top (*Hinz, 2022*).
- Examining the cargo: one should make sure that the cargo is stable, undamaged, and packed correctly before lifting anything. A load should not be lifted if it seems not secure or if it has been damaged in a way that could lead to instability (*Hinz, 2022*). Additionally, if the size and weight of the items that a forklift lifts are not properly accounted for, they can present serious issues. Safety, therefore, has to come first in every aspect of the loading and unloading procedure (*Chisolm, 2023*).

The fourth method can be unloading freight via a crane. This method is mainly used in heavy constructions. When operating a crane, one may unload using open vehicles. This method works well when a forklift is unavailable, or with really big or massive loads. Before unloading a crane, it is important to be aware of any movement constraints and obstacles, such as buildings or power lines.

Types of cranes:

- Mobile cranes: these cranes are flexible due to their wheels and versatility. Rough-terrain cranes, built to handle challenging conditions, and truck-mounted cranes, which are truck-mounted for convenient transport, are included in this category (*MaximCrane, 2024*).
- Tower cranes: an essential tool for building big structures, tower cranes are fixed to the earth on a concrete slab. They can effectively lift heavy things to large heights, given their enormous height (*Eusebio, 2019*).
- Overhead cranes: usually seen in factories and warehouses, overhead cranes are suspended on a structure that runs the length of the building. They provide horizontal movement along the beam, which makes material handling effective (*Ur Rehman, 2023*).
- A most innovative method can be unloading freight by using Hiab. Hiab is an international innovator in the supply of intelligent services, smart and connected solutions, and on-road load handling equipment. A truck classified as a Hiab, includes a loader-crane on the back that uses hydraulics to harness the engine's power. In situations where a forklift or crane cannot be used, this method works effectively for unloading large and medium-sized goods, and is the most advanced method.
- Telescopic cranes: these cranes have a boom made of several tubes inserted one inside the other. Their shape allows for flexibility in reaching different distances, which makes them appropriate for activities requiring flexible reach (*Ur Rehman, 2023; Everything Cranes, 2022*).
- Loader cranes: designed for loading and unloading cargo, loader cranes are mounted on trucks. They are useful in logistics and transportation for the reason of their mobility and capacity to deliver cargo to various areas (*Eusebio, 2019; Cranepedia, 2021*).
- Crawler cranes: Crawler cranes provide stability and movement on difficult terrain since they are mounted on an undercarriage with tracks. They are perfect for construction sites where the ground can be uneven (*Ur Rehman, 2023; Maxim Crane Works, 2022*).

Recognized for producing high-quality cranes, Hiab leads the industry in truck-mounted crane sales. In the modern world, it is also one of the most well-known brands of articulated and truck-mounted cranes.

Loading ships

Cargo conveyed by sea can be delivered using a great range of packing, but most sea cargo is transported in containers. The stowage of containers on a container ship is meticulously planned to maximise space, maintain ship stability, and ensure quick loading and unloading at ports.

1. Full container load (FCL). An FCL is a transport that uses the entire weight or volume of a container. An inadequate container in terms of its structure could collapse because of the weight of the containers placed above. While containers are designed to sustain up to 8 times their weight, a small structure flaw would make them crash. This occurs with hundreds of containers each year. The frame must be straight, the lashings used to lift and secure the container on the ship or truck must be in the right place, the doors must close and rust should not be visible (*Caraiani, 2008*).

2. Less than container load (LCL). Individual cargoes that are too small to fill a whole container are called cargo for a container filled partially (or LCL) and are joined by a sea carrier or a Non-Vessel-Operating Common Carrier (NVOCC) with other cargo, being loaded together in a container. Due to the repeated handling of the goods, it is mandatory that the goods be divided into pallets or placed in a crate or box, being well protected from water (Caraiani, 2008).

Cargo in small packages consists of the goods that cannot be placed in a container because they are too big to fit into a usual container or because they weigh more than the container limitations. A lot of cargo gets shipped in small packages. Such goods are placed directly into the ship's hold and must be wrapped differently from cargo in containers. The cargo in small packages is handled more often than the cargo in containers, as it can be firstly loaded in a truck or a coach to the harbor, to be unloaded and loaded again on a ship (Caraiani, 2008).

A container ship is loaded by positioning containers according to the pre-planned stowage arrangement using cranes, stacking them in designated slots on the ship's deck and hold, and securing them to ensure stability and safety during transit. Cranes lift the containers from the ground and carefully place them onto the ship's deck. Multiple containers can be handled at once, speeding up the loading process significantly (Smoteks, 2024). As the containers are lifted high into the air, the crane operators rely on hand signals and communication systems to ensure seamless coordination. Each container is positioned with utmost accuracy. Once on board, the containers are meticulously stacked using a specialized on-deck arrangement. This stacking method optimizes space and ensures maximum cargo capacity (Smoteks, 2024).

A ship-to-shore (STS) crane is a large piece of equipment, most commonly used in port operations to load and unload cargo containers from ships (see Figure 1).

Figure 1. **Ship-to-shore crane** (Pakpedia, 2017)

STS cranes are often found at container terminals and they play a critical role in ensuring the efficient functioning of ports. When mounted on rails, STS cranes can move along the pier to reach various berths. They can lift multiple containers simultaneously, which makes them indispensable for handling big loads in ports. The STS crane is positioned next to a ship when it docks. Joysticks and control panels are used to manoeuvre the crane after it is lowered onto the deck. The operator positions the spreader above the container and activates the mechanism to secure it. The crane operator can move the container to the desired location once it is lifted, onto a vessel, or on the storage area. Figure 1 above shows a ship-to-shore crane situated next to a transport and it brings out the crane's gigantic outline and complicated apparatus of this

machine that plays a vital part in harbour operations. The picture captures the pith of oceanic coordination, delineating the perplexing move between vessels and the foundation required to encourage the development of cargo. The sharp lines and points of the crane’s plan bring out a sense of productivity and control, emphasizing its capacity to handle overwhelming loads with exactness.

To safeguard against rough sea conditions, containers are secured in place using bracing, twist locks, and other specialized locking mechanisms. Every twist lock and securing mechanism plays a crucial role in maintaining the stability of the cargo during the voyage. The crew works diligently to secure each container, knowing that proper stacking and securing are essential for the safety of the ship and the cargo (Smoteks, 2024).

Loading an aircraft

A pallet filled with cargo is the initial step in loading airfreight. The dimensions of cargo planes make these pallets available in standard, 10-foot, and 20-foot lengths. A variety of cargo can be air freighted. Unit Load Devices (ULDs) are aluminium boxes with profile frames that permit netting to snap effortlessly, and there are also specialized unit load devices. Forklifts or other lift trucks are used to load the cargo before it is ready for transport. Most planes are loaded through hatches in the side or rear of the plane. Some planes also make use of a nose hatch for larger cargo (PHL, 2018).

There are different types of aircraft used in cargo transportation:

- Wide-body aircraft have two aisles running from the front to the back of the cabin, they are also known as twin-aisle aircraft. Long-haul flights between airline hubs and important destinations are typically operated using them. The ULD is used to load freight aboard the cargo compartment (see Figure 2).

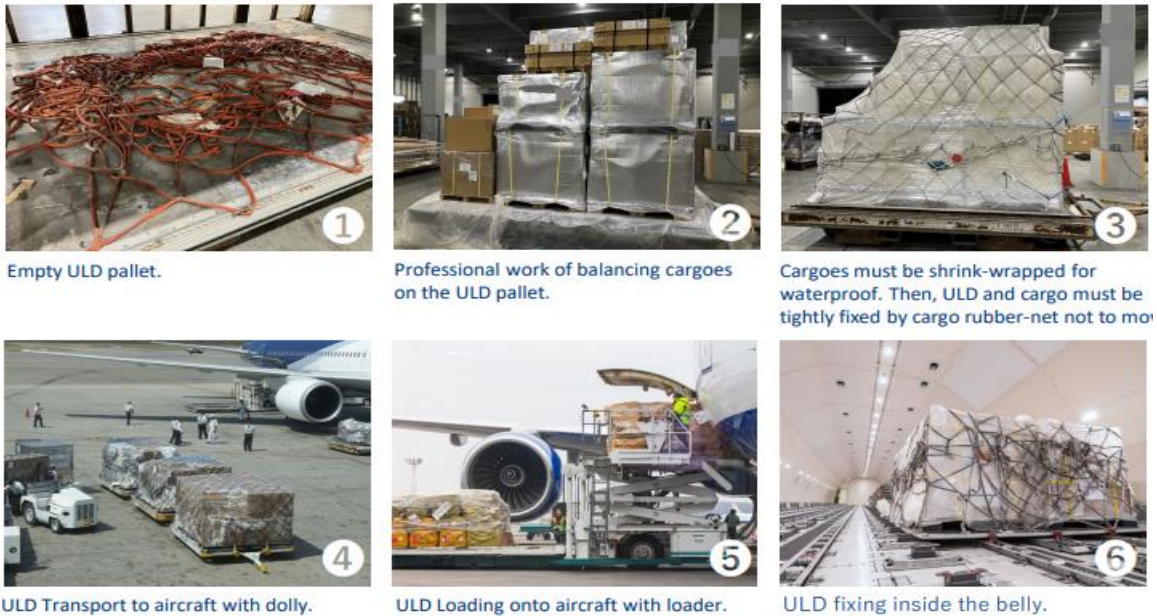

Figure 2. Ways of Loading an aircraft (Hankyu Hanshin Express, 2022)

- Single-aisle aircraft is another term for narrow-body aircraft. Compared to wide-body aircraft, they have been used for shorter or medium-distance trips carrying a smaller number of people. Converting passenger planes to cargo freighters has been popular nowadays (Aviation Learnings Team, 2020).

Loading rail vehicles

Handling cargo by rail mainly is distinguished into two parts: the rail vehicles and the bulky product transportation. Rail vehicles are loaded as mentioned below:

Vehicles are driven on and off auto racks using portable ramps, which are used to drive vehicles onto and off auto racks. Auto ramp operators open the doors at one end of the auto rack first. The ramp reaches the end of the auto rack and is secured at the level where it is going to be unloaded. The ramp can be used to safely drive cars, trucks, and sport utility vehicles (SUV) into or out of the rail car (*Track Record, 2021*).

Loading equipment for Bulky products, e.g. rail cars (the LB Industrial system version) consists of a storage silo built on grade or on a support structure that receives bulk material pneumatically conveyed from the plant (see Figure 3).

Figure 3. **Pneumatic Railcar Loader** (*LB Industrial System, n.d.*)

A series of air conveyors is used to move the material to the retractable load out spout. A dust collector on the load out spout pulls a slight draft during load out to prevent dusting. The weight in the car is measured using rail scales, and a control system fills it to the correct gross weight, as programmed by the operator. The silo support structure can be equipped with an operator control booth to monitor loading operations (*LB Industrial System, n.d.*).

The system is designed for the efficient loading and unloading of railcars with granular or powder substances by means of pneumatic vacuum or pressure systems.

The advantages, such as reduced manual labour and shorter loading times or a reduction of product loss or contamination, are the effect of the use of pneumatic load systems.

Conclusions

1. The logistics sector provides a variety of unloading techniques, ranging from manual labour to cutting-edge technology like Hiab loader-crane systems, each appropriate for a particular type of cargo and operational requirements. Logistics experts can guarantee effective and fast offloading procedures, which will support the seamless operation of the supply chain, by carefully assessing variables including cargo size, equipment availability, and safety standards.
2. Sea cargo is usually shipped in containers. The stowage of containers is planned to optimise loading and unloading at ports. A Full Container Load is a transport that uses the entire volume of a container, whereas a Less than Container Load is the transport of the individual cargos that does not fill a whole container. A container ship is loaded by using cranes. Once on board, the containers are stacked and secured in place using locking mechanisms as bracing and twist locks.

3. Pallets of cargo must be carefully coordinated during the airplane loading process, which is made easier by ULDs and specialized tools such as forklifts. While conversions of single-aisle aircraft into cargo freighters reflect changing transportation patterns to satisfy a variety of travel durations and cargo demands, wide-body aircraft effectively accommodate ULDs for long-haul trips.
4. Rail loading operations use effective techniques including pneumatic systems for loading large products and movable ramps for loading vehicles. By streamlining the procedure, these devices minimize manual effort and shorten loading times while guaranteeing precise and safe loading. Utilizing cutting-edge machinery, such as pneumatic railcar loaders, increases overall efficiency and effectiveness in train loading operations by providing extra advantages including decreased product loss and contamination.

Bibliography

1. Ait, M. (2021). *Freight Unloading Methods Explained*. <https://spartandoors.com.au/freight-unloading/>
2. Ali, H. (2023). *Forklift Loading and Unloading Procedures for Material*. https://www.hseblog.com/procedures-for-loading-and-unloading-material-loads-and-personnel-using-forklifts/#google_vignette
3. Aviation Learnings Team (2020). *How Cargo & Baggage is Loaded & Unloaded from an Aircraft – The Role of Aircraft Cargo Loaders, Belt Loaders, Cargo Dollies & ULDs*. <https://aviationlearnings.com/how-cargo-is-loaded-and-unloaded-from-an-airplane/>
4. Bremco. (2024). *How to unload a truck with a forklift*. <https://www.bremco.com.au/how-to-unload-a-truck-with-a-forklift/>
5. Caraiani, G. (2008). *Logistica Transportului*. Editura Universitara.
6. Chisolm, J. (2023). *Tips for safe loading and unloading with a forklift*. <https://www.forkcert.com/forklift-loading-and-unloading/>
7. Cranepedia. (2021). *How does a tower crane work?* <https://cranepedia.com/wikipedia/how-tower-crane-work/>
8. Eusebio, D. (2019). *11 Types of cranes Commonly Used in Construction*. <https://www.bigrentz.com/blog/types-of-cranes>
9. Everything Cranes. (2022). *What is a telescopic crane?* <https://everythingcranes.com/what-is-a-telescopic-crane/>
10. Express Freight Handlers, Inc. (2023). *What Does “Unload Freight” Mean?* <https://www.expressunload.com/what-does-unload-freight-mean/#gref>
11. FinSMEs. (2018). *Logistics Startup FlowSpace Raises \$2.2M in Funding*. <https://www.finsmes.com/2018/06/logistics-startup-flow-space-raises-2-2m-in-funding.html>
12. Hankyu Hanshin Express. (2022). *Loading guides for aircraft*. https://www.hh-express.com/en/support/1_guide/pdf20221209.pdf
13. Hinz, P. (2022). *How to Unload a Truck with a Forklift*. <https://www.adaptalift.com.au/blog/how-to-unload-a-truck-with-a-forklift>
14. LB Industrial System. (n.d.). *Bulk Material Loading/Unloading*. <https://lbindustrialsystems.com/systems-components/bulk-material-loading-unloading/>
15. Maxim Crane Works. (2022). *Crawler crane overview*. <https://www.maximcrane.com/blog/crawler-crane-overview/>
16. Maxim Crane Works. (2024). *Guide to types of cranes for construction*. <https://www.maximcrane.com/blog/guide-to-types-of-cranes-for-construction/>
17. Pakpedia. (2017). *Port Qasim*. <https://www.pakpedia.pk/port-qasim/>
18. PHL. (2018). *How to Load Cargo onto an Aircraft*. <https://www.phl.co.uk/blog/how-to-load-cargo-onto-an-aircraft>
19. Smoteks, H. (09.04.2024). *How is a Container Ship Loaded?* <https://www.fulfyld.com/blog/how-is-a-container-ship-loaded/>
20. Track Record. (2021). *How to Load and Unload Rail Cars*. <https://www.up.com/customers/track-record/tr101221-how-to-load-and-unload-rail-cars.htm>
21. Ur Rehman, A. (2023). *Crane operations: Types of cranes, Associated hazards, and precautions of cranes*. <https://www.linkedin.com/pulse/crane-operations-types-cranes-associated-hazards-abid-xyguf>

ĀRĒJĀ FINANSĒJUMA AVOTA INVESTĪCIJU NOZĪME RĒZEKNES NOVADA ZEMNIEKU SAIMNIECĪBAS "EDGARI" ATTĪSTĪBĀ *THE IMPORTANCE OF INVESTMENTS FROM THE EXTERNAL SOURCE OF FINANCING IN THE DEVELOPMENT OF FARM "EDGARI" IN REZEKNES DISTRICT*

Andris Buļš

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg. oec. **Ruta Kļaviņa**

Abstract. *The farm "Edgari" manages 138 hectares of agricultural land, specializing in cereal production and beef cattle breeding. To ensure successful development, the farm invests in precision technology for its agricultural machinery. The author investigates the support available to agricultural enterprises under Latvia's Common Agricultural Policy Strategic Plan for 2023-2027 and the financing options available from credit institutions. The study analyzes the farm's financial stability when participating in projects, attracting EAFRD funding with a 50% project intensity, and securing private financing by taking out a loan.*

Keywords: *borrowed capital, cost reduction, European Union funding, investment, productivity.*

Ievads

Valsts ilgtspējīgai izaugsmei ir nepieciešama līdzsvarota uzņēmējdarbības attīstība visā tās teritorijā. Lauksaimniecība Latvijā ir tradicionāla tautsaimniecības nozare un ieņem nozīmīgu vietu kopējā uzņēmējdarbības vides veidošanā

Lauksaimniecības uzņēmumu, īpaši mazo un vidējo saimniecību grupā ietilpstošo saimniecību, ieņēmumi galvenokārt tiek novirzīti tekošo izdevumu segšanai jeb uzņēmējdarbības finansēšanas darbību nodrošināšanai, savukārt pašu līdzekļu novirzīšana investīcijām attīstībā kļūst praktiski neiespējama. Lauksaimniecības uzņēmumi investīciju nodrošināšanai parasti izmanto divu veidu ārējos finansējumus - aizdevumi no kredītiestādēm un Eiropas Savienības un valsts piešķirtais finansējums, kas sniedz iespējas lauksaimniekiem Latvijā attīstīties un paplašināt savu darbību. Latvijas lauksaimnieki ilgstoši saņem zemāku atbalstu nekā vidēji Eiropas Savienības dalībvalstīs, tādējādi nepārtraukti pieaugošo ražošanas izmaksu rezultātā nokļūstot nelabvēlīgā pozīcijā tirgū ar spēcīgu konkurenci, kā arī nespējot nodrošināt aktīvu investēšanas procesu no saviem līdzekļiem. Arī biedrības "Zemnieku saeima" valdes priekšsēdētāja ir norādījusi, ka uz 2020. gadu izdevumi Latvijas lauksaimniekiem ir pārsnieguši Eiropas Savienības vidējo līmeni, tajā pašā laikā tiešmaksājumi ir ievērojamo zemāki par vidējo līmeni. Tiešo maksājumu finansējums Eiropas Savienības dalībvalstīs ir rēķināts balstoties uz vēsturiskajiem rādītājiem, kas vairs neatbilst esošajai situācijai. Šis nepamatotais tiešmaksājumu sadalījums starp dalībvalstīm būtiski iedragā Latvijas lauksaimniecību un kropļo konkurenci, un līdz ar stingrākām vides un klimata prasībām saimniekošana kļūst arvien grūtāka (*Biedrība "Zemnieku saeima", 2020*).

Pētījuma mērķis ir analizēt ārējā finansējuma avota investīciju ietekmi uz zemnieku saimniecības „Edgari” attīstību.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) raksturot zemnieku saimniecības “Edgari” darbību;
- 2) novērtēt zemnieku saimniecības “Edgari” finanšu rādītājus, piesaistot investīcijas.

Pētījuma objekts ir zemnieku saimniecība “Edgari”.

Pētījuma priekšmets saimniecības attīstība, piesaistot ārējos finansējuma avotus investīcijām.

Pētījuma periods 2020. - 2023. gadi.

Pētījumā pielietota monogrāfiskā un analīzes pētījumu metode, apkopojot informāciju par izvēlēto tēmu izvirzīto uzdevumu ietvaros un izmantojot būtiskāko no tās tēmas

raksturošanai; grafiskā metode, fokusējot pieejamo informāciju un iegūtos pētījuma datus un atspoguļojot tos autora veidotos grafiskajos attēlos pētījuma mērķa sasniegšanai; kā arī loģiski-konstruktīvā metode.

Uzņēmuma finanses ir uzņēmuma naudas plūsma, kas ir sava veida asinsrites sistēma, no kuras ir atkarīga uzņēmuma dzīvotspēja. Tāpēc jebkuram uzņēmumam svarīga ir finanšu vadība un plānošana. Īstermiņā finanšu plānošana nozīmē īstermiņa ienākumu un izdevumu līdzsvarošana. Naudas plūsmas plānošana ir rēķinu, ieņēmumu no pamatdarbības, dažādu saimniecisko izdevumu, apgrozāmo līdzekļu plānošana. Ilgtermiņa finanšu plānošana ir uzņēmuma stratēģija un ieguldījumu plānošana. Galvenais uzņēmuma finansēšanas uzdevums ir racionāla līdzekļu avotu izvēle, lai varētu finansēt vajadzīgos izdevumu apjomus un nodrošināt vēlamo ienākumu līmeni.

Lai gūtu peļņu no savas saimnieciskās darbības, uzņēmums var izmantot ne tikai savus, bet arī aizņemtus līdzekļus. Aizņemtie līdzekļi (aizņemtais kapitāls) pēc būtības ir uzņēmuma parādi vai saistības. Aizņemtā kapitāla izmantošana no vienas puses palielina uzņēmuma finansiālās iespējas un paātrina kapitāli apriti, bet no otras puses - paaugstina uzņēmuma finansiālā riska pakāpi, jo saimniecisko neveiksmju gadījumos var rasties problēmas ar parādu atmaksāšanu (*Abizāre–Vagre, 2011*). Investēšana ir ieguldīšana uzņēmumā ar mērķi gūt peļņu izmantojot ilgtermiņa kapitālu.

Saskaņā ar *Luminor Bank AS*, kas ir viena no kredītiestādēm, kas aktīvi finansē lauksaimniekus, apkopoto informāciju, tieši mazie un vidējie uzņēmumi pēdējos gados ir bijuši elastīgāki un spējusi reaģēt uz ekonomiskās situācijas izmaiņām un turpinājuši domāt ilgtermiņā, plānojot uzņēmumu turpmāko attīstību. Visbiežāk lauksaimnieki aizņemas līdzekļu lauksaimniecības tehnikas iegādei - traktoriem, kombainiem, augsnes apstrādes agregātiem, sējmašīnām, miglotājiem u.c. 2022. gadā lauksaimnieki ļoti aktīvi investēja jaunas tehnikas iegādē, jo bankas finansēto traktoru skaits pieaudzis par 44%, kopumā izsniedzot finansējumu 230 traktoriem un kombainiem, savukārt 2023. gada pirmajos trijos mēnešos finansējums piešķirts 34 lauksaimniecības tehnikas vienību iegādei. Investīciju kredīti aktīvi tiek izmantoti zemes iegādei vai dažādu ēku būvniecībai, piemēram, kaltēm, graudu glabātavām un tehnikas novietnēm, kā arī 2023. gadā ļoti pieprasīts bijis finansējums apgrozāmiem līdzekļiem. Lauksaimniecības un mežsaimniecības nozarei kopumā *Luminor Bank AS* 2022. gadā izsniegusi finansējumu 46 miljonu euro apmēra, kas ir par 25% vairāk nekā 2021. gadā. Papildus novērojumu liecina, ka lauksaimnieku tehnika kļūst arvien jaudīgāka un vienlaikus ekonomiskāka, notiek aktīvi saimniecību modernizēšanas uzlabojumi, kā arī vienlaikus novērots būtisks lauksaimniecības tehnikas cenu kāpums, vidēji vienam darījumam izsniedzot finansējumu ar 142 000 euro (*Luminor, 2023*).

Lauksaimniecība ir valsts subsidēta nozare, tas ir valsts lauksaimniecības uzņēmumiem sniedz finansiālu atbalstu. Lauksaimniecība ir svarīga nozare visās Eiropas Savienības (turpmāk ES) valstīs, un tās visas saņem Eiropas Savienības līdzekļus no kopējās lauksaimniecības politikas (turpmāk KLP) budžeta. Izmantojot Eiropas Lauksaimniecības garantiju fondu (turpmāk ELGF), tiek atbalstīti lauksaimnieki, bet lauku apvidus, klimata pasākumus un dabas resursu apsaimniekošanu atbalsta Eiropas Lauksaimniecības fonds lauku attīstībai (turpmāk ELFLA).

Lai sekmētu kopējās lauksaimniecības politikas mērķu sasniegšanu, katram finanšu periodam Latvijā tiek izstrādāts politikas plānošanas dokuments. Līdz šim tā bija lauku attīstības programma, bet 2023. - 2027. gada periodam ir izstrādāts jauns dokuments - Kopējās lauksaimniecības politikas stratēģiskais plāns.

No tiešo maksājumu veidiem vislielākais atbalsta apjoms 2023. - 2027.gada periodā plānots kā ilgtspēju sekmējošais ienākumu pamatatbalsts (turpmāk ISIP), kam paredzēti 504,4 miljoni euro, un ekoshēmas, kam paredzēti 438,14 miljoni euro (*LR Zemkopības ministrija, 2024*).

Raksturojot ELGF nodrošināto ienākumu atbalstu, norādams, ka šis fonds atbalsta Eiropas Savienības lauksaimniekus, izmantojot dažādas maksājumu shēmas, tostarp pamata maksājuma shēmu, maksājumu par ilgtspējīgām lauksaimniecības metodēm (“zaļos tiešos maksājumus”) un maksājumu gados jauniem lauksaimniekiem. Visi maksājumi ir atkarīgi no atbilstības Eiropas Savienības noteikumiem par pārtikas nekaitīgumu, vides aizsardzību un dzīvnieku labturību (*Eiropas Komisija, 2023*).

Zemnieka saimniecība (turpmāk ZS) “Edgari” darbojas Rēzeknes novada Feimaņu pagastā Zemnieku saimniecība apsaimnieko aptuveni 138 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Īpašumā ir 47,39 ha jeb aptuveni 34,62% no kopējās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības, savukārt nomātās lauksaimniecībā izmantojamās zemes sastāda 90,41 ha. Zemnieku saimniecības specializācija ir graudaugu ražošana un gaļas lopu audzēšana. Saimniecībā tiek audzēti kvieši, mieži un rapsis, ganāmpulkā ir 26 zīdītājgovis. Lai raksturotu augkopības nozares attīstību un izmaiņas 1. tabulā attēlotas graudkopības kultūru platību izmaiņas no 2020. gada līdz plānotajam 2025. gadam

1.tabula

ZS “Edgari” augkopības kultūru platības laika periodā no 2020. gada līdz 2025. gadam
(ha)

(autora veidota, ZS “Edgari” Atklāta projektu iesniegumu konkursa Latvijas Lauku attīstības programmas 2014. - 2020.gadam pasākuma 4. "Investīcijas materiālajos aktīvos" projekta iesniegums, 2023)

Graudaugu kultūras	2020. gads (fakts)	2021. gads (fakts)	2022. gads (fakts)	2023. gads (fakts)	2024. gads (plāns)	2025. gads (plāns)
Kvieši, vasaras	0,00	6,86	0,00	0,00	0,00	0,00
Kvieši, ziemas	11,24	32,50	66,93	58,21	50,00	45,00
Mieži, vasaras	6,86	27,92	31,99	2,00	17,00	17,00
Auzas	0,00	0,00	1,89	0,00	0,00	0,00
Tritikāle, vasaras	22,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Rapsis, vasaras	7,88	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Rapsis, ziemas	0,00	20,00	0,00	29,66	50,00	50,00
Mieži, ziemas	0,00	0,00	0,00	23,06	20,00	25,00
Papuve, kuru izmanto pārtikas un lopbarības ražošanai	0,00	0,00	4,24	0,00	0,00	0,00
Ilggadīgie zālāji	14,24	20,82	20,83	20,83	20,83	20,83
Aramzemē sētu stiebrzāļu vai lopbarības zālaugu maisījums	6,64	0,00	0,00	4,24	4,24	4,24
KOPĀ:	68,92	108,10	125,88	138,00	162,07	162,07

Galvenā augkopības kultūra ir ziemas kvieši, kas 2023. gadā sastādīja 42% no kopējās platības. Ziemas rapsis sastādīja 21%, bet ziemas mieži 17%. Saimniekošanas gaitā uzņēmējs ir atteicies no tādām graudkopības kultūrām kā vasaras rapsis un tritikāle, bet pievērsies ziemas rapsim un ziemas miežiem.

Saimniecība audzē sekojošas graudaugu šķirnes: ziemas kviešus “Skagen”, “Edvīns” (vidējā raža 2023 .gadā sastādīja 4,8 t/ha) un vasaras kviešus “Happy” (vidējā raža 2023. gadā sastādīja 4,5 – 4,8 t/ha); ziemas rapsis “Akilah” (vidējā raža 2023. gadā sastādīja 2,73 t/ha); un vasaras miežus “Laureate” (vidējā raža 2023. gadā sastādīja 5,1 t/ha).

Saskaņā ar 1. tabulā atspoguļoto informāciju, ZS "Edgari" laika periodā no 2020. gada līdz 2023. gadam ir būtiski jeb par divām reizēm palielinājusi graudaugu audzēšanai paredzētās platības, pieaugumam sasniedzot 69,08 ha. Arī turpmāk plānota graudaugu platību palielināšana, tai 2025. gadā sasniedzot jau 162,07 ha. Apstrādājamo platību pieaugums galvenokārt iespējams, pateicoties jaudīgākas, ar augstāku aprīkojuma līmeni aprīkotas traktortehnikas iegādei. Graudaugu kultūru struktūras aspektā arī novērojamas krasas izmaiņas,

ņemot vērā, ka vēl 2020.gadā būtiskāko īpatsvaru audzēto graudaugu kultūru struktūrā veidoja vasaras tritikāle 32,01%, savukārt jau 2023. gadā ZS "Edgari" audzējamo graudaugu kultūru struktūru pārorientējusi uz ziemas kviešiem (42,18%), ziemas rapsi (21,49%) un ziemas miežiem (16,72%). Arī turpmāk saimniecības graudkopības produkcijas ražošanu plānots balstīt tieši uz šīm trim iepriekš uzskaitītajām graudaugu kultūrām, kuras, balstoties saimniecības pieredzē un vērtējot tendences graudaugu iepirkšanas procesos, vērtējamas kā saimniecībai izdevīgākās.

Lopkopības nozari raksturo lauksaimniecības dzīvnieku skaits laika periodā no 2020. gada līdz 2025. gadam (2.tabula).

2.tabula

ZS "Edgari" lopkopības produkcija laika periodā no 2020. gada līdz 2025. gadam
(gabali)

(autora veidota, ZS "Edgari" Atklāta projektu iesniegumu konkursa Latvijas Lauku attīstības programmas 2014. - 2020.gadam pasākuma 4. "Investīcijas materiālajos aktīvos" projekta iesniegums, 2023)

Lopkopības produkcija	2020. gada (fakts)	2021. gads (fakts)	2022. gads (fakts)	2023. gads (fakts)	2024. gads (plāns)	2025. gads (plāns)
Slaucama govys, zīdītājgovs	21,00	26,00	25,00	26,00	26,00	26,00
Jaunlops līdz 6 mēnešiem	12,00	14,00	10,00	10,00	12,00	12,00
Jaunlops no sešiem līdz 24 mēnešiem	2,00	1,00	3,00	9,00	2,00	2,00
Tele, 24 mēnešiem un vecāka	3,00	0,00	0,00	0,00	2,00	2,00
KOPĀ:	38,00	41,00	38,00	45,00	42,00	42,00

Lauksaimniecības dzīvnieku skaits pa gadiem ir stabils. Analizējot 2. tabulā apkopoto informāciju, secināms, ka ne laika periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam, ne arī turpmākajos gados ZS "Edgari" plānos neietilpst straujš lopu skaita pieaugums, saglabājot saimniecības lopu skaitu ap 40 vienībām. ZS "Edgari" lopu struktūrā augstāko īpatsvaru plānots saglabāt slaucamām govīm, zīdītājgovīm, to paaugstinot līdz aptuveni 62% no lopu kopskaita.

Lai lauksaimnieciskā ražošana būtu efektīvāka un tīktu samazinātas saražotās produkcijas izmaksas zemnieku saimniecība "Edgari" aktīvi piedalās Eiropas Savienības finansētos projektos. Zemnieku saimniecībā "Edgari" tiek saimniekots konvencionāli, pakāpeniski palielinot lauksaimnieciskās ražošanas apjomus. Zemnieku saimniecības īpašnieks, izmantojot uzkrātās zināšanas un pieredzi, kā arī plānojot turpmāko uzņēmējdarbības attīstību, 2022. un 2023. gadā ir piedalījies divos atklātos projektu pieteikumu konkursos, spējot veiksmīgi piesaistīt ELFLA finansējumu.

2022. gadā projekta ietvaros zemnieku saimniecība "Edgari" piesaistījusi ELFLA finansējumu ar 50% intensitāti projektam, kura kopējās attiecināmās izmaksas veidoja 106 750,00 *euro* (neieskaitot pievienotās vērtības nodokli). Īstenotā projekta rezultātā zemnieku saimniecība "Edgari" iegādājusies minerālmēsļu un kaļķa izkliedētāju Kverneland Exacta TL GEO ar premium aprīkojuma līmeni, kā arī smidzinātāju Kverneland Ixtrack T3 24M ar premium aprīkojuma līmeni. Abas minētās traktortehnikas vienības nodrošina iespēju optimālā laikā mazināt augu slimības, apkarot kaitēkļus un plānot mēslojuma iestrādes. Agregāti ir aprīkoti ar ISOBUS vadības sistēmu, kas nodrošina precīzu iestatītās izsējas/izklijes normas ievērošanu, tādējādi iekonomējot laiku un finanšu līdzekļus. CentreFlow minerālmēsļu padeves-izklijes sistēma nodrošina pakāpenisku un vienmērīgu minerālmēsļu padevi, ka arī svaru sistēma nodrošina izklijes normas ievērošanu arī paugurainos un nelīdzenos laukos. Precīzo tehnoloģiju ieviešana graudkopībā samazina minerālelementu, īpaši slāpekļa zudumu un to veidotās slāpekļa oksīdu emisijas vidē. Privātā finansējuma daļas nodrošināšanai projekta ietvaros Zemnieku saimniecība "Edgari" izmantojusi kredītiestādes izsniegtā kredīta līdzekļus.

2023. gadā zemnieku saimniecība “Edgari” saņēmusi apstiprinājumu ELFLA finansēta projektam ar mērķi ieviest precīzās tehnoloģijas lauksaimniecībā. Projekts paredz sējmašīnas Kverneland U-DRILL 60001+ ar premium aprīkojuma līmeni iegādi, kopējām iegādes izmaksām sasniedzot 120 750,00 *euro* (neieskaitot pievienotās vērtības nodokli), no kuriem 50% nodrošina ELFLA finansējums. Arī šī projekta ietvaros zemnieku saimniecība “Edgari” privātā finansējuma daļas nodrošināšanai plāno izmantot kredītiestādes izsniegta kredīta līdzekļus. Iegādājamā kombinētā sējmašīna paredzēta kā sēklas, tā minerālmēsļu vienlaicīgai iestrādei. Sējmašīna ir aprīkota ar veltni un diskkiem, kas nodrošina minimālo augsnes apstrādi līdz 15 cm dziļumam. Komplektācijā ietilpst arī monitors, kas strādā ar mainīgajām sēklas un minerālmēsļu devām, nodrošinot precīzu to izsēju. Ar sējmašīnu tiks apsaimniekota ZS “Edgari” apstrādājamā aramzeme - sēti graudaugi (kvieši, mieži, rapsis) un zālāji. Projekts vēl tiek īstenots.

Zemnieku saimniecībā galvenokārt tiek izmantota konvenciālā jeb tradicionālā augsnes apstrādes tehnika, taču nākotnē, it īpaši pēc precīzo tehnoloģiju sējmašīnas iegādes projekta pabeigšanas, tiks organizēta pakāpeniska pāreja uz samazinātas augsnes apstrādes, kā arī minimālas augsnes apstrādes tehnikas izmantošanu, tādējādi sekmējot gan vidi saudzējošus, gan saražotās produkcijas pašizmaksas samazināšanās procesus. Bezāršanas tehnoloģiju pielietošana galvenokārt tiek pamatota ar ekonomiskajiem ieguvumiem, bet mazāk svarīga ir to labvēlīgā ietekme uz augsni, uzlabojot augsnes struktūru un ūdens apriti augsnē, palielinot organiskā oglekļa saturu augsnē, samazinot augsnes garozas veidošanos un uzlabojot augsnes bioloģiskās īpašības. Kopumā zemnieku saimniecības “Edgari” īpašumā ir 13 lauksaimniecības tehnikas vienības, pakāpeniski laika periodā pēc saimniecības dibināšanas (2012. gads) papildinot lauksaimniecības tehnikas parku, tostarp izmantojot Eiropas Savienības struktūrfondu līdzfinansētus projektus. Šobrīd ZS “Edgari” lauksaimniecības tehnikas parks vērtējams kā pietiekams.

Kapitāla struktūras rādītāju aprēķināšanai dati sniegti zemnieku saimniecības bilancē (3.tabula).

3.tabula

Zemnieku saimniecības “Edgari” bilance laika periodā no 2020. līdz 2022.gadam
(euro)

(ZS “Edgari” Gada pārskati, 2021.-2023.)

Posteņa nosaukums	Uz 31.12.2020.	Uz 31.12.2021.	Uz 31.12.2022.
1	2	3	4
Ilgtermiņa ieguldījumi, t.sk.:	77401	145831	300633
Pamatlīdzekļi:	77046	145476	300278
<i>Nekustamie īpašumi</i>	<i>31 853</i>	<i>31 853</i>	<i>31 853</i>
<i>Dzīvnieki un augi</i>	<i>8 220</i>	<i>8 220</i>	<i>16 720</i>
<i>Pārējie pamatlīdzekļi un inventārs</i>	<i>36 973</i>	<i>105 403</i>	<i>241 904</i>
<i>Avansa maksājumi par pamatlīdzekļiem</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>9 801</i>
Ilgtermiņa finanšu ieguldījumi:	355	355	355
Apgrozāmie līdzekļi	6724	26189	57123
Krājumi	3560	14715	45946
<i>Izejvielas, pamatmateriāli un palīgmateriāli</i>	<i>1590</i>	<i>3298</i>	<i>3615</i>

3. tabulas turpinājums

1	2	3	4
<i>Nepabeigtie ražojumi un pasūtījumi</i>	1970	11417	42331
Debitori	218	319	7749
Nauda	2946	11155	3428
Aktīvi kopā	84125	172020	357756
Pašu kapitāls:	43600	85480	93839
<i>Rezerves</i>	24098	31280	34897
<i>Iepriekšējo gadu nesadalītā peļņa vai neseptie zaudējumi</i>	14309	19502	54200
<i>Pārskata gada peļņa vai zaudējumi</i>	5193	34698	4742
Ilgtermiņa kreditori:	28261	63454	181369
<i>Aizņēmumi no kredītiestādēm</i>	9792	7932	6072
<i>Citi aizņēmumi</i>	18469	55522	175297
Īstermiņa kreditori:	12264	23086	82548
<i>Aizņēmumi no kredītiestādēm</i>	1650	1791	1865
<i>Parādi piegādātājiem un darbuzņēmējiem</i>	10543	20711	80146
<i>Nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas</i>	71	584	537
Pasīvi kopā	84125	172020	357756

Lai vērtētu saimniecības finanšu stabilitāti pēc ārējā finansējuma piesaistīšanas no kredītiestādēm, privātā finansējuma daļas nodrošināšanai, tiek aprēķināti kapitāla struktūras rādītāji: saistību īpatsvars bilancē un autonomijas koeficients (4.tabula).

Kapitāla struktūras rādītāji raksturo aktīvu un pasīvu posteņu strukturālās attiecības, kreditoru un investoru interešu aizsargāšanas pakāpi un uzņēmuma līdzekļu avotu struktūru. Praksē finansiālās stabilitātes jeb kapitāla struktūras rādītājus aprēķina, lai noteiktu saistību attiecību pret pašu kapitālu vai pasīvu kopsummu, lai novērtētu uzņēmuma iespējas paaugstināt saistību summu, tas ir, uzņēmuma kredīspēju, kā arī palīdzētu novērtēt uzņēmuma spēju noteiktā termiņā nokārtot saistības (*Mietule & Jackaniča, 2013*).

4. tabula

Zemnieku saimniecības “Edgari” finansiālo stabilitāti raksturojošie koeficienti laika periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam (ZS “Edgari” Gada pārskati, 2021.-2023.)

Gads	2020. gads	2021. gads	2022. gads
Rādītājs			
Saistību īpatsvars bilancē	0,48	0,50	0,74
Autonomijas koeficients	0,93	1,01	2,81

Saskaņā ar 4. tabulā iekļauto informāciju, ZS “Edgari” saistību īpatsvars bilancē laika periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam svārstījās robežās no 0,48 (2020. gadā) līdz 0,74 (2022. gadā), tādējādi secināms, ka šajā periodā pakāpeniski paaugstinājās ZS “Edgari” atkarība no ārējiem finansēšanas avotiem. Augsts aizņemto līdzekļu īpatsvars uzņēmuma bilancē ne vien norāda uz lielu aizņemto līdzekļu summu un būtisku atkarību no ārējiem finansēšanas avotiem, bet vienlaicīgi liecina arī par to, ka uzņēmumiem ar augstu saistību īpatsvaru bilancē regulāri jāveic noteikti procentu maksājumi. Saistību īpatsvara bilancē paaugstināšanās saistīta ar līdzfinansējuma piesaisti no kredītiestādēm īstenojot Eiropas Savienības struktūrfondu projektus.

Nākamajos gados, pilnā mērā izmantojot investīciju rezultātā iegādāto kombinēto un precīzo tehnoloģiju lauksaimniecības tehniku, samazināsies sēklas, minerālmēslojuma, degvielas un smērvielu izmaksas, rezultātā palielināsies produkcijas ražošanas efektivitāte.

Tādējādi būs iespēja sekmīgi nokārtot finanšu saistības ar kredītiestādēm un uzlabot produktivitāti.

Autors veic peļņas vai zaudējumu analīzi (5.tabula).

5.tabula

ZS “Edgari” peļņas vai zaudējumu horizontālā analīze laika periodā no 2020. līdz 2022. gadam (ZS “Edgari” Gada pārskati, 2021.-2023.)

Posteņa nosaukums	Uz 31.12.2020., euro	Uz 31.12.2021., euro	Uz 31.12.2022., euro	Dinamikas relatīvie lielumi, %	
				novirze 2021./ 2020.	novirze 2022./ 2021.
Neto apgrozījums	49684	81503	95669	64,04	17,38
Pārdotās produkcijas ražošanas pašizmaksa	55703	87772	113481	57,57	29,29
Bruto peļņa vai zaudējumi	-6019	-6269	-17812	4,15	184,13
Pārējie saimnieciskās darbības ieņēmumi	14099	43922	23136	211,53	-47,32
Pārējās saimnieciskās darbības izmaksas	0	0	582	X	X
Procentu maksājumi	2887	2955	0	2,36	-100
Pārskata gada peļņa vai zaudējumi	5193	34698	4742	568,17	-86,33

Laika periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam vērojams pakāpenisks ZS "Edgari" neto apgrozījuma pieaugums, kopumā sasniedzot pieaugumu 45 985,00 euro apmērā jeb 92%. Strauji pieaugusi arī pārdotās produkcijas ražošanas pašizmaksa, kā rezultātā pakāpeniski palielinājušies saimniecības bruto zaudējumi, 2022. gadā sasniedzot jau 17 812,00 euro. Paralēli vērojams nevienmērīgs pārējo saimnieciskās darbības ieņēmumu pieaugums, kā rezultātā visā apskatītajā periodā ZS "Edgari" darbojusies ar peļņu, maksimumu 34 698,00 euro apmērā sasniedzot 2021. gadā.

Papildus, ņemot vērā pakāpenisko precīzo tehnoloģiju traktortehnikas pieaugumu saimniecības traktortehnikas parkā, kas ļauj arvien efektīvāk apstrādāt ZS “Edgari” apstrādājamo pauguraino lauksaimniecībā izmantojamo zemi, arvien aktuālāka, īpašnieka skatījumā, kļūst atteikšanās no lopkopības produkcijas ražošanas, vienlaicīgi ganāmpulka pārdošanas rezultātā gūtos ieņēmumus novirzot uzņemto kredītsaistību daļējai dzēšanai, tādējādi uzlabojot saimniecības finansiālos rādītājus un minimizējot risku ZS “Edgari” atzīšanai par neatbilstošu finansējuma saņēmēja statusa saņemšanai turpmākās projekta pieteikumu atlasēs.

Vienlaicīgi ar apstrādājamo lauksaimniecības platību pieaugumu, augkopības kultūru struktūras izmaiņām, ka arī precīzo tehnoloģiju izmantošanu, tiek plānots arī pakāpenisks ZS “Edgari” lauksaimnieciskās ražošanas ieņēmumu pieaugums, tostarp no 87 610,00 euro 2022. gadā līdz 106 800,00 euro 2023. gadā jeb aptuveni par 22%.

Autors ir izpētījis lauksaimniecības uzņēmumiem iespējamo atbalstu saskaņā ar Latvijas kopējās lauksaimniecības politikas stratēģisko plānu 2023.- 2027. gadam un pieejamos finansēšanas veidus no kredītiestādēm.

Autors pēta audzējamo graudaugu kultūru struktūru, pārorientējoties no vasaras tritikāles audzēšanas uz ziemas kviešu, ziemas rapša un ziemas miežu audzēšanu, kā arī graudaugu audzēšanai paredzētās platību palielinājumu. Pētījumā autors analizē izmantotā mēslojuma apjoma samazināšanos, iegūtās vasaras miežu ražas apjoma palielināšanos papildus ieviešot inovatīvu lauksaimniecības tehniku.

Secinājumi un priekšlikumi

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem autors izdarījis secinājumus un sniedzis priekšlikumus ZS "Edgari" tālākai attīstībai.

1. Pie nemainīga izmantotā sēklas apjoma 2023. gadā salīdzinājumā ar 2022. gadu par 18,42% pieaudzis ZS "Edgari" iegūtās vasaras miežu ražas apjoms. 2023. gadā būtiski (par 33%) sarucis izmantotā mēslojuma apjoms, kas vistiešāk skaidrojams ar precīzo tehnoloģiju minerālmēslu un kaļķa izkliedētāja izmantošanas uzsākšanu saimniecībā.
2. Laika periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam divkāršojies ZS "Edgari" pašu kapitāls, šīs izmaiņas būtiski ietekmējot iepriekšējo gadu nesadalītajai peļņai. Ilgtermiņa kreditoru apjoms pieaudzis vairāk kā 6 reizes.
3. Laika periodā no 2020. gada līdz 2023. gadam ZS "Edgari" ir būtiski jeb par divām reizēm palielinājusi graudaugu audzēšanai paredzētās platības, pieaugumam sasniedzot 69,08 ha, turklāt plānota arī turpmāka apstrādājamo platību palielināšana, 2025. gadā sasniedzot jau 162,07 ha, kas galvenokārt īstenojama pateicoties jaudīgākas, ar augstāku aprīkojuma līmeni aprīkotas traktortehnikas iegādei.
4. ZS "Edgari" laika periodā no 2020. gada līdz 2023. gadam būtiski mainījusi audzējamo graudaugu kultūru struktūru, pārorientējoties no vasaras tritikāles audzēšanas uz ziemas kviešu (42,18%), ziemas rapša (21,49%) un ziemas miežu (16,72%) audzēšanu. Izvēlēto kultūru attīstība plānota arī turpmāk.
5. Papildus graudkopībai ZS "Edgari" nodarbojas arī ar lopkopību, taču ne periodā no 2020. gada līdz 2022. gadam, ne saimniecības turpmākajos attīstības plānos neietilpst straujš lopu skaita pieaugums, saglabājot saimniecības lopu skaitu ap 40 vienībām, no kurām ap 60% veido slaucamas govīs, zīdītājgovīs.
6. Vienlaicīgi ar apstrādājamo lauksaimniecības platību pieaugumu, graudkopības kultūras struktūras izmaiņām, kā arī precīzo tehnoloģiju izmantošanu, tiek plānots pakāpenisks ZS "Edgari" lauksaimnieciskās ražošanas ieņēmumu pieaugums, tostarp par 22% 2023. gadā salīdzinājumā ar 2022. gadu.

Priekšlikums

Ievērojot pakāpenisko precīzo tehnoloģiju traktortehnikas pieaugumu ZS "Edgari" traktortehnikas parkā, kas ļauj arvien efektīvāk apstrādāt arī pauguraino lauksaimniecībā izmantojamo zemi, izskatāma iespēja atteikties no lopkopības produkcijas ražošanas, organizējot ganāmpulka pārdošanu un iegūtos līdzekļus novirzot daļējai uzņemt to kredītsaistību dzēšanai, tādējādi uzlabojot saimniecības finansiālos rādītājus un sekmējot jaunu investīciju projektu piesaistes iespējas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Abizāre-Vagre, V. (2011). *Uzņēmējdarbības pamati*. Alberta koledža
2. Biedrība "Zemnieku saeima". (09.06.2020). *Lauksaimnieki ar valsts prezidentu un ministru prezidentu spriedīs par ES kopējo lauksaimniecības politiku*. <https://zemniekusaeima.lv/news/lauksaimnieki-ar-valsts-prezidentu-un-ministru-prezidentu-spriedis-par-es-kopejo-lauksaimniecibas-politiku/>
3. Eiropas Komisija. (2023). *Kopējās lauksaimniecības politikas (KLP) fondi*. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_lv
4. LR Zemkopības ministrija. (11.01.2024). *Latvijas Kopējās lauksaimniecības politikas stratēģiskais plāns 2023. - 2027. gadam*. https://www.zm.gov.lv/lv/latvijas-kopejas-lauksaimniecibas-politikas-strategiskais-plans-2023-2027-gadam?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.bing.com%2F
5. Luminor. (28.04.2023). Šobrīd pieejams plašs atbalsts lauksaimniekiem. *Saimnieks.lv* <https://www.saimnieks.lv/raksts/sobrid-pieejams-plas-atbalsts-lauksaimniekiem>
6. Mietule, I., & Jackaniča, A. (2013). *Uzņēmuma finanšu analīze. Teorija un praktiskā pielietošana*. RA izdevniecība.
7. ZS "Edgari" (2021.-2023.). *Gada pārskati*.
8. ZS "Edgari" (2023). *Atklāta projektu iesniegumu konkursa Latvijas Lauku attīstības programmas 2014. - 2020.gadam pasākuma 4. "Investīcijas materiālajos aktīvos" projekta iesniegums*.

ĒNU EKONOMIKAS APRĒĶINĀŠANAS METODES UN TO SALĪDZINĀJUMS BALTIJAS VALSTĪS *METHODS OF CALCULATING THE SHADOW ECONOMY AND THEIR COMPARISON IN THE BALTIC STATES*

Lūcija Burmeistere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lb20087@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg.oec. *Anīta Puzule*

Abstract. *Despite the fact that from 2012 to 2022 the economic growth rate of the Baltic states had increased, the share of the shadow economy in their economies decreased only minimally and still remains above 20% of GDP. The shadow economy consists of numerous and various components and influencing factors, the scope of which depends on the researcher, country, chosen method, and other criteria. The shadow economy is a significant economic phenomenon that needs to be controlled, monitored, and combated. To successfully combat it, it is necessary to work on methods for calculating the shadow economy, understand the formulas of these methods, their scope, and apply the appropriate method depending on the chosen objective, since the precise extent of the shadow economy cannot be accurately determined. The novelty of the research: the author studied the methods for calculating the shadow economy, their various scopes, and the impact they have on the variability of the shadow economy indicator, using the methods applied in the Baltic states.*

Keywords: *Baltic states, shadow economy, shadow economy calculation methods, shadow economy index.*

Ievads

Ēnu ekonomikas ir tāda netieša ekonomiskā darbība, kuru ir grūti novērot vai izmērīt. Valsts ieņēmumu dienests (turpmāk - VID) Latvijā, Valsts nodokļu inspekcija Lietuvā, Nodokļu un muitas pārvalde Igaunijā un citas atbildīgas institūcijas visā pasaulē ar to cīnās vēl joprojām, un plānojams šī parādība būs aktuāla kamēr pastāvēs nodokļu ieņēmumu uzrādīšana un iemaksa valsts budžetā, jo vienmēr būs kāds nodokļu maksātājs, kas vēlēšies apiet valdības izvirzīto nodokļu politiku, kas rezultātā rada ietekmi uz valsts ekonomikas rādītājiem, apgrūtinot dabisko konkurenci starp uzņēmējdarbības dalībniekiem, kā arī samazinot reālos valsts iekšzemes kopprodukta (turpmāk IKP) rādītājus.

Šī parādība vēl līdz galam nav izpētīta un skaidra, ko apliecina sarežģītās un neprecīzās ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes. Valstu pārvaldes un atbildīgās nodokļu iestādes ir veikušas ēnu ekonomikas apkarošanas plānā izvirzītos apjoma samazināšanai mērķētus pasākumus un preventīvās darbības, taču vienalga ēnu ekonomika ir sasniegusi ievērojamus apjomus. Lai veiksmīgi to apkarotu, pētījumā aplūkotas ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes un to aptveres, kas sniedz ieskatu ēnu ekonomikas veidojošajās komponentēs un šo dažādo metožu atspoguļojumā uz ēnu ekonomikas rādītāja precizitāti un mainību. Līdz ar pētījums sniedz ieskatu ēnu ekonomikas apjoma mainībai atkarībā no izvēlētajām metodēm, kas visbiežāk tiek pielietotas Baltijas valstīs, secinot, ka precīzas ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes neeksistē un sniedz tikai provizoriskus ēnu ekonomikas apmērus.

Pētījuma mērķis ir izanalizēt visbiežāk pielietotās aprēķināšanas metodes ēnu ekonomikas apjoma noskaidrošanai Baltijas valstīs, salīdzinot metožu dažādo rādītāju apmērus, atkarībā no metodes aptveres un raksturīgajiem kritērijiem.

Minētā mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojoši pētījuma uzdevumi:

1. Iepazīties ar ēnu ekonomikas jēdzienu.
  2. Apkopot galvenās ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes Baltijas valstīs.
  3. Salīdzināt izvēlēto ēnu ekonomikas aprēķināšanas metožu savstarpējos rādītājus starp Baltijas valstīm, apkopojot to galvenos kritērijus un veidojošo aptveri.
  4. Apkopot secinājumus un izvirzīt priekšlikumus ēnu ekonomikas apjoma samazināšanai.
- Pētījuma periods: no 2009. gada līdz 2022. gadam.

Izmantojamās pētniecības metodes: literatūras analīze, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, statistiskā analīze, salīdzināšanas metode, grafiskā metode, analīzes metode, loģiski – konstruktīvā metode.

Ēnu ekonomikas jēdziena skaidrojumi

Ēnu ekonomika ir viena no ekonomikas formām un parādībām, kas tiek novērota un ko pēta zinātnieki un organizācijas visā pasaulē. Ēnu ekonomikas jēdziena nosaukumi katrs attiecas un tiek pielietots atkarībā pēc definētā mērķa aptverē izmantotajām saimnieciskajām darbībām. Literatūrā ir sastopamas atšķirīgas ēnu ekonomikas definīcijas, kas parāda ēnu ekonomikas jēdziena daudzveidību, pievēršot uzmanību dažādām niansēm (*Burmeistere, 2024*).

Visaptveroša definīcija, kas ir pieejama 2000. gadā izdotajā ekonomikas skaidrojošajā vārdnīcā, kur R Grēviņa pauž: “Ēnu ekonomika ir no valsts kontroles institūcijām slēpta saimnieciska darbība, kas neatspoguļojas uzņēmuma dokumentos un tautsaimniecības statistikā, piemēram, nelegāla ražošana, slēpta tirdzniecība (ar narkotiskām vielām, alkoholiskajiem dzērieniem u.c.), kontrabanda, nelegālu imigrantu darba izmantošana” (*Grēviņa, 2000*), akcentē saimnieciskās darbības veicējus, kas darbojas ēnu ekonomikā, slēpjot kādu daļu no savas saimnieciskās darbības no atbildīgajām valsts iestādēm, neveicot šo saimniecisko darbību pilnīgu uzskaiti un reģistrāciju. Definīcija iekļauj sevī arī tirgošanos ar nelegālajām vielām, kas ir bieži sastopama parādība, piemēram, nelegālā alkohola vai narkotisko vielu tirdzniecība (*Burmeistere, 2024*).

Finanšu ministrija ir publiskojuši definīciju, ka ēnu ekonomika ir “legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana, kas netiek ietverta oficiālajā iekšzemes kopprodukta novērtējumā” (*Finanšu ministrija, 2022b*), kur tiek akcentēta ēnu ekonomikas negatīvā ietekme uz IKP rādītāju, padarot to neprecīzu. Autoresprāt, šī definīcija sniedz tikai mazu ieskatu ēnu ekonomikas jēdziena izpratnē, jo ēnu ekonomika paralēli legālajām darbībām ietver sevī vairākas nelegālas darbības, kas tiek slēptas no atbildīgajām valsts iestādēm. Jāuzsver, ka ēnu ekonomikā nepastāv tikai preču un pakalpojumu neregistrētas vai daļēji neregistrētas darbības, bet arī, piemēram, ienākumu neuzrādīšana pilnā apmērā, aplokšņu algas, tā sauktā “kukuļošana”, kā arī darbaspēka neuzrādīšana, tādēļ šīs visas darbības definēt preču un pakalpojumu struktūrā nebūtu korekti (*Burmeistere, 2024*).

F. Šneiders plašo ēnu ekonomikas definējumu uzskaita, kā neziņošanu par ienākumiem no legālu preču ražošanas un pakalpojumiem (monetāriem vai bartera darījumiem), kas tādējādi ietver visas saimnieciskās darbības, kas parasti būtu apliekamas ar nodokli, ja par to tiktu ziņots nodokļu iestādēm (*Schneider & Buehn, 2017*). Šneiders definējumā uzsver legālu preču un pakalpojumu veida apmaksu, skaidrojot, ka tie var būt gan monetāri vai bartera darījumi, tādējādi ietverot visas saimnieciskās darbības, kas parasti būtu apliekams ar nodokli, ja uzņēmējdarbības dalībnieki ziņotu par tām nodokļu iestādēm, kur galvenie iemesli un izraisīšie faktori ir monetārie un finansiālie iemesli, ko aptver vēlme izvairīties no nodokļiem, valsts atbildīgo institūciju darbības un to pieņemtie lēmumi, likumprojekti un normatīvie regulējumi, ko uzliek nodokļu slogs un birokrātija. (*Burmeistere, 2024*)

Nozīmīgs iemesls ēnu ekonomikas jēdziena plašajai aptverei un konkrēta definējuma neesamībai ir šo parādību izraisīšie cēloņi un faktori, kurus ir grūti aptvert, uzskaitīt novērot un pat izmērīt, kas savukārt ir atkarīgi no pētnieka, pētījuma aptveres, dziļuma un izvēlētās pētījuma metodes.

Tā kā darbā konstatēts, ka konkrēta ēnu ekonomikas definīcija nav rasta, jo ēnu ekonomika ir grūti novērojama un izmērāma parādība. No tā secināts, ka pastāv vairākas un sevī atšķirīgas ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes, no kā tiek iegūti dažādi rezultāti un šo rādītāju aplēšu dinamika. F. Šneiders apgalvo, ka, pieaugot pētījumiem par ēnu ekonomiku visā pasaulē, pieaug arī metodes un to ēnu ekonomikas novērtējums un precizitāte, tādēļ ir grūti

spriest par dažu metožu uzticamību ēnu ekonomikas rādītāja un dinamikas analīzes procesā (Schneider & Buehn, 2017).

Ēnu ekonomikas apmēru šīs parādības sarežģītības, nepieciešamības un lielās ietekmes uz valsts ekonomisko situāciju dēļ, pēta vairāki ekonomisti visā pasaulē. Baltijas valstu valdības ēnu ekonomikas dinamikas aprēķināšanai un analīzei izmanto profesoru A. Saukas, T. Putniņa un F. Šneidera (Austrija) izvirzītās ēnu ekonomikas aprēķinu metodes un to rādītājus, ko precizitātei papildina un salīdzina ar nodokļu plaisas aprēķiniem (*Finanšu ministrija, 2024*). Lai iegūtu kopējo priekšstatu, šo pētījumu rezultāti un dažādās metodes tiek salīdzinātas savā starpā. Iemelsis šo metožu un rādītāju apvienošanai ir nespēja noteikt, kura no metodēm ir korektāka savos aprēķinos, jo ēnu ekonomikas indeksu un ar ēnu ekonomiku saistīto rādītāju rezultāti un to dinamika katrā no metodē ir atšķirīga, kā arī šīs metodes katra aptver dažādu mērījumu kopu.

Pamatā profesoru metodes tiek klasificētas kā *tiešās metodes*, kuru pamatā ir aptaujas un anketas vai arī nodokļu audits, kur tiek izmantoti tā saucamie mikro dati, un *netiešās metodes*, kuru pamatā ir indikatoru metodes, kur tiek izmantoti makroekonomiskie rādītāji un indikatori, kas jau satur kaut kāda veida informāciju un saistību ar ēnu ekonomiku, kur šie indikatori spēj ietekmēt ēnu ekonomikas apjomu. (*Finanšu ministrija, 2024; Finanšu ministrija, 2022a*). Tādēļ katrai no metodēm ir kā sava aptvere, tā no šo metožu pielietošanas izrietošie plusi un mīnusi, no kā secināms, ka liela daļa metožu nesasniedz konkrētu un korektu ēnu ekonomikas apjoma lielumu, bet gan parāda tikai aptuveno šīs parādības virzību.

Ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes

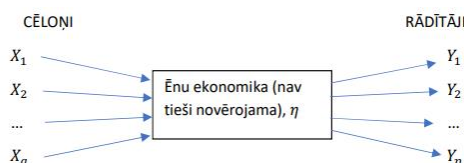
Pēc austriešu profesora un pētnieka **F. Šneidera (MIMIC pieeja) metodes**, kas ir izplatījusies visā pasaulē, aprēķinātais ēnu ekonomikas apjoma rādītājs tiek mērīts % no IKP, kur tiek izmantota *netiešā modelēšanas metode* (*Finanšu ministrija, 2024*), ko vēl dēvē par *netiešo makrolīmeņa metodi* (*Putniņš & Sauka, 2022b*). Metode ir zināma tā pielietotā modeļa dēļ, pēc kura arī atpazīst šo metodi, ko sauca par “dinamiskais vairāku indikatoru un vairāku cēloņu modeli” (*The Dynamic Multiple Indicators - Multiple Causes Model*) (turpmāk-MIMIC), kas ļauj noteikt attiecību starp neregistrēto un reģistrēto skaidrās naudas izlaides līmeni konkrētajā valstī (*Putniņš & Sauka, 2022b*).

Jau metodes izvērsta nosaukums liecina, ka profesors F. Šneiders šī MIMIC modeļa pamatā izmanto datus, kas iegūti no pieņēmumiem par dažādajiem ēnu ekonomiku izraisošajiem cēloņiem un faktoriem, kur, balstoties uz šo faktoru svarīgu un intensitāti, tiek noteikts ēnu ekonomikas apjoms un dinamikas izaugsmi, kur šos datus F. Šneiders papildina ar citiem ar ēnu ekonomiku saistītajiem rādītājiem jeb citiem indikatoriem, kā tie traktēti metodes nosaukumā, lai veiktu precīzāku ēnu ekonomikas indeksa rādītāja ieguvu (*Burmeistere, 2024*).

Metodes pamatā tiek noteikta attiecība starp neregistrēto un reģistrēto skaidrās naudas izlaides līmeni, jo metodes galvenā ideja ir par valūtas pieprasījuma jeb skaidras naudas pieejamību, kur Šneiders paredz, ka par precēm un pakalpojumiem, kas tiek piedāvāti ēnu ekonomikas procesā, saņemot par tām neregistrētus ienākumus un veicot šīs neregistrētās darbības, par kurām nezina atbildīgās valsts iestādes, galvenokārt, ēnu ekonomikas dalībnieki norēķinās ar skaidras naudas līdzekļiem, (*Fantcho & N'Gouan, 2024*) no kā secināts, ka skaidras naudas pieprasījuma funkcija palīdz novērtēt un noteikti apjomu šīm precēm un pakalpojumiem, kas tiek gūta no šī neregistrētā procesa, tādējādi aprēķinot ēnu ekonomikas apjoma aplēses. Tā kā ēnu ekonomikas parādībai nav tieši novērtējams apjoms, tomēr ir iespējams gūt aptuvenu skaitli un aplēses šīs parādības apmēram, kurš konkrēti Šneidera metodes ietvaros tiek izmantoti kvantitatīvi izmērāmi ēnu ekonomiku izraisošie cēloņi, piemēram, nodokļu sloga apmērs, apmierinātību ar uzņēmējdarbības vidi, valsts uzņēmējdarbības regulējuma nosacījumi un to sarežģītība, taču šo faktoru radīto ietekmi iespējams noteikt ar dažāda veida izmērāmiem kvantitatīviem rādītājiem, piemēram, skaidras

naudas pieprasījumu, darbaspēka apjomu un citiem rādītājiem, kur ir redzamas un atspoguļojas ēnu ekonomikas darbības (Schneider, 2022).

F. Šneiders kā galvenos cēloņu izvirza nodokļu sloga radīto ietekmi, regulējuma slogu jeb tiesiskumu, ekonomiskās brīvības un uzņēmējdarbība brīvības rādītājus, bezdarba līmeni, kā arī IKP uz vienu iedzīvotāju, kas ietekmē ēnu ekonomikas rādītāju, kur šo faktoru ietekmi un ēnu ekonomikas aptuveno apjomu izsaka sekojoši rādītāji - nodarbinātības līmenis, IKP uz vienu iedzīvotāju un skaidras naudas pieprasījums (Medina & Schneider, 2018). 1. attēlā shematiski redzams ēnu ekonomikas rādītāja noskaidrošanas procesa vizuālais attēlojums un tā shematiskā darbība.

1. attēls. MIMIC modeļa shematisks attēlojums (Putniņš & Sauka, 2022a)

MIMIC modeļa koncepcijas pamatā ir nepieciešamība izpētīt attiecību starp latento mainīgo, kur šis nenovērojams rādītājs ir ēnu ekonomikas indekss η , un citiem novērojamajiem mainīgajiem lielumiem un to savstarpējo dinamiku, ko nosaka vairāki cēloņi X , kur šis ēnu ekonomikas apjoms izriet no rādītājiem Y . Parasti MIMIC modelis sastāv no divām daļām - strukturālā vienādojuma modeļa un mērīšanas modeļa. Sakarība starp šo ēnu ekonomikas indeksu un cēloņiem, kas ietekmē rādītāja prognozi, tiek attēlota strukturālā modelī (Schneider, 2022):

$$\eta = \Gamma x + \zeta \quad (1)$$

Turpinājumā tiek noteikta saikne starp latento mainīgo un tā rādītājiem jeb neefektīvajām ēnu ekonomikas aktivitātēm, ko attēlo mērīšanas modelī (Schneider, 2022):

$$y = \Lambda_y \eta + \varepsilon \quad (2)$$

kur η - Latents mainīgais jeb ēnu ekonomikas indekss;

x ($q \times 1$) cēloņu vektors strukturālajā modelī;

y ($p \times 1$) rādītāju vektors mērījumu modelī;

Γ ($1 \times q$) cēloņu koeficientu matrica strukturālajā vienādojumā;

Λ_y koeficientu matrica mērījumu modelī;

ζ kļūdas termins strukturālajā modelī;

ε mērījumu kļūdas vektors y .

Viens no metodes mīnusiem ir iespēja noteikt tikai relatīvos apjomus katras valsts ēnu ekonomikas indeksa apjomam. Lai noteiktu atsevišķu valstu ēnu ekonomikas apjomu absolūtajos skaitļos, ir nepieciešams veikt konvertāciju jeb kalibrēšanu, kas ļaus iegūt ēnu ekonomika apjomu konkrētajā valstī procentos no IKP jeb miljardos eiro (Putniņš & Sauka, 2022b). Līdz ar to, lai noskaidrotu korektāku ēnu ekonomikas apmēru, seko kalibrācijas process, kur iegūtie relatīvie aprēķini tiek pārveidoti ar citiem ar ēnu ekonomiku saistītiem mērījumiem, kuri tiek uzskatīti par precīziem un korektākiem, jo tie ir oficiāli statistikas rādītāji, kas tiek iegūti no katras valsts iekšienes no neatkarīgiem valstu informācijas avotiem. Visbiežāk tieši vien no kalibrācijas rādītājiem ir pieprasījums pēc valūtas pieejas. Tādējādi pierādīts, ka viens no metodes trūkumiem ir jūtīgums pret kalibrēšanu (Helberger & Knepel, 1988), kur sākuma izvēlētajai vērtībai ir liela ietekme uz ēnu ekonomikas rezultātu aplēsēm un to dinamiku (Schneider, 2019).

Viens no metodes plusiem ir tās spēja aptvert lielāku mērāmo periodu un vienlaicīgi lielāku valstu skaitu pētījuma periodā, ko neļauj tiešās metodes. Vēl viena no šīs pieejas priekšrocībām ir ēnu ekonomikas modelēšana, aptverot vairākus noteicošos faktorus jeb cēloņus un vairākus seku izpausmes rādītājus (Schneider & Buehn, 2017), tomēr šo var uzskatīt

arī par kļūdainu modeli, jo nav iespējas novērot un uzskaitīt visus cēloņus un faktoros, kas uzņēmējdarbības dalībnieku un tajā pašā laikā nodokļu maksātāju veicinātu iesaistīties ēnu ekonomikā un spētu ietekmēt ēnu ekonomikas apjomu.

Par metodes priekšrocību un trūkumu var uzskatīt datu elastību un jūtīgumu, kur elastība izpaužas izmantojamo cēloņu un to mērogu noteikšanas izvēlē, atkarībā no pētnieka subjektīviem uzskatiem par cēloņa būtiskumu, bet šāda elastība un faktoru dažādība rada vienu trūkumu - atšķirīgus ēnu ekonomikas aprēķinu rezultātus. Līdzīgi kā citu makro metožu gadījumā, šīs metodes viens no trūkumiem ir grūtības noteikt, kuras ēnu ekonomikas komponentes šī metode ietver, jo komponentes var tikt mainības atkarībā no valsts (*Schneider & Buehn, 2017*). Līdz ar to izriet, ka šīs metodes viens no trūkumiem ir augsta jūtība, kas izpaužas uz kopējo ēnu ekonomikas indeksa apjoma rādītāja izmaiņām, jo tas ir jūtīgs pēc pieņēmumiem un cēloņiem un to kļūdām vai neprecizitātēm, kā ar pēc šo citu rādītāju ietekmes, kas tiek izmantoti kalibrēšanās un pieņēmumu, cēloņu izzināšanas procesā. Tādēļ jūtīgums neļauj tieši un pilnīgi bāzēties uz iegūto ēnu ekonomikas apjomu, bet gan uztvert to kā tendenci (*Putniņš & Sauka, 2022b*). Dell'Anno pierādījis, ka metodes nestabilitāte pazūd, palielinoties izlases lielumam (*Dell'Anno, 2003*). Līdz ar to palielinot cēloņu un rādītāju apmēru aprēķināšanas procesā, kļūst ticamāki ēnu ekonomikas indeksa rādītāji un to aplēses. Saprotams, ka iegūt precīzu ēnu ekonomikas aptveri nav iespējams, tādēļ arī šai metodei ir savi kritiskie punkti, kur minams, ka rezultātā tiek iegūts tikai relatīvs koeficients, kas neuzrāda absolūtas vērtības, līdz ar to drīkst balstīties tikai uz šīs metodes rezultātā noskaidroto rādītāja dinamiku.

Otrā no metodēm ēnu ekonomikas apjoma un dinamikas izzināšanai ir pēc profesoru **A. Saukas un T. Putniņa metodes** aprēķinātais ēnu ekonomikas apjoms, kas tiek mērīts % no IKP, traktējot to kā ēnu ekonomikas indeksu. Šīs metodes aprēķinu pamatā tiek izmantota **mikrometode** (*Putniņš & Sauka, 2022b*) **jeb tiešā apsekojuma metode** (*Finanšu ministrija, 2024*), kas sākotnēji bija mērķēta Baltijas valstu ēnu ekonomikas apjoma apsekošanai, bet šobrīd ir attīstījusies un tiek izmantota citās pasaules valstīs, grūstot atpazīstamību un novērtējumu (*Putniņš & Sauka, 2023*).

P. Sauka un T. Putniņš, pētot ēnu ekonomiku, ir veikuši pieņēmumu, ka viņu gadījumā un metodes pielietojumā ēnu ekonomika ir reģistrētu uzņēmumu ienākumi par tām saražotajām precēm un pakalpojumiem, kuri ir saražoti un piedāvāti legāli, bet tiek noslēpti no valsts iestādēm (*Putniņš & Sauka, 2023*), tādējādi samazinot savu pētījumu kopu un ēnu ekonomikas aptveri šī rādītājā kontekstā. Šīs darbības tiek veiktas ar mērķi apzināt trīs, profesoru prāt, galveno veidojošo komponentu apjomu un situāciju - neuzradītos ieņēmumus, ko gūst uzņēmumi, neregistrētos darbiniekus un aplokšņu jeb neuzradīto algas apmēru. Šī metode aptver tikai legāli reģistrētos uzņēmumus, kuri piedāvā legālas preces un pakalpojumus, izslēdzot nelegālas preces un pakalpojums (*Putniņš & Sauka, 2022b*).

Metodes pamata ir uzņēmēju aptaujas anketu aizpildīšana un telefona intervijas, kur tiek noteikta uzņēmumu tendences izvairīties no nodokļu maksāšanas un iesaistīšanās ēnu ekonomikā, rezultātā aprēķinot, cik daudz pakalpojumu un preču un par tiem saņemtajiem ienākumiem netiek ziņots atbildīgajām iestādēm, traktējot to kā ēnu ekonomikas indeksu. Vispirms tiek noskaidrota uzņēmumu apmierinātība ar konkrētiem ēnu ekonomiku veicinošiem faktoriem. Turpinājumā tiek noskaidrota katra uzņēmuma iesaiste ēnu ekonomikas darbībā. Tad tiek uzziņāts priekšstats par soda sankcijām, kas tiks piemērotas, pieķerot uzņēmumu šajā nelegālajā un neatļautajā darbībā. Tiek iegūti dati par uzņēmumu finansiāliem rādītājiem. Kā arī noslēgumā tiek noskaidroti faktori un pašu uzņēmumu viedoklis un attieksme par vēlmi iesaistīties ēnu ekonomikā un izvairīties no nodokļu nomaksas (*Putniņš & Sauka, 2022a*).

No aptaujā izvērztajiem jautājumiem tiek iegūtas atbildes no kurām veic aprēķinus. Vispirms tiek noskaidroti respondentu jeb intervēto uzņēmumu ienākumi par kuriem tie nepietiekami ziņo atbildīgajām iestādēm, ko apzīmē ar $UR_i^{\text{Pamatdarbības ienākumi}}$ (*Sauka, 2020*). Otrajā posmā tiek aprēķināta tā darbinieku algu daļa, kas tiek nepietiekami deklarēta un uzrādīta un izmaksāta "aplokšņu" veidā, kur aprēķināmā proporcija sastāv no algu nepietiekama

deklarēšanas un neuzrādītajiem darbiniekiem, kur apvienojot šīs sastāvdaļas tiek iegūtas sekojoša matemātiskā darbība (*Sauka, 2020*):

$$UR_i^{Darbinieku\ atalgojums} = 1 - (1 - UR_i^{Alga})(1 - UR_i^{Darbinieki}) \quad (3)$$

Tālāk no šiem diviem bāzes rādītājiem tiek aprēķināts tas ienākumu daudzums konkrētam uzņēmumam par slēptajiem ienākumiem jeb cik aktīvi konkrētais uzņēmums iesaistās ēnu ekonomikas apjoma veidošanā un kā to traktē pētnieki “uzņēmuma produkcija (ienākumu) neuzrādīto (ēnu proporciju)”, kur α_c rādītājs parāda darbinieku atalgojuma attiecību pret darbinieku atalgojumu kopsummu un uzņēmuma bruto pamatdarbības ieņēmumiem, kur šie dati tiek iegūti no Eurostat datu bāzes posteņiem (*Sauka, 2020*):

$$\text{Ēnu ekonomikas proporcija}_i = \alpha_c UR_i^{Darbinieku\ atalgojums} + (1 - \alpha_c) UR_i^{Pamatdarbības\ ienākumi} \quad (4)$$

Kopumā šis rādītājs darbojas kā svērtais vidējais abiem iegūtajiem rādītājiem, kas kalpo kā ēnu ekonomikas indeksa sastāvdaļas, kur šī rādītāja svērto vidējo izmanto, lai aprēķinātu ēnu ekonomikas ražošanas vidējo kopējo lielumu, ko traktē % no IKP ar konkrētās valsts uzņēmumu datiem par relatīvo ieguldījumu valsts IKP, ko aprēķina pēc izmaksātajā darba algām, iegūstot attiecīgās valsts ēnu ekonomikas indeksu % no IKP (*Putniņš & Sauka, 2022a*).

Kopumā pētnieki šo pētījumu traktē kā uzņēmumu apmierinātību ar uzņēmējdarbības vidi valstī. Rezultātā tiek iegūti dati par uzņēmumu vēlmēm un reālo situāciju par iesaistīšanos ēnu ekonomikā viedokļu veidā un uztveri par Latvijas ekonomiku, nodokļu sistēmu un ēnu ekonomiku (*Sauka, 2020*).

Šīs metodes viena no priekšrocībām ir detalizētā informācija un konkrētība, kas raksturīga mikro metodes pielietošanai, līdz ar to samazinot vispārējus pieņēmumus un palielinot jau konkrēti izmantotu skaitļu un apjomu biežumu, kur šāda konkrētība nav novērojama F. Šneidera metodē, kad tiek izmantoti vispārēji pieņēmumi (*Burmeistere, 2024*).

Līdz ar to šī metode ļauj iegūt korektus datus arī pa konkrētām struktūrām, izskaidrot ēnu ekonomikas apjomu pēc veidojošajām komponentēm, iegūstot katras komponentes ietekmi uz ēnu ekonomikas indeksa apmēru, ko var panākt tikai ar mikro metodi. Šī precizitāte balstās uz pieņēmumu, ka respondentu jeb uzņēmumu vadītāji visticamāk zina konkrētus datus un apjomus dažāda veida ienākumiem, kas tiek iegūti ēnu ekonomikas procesā. Tomēr šāda veida datu ieguvei ir arī savi mīnusi, kas ir šo datu jūtīgums uz respondentu godīgumu un sniegto datu patiesumu (*Schneider & Buehn, 2017*).

Līdz ar precizitāti un konkrētību nāk arī tāds mīnuss, kā nepilnības un datu neprecizitātes respondentu sniegtajās atbildēs, kur precizitāti ietekmē respondentu vēlme, tiešums, precizitāte un konkrētība pēc iespējas korektāk atbildēt uz anketas jautājumiem. Šo trūkumu veicina ēnu ekonomikas tēmas jūtīgums un nodokļu maksātāju un uzņēmējdarbības dalībnieku vēlme noslēpt vai daļēji neuzrādīt piedalīšanos ēnu ekonomikā praktiski, baidoties tikt atklātiem un piekertiem, jo īpaši slēpjot to no valsts atbildīgajām iestādēm, piemēram, no VID (*Putniņš & Sauka, 2022a*). Lai mazinātu šo risku, pētnieki ir paredzējuši un izvirzījuši kā prioritāti uzņēmumu identitātes konfidencialitāti, ko apliecina arī fakts, ka šajā aptaujā katru gadu tiek ietvertas aptuveni 800 Latvijas uzņēmumu aptaujas, kur šie uzņēmumi bieži vien atkārtoti piedalās datu sniegšanā (*Putniņš & Sauka, 2023*).

Tāpat, lai novērstu neobjektīvo un nekorekto atbilžu ietekmi uz kopējo ēnu ekonomikas rādītāju, profesori veic ekonometriskas korekcijas. Precizitātei tiek izmantoti vairāku gadu aptauju dati, kur tiek aptaujāti tie paši uzņēmumi, kur rezultātā veidojas aptaujās iegūto datu pārklāšanās, kas palīdz atlasīt atbilstošās un neatbilstošās atbildes, neņemot vērā atbildes, kur uz vienu un to pašu jautājumu sniegtas atbildes ar 20% atšķirību, kas sekmē pētījuma iegūto datu precizitāti (*Putniņš & Sauka, 2022a*).

Lai saglabātu respondentu uzticības sajūtu, pētnieki jautājumus sarindo augošā secībā no mazāk jūtīgiem līdz jūtīgiem, kur, piemēram, jautājumi par ēnu ekonomikas procesā gūtajiem ienākumiem tiek formulēti netiešā veidā (*Putniņš & Sauka, 2023*). Šāda veida jautājumu sarindošanu sauc par pakāpenisko pieeju, kur šī ir izplatīta prakse arī citu ēnu

ekonomikas pētnieku praksē, kas darbojas ar mikro metožu un anketu palīdzību (*Putniņš & Sauka, 2022a*).

Tomēr, lai šī metode sneigtu pilnīgi korektus datus, nepieciešama šīs metodes attīstība, ko sekmētu pilnīga kontrole pār valsts uzņēmējdarbības dalībniekiem, pār ēnu ekonomikas darbībām un to raksturojošajiem rādītājiem, bet šāda pilnīga pielietošana prasa laiku un lielus finanšu resursus, līdz ar to secināms, ka diezgan neiespējami veikt pilnīgi visu uzņēmējdarbības dalībnieku aptaujāšanu un visu pētāmās kopas respondnetu aptaujāšanu (*Burmeistere, 2024*).

Trešā metode ir nodokļu revīzijas un audīta pamatā iegūtie dati par **nodokļu plaisu apjomu**, jo konstatēts, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ir viena no svarīgākajām ēnu ekonomikas komponentēm.

Nodokļu plaisa tiek definēta kā “Nedeklarētās un deklarētās, bet nesamaksātās nodokļu summas attiecība pret potenciālo nodokļu masu, kas tiktu aprēķināta un iekasēta ar nosacījumu, ka visi nodokļu maksātāji pilnā apmērā izpilda savas nodokļu saistības” (*Valsts ieņēmumu dienests, 2023*). Šī definīcija uzsver nodokļu plaisas rašanās lielo saistību un vai pat atkarību un seku izpausmi no ēnu ekonomikas, jo tieši šī parādība rodas ēnu ekonomikas rezultātā, kur nodokļu maksātāji neuzrāda daļu nodokļu ieņēmumu, kā rezultātā ir nodokļu ieņēmumi, kas piesaistāmi pie potenciālajiem jeb paredzami iegūstamajiem nodokļu ieņēmumiem, kas būtu saņemti nodokļu maksātāju godīgas attieksmes dēļ, bet faktiski netiek saņemti un netiek iegūti.

Ja jākonkretizē nodokļu plaisa aprēķināšanas metodes, tad pēc definīcijas ir saprotams, ka, piemēram, attiecībā uz uzņēmumu ienākuma nodokļa (turpmāk – UIN) atbilstības starpība nodokļu plaisai ir starpība starp potenciālo UIN pašreizējā nodokļu politikas ietvaros un iekasēto UIN (*Barra et al., 2023*). Līdzīgs skaidrojums un definējums ir arī visiem pārējiem nodokļu veidiem, tikai kā aprēķinus ņemot konkrētā nodokļa paredzēto un nodokļu maksātāja faktiski iemaksāto nodokļu ienākumu apjomu. Kopējo plaisu veido visu nodokļu aprēķināto plaisu summa.

Pamatojoties uz definīciju darba autore izveidoja primitīvu formulu nodokļu plaisas aprēķināšanai ar sevis izveidotiem simboliem (*Burmeistere, 2024*):

$$\text{Potenciālie nodokļu ieņēmumi} - \text{Reāli iekasētie nodokļu ieņēmumi} = \text{Nodokļu plaisa}$$

valsts budžetā

valsts budžetā

N_p

-

N_r

= NP

(5)

Tomēr pieturēties pie konkrētas formulas nav korekti, jo nodokļu plaisa ir aptuvenus rādītājs, kas ir neprognozējams. Tās Eiropas Savienības dalībvalstis, kuras publicē nodokļu starpības aprēķinus, to dara pārāk ierobežoti, mēģinot veikt pietiekami visaptverošu nodokļu starpības aplēsi (*Murphy, 2019*).

Nodokļu plaisas aprēķināšanai nav tiešu aprēķina metožu, tādējādi nodokļu plaisa tiek novērtēta ar analītiskām metodēm, salīdzinot nodokļu maksātāju deklarēto nodokļu saistību apmēru ar nodokļu saistību apmēru, kas izriet no **makroekonomiskajiem rādītājiem (makro analīzes metode)** vai **konkrētai nozarei specifiskām attīstības tendencēm (mikro analīzes metode)** (*Valsts ieņēmumu dienests, 2022*).

Šajā makrometodes gadījumā nodokļu plaisa tiek izrēķināta pēc šādas formulas (*Joppe, 2008*):

$$A * B - C - D, \quad (6)$$

kur: A - teorētiskā kopējā ar PVN apliekamo darījumu kopējā vērtība,

B - PVN likme,

C - PVN, kas netiek maksāts, likumā noteikto speciālo shēmu (lietotām precēm u.c.),

D - faktiski deklarētais pievienotās vērtības nodoklis

Tā šo konkrēto formulu var pielāgot un rediģēt pēc atbilstošā nodokļa veida.

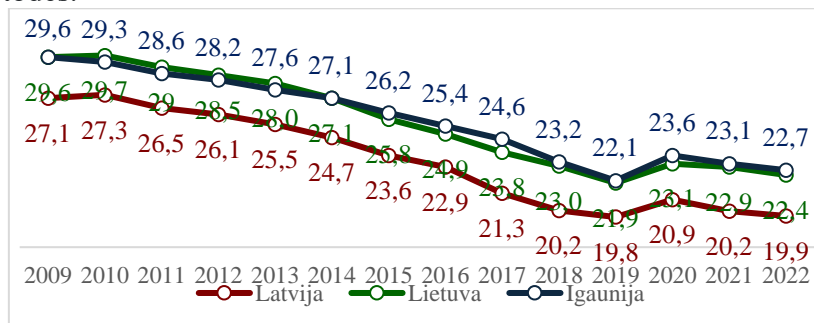

Nodokļu audits ietekmē nodokļu maksātāju vēlmi uzrādīt un deklarēt ienākumus, jo, saņemot brīdinājumu par aizdomīgām darbībām, palielinās nodokļu maksātāju bailes tikt atklātiem, līdz ar to radot tieksmi vairāk deklarēt ienākumus (Sauka, 2020).

Realizētie nodokļu auditi palīdz atklāt uzņēmumu vēlmi un reālo situāciju par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, bet valsts nodokļu iestādes nespēj iegūt pilnos šīs parādības apmērus. Līdz ar to viens no nodokļu plaisas metodes plusiem ir datu precizitāte, jo šī ir oficiāli statistiski iegūti dati, tomēr tie pilnībā nepierāda ēnu ekonomikas apjomu, jo ēnu ekonomikas aprēķini ir balstīti noskaidrojot to reģistrēto uzņēmumu saimniecisko darbību, kas netiek uzrādītā un reģistrēta, slēpjot to no valsts institūcijām, taču nodokļu plaisas apmēri pierāda zaudētos nodokļu ieņēmumus, ko neiegūst valsts no konkrētas darbības, kuras ienākumi tiktu aplikti ar nodokļi, tādējādi tā arī ir ēnu ekonomikas darbība, bet nodokļu plaisa viennozīmīgi nenosaka pilnu ēnu ekonomikas apjomu (Burmeistere, 2024).

Ēnu ekonomikas rādītāju salīdzinājums Baltijas valstīs

Lai pierādītu secinājumu par ēnu ekonomikas apjoma metožu atšķirību, to sniegtu rezultātu dažādību un savā starpā nekorektu nesalīdzināšanu, darba autore aplūkoja katras metodes rādītājus, salīdzinot tos Baltijas valstīs. 2. attēlā apkopoti ēnu ekonomikas rādītāji pēc F. Šneidera metodes.

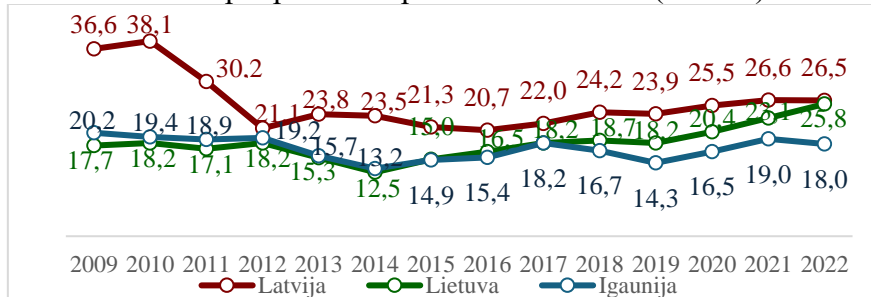

2. attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvara rādītāji Latvijā, Igaunijā un Lietuvā pēc F. Šneidera pētījuma datiem 2009.-2022.gadā, % no IKP (Finanšu ministrija, 2024)

Pēc F. Šneidera pētījuma metodes iegūtie ēnu ekonomikas rādītāji liecina par kopēju ēnu ekonomikas parādības samazinājumu Baltijas valstīs visā pētījuma periodā kopumā ar dažiem izņēmumiem, piemēram, 2020. gadā. No 2009. gada līdz 2019. gadam ir redzams ēnu ekonomikas indeksa nepārtraukts samazinājums (izņēmums 2010. gadā, ko radīja globālās krīzes seku izpausmes Baltijas valstīs) Latvijā par 7,3 procentpunktiem, Igaunijā par 7,5 procentpunktiem, bet Lietuvā par 7,7 procentpunktiem, 2019. gadā sasniedzot zemākos rādītājus pētāmajā periodā visās Baltijas valstīs. Secināms, ka Baltijas valstīm ir redzams līdzvērtīgs ēnu ekonomikas īpatsvara samazinājums ar vienveidīgu parādības tendenci. Kopš 2019. gada, sākoties Covid-19, F. Šneidera metode pierāda spilgtu ēnu ekonomikas indeksa palielinājumu, kur, piemēram, Latvijā 2020. gadā, salīdzinot ar 2019. gadu, ir vērojams 1,1 procentpunktu pieaugums, tomēr vēl spilgtāka Covid-19 ietekme ir vērojama Igaunijā, izraisot 1,5 procentpunktu pieaugumu, bet Lietuvā 1,2 procentpunktu pieaugumu. Tomēr kopš 2020. gada vērojams ēnu ekonomikas īpatsvara samazinājums Baltijas valstīs.

Latvija, pēc F. Šneidera metodes, ir Baltijas valsts ar viszemākajiem ēnu ekonomikas īpatsvara rādītājiem, pētāmajā periodā kopumā rādītājam samazinoties par 7,2 procentpunktiem, 2022. gadā sasniedzot rādītāju 19,9 % no IKP, kas ir viens no zemākajiem ēnu ekonomikas rādītājiem Latvijā pētāmajā periodā. Otrajā pozīcijā ierindojas Lietuva, kuras ēnu ekonomikas rādītāji pētāmajā periodā samazinājušies par 7,2 procentpunktiem, 2022. gadā sasniedzot 22,4 % no IKP, kas ir par 0,5 procentpunktiem augstāks nekā zemākais ēnu ekonomikās rādītājs Lietuvā, kas tika sasniegts 2019. gadā. Visaugstākie ēnu ekonomikas

rādītāji starp Baltijas valstīm vērojami Igaunijā, kas pētāmajā periodā samazinājusies par 7,1 procentpunktiem, 2022. gadā sasniedzot 22,4 % no IKP, kas ir par 0,5 procentpunktiem augstāks rādītājs, nekā zemākais rādītājs 21,9 % no IKP, kas sasniegts 2019. gadā. Pētāmajā periodā visām Baltijas valstīm ir līdzvērtīgas ēnu ekonomikas apjoma izmaiņas periodā no 2009 līdz 2022. gadam. Pavisam savādākas Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ēnu ekonomikas tendences pierāda A. Saukas apkopotie dati pēc mikro metodes (3.attēls).

3. attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvara rādītāji Latvijā, Igaunijā un Lietuvā pēc A. Saukas pētījuma datiem 2009.-2022.gadā, % no IKP (Finanšu ministrija, 2024)

A. Saukas pētījuma datus izmantotā mikro metode parāda, ka ēnu ekonomikas apjomam Baltijas valstīs nav tik vienvēidīgas izmaiņas kā F. Šneidera metodē, bet tā ir daudz mainīgāka un svārstīgāka. Šī metode parāda, ka vispārējā globālā krīze radījusi spilgtu iespaidu uz Lietuvas un Latvijas ēnu ekonomikas īpatsvaru, radot pieaugumu 2010. gadā (Latvijā 1,5 procentpunkti, Lietuvā 0,5 procentpunkti).

Vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvara samazinājums pētāmajā periodā starp Baltijas valstīm vērojams Latvijai, kur viens no zemākajiem ēnu ekonomikas īpatsvariem vērojams 2012. gadā (21,1 % no IKP), kas strauji samazinājies no 2010. gada par 17 procentpunktiem, kamēr Lietuvā un Igaunijā šajā laika posmā no 2010. gada līdz 2012. gadam nav vērojamas lielas apjoma svārstības, kur Lietuvā ēnu ekonomikas īpatsvars ir atgriezies sākotnējās robežās 18,2 % no IKP, bet Igaunijā samazinājies par 0,2 procentpunktiem, sasniedzot 19,2 % no IKP.

Latvijas gadījumā, kad 2016. gadā sasniegts zemākais ēnu ekonomikas īpatsvars (20,7 % no IKP), vērojama parādības pieauguma tendence līdz 2022. gadam par 5,8 procentpunktiem, ar nelielām samazinājuma tendencēm un izņēmumiem 2019. un 2022. gadā. Tiesa, ēnu ekonomikas apjoms Latvijā ir bijis svārstīgs ar samazinošām tendencēm, bet sākoties ar 2012. gadu vērojama šīs parādības pieaugoša tendence, kopā ēnu ekonomikas apjomam no 2012. gadam līdz 2022. gadam pieaugot par 5,4 procentpunktiem.

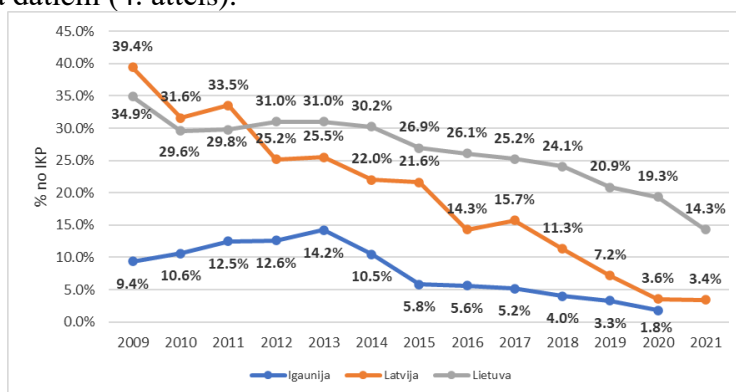
Toties Igaunijas un Lietuvas ēnu ekonomikas īpatsvars samazinājies laika posmā no 2012. gada līdz 2014. gadam Lietuvā par 6,3 procentpunktiem, 2014. gadā sasniedzot zemāko ēnu ekonomikas īpatsvaru Lietuvā 12,5 % no IKP, kas ir arī zemākais ēnu ekonomikas īpatsvara rādītājs starp Baltijas valstīm, bet Igaunijā no 2012. gada līdz 2014. gadam samazinoties par 7 procentpunktiem, 2014. gadā sasniedzot zemāko ēnu ekonomikas īpatsvaru Igaunijā pētāmajā periodā (13,2 % no IKP). Kopš 2014. gada, kad sasniegti zemākie ēnu ekonomikas īpatsvara rādītāji, vismazākais pieaugums vērojams Igaunijai, kam pēdējo gadu laikā ir arī visstabilākā ēnu ekonomikas situācija. Tālāk seko Lietuva, kura kopš 2014. gada ir ierindojusies otrajā pozīcijā starp Baltijas valstīm pēc ēnu ekonomikas īpatsvara rādītājiem.

Ja lūkojamies visā pārskata periodā, tad ēnu ekonomikas īpatsvara samazinājums redzams Latvijā un Igaunijā, bet Lietuvā ir vērojama pieaugoša tendence. Secināms, ka Latvijā izdevies samazināt ēnu ekonomikas apjomu, bet, neskatoties uz to, pēc A. Saukas datiem Latvijā ir sliktākā ēnu ekonomikas situācija starp Baltijas valstīm. Lietuvas ēnu ekonomikas īpatsvars pētāmajā periodā ir bijis robežās no 13,2 līdz 20,2 % no IKP, 2022. gadā sasniedzot 18 % no IKP, kas liecina, ka Igaunija ir samērā tuvu savam augstākajam rādītājam, bet tā ir valsts, kas piedzīvojusi vismazāk svārstīgās ēnu ekonomikas tendences un ir šobrīd ar zemāko ēnu ekonomikas īpatsvaru starp Baltijas valstīm. Lietuvas ēnu ekonomikas īpatsvars ir robežās

starp 12,5 un 25,8 % no IKP, kur 2022. gadā vērojams arī augstākais ēnu ekonomikas īpatsvars valstī 25,8 % no IKP kopš 2009. gada. Līdz ar to Lietuva šobrīd cīnās ar ēnu ekonomika pieauguma apkaršanu.

Trešā no metodēm ir nodokļu plaisas rādītāji. Lai gan nodokļu plaisa pastāv jau izsenis, tās mērījumi un pieejamie statistiskie dati ir samērā ierobežotā daudzumā un pieejami nesenā laika periodā. Pie ierobežotā datu daudzuma, galvenokārt, vainojamas sarežģītās aprēķina metodoloģijas un precīzas uzskaites neiespējamība.

Tā kā nebūtu korekti salīdzināt nodokļu plaisu starp Baltijas valstīm, jo pastāv kā dažādas aprēķina metodes atbildīgajām valsts iestādēm katrā no valstīm, tā arī pastāv dažāda nodokļu sistēmas un likmes, kas apgrūtina salīdzināšanas gaitu, darba autore salīdzināja pievienotās vērtības nodokļa (turpmāk - PVN) plaisas rādītājus, kas iegūti no Eiropas Komisijas TAXUD pētījuma datiem (4. attēls).

4. attēls. Pievienotās vērtības nodokļa plaisa pēc TAXUD pētījuma datiem Baltijas valstīs 2009.-2022.gadā, % no IKP (autore veidots, *European Commission, 2023*)

Pēc Eiropas Komisijas TAXUD datiem, redzams, ka Latvijas PVN plaisas ir svārstīga, bet periodā no 2009. gadam līdz 2021. gadam ir samazinājusies par 36 procentpunktiem. Kas liecina par rūpīgu šī nodokļa maksājumu uzraudzību, kas apliecina VID sekmīgu darbību. Vismazākie rādītāji pēc PVN plaisas ir Igaunijai, kas pētāmajā periodā samazinājusies par 7,6 procentpunktiem, lai gan 2016. gadā sasniegts augstākais PVN plaisas līmenis Igaunijā 14,2 % no IKP. Šobrīd visaugstākā PVN plaisa, bet ar sarūkošu tendenci, ir Lietuvai, kurai arī izdevies samazināt PVN plaisu pētāmajā periodā par 20,6 procentpunktiem. Kopumā secināms, ka Baltijas valstīm pēc PVN plaisas tāpat kā pēc F. Šneidera metodē ir sarūkoša tendence, bet pozicionālā ziņā nodokļu plaisai un A. Saukas pētījumam ir viena kopīga iezīme, ka starp Baltijas valstīm Igaunijai ir zemākie nodokļu plaisas apmēri.

Visas iepriekš aplūkotās ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes sniedz dažāda veida ēnu ekonomikas apjoma aplēses, tādēļ lietderīgi ir veikt dažādu metožu salīdzināšanu precīzāku ēnu ekonomikas aprēķinu iegūšanai, ko praktiski sāk pielietot arī ēnu ekonomikas pētnieki un ko dēvē par “modeļa vidējā aprēķināšanas metodi”, kur tiek izrēķināts vidējais rādītājs, salīdzinot, vairākas metodes, pielāgojot un kalibrējot šo metožu apvienojumu konkrētās valsts kontekstam. Modeļa vidējā aprēķināšanā tiek izmantoti arī mašīnmācīšanās lietotnes, ar kuru palīdzību tiek noteiktas aptuvenas aplēses par izvairīšanos no nodokļu maksāšana uzņēmumu kontekstā (*Putniņš & Sauka, 2022a*). Tomēr, neskatoties uz to, visas ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes sniedz tikai aptuvenas parādības apjoma aplēses, nespējot sniegt īsto ēnu ekonomika apjoma ieskatu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ēnu ekonomika ir tāda netieša ekonomiskā darbība, kuru ir grūti novērot vai izmērīt, jo tā izpaužas daudz un dažādos ekonomiskajos un saimnieciskajos segmentos, kā arī tai ir plašs raksturojums, daudz iezīmju, veidojošo komponentu un raksturojošo elementu, kas ir

atkarīgi no ēnu ekonomikas pētnieka, izvēlētajām pētījuma metodēm un ēnu ekonomikas izpētes dziļuma, izvēlētais valsts un tās ekonomiskās attīstības un ekonomikas līmeņa, ko papildina uzņēmējdarbības vides izmaiņas, kas rada ietekmi uz ēnu ekonomikas rādītāju izmaiņām, līdz ar to vienota definīcija ēnu ekonomikas jēdzienam, ēnu ekonomikas parādības darbību aptverei un aprēķināšanas metodes formulējumam nav rasta.

2. Ēnu ekonomikas apjoma noteikšanas metodes ir vairākas, kas savā konceptā ir sarežģītas un no kurām precīzus rādītāju rezultātus nav iespējams iegūt, jo tās aptver dažādu izraisošo faktoru un komponentu klāstu, kur katrā no aprēķināšanas metodēm tiek izmantoti dažādas ēnu ekonomikas komponentes, nespējot aptvert un uzskaitīt visas, kas rada šo metožu rezultātā iegūto ēnu ekonomikas rādītāju atšķirību un atšķirīgo dinamiku virzību. Līdz ar to ēnu ekonomikas aprēķināšanas metožu rādītājs un tā rezultāti nav korekti un nav savstarpēji salīdzināmas, nepierādot precīzu ēnu ekonomikas apmēru, bet gan parādot tikai tendenci.
3. Ēnu ekonomikas īpatsvars pēc dažādām pētījumu metodēm ir atšķirīgs, atspoguļojot dažāda veida tendences starp metodēm. A. Saukas metodes pierāda ēnu ekonomikas pieaugošo tendenci, bet F. Šneiders pretēju parādība tendenci- samazinājumu, kur, piemēram, 2022. gada rādītājs starp abām metodēm Latvijā atšķiras par 6,6 procentpunktiem. Turklāt pēc A. Saukas pētījuma Latvijā ir lielākais ēnu ekonomikas īpatsvars starp Baltijas valstīm 2022.gadā, parādot par 0,7 procentpunktiem sliktāku situāciju nekā Lietuvai un par 8,5 procentpunktiem sliktāku nekā Igaunijai, bet pēc Dr. F. Šneidera pētījuma datiem Latvijā ir mazākais ēnu ekonomikas īpatsvars starp Baltijas valstīm, esot par 2,5 procentpunktiem labākā situācijā nekā Lietuva un par 2,8 procentpunktiem labākā nekā Igaunija.
4. Tā kā ēnu ekonomikai ir daudz komponentu, kur katrā no aprēķināšanas metodēm tiek izmantoti dažādas ēnu ekonomikas komponentes, nespējot aptvert un uzskaitīt visas, kas rada šo metožu rezultātā iegūto ēnu ekonomikas rādītāju atšķirību un atšķirīgo dinamiku virzību, tādēļ, lai kādu no metodēm izvēlētos atbildīgās valstu institūcijas, vienalga nav iespējams precīzi noteikt ēnu ekonomikas apjomus un lai sasniegtu drošus rezultātus, kas vēlāk tiktu izmantoti situācijas uzlabošanai, ir jākombinē vairākas metodes, lai apzinātu precīzāku ēnu ekonomikas apjomu.

Priekšlikumi

1. Apmierinātībai ar atbilstošu nodokļu institūciju darbību veicināšanai, tām ir jāvienkāršo nodokļu iekasēšanas procedūras - jāveic un jāievieš automatizētu datu apmaiņu par uzņēmējdarbības dalībnieku veiktajiem ienākumiem un izdevumiem un citiem ar nodokļu regulējumiem saistītajiem jautājumiem starp uzņēmējdarbības dalībnieku, banku un citām institūcijām, kas mazinās manuālo datu ievadi nodokļu maksātājiem, bet nodokļu institūcijām efektīvāk identificēšanu nodokļu izvairīšanās un krāpšanas aspektā, palīdzot efektīvāk noskaidrot aptuvenos ēnu ekonomikas apjomus.
2. Lai veicinātu uzņēmējdarbības izaugsmi un konkurences spēju, kas sekmēs izvairīšanos no iesaistīšanās ēnu ekonomikā, samazinot nepieciešamību pēc ēnu ekonomikas aprēķināšanas metožu nepieciešamības, Finanšu ministrijai, Valsts ieņēmumu dienestam u.c. atbilstošajām Baltijas valstu iestādēm pievērst lielāku nozīmi valdības atbalsta nodrošinājumam uzņēmējiem, radot efektīvu un labvēlīgu uzņēmējdarbības vidi, ko var panākt izveidojot nodokļu atvieglojumus un stimulējošus pasākumus: speciālu nodokļu režīmu mikrouzņēmumiem, kas varētu ietvert zemākas nodokļu likmes, nodokļu atlaides uzņēmumiem, kuriem ir ierobežoti resursi un cilvēkkapitāls, kuri veic investīcijas infrastruktūrā un tehnoloģijās, kā arī ieviešot papildus stimulus par savlaicīgi iesniegtajām deklarācijām. Šie atvieglojumi uzrādītos uzņēmumu uzticamības reitingā, kas vēlāk atspoguļojas VID veiktajās pārbaudēs un darbībās pret uzņēmumu - ātrāka reakcija uz nosūtītajiem ziņojumiem, bezmaksas konsultācijām, samaksas termiņu pagarinājumiem utt.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Barra, P. A., Hutton, E., & Prokofyeva, P. (2023). Corporate Income Tax Gap Estimation by using Bottom-Up Techniques in Selected Countries: Revenue Administration Gap Analysis Program, Technical Notes and Manuals. *International Monetary Fund 2023(006), A001*. <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/005/2023/006/article-A001-ne.xml>
2. Dell'Anno, R. (2003). Estimating the shadow economy in Italy: A structural equation approach. *Economics Working Paper No. 2003-7*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=411443
3. European Commission (2023). *VAT gap in the EU*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/84ba1bdf-7230-11ee-9220-01aa75ed71a1/language-en>
4. Fantcho, J., & N'Gouan, P. (2024). Spatial characteristics and dynamic modeling of informal economies. *International Economics and Economic Policy*, 1-32. DOI:10.1007/s10368-024-00609-9
5. Finanšu ministrija (2022a). *Pētījumi par ēnu ekonomikas apjomu*. <https://www.fm.gov.lv/lv/petijumi-par-enu-ekonomikas-apjomu>
6. Finanšu ministrija (2022b). *Ēnu ekonomikas cēloņi un sekas*. <https://www.fm.gov.lv/lv/enu-ekonomikas-celoni-un-sekas>
7. Finanšu ministrija (26.10.2024). *Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāns 2024.–2027. gadam*. https://tapportals.mk.gov.lv/attachments/legal_acts/document_versions/b88b3cdc-1003-4198-9063-6d0b564de748/download
8. Grēviņa, R. (2000). *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Izdevniecība "Zinātne".
9. Helberger, C., & Knepel, H. (1988). How big is the shadow economy?: A re-analysis of the unobserved variable approach of BS Frey and H. Weck-Hannemann. *European Economic Review*, 32(4), 965-976. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(88\)90055-4](https://doi.org/10.1016/0014-2921(88)90055-4)
10. Joppe, A. (2008). *Nodokļu administrēšanas pilnveidošana*. [Promocijas darbs]. <https://dspace-dev.lu.lv/server/api/core/bitstreams/d943766a-955f-49cc-8471-a1a8e83c5915/content>
11. Medina, L., & Schneider, F. (2018). Shadow economies around the world: what did we learn over the last 20 years? *IMF Working Papers, WP/18/17* <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2018/wp1817.ashx>
12. Murphy, R. (2019). The European Tax Gap. *A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament*. https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2019-01/the_european_tax_gap_en_190123.pdf
13. Putniņš, T. J., & Sauka, A. (2022a). *Metodika ēnu ekonomikas apjoma noteikšanai, algoritms tās apjoma prognozēšanai un ēnu ekonomikas aplēses Latvijā 2020. un 2021. gadā*. <https://www.fm.gov.lv/lv/media/13796/download?attachment>
14. Putniņš, T. J., & Sauka, A. (2022b). *Pētījums par ēnu ekonomikas apmēru Latvijā 2020. un 2021.gadā, izmantojot izstrādāto ēnu ekonomikas mērīšanas metodoloģiju*. <https://www.fm.gov.lv/lv/media/13798/download?attachment>
15. Putniņš, T., & Sauka, A. (2023). *Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2022. gadā*. [Prezentācija]. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2023-05/Enu_ekonomikas_indekss_2009_2022_0.pdf
16. Sauka, A. (2020). *Projekta VPP "Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai" projekta "Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE) saturiskais pārskats Nr.1*. <https://www.fm.gov.lv/lv/media/13772/download?attachment>
17. Schneider, F. (2019). *Latest developments of the shadow economy in the Baltic countries: what are the major causes and what could be done?*. https://www.llri.lt/wp-content/uploads/2019/09/Shadow-Economy_Baltic_Countries_September_finalLONGPDF.pdf
18. Schneider, F. (2022). New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. *International Economics and Economic Policy*, 19. DOI:10.1007/s10368-022-00537-6
19. Schneider, F., & Buehn, A. (2017). Estimating a Shadow Economy: Results, Methods, Problems, and Open Questions. *Open Economics*, 1, 1-29. <https://doi.org/10.1515/openec-2017-0001>
20. Valsts ieņēmumu dienests (2022). *Nodokļu plaisu apmēri*. <https://www.vid.gov.lv/lv/nodoklu-plaisu-apmeri>
21. Valsts ieņēmumu dienests (2023). *Nedeklarētā darba samaksa ("aploksņu alga") vispārējā nodokļu režīmā strādājošiem un tās radītā nodokļu plaisa 2022.gadā*. [Prezentācija]. <https://www.vid.gov.lv/en/media/18936/download?attachment>
22. Burmeister, L. (2024). *Ēnu ekonomikas un tās izraisīto faktoru ietekmes izvērtējums Latvijā*. [Diplomdarbs].

SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS RISKAM PAKĻAUTO IEDZĪVOTĀJU INTEGRĀCIJA DARBA TIRGŪ: SITUĀCIJAS ANALĪZE UN RISINĀJUMI

INTEGRATION OF THE POPULATION AT RISK OF SOCIAL EXCLUSION INTO THE LABOR MARKET: ANALYSIS OF THE SITUATION AND SOLUTIONS

Skaidrīte Deksnē

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, skaidrited@e-apollo.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja *Dr.oec. Iveta Mietule*

Abstract: *The topic of the scientific work is "Integration of the population at risk of social exclusion into the labor market." Analysis of the situation and solutions". Population at risk of social exclusion is a group of people who have an increased risk of ending up in situations of social exclusion or who are already in situations of social exclusion. State financial resources are insufficient to solve all socio-economic problems. In recent years, social entrepreneurship has been an active mechanism for solving socio-economic problems. Social entrepreneurship and a type of business whose priority is the creation of social assets, a company of financial self-sufficiency and sustainability. The author of the paper conducted an in-depth analysis of the situation regarding the integration of the population at risk of social exclusion into the labor market, and based on the knowledge gained, developed recommendations and proposals.*

Keywords: *employment, risk of exclusion, social entrepreneurship, social enterprise, social impact, unemployment.*

Ievads

Sociālās atstumtības jēdziens bija īpaši aktuāls politikas diskursā Francijā 1970. gadu vidū. Pagājušā gadsimta 80. gados Eiropā tika pieņemta sociālās atstumtības koncepcija, kas bija viena no galvenajiem sociālās politikas sastāvdaļām un daudzos gadījumos aizstāja nabadzības jēdzienu. Šāda koncepcija parādījās kā atbilde uz tajā laikā valdošo labklājības krīzi (Rawal, 2008). Pēc vairāku pētnieku domām starp abiem šiem jēdzieniem varētu likt vienādības zīmi, tomēr tas, kas ir jāpatur prātā, ir sapratne par to, ka sociālās atstumtības jēdzienam trūkst universāluma tādā veidā, kā tas ir bijis definēts un izmantots līdz šim. Nabadzības un sociālās atstumtības "teritoriālās dimensijas" atzīšana ir kļuvusi par arvien svarīgāku Eiropas Savienības (turpmāk – ES) diskursa un darbību iezīmi. 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā sociālā atstumtības jēdziens ir nonācis visu lielāko globālās pārvaldības institūciju leksikā.

Sociālās atstumtības riskam pakļautie iedzīvotāji ir cilvēku grupa, kuriem ir paaugstināts risks nonākt vai kuri jau atrodas sociālās atstumtības situācijā. Šāda veida riskam pakļauti cilvēki var būt dažādu sociālo, ekonomisko vai personisku faktoru dēļ, kas ietekmē viņu sociālo integrāciju un piedalīšanos sabiedrībā. Valsts finanšu resursi ir nepietiekami, lai risinātu visas sociāli ekonomiskās problēmas. Valsts un labdarības organizāciju finansējums ir ierobežots. Sociālā uzņēmējdarbība pēdējos gados ir kļuvusi par svarīgu mehānismu sociāli ekonomisko problēmu risināšanai. Sociālā uzņēmējdarbība ir uzņēmējdarbības veids, kura prioritāte ir sociālo aktīvu radīšana, nodrošinot finansiālo pašpietiekamību un ilgtspēju uzņēmums. Tomēr sociālā uzņēmējdarbība Latvijā saskaras ar daudziem izaicinājumiem (Dobele & Pieterē, 2015).

Sociālajiem uzņēmumiem darbības misija nodrošināt darbu un nodarbinātības iespējas cilvēkiem, kuriem var būt grūtības atrast darbu tradicionālajā uzņēmējdarbības sektorā. Tādējādi sociālie uzņēmumi var piedāvāt darbu bezdarbniekiem vai citām iedzīvotāju grupām, kas atrodas neaizsargātā stāvoklī darba tirgū. Sociālā uzņēmējdarbība var būt svarīgs resurss un atbalsta avots bezdarbniekiem, kas vēlas atrast darbu un piedalīties sabiedrības dzīvē, bet var saskarties ar grūtībām darba meklēšanā un integrācijā.

Latvijā sociālās uzņēmējdarbības atbalsta projekts 2024.–2029. gada periodam paredz atbalstīt sociālos uzņēmumus un sociālās uzņēmējdarbības vidi kopumā. Šim mērķim paredzēti

12 miljoni eiro. Atbalsta programmu īsteno Labklājības ministrija sadarbībā ar "ALTUM" (*Labklājības ministrija, 2023*).

Pētījuma problēma: arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju integrācijai darba tirgū. Tomēr, pastāv būtiskas problēmas, kas šo integrāciju bremsē vai padara sarežģītu. Ir nepieciešams veikt padziļinātu situācijas analīzi, lai identificētu galvenās problēmas un iespējamās risinājumu stratēģijas šajā jomā. Integrācija darba tirgū ir būtiska, lai sociālās atstumtības riskam pakļautie iedzīvotāji varētu piedalīties sabiedrības ekonomiskajā un sociālajā dzīvē, taču pastāv daudz šķēršļu, kas traucē šo procesu. Šīs problēmas ietver zemās izglītības līmeni, nepietiekamu profesionālo prasmju un kvalifikāciju, diskrimināciju darba tirgū, sociālās atstumtības stigmatu un citus faktorus. Šajā pētījumā tiks veikta padziļināta situācijas analīze par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju integrāciju darba tirgū, identificētas galvenās problēmas un izstrādāti efektīvi risinājumi, lai veicinātu šo integrāciju un uzlabotu šo iedzīvotāju situāciju darba tirgū.

Pētījuma objekts: sociālās atstumtības riskam pakļautie iedzīvotāji.

Pētījuma priekšmets: sociālās atstumtības riskam pakļautie iedzīvotāju integrācija darba tirgū.

Pētījuma mērķis: izpētīt sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupas, kā arī sociālās uzņēmējdarbības būtību un to veidojošās komponentes, veikt pētījumu par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu informētību par sociālo uzņēmējdarbību, un analizēt un izstrādāt risinājumus sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupas integrācijai darba tirgū.

Uzdevumi:

1. Izpētīt normatīvo un zinātnisko literatūru par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālo uzņēmējdarbību.
2. Analizēt zinātnisko literatūru un normatīvos dokumentus par sociālo uzņēmējdarbību Eiropā un Latvijā.
3. Veikt pētījumu par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu informētības līmeni par sociālo uzņēmējdarbību un iespējām caur to integrēties darba tirgū.
4. Veikt kvantitatīvo un kvalitatīvo datu analīzi, lai saprastu sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju informētības līmeni par sociālo uzņēmējdarbību.
5. Balstoties uz iegūtajiem rezultātiem un analīzi, izstrādāt risinājumus un politikas ieteikumus, kas veicina sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju integrāciju darba tirgū.

Pētījuma jautājumi:

1. Kāds ir sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju informētības līmenis par sociālo uzņēmējdarbību?
2. Kā sociālā uzņēmējdarbība var sekmēt sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju integrēšanos darba tirgū?

Pētījuma bāze: Nodarbinātības valsts aģentūras Ludzas filiālē reģistrētie 250 bezdarbnieki, kas atbilst sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju formulējumam.

Pētījuma metodes:

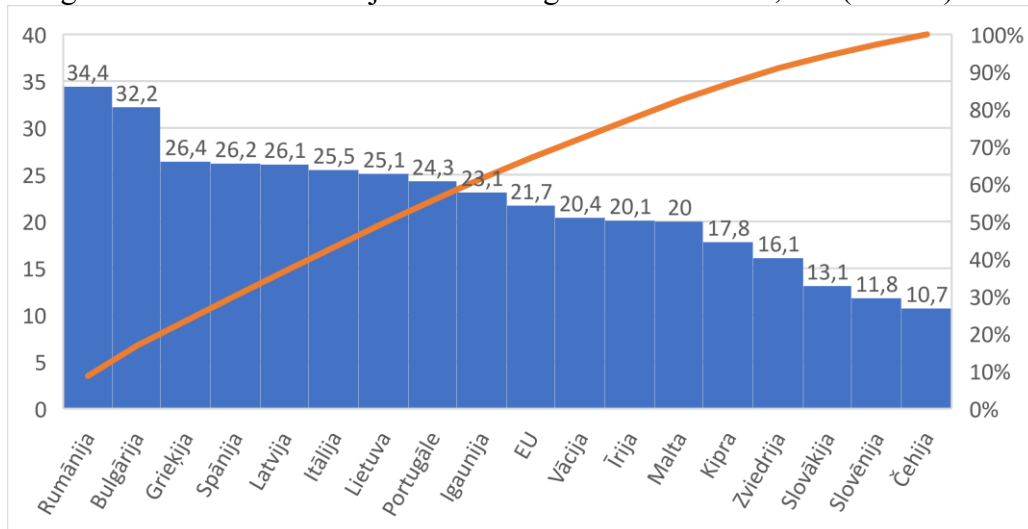
1. Vispārzinātniskās pētījuma metodes:
  - monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, lai sniegtu detalizētu priekšstatu par pētījuma tēmas teorētiskajiem aspektiem, pamatojoties uz plašu Latvijas un starptautiskās zinātniskās literatūras apskatu;
  - grafiskā metode, lai dinamikā uzskatāmi atspoguļotu sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu skaitu un struktūru Latvijā un novērtētu šo rādītāju pastāvošās likumsakarības.
2. Socioloģisko pētījumu metodi – aptauju, lai sistemātiski ievāktu datus no indivīdiem, uzdodot viņiem jautājumus.

3. Statistiskās pētījumu metodes:

- statistiskā datu apstrādes metode iegūto datu apstrādei un analīzei;
- savstarpējo sakarību statistiskās analīzes metode.

Sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupa

Saskaņā ar Eurostat datiem sociālās atstumtības riskam pakļauto personu skaits Latvijā kopš 2015. gada ir būtiski samazinājies un 2022. gadā sasniedza 26,1 % (1.attēls).

1. attēls. Nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauti cilvēki ES dalībvalstīs 2022.gadā (Eurostat, 2023)

2022. gadā Latvija joprojām ir viena no trūcīgākajām ES dalībvalstīm. Jaunākie pieejamie dati liecina, ka starp visām ES dalībvalstīm Latvijā bija piektais augstākais nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars. Gandrīz divām trešdaļām iedzīvotāju vērojama vismaz viena no deviņām materiālās nenodrošinātības pazīmēm (Eurostat, 2023).

Izpētot Latvijas nacionālās attīstības plānu 2021. - 2027. gadam, autore secina, ka, kā viens no svarīgākajiem rīcības virziena uzdevumiem minētajam periodam ir noteikts darbs ar sociālās atstumtības riskam pakļauto bērniem un jauniešiem un pensijas vecuma iedzīvotājiem. J. Jurcika ir secinājusi, ka pēdējos gados Latvijā ir izveidojusies tendence, ka nabadzības risks pensionāriem samazinās, bet jauniešiem pieaug (Jurcika 2022).

Sociālā atstumtība ir salīdzinoši jauns termins, ko pašlaik lieto Eiropā, lai aprakstītu gan marginalizācijas apstākļus, gan procesus, kas noved pie marginalizācijas. Sociālā atstumtība parasti sakņojas vairākos trūkuma veidos, kas saistīti ar tādiem jautājumiem kā nodarbinātības statuss, mājoklis, tiesības, izglītība, dzimums vai rase, un tādējādi tā ir visaptveroša. Notiek debates par šī jēdziena nozīmi jaunattīstības valstīm: ņemot vērā sociālās un ekonomiskās attīstības atšķirības starp attīstītajām un jaunattīstības valstīm, daži kritiķi apgalvo, ka sociālā atstumtība nav eksportējams jēdziens (Grant et al., 2000).

Sociālā atstumtība ir sociālo saikņu pārrāvums. Tas ir process līdzdalības, pieejamības un solidaritātes samazināšanās. Sabiedrības līmenī tas atspoguļo nepietiekamu sociālo kohēziju vai integrāciju. Individuālajā līmenī, tas attiecas uz nespēju piedalīties gaidītās sabiedrības aktivitātēs un veidot jēgpilnas sociālās attiecības (Silver & Miller, 2003).

Sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas ir tādas grupas, kurām ir liegtas vai apgrūtinātas iespējas iegūt pietiekamus ienākumus, saņemt dažādus pakalpojumus un preces, kuras ir būtiski nepieciešamas pilnvērtīgai funkcionēšanai sabiedrībā. Autore secināja, sociālā iekļaušana ir process, kura mērķis ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām

personām nodrošināt iespējas, pakalpojumus un resursus, kuri nepieciešami, lai pilnvērtīgi piedalītos sabiedrības ekonomiskā, sociālā un kultūras dzīvē, uzlabojot dzīves līmeni un labklājību, kā arī lielākas līdzdalības iespējas lēmumu pieņemšanā un pieejamību personas pamattiesībām (*Labklājības ministrija, 2024*).

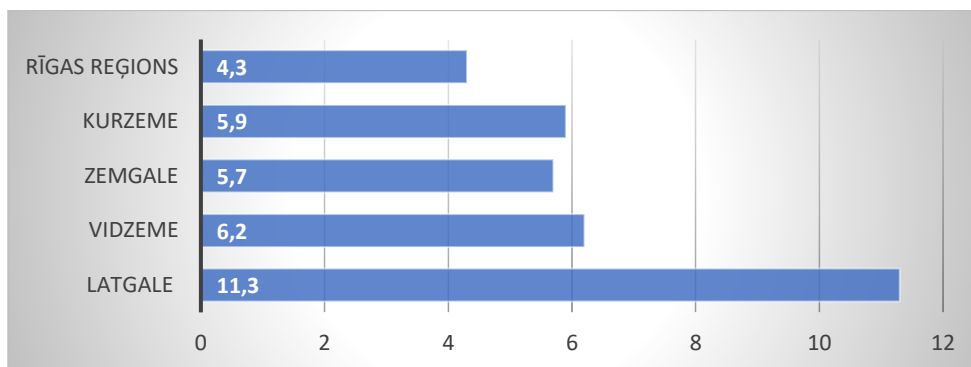
ANO Ilgtspējīgas attīstības desmitais mērķis ir “samazināt nevienlīdzību starp valstīm un valstu iekšienē”, tai skaitā veicināt visu iedzīvotāju sociālo, ekonomisko un politisko iekļaušanu neatkarīgi no vecuma, dzimuma, invaliditātes, rases, etniskās piederības, izcelsmes, reliģiskās pārliecības vai ekonomiskā vai cita statusa (*UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2021*).

Ministru kabineta 27.03.2018. noteikumos Nr. 173 ‘Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas reģistrēšanas un uzraudzības kārtību’ ir noteikts, ka sociālās atstumtības riskam ir pakļautas šādas iedzīvotāju grupas:

- 1) personas ar invaliditāti;
- 2) personas ar garīga rakstura traucējumiem;
- 3) personas, kurām noteikta atbilstība trūcīgas ģimenes (personas) statusam;
- 4) bezdarbnieki, kuriem ir apgādājāmie, bezdarbnieki, kas vecāki par 54 gadiem, un ilgstošie bezdarbnieki;
- 5) etniskā minoritāte romi;
- 6) ieslodzītie vai personas, kuras atbrīvotas no ieslodzījuma vietas;
- 7) personas ar alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības problēmām;
- 8) personas, kuru dzīvesvieta ir deklarēta naktspatversmē;
- 9) cilvēktirdzniecības upuri;
- 10) personas, kurām Latvijas Republikā ir piešķirts bēgļa, alternatīvais vai bezvalstnieka statuss;
- 11) bāreņi un bez vecāku gādības palikušie bērni vecumā no 15 gadiem, kā arī šai grupai atbilstošas pilngadīgas personas līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai;
- 12) vecāki vai aizbildnis, kas aprūpē bērnu ar invaliditāti;
- 13) personas, kas aprūpē bērnu pēc pilngadības sasniegšanas, mazbērnu, brāli, pusbrāli, māsu, pusbērnus, vecāku, vecvecāku vai laulāto, ja aprūpējamais ir persona, kurai noteikta I invaliditātes grupa, vai persona ar garīga rakstura traucējumiem, kurai noteikta II invaliditātes grupa (*Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību, 2018*).

Bezdarbs, iespējams, ir viena no nopietnākajām sociālajām problēmām. Ekonomiskā ziņā bezdarba izmaksas gan indivīdam, gan kolektīvam ir ārkārtīgi augstas. Taču bezdarbam ir noteikti iemesli un sekas (*Jahoda, 1982*).

Ilgtērmiņa tendences liecina, ka iedzīvotāju skaits Latvijā turpina samazināties. Kopējais iedzīvotāju skaita samazinājums Latvijā kopš 2000. gada pārsniedz 0,5 miljonus, kas ir aptuveni 1/5 no iedzīvotāju skaita 2000. gada sākumā. Būtiskākie faktori, kas ietekmē demogrāfiskās tendences, ir iedzīvotāju novecošanās, zemā dzimstība un emigrācija. Ekonomiskās aktivitātes līmenis Latvijā joprojām ir ļoti atšķirīgs dažādos reģionos, lielākā daļa darba vietu koncentrējas Rīgā un tuvākajos rajonos, savukārt citos reģionos darba vietu skaits ir daudz mazāks. Zemākais reģistrētā bezdarba līmenis 2023. gada marta beigās bija Rīgā (4,5 %) un Rīgas reģionā (4,5 %), bet augstākais – Latgales reģionā (12,6 %). Vidzemes reģionā reģistrētā bezdarba līmenis bija 6,2 %, Zemgales reģionā 5,8 % un Kurzemes reģionā 6,4 % (*EURES, 2023*). Salīdzinājumam autore apskatīs kādas izmaiņas bezdarba līmenī ir Latvijas reģionos 2024.gada februārī (2.attēls).

2.attēls. Reģistrētā bezdarba līmenis Latvijā 2024.gada februārī, % (NVA, 2024)

Autore secina, ka bezdarba līmenis visos Latvijas reģionos 2024.gada februāra beigās ir zemāks, nekā bija 2023.gada marta beigās.

Sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu bezdarbu var izraisīt dažādi savstarpēji saistīti faktori, tostarp sistēmiska nevienlīdzība, diskriminācija, ierobežota piekļuve izglītībai un apmācībai, ekonomikas lejupslīde un citi strukturāli šķēršļi (*Cain, 1986*).

Sociālā pozīcija ir bieži vien noteicoša nozīme bezdarba rašanās procesā, kā arī darba attiecību uzsākšanā un turpināšanā bieži vien ir tieši saistīta ar indivīda iepriekšējo darba pieredzi vai tās neesamību. Sociālās pozīcijas loma un individuālo pārmaiņu iespēja saistībā ar bezdarba pieredzi liecina, ka šī aina nav pašsaprotama, bet ir atvērta sociālajām pārmaiņām. Šādas izmaiņas varētu būt vairāku veidu procesu un notikumu ietekme. Vērtību izmaiņas attiecībā uz algota darba lomu kopumā vai konkrēti grupām vai izmaiņas bezdarbnieku pieejā ekonomiskajiem resursiem (*Strandh, 2000*).

Sociālās uzņēmējdarbības būtība un tās attīstības iespējas

Jēdziens sociālā uzņēmējdarbība tiek definēts dažādos veidos, tā aktualitāte pasaulē kļūst arvien izteiktāka, tāpēc vairāki autori ir mēģinājuši rast visaptverošāko sociālās uzņēmējdarbības definīciju. Dažādās zinātniskajās bāzēs pašlaik ir tūkstošos skaitāms zinātnisko rakstu apjoms par sociālo uzņēmumu un sociālo uzņēmējdarbību. Pasaulē, kā arī Eiropā sociālās uzņēmējdarbības jēdziens netiek definēts viennozīmīgi un viengabalaini. Lielākoties tiek atsevišķi definēti sociālā uzņēmējdarbība (process) un sociālais uzņēmējs (indivīds) (*Varga & Hayday, 2019*).

Autore secina, ka korelācija starp tradicionālo uzņēmējdarbības formu un sociālo uzņēmējdarbību, protams, pastāv, bet būtiskākā atšķirība ir mērķī, kas sociālajai uzņēmējdarbībai nav virzīts uz peļņas gūšanu. Autoresprāt, ir svarīgi akcentēt to, ka sociālās uzņēmējdarbības formas var būt dažādas, bet lielākoties sociālā virziena uzņēmējdarbība forma, kas tiek veikta ar sociālo pienesumu tiek dēvēta par sociālo uzņēmumu.

Sociālo uzņēmumu raksturo kā saimniecisku vienību, kas dibināta ar mērķi radīt sociālo vērtību sabiedrībā, uzņēmumā nodarbinot sociāli jutīgas sabiedrības grupas, vai nodrošinot tām pakalpojumus. Sociālie uzņēmēji bieži vien tiek salīdzināti ar novatoriem, jo tie meklē jaunus risinājumus sociālo mērķu sasniegšanai (*Dobele, 2012*).

Sociālās uzņēmējdarbības komponenti ietver dažādus elementus, kas nosaka sociālo uzņēmumu būtību, pieeju un ietekmi.

Sociālo uzņēmējdarbību un sociālo uzņēmumu veido 3 komponenti:

- 1) ekonomiskā un uzņēmējdarbības dimensija, kas liecina, ka uzņēmums veic komerciālas darbības, pārdodot preci vai pakalpojumu un konkurējot tirgū;
- 2) sociālā dimensija, kas saistīta ar ieguldījumu sabiedrībā;
- 3) līdzdalības dimensija, kas nodrošina kopienas īpašumtiesību izaugsmi (*Andrejeva & Ežmale, 2021*).

Sociālā uzņēmējdarbība ir kļuvusi par globālu kustību, kas cer cīnās ar dažādām sociālām un ekonomiskām problēmām. Sociālie uzņēmumi apvieno sociālo misiju ar saimniecisko darbību un bieži vien sasniedz savu sociālo ietekmi un ekonomiskie mērķi ar ierobežotiem resursiem, līdz ar to izpratne par atvēlēto finanšu efektīvu izlietojumu mārketinga nolūkos ir ārkārtīgi vērtīgs, bet ierobežots. Dažādu valstu pārvaldes interese par sociālo uzņēmējdarbību ar katru gadu pieaug, jo ar tās palīdzību sociālās atstumtības riskam pakļautās personas ir iespējams iesaistīt nodarbinātībā, kā arī sociālā uzņēmējdarbība palīdz attīstīt ekonomiku un sniegt palīdzību preču un pakalpojumu nodrošināšanā to sabiedrības daļu, kuru valsts un uzņēmējdarbības sektors nespēj vai arī nevēlās sasniegt (*Cook & Alcock, 2004*).

Sociālā uzņēmējdarbība pilda dažādas funkcijas, kuru mērķis ir risināt sociālās, vides un kopienas problēmas, vienlaikus veicinot ilgtspējīgus risinājumus. Kā vienu no daudzām svarīgām funkcijām var minēt arī jauniešu izglītošanu, kas ir liels sociālais pienesums. Autore secina, ka sociālajai uzņēmējdarbībai ir būtiska nozīme sociālajā, kā arī ekonomiskajā attīstībā un tā pilda gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās funkcijas (*Haugh, 2005*).

Sociālās uzņēmējdarbības tiesiskais regulējums Eiropā dažādās valstīs ir atšķirīgs, jo katrai valstij ir savs tiesiskais regulējums un politika attiecībā uz sociālo uzņēmumu. Tomēr Eiropas valstīs ir novērotas dažas kopīgas tendences un pieejas. Lai gan Eiropā nav vienotas pieejas sociālās uzņēmējdarbības tiesiskajam regulējumam, arvien vairāk tiek atzīta tās nozīme un iespējamā ietekme. Daudzas valstis aktīvi strādā, lai radītu labvēlīgu vidi, kas atbalsta sociālo uzņēmumu izaugsmi un panākumus, izmantojot pielāgotu tiesisko regulējumu un atbalstošu politiku. Eiropas valstīs sociālajiem uzņēmumiem ir noteiktas īpašas juridiskās formas vai struktūras. Šīs juridiskās formas bieži apvieno gan tradicionālo bezpeļņas uzņēmumu, gan bezpeļņas organizāciju elementus. Eiropas valstis bieži nosaka īpašus kritērijus vai prasības, kas organizācijām ir jāatbilst, lai tās atzītu par sociālajiem uzņēmumiem. Šie kritēriji parasti ir vērsti uz organizācijas galveno sociālo vai vides misiju, tās apņemšanos reinvestēt peļņu šīs misijas izpildē, kā arī atbildības un pārredzamības praksi, piedāvā nodokļu atvieglojumus vai preferenciālu režīmu sociālajiem uzņēmumiem, lai veicinātu to izaugsmi un attīstību. Turklāt var būt pieejamas publiskā finansējuma shēmas vai dotācijas, kas īpaši pieejamas sociālajiem uzņēmumiem, lai atbalstītu to darbības un iniciatīvas.

Vairāki pētnieki uzskata, ka uzņēmējdarbības attīstība, it īpaši jaunu uzņēmumu, tieši korelē ar bezdarba mazināšanu (*Zvirbule-Bērziņa & Vilciņa, 2011*). Pētnieki ir veikuši bezdarbu ietekmējošo faktoru korelācijas analīzi, lai noskaidrotu sakarības ciešumu starp rezultatīvo un faktoriālo pazīmi.

Latvijā ir notikušas būtiskas nabadzības līmeņa izmaiņas. Lai gan pēdējos gados ir panākti uzlabojumi, nabadzība joprojām ir pastāvīga problēma. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2022. gadā nabadzības riska līmenis (tie, kas dzīvo zem 60 % no valsts mediānas ienākumiem) bija 20,9 %. Tas norāda, ka ievērojama iedzīvotāju daļa joprojām ir neaizsargāta pret nabadzību. Ekonomiskā stāvokļa ziņā Latvija ir klasificēta kā viena no nabadzīgākajām valstīm Eiropā, kuras iekšzemes kopprodukts uz vienu pieaugušo 2022. gadā ir 23 878,42 EUR.

Bezdarbs ir nozīmīgs faktors, kas veicina nabadzību Latvijā. Lai gan valsts gadu gaitā ir guvusi panākumus bezdarba līmeņa samazināšanā, tā joprojām saskaras ar problēmām, jo īpaši saistībā ar ekonomikas lejupslīdi vai strukturālām izmaiņām. Augstais bezdarba līmenis, īpaši dažās demogrāfiskajās grupās, piemēram, jauniešu un ilgstoši bezdarbnieku vidū, saasina nabadzības līmeni. Latvija ir īstenojusi sociālās palīdzības programmas, lai mazinātu nabadzību un atbalstītu neaizsargātos iedzīvotājus. Šīs programmas ietver sociālos pabalstus, piemēram, sociālo palīdzību, ģimenes pabalstus un mājokļa atbalstu. Tomēr šo programmu efektivitāte nabadzības apkarošanā ir atšķirīga, un pastāv bažas par atbalsta pietiekamību tiem, kam tas nepieciešams. Pastāv cieša korelācija starp nabadzību un veselības rezultātiem. Personas, kas

piedzīvo nabadzību, bieži saskaras ar šķēršļiem, lai piekļūtu veselības aprūpes pakalpojumiem, kā rezultātā palielinās veselības problēmu līmenis un samazinās paredzamais dzīves ilgums.

Nodarbinātības veicināšana ir plaši atzīta nabadzības mazināšanas stratēģija, un Eiropas Savienība jau sen ir uzsvērusi nodarbinātības politikas nozīmi nabadzības un sociālās atstumtības apkarošanas centienos. Nodarbinātība nodrošina indivīdiem ienākumu avotu, kas ir būtisks, lai apmierinātu viņu pamatvajadzības, piemēram, pārtiku, pajumti un veselības aprūpi. Nodrošinot stabilu un pienācīgi apmaksātu darbu, indivīdiem ir mazāka iespēja piedzīvot nabadzību vai paļauties uz sociālās palīdzības programmām. Nodarbinātība veicina sociālo iekļaušanu, sniedzot indivīdiem iespējas aktīvi piedalīties sabiedrībā, veidot sociālos tīklus un sniegt ieguldījumu savās kopienās. Darbs ne tikai uzlabo cilvēku ekonomisko labklājību, bet arī uzlabo viņu cieņas, pašvērtības un piederības sajūtu. Nodarbinātība ļauj indivīdiem apgūt jaunas prasmes, iegūt darba pieredzi un laika gaitā uzlabot savu nodarbinātību. Lai gan nodarbinātība ir galvenais faktors nabadzības mazināšanā, nabadzības problēmas risināšanai nepieciešama daudzdimensionāla pieeja, kas ņem vērā dažādus savstarpēji saistītus faktorus, tostarp izglītību, veselības aprūpi, mājokli un sociālo aizsardzību. Politika, kuras mērķis ir veicināt nodarbinātību, būtu jāpapildina ar pasākumiem, lai novērstu strukturālos šķēršļus, apkarotu diskrimināciju un novērstu nevienlīdzību attiecībā uz piekļuvi iespējām.

Uzņēmējdarbību plaši atbalsta visās ES valstīs, izņemot Luksemburgu un Rumāniju. Tas ir īpaši populārs Baltijas valstīs, kur tas tiek uzskatīts par nozīmīgu risinājumu dažādām problēmām. Sociālā uzņēmējdarbība tiek uzskatīta par būtisku nabadzības apkarošanā, kā uzsvērts daudzu pētnieku pētījumos. Tas ne tikai palīdz mazināt nabadzību, bet arī veicina sociāli jutīgu grupu attīstību sabiedrībā (*Bornstein, 2007*).

Neskatoties uz kopīgiem izaicinājumiem, atsevišķas Latvijas teritorijas ir īpaši svarīgas sociālās uzņēmējdarbības attīstībai. Šo reģionu identificēšana var palīdzēt efektīvi koncentrēt centienus un resursus. Kopumā sociālās uzņēmējdarbības veicināšana tiek uzskatīta par nozīmīgu stratēģiju sociālekonomisko jautājumu risināšanai Latvijā un citās ES valstīs ar potenciāliem ieguvumiem nabadzības mazināšanā un sociālās iekļaušanas veicināšanā.

Secinājumi un priekšlikumi

Darba izstrādes gaitā gūtie secinājumi:

1. Latvija ir viena no ES valstīm ar augstu sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvaru. Sociālā atstumtība ir ietekmīgs faktors Latvijas sabiedrībā, kas ietekmē plašu iedzīvotāju loku.
2. Latvijas nacionālās attīstības plānā 2021.-2027.gadam kā viens no svarīgākajiem rīcības virziena uzdevumiem minētajam periodam ir noteikts darbs ar sociālās atstumtības riskam pakļauto bērniem un jauniešiem un pensijas vecuma iedzīvotājiem.
3. Bezdarba līmenis ievērojami atšķiras dažādos Latvijas reģionos, un šīs atšķirības ir saistītas ar ekonomiskajām iespējām, demogrāfiskajām tendencēm un pieejamību darba tirgū.
4. Darba devējiem ir būtiska loma, lai veicinātu pāreju no bezdarba uz nodarbinātību sociāli atstumtām iedzīvotāju grupām. Darba devēju attieksme, uztvere un prakse, dažādības iniciatīvas, var būtiski ietekmēt indivīdu nodarbinātības un izaugsmes iespējas.
5. Pasaulē un Eiropā, arvien vairāk saprot cik nozīmīga ir sociālo uzņēmumu loma, it īpaši jomās, kas valsts un uzņēmējdarbības sektoram nav pieejamas un līdz šim nav attīstītas.
6. Sociālā uzņēmējdarbība ne vienmēr iekļaujas tradicionālajos ekonomikas sektoros, piemēram, privātajā vai valsts sektorā. Tā var darboties kā trešā ekonomikas sektora sastāvdaļa, kas apvieno gan komerciālas darbības, gan sociālās vai vides labuma nodrošināšanu.
7. Pastāv korelācija starp tradicionālo uzņēmējdarbības formu un sociālo uzņēmējdarbību, bet būtiskākā atšķirība ir mērķī, kas sociālajai uzņēmējdarbībai nav virzīts uz peļņas gūšanu.

8. Sociālās uzņēmējdarbības sasniegumi un ietekme ir novērtējami ar metrikām, rādītājiem un novērtēšanas sistēmām, kas ļauj izvērtēt to efektivitāti un virzību uz sociālajiem mērķiem.
9. Sociālie uzņēmumi spēj radīt darbavietas un veicināt nodarbinātību, it īpaši sociāli jutīgajās sabiedrības grupās.
10. Sociālā uzņēmējdarbība ir piedāvā inovatīvus risinājumus un veicina ilgtspējīgu attīstību, sniedzot iespējas sociāli atstumtiem indivīdiem un kopienām.
11. Latvijā ir izstrādāts tiesiskais regulējums, kas ir tieši veltīts sociālā uzņēmuma attīstības veicināšanai.
12. Pašlaik nav skaidra redzējuma par to vai sabiedrībā, likumdošanā un valsts politikā radītie priekšnoteikumi sociālās uzņēmējdarbības attīstībai, korelē ar ilgtspējīgas attīstības mērķiem.
13. Sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupas bezdarbnieki ar augstāku izglītības līmeni ir vairāk informēti par sociālo uzņēmējdarbību.
14. Sociālie uzņēmumi var būt efektīva metode sociālās atstumtības riskam pakļauto grupu nodarbinātības uzlabošanai.
15. Svarīga ir informētības palielināšana par sociālo uzņēmējdarbību un tās piedāvātajām iespējām.
16. Sadarbība starp sociālajiem uzņēmumiem, valsts institūcijām, un nevalstiskajām organizācijām var veicināt informācijas apmaiņu un izveidot jaunas nodarbinātības iespējas sociālās atstumtības pakļauto iedzīvotāju grupām.

Balstoties uz darba veikto izpēti un izdarītajiem secinājumiem, tika izstrādāti priekšlikumi Ekonomikas ministrijai un Labklājības ministrijai.

Ekonomikas ministrijai.

1. Nepieciešams veidot plašas informācijas kampaņas par sociālo uzņēmējdarbību un tās piedāvātajām iespējām, vēršoties gan pie sabiedrības, gan konkrētām sociālās atstumtības riskam pakļautajām grupām:
2. Aktīvi atbalstīt sociālo uzņēmējdarbību, veicinot uzņēmējdarbības inkubatoru izveidi, nodrošinot finansiālu atbalstu un sniedzot konsultācijas un resursus sociālajiem uzņēmumiem.
3. Izstrādāt valsts un pašvaldību līmeņa programmas un iniciatīvas, kas atbalsta sociālo uzņēmējdarbību un veicina tās attīstību, īpaši koncentrējoties uz sociāli atstumtības riskam pakļautajām grupām.

Labklājības ministrijai.

Nepieciešams izstrādāt izglītības programmas un kursus par sociālo uzņēmējdarbību un uzņēmējdarbības prasmēm, kas ir pielāgotas dažādām sociālajās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Andrejeva, S., & Ežmale, S. (2021). The Role of Information Systems in the Development of Social in Entrepreneurship. *Proceedings of the Students International Scientific and Practical Conference Human Environment. Technology*, 25, 11-15. doi: 10.17770/het2021.25.6772
2. Bornstein, D. (2007). *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford University Press.
3. Cain, G.G. (1986). Chapter 13 The Economic Analysis of Labor Market Discrimination: A Survey. *Handbook of Labor Economics*, 1, 693-785, [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(86\)01016-7](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(86)01016-7)
4. Cook, M., & Alcock, D. (2004). *Proactive Procurement: Achieving Quality Services and Implementing Policy Objectives by Procurement from Social Enterprises*. Manchester.
5. Dobeļe, L. (2012). *Sociālās uzņēmējdarbības attīstības iespējas Latvijā*. [Promocijas darbs]. https://lufb.llu.lv/disertācijas/entrepreneurship/LasmaDobeļe_promocijas_darbs_2014_LLU_ESAF.pdf
6. Dobeļe, L., & Pietere, A., (2015). The Legal Framework and Support for Social Entrepreneurship Development in Latvia. *Regional Formation and Development Studies*, 3(17), 40-50. doi.org/10.15181/rfds.v16i3.1119

7. EURES. (18.05.2023). *Labour Market Information: Latvia*. https://eures.europa.eu/living-and-working/labour-market-information/labour-market-information-latvia_en#national-level
8. Eurostat. (2023). *People at Risk of Poverty or Social Exclusion*. https://doi.org/10.2908/SDG_01_10
9. Grant, E., Blue, I., & Harpham, T. (2000). Social Exclusion: A Review and Assessment of Its Relevance to Developing Countries. *Journal of Developing Societies*, 16(2), 201-221. <https://doi.org/10.1163/156852200512058>
10. Haugh, H. (2005.) A Research Agenda for Social Entrepreneurship. *Social Enterprise Journal*, 1(1), 1-12. <https://doi.org/10.1108/17508610580000703>
11. Jahoda, M. (1982). *Employment and Unemployment*. Cambridge University Press. <https://ideas.repec.org/b/cup/cbooks/9780521285865.html>
12. Jurcika, J. (27.12.2022). *Nabadzības riskam pakļauto skaits sarūk, taču Latvija joprojām iepaliek no ES vidējā rādītāja*. <https://zinass.lv/latvija/sabiedriba/nabadzibas-riskam-paklauto-skaits-saruk-tacu-latvija-joprojam-iepaliek-no-es-videja-raditaja/>
13. Labklājības ministrija (09.02.2024). *Sociālā iekļaušana. Situācijas raksturojums*. <https://www.lm.gov.lv/lv/situacijas-raksturojums-0>
14. Labklājības ministrija (2023). Piecos gados Latvijā radīts vairāk nekā 200 sociālo uzņēmumu. *LV portāls*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/355976-piecos-gados-latvija-radits-vairak-neka-200-socialo-uznemumu-2023>
15. Nodarbinātības valsts aģentūra. (2024). *Galvenie bezdarba rādītāji reģionos*. <https://www.nva.gov.lv/lv/2024gads>
16. *Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību* (27.03.2018). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 173. <https://likumi.lv/ta/id/298035>
17. Rawal, N.(2008). Social Inclusion and Exclusion: A Review, *Dhavalgiri Journal of Sociology and Anthropology*, 2, 161-180. DOI:10.3126/dsaj.v2i0.1362
18. Silver, H., & Miller S.M. (2003). Social Exclusion. *Indicators*, 2(2), 5-21. <https://doi.org/10.1080/15357449.2003.11069166>
19. Strandh, M. (2000). *Varying Unemployment Experiences?* Doctoral theses at the Department of Sociology, Umeå University No.18, 46-48, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:659784/FULLTEXT01.pdf>
20. UNESCO Latvijas Nacionālā komisija (11.03.2021). *Ilgtspējīgas attīstības mērķi*. <https://www.unesco.lv/lv/ilgtspejigas-attistibas-merki>
21. Varga, E., & Hayday, M. (2019). *A Recipe Book for Social Finance – A Practical Guide on Designing and Implementing Initiatives to Develop Social Finance Instruments and Markets*. (Second edition). EU publications. doi/10.2767/765977
22. Zvirbule-Bērziņa, A., & Vilciņa, A. (2011). Employment Problems under the Conditions of Dynamic Entrepreneurship in the Regions of Latvia. *The 5th International Scientific Conference "Rural Development 2011": proceedings, 24-25 November*, 290 – 296.

SUSTAINABLE LOGISTICS IN LATVIA AND LITHUANIA *ILGTSPĒJĪGA LOĢISTIKA LATVIJĀ UN LIETUVĀ*

Katrīna Grietiņa

Rezekne Academy of Technologies, kg21006@rta.lv, Rezekne, Latvia

Laura Liukpetrytė

Kauno kolegija Higher Education Institution, laura.liu779@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Monika Popliauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, monika.pop583@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Juras Tamelis

Kauno kolegija Higher Education Institution, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. Sustainable logistics, also known as green logistics, focuses on processes that aim to improve the sustainability of supply chain operations from the acquisition of raw materials to the receipt of goods. Sustainable logistics is related not only to reducing environmental pollution, but also to corporate social responsibility. Saving resources, improving waste management, increasing productivity, reducing the negative impact of the organization's activities on the environment, increasing competitiveness and ensuring an ergonomic working environment are the main objectives of investing in green logistics. Consequently, this article analyzes green logistics principles and application of sustainable logistics in the Lithuanian and Latvian transport sector through the survey.

Keywords: electronic trucks, green logistics, intermodal transportation, sustainable logistics, transport sector.

Introduction

Sustainable logistics is a comprehensive approach that considers the economic and social impacts of activities and aims to benefit society, both economically and environmentally. As we move from a linear economic model based on cycles of extraction, transformation, distribution and consumption to a circular economy, sustainable logistics is becoming increasingly important. As the world's population continues to grow, more and more things need to be produced, and they need to get around. All the goods are being transported by lorries, trains, ships and planes, all of which have a negative impact on the environment. As this issue becomes increasingly important in today's society, a solution must be found as quickly and efficiently as possible to protect the planet from vehicle pollution.

The aim of the research is to do the analysis of the sustainable logistics and examine the application of sustainable logistics in Lithuania and Latvia.

Objectives of the research are:

- to reveal main characteristics of sustainable logistics;
- to discuss application of sustainable logistics principles to transport operations;
- to discover transport process tools for sustainable logistics.
- to ascertain the attitudes of Lithuanians and Latvians towards sustainable logistics.

The object of the research - sustainable logistics in Latvia and Lithuania.

Research methods: scientific literature analysis, questionnaire survey.

The results of the research are provided in the conclusion part of this paper.

Characteristics of sustainable logistics

Green logistics focuses on reducing the environmental impact of logistics - the aim is to minimize the carbon footprint of the supply chain while maintaining efficiency and

profitability. Sustainable logistics is a comprehensive approach that considers the economic and social impacts of activities and aims to enhance societal interests, both economic and environmental (*Macharis et al., 2014*). Sustainable logistics is increasingly important in the shift from a linear economic model, based on extraction, transformation, distribution, and consumption cycles, to a circular economy. The main objective of a circular economy is to extend the life of products and optimize the use of resources over time (*Logistics Cluster, 2024*). Sustainability concludes 3 pillars: the economy, society and the environment. These principles are commonly referred to as the '3 P's': profit, people, and planet. Striving for a balance between these pillars enables logistics to provide optimal service while also promoting a more conscious use of resources (*Logistics Cluster, 2024*). There are four areas of implementation of green logistics (*Čepinskis & Masteika, 2011*):

1. Modal split: modal transport, reverse logistics, alternative modes of transport (rail, inland waterways, sea).
2. Energy use: reduction of energy consumption, reduction of environmental pollution, reduction of CO² emissions, integrating CO² reduction into corporate policy, measuring the environmental impact of logistics activities.
3. Manufacturing: using clean technology, reducing, treating and managing waste.
4. Extraction of raw materials: sustainable purchasing, use of less polluting materials, recycling of waste, re-use of products.

Key aims of investing in green logistics include: saving resources; waste management improvement; improvement of labor productivity; reduction of the negative impact of the organization's activities on the environment; improving competitiveness; providing an ergonomic working environment (*Čepinskis & Masteika, 2011*).

Applying green logistics principles to the transport process

The ever-increasing population in the world is driving production processes of various aspects that require transportation. Various goods are transported by trucks, trains, ships, planes. All these vehicles pollute the environment. In the modern world, this problem is becoming more and more relevant, so it is necessary to find a solution to protect the planet from vehicle pollution as quickly and efficiently as possible.

Today, the whole world is talking about the need for sustainable development and one of its key elements is the so-called sustainable logistics. It seems that sustainable development policy is finally moving from being a smart corporate slogan to a legal requirement for the whole European Union and its partner economies.

The general philosophy of “sustainable logistics” is not limited to the reduction of harmful environmental impacts, in particular limiting carbon dioxide emissions, although these are the most important objectives, but also related to achieving business goals. The most important goal is to reduce the costs of logistics processes and increase profits while adhering to the principles of sustainable development. The pandemic and the war in Ukraine have disrupted or weakened existing supply chains, but paradoxically, it was these events that made Europe realize that it needs real, not imagined, change (*Lysionok, 2017*).

The development of sustainable practices and green logistics is revolutionizing the supply chain industry, with profound implications for the entire field of logistics (*Hermann Services, 2023*). It can be defined as the rational and efficient use of resources in supply chain activities, from raw material sourcing to transformation processes, warehousing, packaging, distribution, and end-of-life management. Sustainable logistics is defined as the application of practices designed to reduce the environmental impact of logistics operations. Green logistics, on the other hand, refers to the implementation of sustainable and environmentally friendly practices throughout the entire supply chain (*Hermann Services, 2023*). The potential for waste reduction in the supply chain is evident. This can encompass reducing packaging waste,

optimizing warehouse layouts to eliminate unnecessary wastage of space, and identifying potential avenues for recycling or reusing materials that would otherwise be discarded (*Hermann Services, 2023*). The minimization of waste should result in reduced costs, thereby enhancing economic performance.

Sustainable logistics in the transport process

In today's society, with the constant increase in cargo turnover both within countries and between countries, environmental safety issues become very relevant. Verification mechanisms exist, however green transport research and practice are still in their infancy and call for a thorough examination and identification of the development of green transport systems in global cities (*Mazúrová et al., 2021*) reported intriguing findings from a public poll on green transportation in Slovakia. It was shown that the respondents are more content when they commute by automobile or foot than when they take public transportation. As a result, they believe that the nation has to implement a more environmentally friendly and "green" transportation system. Thus, it can be said that the idea of "green transport" has connections to social issues in addition to business and freight transportation (*Larina et al., 2021*).

Many of the tasks once performed by more conventional modes of transportation for the delivery of commodities have now been replaced by aviation. For instance, it is obviously less expensive to carry containers from China to Europe than to do so via air. However, because fuel prices are growing swiftly and commodities take weeks or months to arrive, purchasing a batch of goods can end up being utterly unprofitable for the recipient by the time it does. Manufacturers of electronics, for instance, who are highly sensitive to changes in pricing and currency rates, have long realized this. Then, aircraft can assist in resolving novel optimization issues (*Demkers et al., 2021*).

Scandinavian nations one natural impediment to the flow of goods is the Baltic Sea. For the majority of goods that are imported and exported, the mode of transportation must be switched at least once. This necessitates the development of an accurate dispatch service operation, as well as the computation of additional time that shipments will take to *arrive* (*Demkers et al., 2021*). Railways that are a part of the sea-rail or road-rail transport chains must be used to move commodities within the parameters of a sustainable transportation system. This is basically a Swiss issue, especially in Austria (*Saparovna et al., 2018*). Significant environmental pollution issues arise from changes in the unregulated transportation industry, such as those in the newly formed states of Germany and Poland, which result in an excessive reliance on roads (*Taczanowski et al., 2018*).

To promote national sustainable transport systems initiatives, a close alliance between those with the authority to deal with transportation issues, such as local government, the auto industry, trade unions, vehicle associations, "green" organizations, etc., may be required. The strength of national governments will be insufficient to support significant modifications to the transportation infrastructure.

Tools for the transport process in sustainable logistics

There are different ways of applying the principles of sustainable logistics in the transportation process, but they have differences that determine what the business developer will choose. It may depend on the price, realization time, payback, availability.

We present several tools that could be applied in the transportation process to make the logistics company more sustainable:

1. **Electronic trucks.** With the rapid development of environmentally friendly transportation, batteries and EV infrastructure, it is likely that electric heavy-duty vehicles will become an increasingly popular choice for companies using tow trucks in the future. Although the price

of electric trucks is higher than trucks powered by internal combustion engines (ICE), these vehicles have many advantages. For example, the maintenance cost of a nine-year-old Isuzu diesel truck is about 300 Euros for every 1000 km traveled (*Feng & Figliozzi, 2012*). On the other hand, electric trucks with far fewer moving parts have lower maintenance costs and break down less frequently. Trucks alone account for around 7 % of global CO² emissions. Unhealthy air pollutants such as sulfur oxides, particulate matter and nitrogen oxides from these vehicles accumulate in cities; the key benefits of electric trucks are cleaner mobility, cleaner air and ultimately a more sustainable world. Many think that there may be a problem with charging the battery, but it is not a problem, because according to European Union legislation, truck drivers must take a break for at least 45 minutes after driving for a maximum of 4.5 hours. Therefore, if they stop for a break, this time can be used to recharge the battery. It is important to ensure that there is a sufficient amount of charging stations.

2. **Intermodal Transportation.** By definition, intermodal transport, also known as combined transport, is a mode of transport based on the transportation of goods using different modes of transport. It is important to emphasize that this type of goods is not reloaded during transport, but only changes the means of transport. Mostly multipurpose containers, semi-trailers and swap bodies are used (*TransEdu, 2022*). One of the biggest advantages of intermodal transportation is environmental friendliness. In this case, the ecological combination of road, rail and water transport means that the energy costs of transporting a given commodity are significantly lower than if only road transport is used. Air pollution is also reduced by up to 90 % compared to automobile transportation. Intermodal transport is weather and obstacle resistant and can be transported “door to door”. The use of intermodal transport can also significantly reduce traffic on roads and at borders, allowing larger loads to be transported over longer distances (*TransEdu, 2022*).
3. **Route Optimization.** It is one of the essential factors for ensuring the efficiency of freight transportation. Various IT solution modules are usually used to optimize routes. One of the most important functions is route search, which finds the best route based on different criteria (*Terra IT, 2024*). The route planning module allows you to monitor different activities such as deadlines, cargo size and weight, traffic conditions and vehicle restrictions on the road. This ensures that the most efficient routes are found, reducing travel time, environmental impact, helps to reduce vehicle fuel consumption and increase the overall efficiency of operations (*Terra IT, 2024*).
4. **Load optimization.** It is very important to ensure that semi-trailers and containers are completely filled to maximize the efficiency of each trip. This reduces the number of trips required and minimizes the waste of space, fuel and emissions. The Figure 1 shows how many megajoules per passenger kilometre traveled.

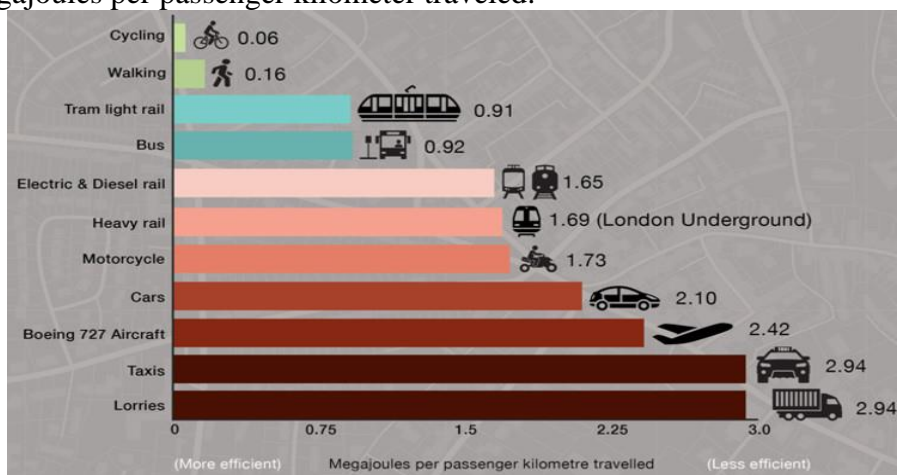

Figure 1. **Transport energy efficiency comparing different types of transportation** (*The Earthbound report, 2022*)

It can be seen from the graph that the least efficient are lorries and taxis, and the most efficient is the bicycle. The most average option is heavy rail (London Underground). Efforts should be made to reduce the use of lorries and taxis by replacing them with another vehicle or changing their technical characteristics, such as the engine. It is also necessary to encourage the public to use bicycles and walk by creating pedestrian and bicycle paths.

Application of sustainable logistics in the Lithuanian transport sector

The study was conducted using a survey method. This involved the creation of an online survey, which was made available to the general public. The primary aim of it was to ascertain the opinions and beliefs held by the Lithuanian public regarding sustainable logistics practices. The survey yielded a diverse range of responses from the 50 individuals surveyed (68 % female, 32 % male). When queried as to whether they believed that Lithuania devoted sufficient attention to sustainable logistics, respondents exhibited a marked divergence of opinion, with 42 % expressing disagreement, 36 % indicating agreement, and the remaining 22 % expressing no opinion. The survey revealed that 42 % of respondents expressed satisfaction with the current situation regarding the implementation of sustainable logistics practices in Lithuania. Conversely, 30 % expressed disagreement with this statement, while the remaining 28 % indicated that they lacked sufficient knowledge or opinion to provide an answer.

With regard to questions related to the government, the majority of respondents (88 %) agreed that the government should provide financial support to sustainable logistics companies in Lithuania, while the remaining 12 % did not agree. When queried as to whether the government should encourage companies to invest more in sustainable logistics, the majority of respondents (82 %) indicated that they agreed with this proposition, 6 % of them did not agree and the remaining 12 % expressed a neutral stance. Moreover, a substantial majority of the respondents, representing 84 % of the sample, indicated that education programs should be expanded in order to increase awareness about sustainability in society. Conversely, the remaining 16 % expressed disagreement with this proposition.

In a subsequent inquiry regarding the potential of sustainable logistics to reduce environmental pollution and energy consumption, a clear majority of respondents (90 %) expressed agreement with this proposition. The remaining 10 % either disagreed or expressed no opinion. One of the final questions posed to respondents was whether they agreed that, in 50 years' time, the majority of vehicles will be powered by electricity. The responses to this question exhibited a considerable degree of heterogeneity, with 74 % respondents indicating their agreement, 14 % expressing disagreement, and the remaining 12 % respondents indicating that they were unable to answer the question due to a lack of opinion.

One of the primary objectives of this study was to ascertain the public's perceptions regarding the advancement of sustainable logistics in Lithuania and Latvia. To this end, we posed the following question: Which country, Lithuania or Latvia, has more advanced sustainable logistics? A total of 42 % respondents indicated that they believe that Lithuania is the country where sustainable logistics is better developed. Conversely, 18 % respondents expressed the opposite view, and an additional 40 % respondents indicated that they had no opinion on this matter. This suggests that the general public may not be sufficiently familiar with the principles of sustainable logistics.

In summary, the results of this study indicate that there is a need for further public awareness and education on the principles of sustainable logistics because a significant proportion of respondents were unable to provide a response to all the questions posed by selecting the option indicating that they held no opinion.

Application of sustainable logistics in the Latvian transport sector

The survey on sustainable logistics in Latvia revealed diverse perspectives among its 30 respondents. A significant majority, comprising 60 %, expressed dissatisfaction with the current level of attention given to sustainable logistics in the country. Meanwhile, 26 % agreed that sufficient attention is paid, and 14 % found it difficult to ascertain. In terms of satisfaction with the implementation of sustainable logistics, opinions were divided, with 39 % expressing dissatisfaction. Regarding government intervention, an overwhelming 92 % believed that the national government should encourage companies to invest more in sustainable logistics, highlighting a consensus on the need for policy support.

Furthermore, respondents widely recognized the potential of sustainable logistics to mitigate environmental pollution and reduce energy costs, with 96 % expressing agreement. Opinion divergence emerged regarding punitive measures for companies failing to adopt sustainable practices, with 61 % advocating for penalties while 13 % disagreed. Regarding the future of transportation, 57 % agreed that most vehicles would be electric in 100 years, underscoring optimism about technological advancements in sustainability.

When comparing Latvia's sustainable logistics development with that of Lithuania, opinions were split, suggesting a lack of consensus on regional progress. However, a majority (65 %) believed that sustainable logistics could enhance Latvia's business competitiveness. Respondents were evenly divided on their willingness to pay more for services provided through sustainable logistics practices, reflecting differing priorities among consumers. Notably, there was strong support (91 %) for expanding education to increase public awareness of sustainability issues.

Overall, the survey highlighted a nuanced landscape of perspectives, indicating both challenges and opportunities for advancing sustainable logistics in Latvia, with a clear call for greater awareness, policy intervention, and financial support.

Conclusions

1. Green logistics focuses on reducing the environmental impact of logistics - the aim is to minimize the carbon footprint of the supply chain while maintaining efficiency and profitability.
2. To summarize the application of sustainable logistics principles to transport operations, it is believed that the nation has to implement more environmentally friendly and "green" transportation system. The strength of national governments will be insufficient to support significant modifications to the transportation infrastructure.
3. The company developer will decide which of the several approaches to implementing the principles of sustainable logistics in the transportation process to use because of their distinctions. Availability, payback period, realization time, and cost might all be factors. The main tools would be: electronic trucks, intermodal transportation, route optimization and load optimization.
4. The survey's overall findings revealed a complex panorama of viewpoints, highlighting potential as well as obstacles for the advancement of sustainable logistics in Latvia and Lithuania. There was a definite need for increased public awareness, legislative action, and financial assistance.

Bibliography

1. Čepinskis, J., & Masteika, I. (2011). Impacts of Globalization on Green Logistics Centers in Lithuania. *Aplinkos tyrimai, Inžinerija ir vadyba*, 1(55), 34-42.
2. Demkers, G., Johansons, B., Johansons, O., Kjaersdams, F., Meness, E., Sterners, T., Tengstroms, E., Tainela, M., Vilhelmsons, B., & Akermans, J. (2021). *Ilgspējīga transporta sistēma. Cilvēku un preču transportēšana Baltijas reģionā*. Latvijas Universitāte.

- https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vides_izglitiba/materiali/Baltijas_regiona_ilgtspeja/BRI-6-LEKCIJA.pdf
3. Feng, W., & Figliozzi, M.A. (2012). Conventional vs Electric Commercial Vehicle Fleets: A Case Study of Economic and Technological Factors Affecting the Competitiveness of Electric Commercial Vehicles in the USA. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 39, 702-711. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.03.141>
  4. Hermann Services. (12.06.2023). *Sustainability and green logistics: reshaping the supply chain*. <https://www.supplychaindive.com/spons/sustainability-and-green-logistics-reshaping-the-supply-chain/651955/>
  5. Larina, I., Larin, A., Kiriliuk, O., & Ingaldi, M. (2021). Green logistics - modern transportation process technology. *Production Engineering Archives*, 27(3) 184-190. <https://doi.org/10.30657/pea.2021.27.24>
  6. Logistics Cluster. (2024). *Sustainable Logistics*. <https://log.logcluster.org/en/sustainable-logistics>
  7. Lysionok, A. (2017). *Žalioji logistika: tiekimo grandinių laukia revoliucija*. <https://trans.info/lt/zalioji-logistika-tiekimo-grandiniu-laukia-revoliucija-320993>
  8. Macharis, C., Melo, S., Woxenius, J., & Van Lier, T. (ed.). (2014). *Sustainable Logistics*. Emerald Group Publishing Limited.
  9. Mazúrová, B., Kollár, J., & Nedelová, G. (2021). Travel Mode of Commuting in Context of Subjective Well-Being - Experience from Slovakia. *Sustainability*, 13(6), 3030. <https://doi.org/10.3390/su13063030>
  10. Saparovna Mukhtarova, K., Sarsengalievich Ospanov, S., Antoni, A. & Duzbaieva Sharapiyeva, M. (2018). The Evaluation of the Efficiency of Transport and Logistics Infrastructure of Railway Transport. *Pomorstvo*, 32(1), 88-101. <https://doi.org/10.31217/p.32.1.3>
  11. Taczanowski, J., Kołoś, A., Gwosdz, K., Domański, B., & Guzik, R. (2018). The development of low-emission public urban transport in Poland. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 41, 79–92. <https://doi.org/10.2478/bog-2018-0027>
  12. Terra IT. (2024). *Maršrutų optimizavimas*. <https://www.terrait.lt/marsrutu-optimizavimas>
  13. The Earthbound report. (2022). *Sustainable transport comparison*. <https://earthbound.report/2017/05/22/transport-innovation-of-the-week-good-coach-travel/sustainable-transport-comparison/>
  14. TransEdu. (2022). *Intermodalinis Transportas*. <https://edu.trans.eu/cz/blog/post/transportas-intermodalinis>

GAMA GROUP ANALYSIS OF DEVELOPMENT OPPORTUNITIES *GAMA GRUPAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJU ANALĪZE*

Karina Gudavičiūtė

Kauno Kolegija Higher Education institution, karina.gud117@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Giedrė Gudeliūnienė

Kauno Kolegija Higher Education institution giedre.gudeliuniene@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Indrė Knyvienė

Kauno Kolegija Higher Education institution, indre.knyviene@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Abstract. *The paper analyses the business development opportunities to efficiently utilise the company's increased capital by integrating a new service to meet the expectations of existing customers and attract new customers. Business development is a key factor in enabling a company to remain competitive in the market and to adapt to market changes. Business development can be done within an organisation using its own resources - by linking development to the creation of new products or services. A theoretical concept of business development and an analysis of development opportunities is presented in order to understand the company's competitors, customer needs and the available resources and their use.*

Keywords: *business concept, business development, interview, new service.*

Introduction

Business development is a key factor for a company to remain competitive in the market and to adapt to market changes. Business development can be done within an organisation from within the existing activities of the company - development is linked to the creation of new products or services (*Hendratmi et al., 2019*). The author (*Kohne, 2019*) emphasise that offering new products or services to the market should be part of the organisation's development tasks, as according to the authors (*Salunke et al., 2019*) the introduction of new services strengthens the position in the market and increases customer loyalty. There are a number of ways in which a company can expand, but all decisions are individual and focused on the company's objectives.

Gama Group, a successful market research company, aims to effectively use its increased capital to expand its business by integrating a new service that meets the expectations of existing clients and attracts new clients. It is important to find out how the organisation should use its financial resources and what new service to offer in order to ensure competitive advantage and customer loyalty and attract new customers through internal business development.

Study subject. Business development of Gama Group based on the service development strategy.

Aim of the study. To analyse and evaluate the development opportunities of Gama Group based on its service development strategy.

Objectives:

1. To analyse the factors influencing business development from a theoretical perspective;
2. To assess the opportunities for expansion of the Gama Group.

Research methods: comparative analysis and systematisation of scientific literature, analysis of statistical data, qualitative research - interview method.

Factors influencing business development from a theoretical perspective

The concept of business development. The authors (*Vučenović et al., 2021*) identify expansion as a positive part of a company's performance, stressing that the growth of strategic, structural and organisational factors is indicative of a company's expansion. According to Rizkiya, Mirzanti, (2022) for a business to grow, investment is needed as this will potentially

increase revenue and production. As noted by Kohne (2019), for expansion to be successful, an organisation needs to adapt to changes in the market and prices, as well as to customer needs.

Twenty years ago, the authors (Sawhney et al., 2004) highlighted that companies seeking to enhance their commercial potential should focus on developing new services for existing customers as one of the options for business development. Other authors argue that product development and expansion is one of the characteristics of business growth (Hendratmi et al., 2019). Although authors (Warren & Davies, 2021) point out that business growth through the development of new services can be time-consuming and require other complex decisions, they agree that it is typical for service firms to continue to grow through the introduction of innovative services.

The author (Austin, 2020) identifies the main drivers of corporate development as: technological development, the growing number of educated people, globalisation, and the emergence of new communication tools. The authors (Bolek et al., 2022) stress the importance of market size. They argue that market size can help firms to grow, as market size often indicates the potential for growth of a business. The work of (Roy & Duraipandian, 2021) and (Estrin, et al., 2022) shows a convergence of views on the factors that contribute to business development. The general consensus is that process or product innovation is the key element that drives a firm's growth.

It is important to note that business processes often face challenges that arise when companies seek to expand. Author Danishevich (2024) who deals with business development, observes that the changing economic and geopolitical environment poses challenges for businesses in expanding their business. He also argues that increased risk and the influence of external factors make it difficult for businesses to expand. According to the author Naumoski (2022), rapid business growth is not only a good thing, such a process can bring financial problems. The authors' analysis is summarised in table 1.

Table 1

Concept, Challenges and Opportunities of Business Development (compiled by authors)

Authors	Explanation
1	2
Concept of business development	
Vučenović et al, 2021	A consistently positive part of the company's performance. Growth in the company's strategic, structural and organisational factors are indicators of expansion.
Naumoski, 2022	Growing a business requires investment.
Kohne, 2019	Business development focuses on changes in the market, customer preferences and prices.
Sawhney et al, 2004 Hendratmi et al, 2019 Warren & Davies, 2021	The way to grow your business is by developing new services and offering them to your customers. Emphasising that business development through the creation of new services is a complex process, but one that is inherent in the development of service sector companies.
Business development opportunities	
Austin, 2020	Improvements in technology, the growing number of educated people, globalisation and new means of communication create opportunities for businesses to expand.
Bolek et al, 2022	Market size can help companies grow.
Figueiredo & Bahli, 2021 Estrin et al, 2022	Innovation in processes or products is a key element that drives a company's growth.

1	2
Challenges of business development	
Danishevich, 2024	The changing economic and geopolitical environment poses challenges for business expansion. Increased risks and the influence of external factors make it difficult for businesses to expand.
Naumoski, 2022	Rapid growth can leave an organisation dependent on banks or financiers due to a lack of equity capital.

In summary, business development is a complex and time-consuming process. The process may be challenged by the dynamics of the modern economic environment, but the authors see business development as a positive and integral part of the company's activities. In highlighting the opportunities for business development, the literature emphasises that opportunities can be found in advances in technology.

Factors influencing business development. Business expansion goes beyond the strategically planned expansion of a company's activities into new markets or the development of new services/products, business expansion involves understanding how different factors can influence the expansion process. Authors have clearly defined that an organisation's values, vision and mission, human resources, and age are internal factors that influence the expansion process and the firm's performance (Vaz, 2021; Adom et al., 2023; Roy & Duraipandian, 2021).

A structured overview of the factors influencing business development is presented in table 2.

Table 2

Factors influencing business development (compiled by authors from Vaz, 2021; Adom et al., 2023; Roy & Duraipandian, 2021)

Internal	External
Vision and mission	Political environment
Age	Economic environment
Human resources	Socio-cultural environment
Values	Technological environment
	Competitive environment

Vision and mission. Mission and vision play an important role in organisational development (Vaz, 2021). If the mission and vision of the company are oriented towards growth, it will be easier for the business to achieve this and to set a growth strategy and goals.

Age. Organisations that have been in the market for a long time develop a much stronger competitive advantage over new entrants (Younis & Sundarakani, 2020).

Human Resources. According to the author, internal factors such as human resources and organisational culture are the main components that positively influence innovation in a company and innovation promotes business development (Rusmiyati, 2020; Hassan & Hart, 2016). It is important that employees are motivated and skilled, and that the company's culture fosters innovation, adaptation and collaboration. Meanwhile, other authors emphasise the importance of employees' skills, attitudes and commitment to the internal environment of the company (Adom et al., 2023).

Values. The business ethics framework that guides an organisation has an impact on its internal operations. Whether an organisation is recruiting or sourcing, it is guided by the values that are established internally, and business ethics vary from organisation to organisation (Sinha, 2020; Adom et al., 2023).

Academics (Vaz, 2021; Roy & Duraipandian, 2021) have identified factors in the external environment that influence development. The study by Vaz (2021) does not directly

address how factors shape a firm's growth, but highlights that political, economic, competitive, socio-cultural and technological external factors play an important role in the expansion process. A summary of the external environmental factors is given in table 3.

Table 3

External environmental factors (compiled by authors)

Environmental factors	Impact for business Impact for business
Political	<ul style="list-style-type: none"> • Vaz (2021): subsidies and tax changes affect businesses. • Sinha (2020): government decisions promote or constrain businesses.
Economic	<ul style="list-style-type: none"> • Vaz 2021, Sinha (2020): unanimously emphasise that inflation, the level of employment, the interest rate, and personal income determine the supply and demand of firms.
Sociocultural	<ul style="list-style-type: none"> • Agwu & Onwuegbuzie (2018): marketing strategy plays an important role in this environment and should be in line with market circumstances. Sometimes companies have to change the name of products. • Sinha (2020): this environment influences business through people's consumption patterns, values and ethics. If a business does not adapt to cultural diversity, it will fail.
Technological	<ul style="list-style-type: none"> • Sinha (2020): applying new technologies in business is equivalent to business development. • Agwu & Onwuegbuzie (2018): if an organisation is not able to adopt the latest technologies, it may not survive in the market.
Competitive	<ul style="list-style-type: none"> • Roy & Duraipandian (2021): analysing this environment helps to understand the advantages of competitors; • Dhamarani & Ghina (2016): by analysing competitors, organisations can apply the methods used by others to their own operations.

In summary, the political environment emphasises the role of government in business processes, while the economic environment determines the supply and demand for organisations. The socio-cultural environment highlights the impact of cultural diversity on business, while the technological environment highlights the importance of adopting new technologies for business growth. The importance of analysing the competitive environment has been highlighted and customers play an important role in the existence of a business.

Gama group analysis of development opportunities

Analysis of Gama Group's business environments

The analysis of the Group's external environment is based on a clustering exercise that provides a clear understanding of the external business environment. Sweden and Denmark are classified as Scandinavian countries, while Lithuania, Latvia and Estonia are classified as Baltic countries.

Macro-environmental analysis. The political, economic, socio-cultural and technological environments of the Scandinavian and Baltic countries are analysed. The aggregated data are presented in table 4.

The analysis of externalities provides an understanding of the external factors that influence development. The opportunity to expand in the Baltic States is favourable.

Table 4

External environmental factors (compiled by authors)

Group	Political factors	Economic factors	Social factors	Technological factors
Scandinavian countries (Sweden, Denmark)	High public confidence in state regulation, high stability of the political environment. Transparent policies and effective control of corruption. Environmental leadership and implementation of CSR policies in business.	Availability of highly skilled professionals on the labour market, low unemployment rate. Economic growth, increasing number of businesses.	Work-life balance. Flexible working hours and high employee satisfaction. Educated and discerning consumers.	Startup Hub, Technology and Innovation Leadership. Continuous improvement of products and services, use of artificial intelligence in business processes.
Baltic countries (Lithuania, Latvia, Estonia)	Public confidence in public regulation, a stable political environment and effective control of corruption. Tax incentives and investment in digital technology. Government support for innovation and start-ups.	Economic instability due to geopolitical tensions. In Estonia, VAT changes may constrain development.	High levels of education and improving staff skills. Demographic change - Latvia's population is shrinking and more people are emigrating.	Orientation towards the latest technologies, including artificial intelligence and digitalisation.

Microenvironment. Certain micro-environmental factors - the values, vision and mission of the organisation, human resources and the age of the organisation - are directly related to business development opportunities. It makes sense to analyse these factors and assess the potential for their application in Gama Group's business development strategy.

Gama Group is guided by its philosophy: partnership is the foundation of the company. The company acts as strategic partners with its customers, building a long-term and reliable relationship. "Gama Group's team is characterised by loyalty and cooperation, working closely with clients at all stages of the project, the company is reliable, professional and provides the highest level of service and quality.

Human Resources. The organisation is committed to ethical principles through its adherence to the Code of Ethics for Business and Research Professionals (ESOMAR), which provides a strong foundation for the company's operating principles and culture. These commitments shape organisational behaviour and build trust in the company among clients and employees.

Age of the company. The age of a company can have a positive effect on future performance and influence business development. "Gama Group has more than 21 years of experience in market research.

In summary, the economic and political stability and transparency of Sweden and Denmark create favourable conditions for foreign investment and business development, which may have a positive impact on Gama Group's business development. Although the Baltic

countries are facing geopolitical challenges, signs of economic recovery are clearly visible and are linked to digitalisation and investment in innovation. The analysis of the internal environment revealed that Gama Group's strengths lie in its skilled workforce and innovative organisational culture.

Applied research methodology and results applied research methodology

Research problem. A group of companies is looking to expand its range of services, but has a problem - what new service to offer and how can it meet the current and projected needs of the market and customers? This research will seek to find out what unique characteristics a new service should have in order to respond effectively to current market challenges and to help the company maintain its leadership position.

Aim of the study is to find out how a new service in the Gama group of companies could meet the specific needs of its customers, to identify the existing gaps in the company's service range and to determine what competitive value and strategic benefits the new service could bring to the company.

Study subject. Integration of a new service into the range of services of the Gama group of companies.

Method of study. The method used for the study was a semi-structured interview.

Respondents and their justification. The group's entities in the Baltic States were selected for the survey. The interviews were carried out by asking the managers of units in Lithuania - informant marked - (R1), Latvia - informant marked - (R2), Estonia - informant marked - (R3). The interviews were started by sending the questions by post on 12.04.2024.

Research ethics. The heads of Gama Group's Baltic operations agreed to participate in the study. They were presented with the essence of the study - the object, purpose and methodology of the study. The respondents were informed that the principles of confidentiality will be respected at and that all responses received will be treated anonymously.

The research questions are presented in table 5. For reasons of research ethics (confidentiality), the answers of each respondent are not provided.

Table 5

Survey questions (compiled by authors)

Qualitative research questions	Justification of the questions
1	2
1. What are the main service-related challenges you currently see in your unit?	Before starting to expand services, it is important to analyse the existing business process challenges in order to align the new service with customer needs (<i>Kumar, et al. 2023</i>).
2. Could you tell us what services you find most attractive to customers and why?	This question seeks to find out what types of services are among the most popular, to determine what clients most often want to solve and what types of studies they prefer. "Gama Group has a wide portfolio of services.
3. What were the main factors that led you to consider introducing a new service?	This question seeks to find out what factors have led to the need to expand services. According to the authors, organisations grow by responding to the needs of their customers by introducing services designed to improve their satisfaction (<i>Ilias & Shamsudin, 2020</i>).

1	2
4. What market needs could the new service meet?	This question seeks to find out what market needs the new service could fill/meet. The new service must meet customer needs or create new customer relationships (<i>Ivanová, 2021</i>).
5. Have you seen any previous innovations in your unit, particularly in relation to service improvement? If so, please tell me more about these initiatives and their impact?	Analysing the success of a business is important to make better decisions in the future (<i>Mashayekh et al., 2023</i>).
6. What would be the company's and your expectations and goals for the introduction of the new service?	Companies that introduce new services aim to increase customer loyalty and sales (<i>Falk, 2014</i>).
7. Please identify a strength of the company that could be exploited to develop a new service?	Identifying a company's strengths has a positive impact on business development (<i>Rizkiya & Mirzanti, 2022</i>)
8. Where do you think the expansion of the service should start? Why?	"Gama Group has offices in five countries and the company typically starts the roll-out of services in the selected office.
9. What do you consider to be the key factors for the successful integration of a new service into your business?	Target market analysis and understanding customer needs are important factors that can contribute to the success of a new service (<i>Cooper, 2019</i>).

Summary of interview responses: key challenges relate to project timelines, customer price sensitivity. The services of the analysed companies do not differentiate themselves much from competitors. Clients prefer online surveys, focus groups and in-depth interviews. A new service could meet these market needs: building trust in online surveys, strengthening and improving the image of the company as a whole in the eyes of customers. Factors motivating the introduction of the new service: the desire to improve the quality of the service, the need to always look for new solutions to survive, the desire to stay ahead of the competition and to remain attractive to customers. A new service should first and foremost create value for both employees and customers and of course attract new customers. "Gama Group's strengths - skilled employees, the application of advanced technologies in business, and the experience of past innovations - will positively influence the planned business development, as it is possible to make use of the resources already available. The roll-out of the new service should start in the Lithuanian branch, emphasising that Lithuania has the largest number of customers and target audience. The decisive factors for a successful introduction of a new service into the portfolio are: internal training, involvement of employees in the process, willingness of people to embrace the innovation, and a good identification of the pros and cons of the service.

Gama Group's SWOT. After the quantitative research and the analysis of the secondary sources of data, the strategic planning tool Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats (SWOT) will be used in the work. This tool will help to uncover Gama Group's key strengths, understand its weaknesses, identify potential opportunities in the market, and anticipate potential threats in the planned business development - the integration of a new service into the service portfolio (Table 6).

Table 6

SWOT analysis (compiled by authors)

Strengths	Weaknesses
<ol style="list-style-type: none"> 1. Qualified staff, specialists. with many years of experience in the service sector (this advantage in the development of a new service means that the company can involve its professional staff to contribute to the generation of ideas and the development of the new service); 2. A wide range of services; 3. Can carry out international projects; 4. Unique special methodologies; 5. Use of advanced technologies - in business development, such resources can allow you to create new services from your existing resources; 6. A well recognised brand has created a strong image for Gama Group in the market; 7. Long-term and reliable customer relationships (when introducing a new service, the company could involve its customers in the development and testing of the service); 8. "Gama Group's customers are price sensitive. 9. Being a member of ESOMAR ensures that the organisation adheres to high professional ethics and standards. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. The cost of the project is too high for the company's clients (some clients are price sensitive); 2. Customer confidence in online surveys is decreasing; 3. Lack of effective automated solutions in Gama Group services; 4. The service portfolio differs little from competitors; 5. Reduced quality of online surveys.
Opportunities	Threats
<ol style="list-style-type: none"> 1. In Lithuania, more and more companies are choosing to professionally research the market and understand the needs of consumers, and the demand for market research services is growing; 2. Lithuania has a growing number of educated people - skilled workers can implement new and complex projects more efficiently; 3. More and more companies in Lithuania are using artificial intelligence, which is an opportunity for Gama Group to apply this tool in the future to achieve competitive advantage and optimise its operations; 4. Lithuania's improving economic situation provides a favourable environment for business development and investment attraction; 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Competitors are expanding their service portfolio; 2. High competition between existing competitors; 3. The threat of substitutable services (while the market research sector remains important, technological developments allow users to implement certain processes independently, which may reduce the need for traditional market research services); 4. Lithuania's geopolitical position means that cyber-attacks are on the rise (companies need to invest in higher-level technologies to protect customer and company data).

In summary, Gama Group's business development strategy is that the introduction of a new service is possible across the Group and there is a need for it, starting in Lithuania. One of the most important factors that Gama Group should do is to develop the new service in a quantitative way, which would improve the deteriorating quality of online surveys. With regard to the market for the start-up, Lithuania is an attractive country for business development due to its improving economic stability and the improving situation of the market research sector.

"Gama Group's strengths, such as skilled employees, the use of advanced technologies and the experience of past innovations, will have a positive impact on the planned business development, as it is possible to exploit the resources already available.

Conclusions

1. Business development is a complex and time-consuming process. The process may be challenged by the dynamics of the modern economic environment, but the authors see business development as a positive and integral part of the company's activities. Business development is influenced by internal factors such as vision and mission, age, human resources and values, as well as external factors such as political, economic, socio-cultural, technological and competitive environments. In order to develop a business, it is necessary to analyse the external and internal factors affecting development, to select the appropriate development strategy and to analyse the need.
2. The analysis of the business environment shows that external and internal factors are favourable to business development. The results of the study indicate that the business development ambition of Gama Group is to improve the quality of its services, to outperform its competitors and to remain attractive to customers. The new service should create value for both employees and customers and of course attract new customers. The need for a new service and its development has been identified in order to survive in the market. The study found that the expansion should start with the Lithuanian branch of the group.

Bibliography

1. Adom, K., Hinson, R.E., Mintah, E.O., & Obuobisa-Darko, T. (2023). *Business Administration: An Introduction for Managers and Business Professionals*. Routledge Taylor & Francis Group.
2. Agwu, M.E., & Onwuegbuzie, H.N. (2018). Effects of International Marketing Environments on Entrepreneurship Development. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 7(1), 12. <https://doi.org/10.1186/s13731-018-0093-4>
3. Austin, E. C. (2020). Business Survival Growth Model (BSGM) Canvas Vs Business Model Canvas (BMC). *European Journal of Business and Innovation Research*, 8(1), 52-68. <https://doi.org/10.37745/ejbir.2013>
4. Bolek, M., Gniadkowska-Szymańska, A., & Pietraszewski, P. (2022). Company Growth and Growth Opportunities on the Example of Some EU Stock Exchanges in the Light of Market Characteristics. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica*, 2(359), 63-100. <https://doi.org/10.18778/0208-6018.359.04>
5. Cooper, R.G. (2019). *The drivers of success in new-product development*. *Industrial marketing management*, 76, 36-47. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.07.005>
6. Danishevich, D.D. (2024). Approaches to Assessing the Sustainability of Business Development. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 6(1), 16-22. <https://doi.org/10.31149/ijefsd.v6i1.5163>
7. Dhamarani, D.W., & Ghina, A. (2016). Identifikasi lingkungan internal dan eksternal dalam strategi pengembangan usaha pada sentra industri kaos suci Kota Bandung (studi kasus pada diaz production, hendartono outfit, dan mudji). *eProceedings of Management*, 3(2), 1263-1271. <https://openlibrarypublications.telkomuniversity.ac.id/index.php/management/article/view/1454/0>
8. Estrin, S., Korosteleva, J., & Mickiewicz, T. (2022). Schumpeterian Entry: Innovation, Exporting, and Growth Aspirations of Entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 46(2), 269-296. <https://doi.org/10.1177/1042258720909771>
9. Falk, M. (2014). The Impact of New Goods and Service Products on Firm Growth: Evidence From Austrian-Linked Firm-Level Data. *Economics of Innovation and New Technology*, 23(4), 378-397. <https://doi.org/10.1080/10438599.2013.871165>
10. Figueiredo, R., & Bahli, B. (2021). Service Business Growth: "A Spinner Innovation Model Approach". *Technological Innovation and International Competitiveness for Business Growth: Challenges and Opportunities*, 191-214. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51995-7_9
11. Hassan, R.S., & Hart, M. (2016). The Determinants of Small Firm Growth: An Empirical Study on Egypt. *The Business & Management Review*, 7(2), 41-52. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:3H8Pm7CeNDIJ:scholar.google.com/&hl=lt&as_sdt=0,5

12. Hendratmi, A., Sukmaningrum, P.S., Hadi, M.N., & Ratnasari, R.T. (2019). The Role of Islamic Crowdfunding Mechanisms in Business and Business Development. *Journal of Business and Economics Review*, 4(1), 10-23. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3362383
13. Ilias, S., & Shamsudin, M.F. (2020). Customer Satisfaction and Business Growth. *Journal of Undergraduate Social Science and Technology*, 2(2). <http://abrn.asia/ojs/index.php/JUSST/article/view/60>
14. Ivanová, E., Navickas, V., & Mikalauskas, R. (2021). The Main Aspects of Understanding of Innovation in Leisure Services. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, 11(2), 95-100. <https://vb.lsu.lt/object/elaba:115736903/>
15. Kohne, A. (2019). *Customer-oriented: Business Development for Successful Companies*. Springer.
16. Kumar, K., Ramachandran, M., Prasanth, V., & Raja, C. (2023). Developing Business Services Using IBM SPSS Statistics. *REST Journal on Banking, Accounting and Business*, 2(1), 40-50. <https://doi.org/10.46632/jbab/2/1/9>
17. Mashayekh, T. A., Al-Aidaros, H.M., & Khoj, H.Z. (2023). Critical Success Factors of Business Intelligence System in Organizations. *Journal of Economic, Administrative and Legal Sciences*, 7(6), 102 - 125. <https://doi.org/10.26389/AJSRP.H111222>
18. Naumoski, A. (2022). Financial Policy and Companies' Sustainable Growth. *Economic Themes*, 60(3), 281-301. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2022-0016>
19. Rizkiya, A., & Mirzanti, I.R. (2022). Proposed Growth Strategy for Small Business Using the MSME Soundness Assessment Method (Cracktive Case Study). *International Journal of Current Science Research and Review*, 5(8), 3012-3019. <https://doi.org/10.47191/ijcsrr/V5-i8-25>
20. Roy, R.K., & Duraipandian, R. (2021). Analysis of Business External Factors that Impact the Growth of IT Entrepreneurship. *Psychology and Education*, 58(1), 5526-5532. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:7ZWG13WofBAJ:scholar.google.com/&hl=lt&as_sdt=0,5
21. Rusmiyati. (2020). What Are the Leveraging Factors of Public Service Innovation. *Journal of Public Administration and Governance*, 10(4), 118-124. <https://doi.org/10.5296/jpag.v10i4.17818>
22. Salunke, S., Weerawardena, J., & McColl-Kennedy, J.R. (2019). The Central Role of Knowledge Integration Capability in Service Innovation-Based Competitive Strategy. *Industrial Marketing Management*, 76, 144-156. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.07.004>
23. Sawhney, M., Balasubramanian, S., & Krishnan, V.V. (2004). Creating growth with services. *MIT Sloan management review*, 45(2), 34-44. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:JRwqztOj9UEJ:scholar.google.com/&hl=lt&as_sdt=0,5
24. Sinha, V.C. (2020). *International Business*. SBPD Publishing House.
25. Vaz, R. (2021). Firm Growth: A Review of the Empirical Literature. *Revista galega de economía: Publicación Interdisciplinar da Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais*, 30(2), 74-93. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:oQv8k3UZlaAJ:scholar.google.com/&hl=lt&as_sdt=0,5
26. Vučenović, S., Poljašević, B.Z., & Mišić, I. (2021). Business Growth Management in Republic of Srpska. *Acta Economica*, 19(34), 45-64. <https://doi.org/10.7251/ACE2134045V>
27. Warren, V., & Davies, B. (2021). What Managers Should Know About Implementing a New Service Development Process. *The International Journal of Professional Management*, 16(3), 1-17. https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:DDITVRGNiYJ:scholar.google.com/&hl=lt&as_sdt=0,5&as_ylo=2019
28. Younis, H., & Sundarakani, B. (2020). The Impact of Firm Size, Firm Age and Environmental Management Certification on the Relationship Between Green Supply Chain Practices and Corporate Performance. *Benchmarking: An International Journal*, 27(1), 319-346. <https://doi.org/10.1108/BIJ-11-2018-0363>

MINIMUM WAGE IN THE BALTICS *MINIMĀLĀ ALGA BALTIJĀ*

Sajad Arshad Jetha

Kauno kolegija Higher Education Institution, sajad.jet514@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Ivan Kolupai

Kauno kolegija Higher Education Institution, ivan.kol660@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Roman Kuznec

Kauno kolegija Higher Education Institution, roman.kuz997@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Abderrahmane Boulachgour

Kauno kolegija Higher Education Institution, abderrahmane.bou468@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Laima Jeseviciute-Ufartiene

Kauno kolegija Higher Education Institution, laima.jeseviciute@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Vilma Morkuniene

Kauno kolegija Higher Education Institution, vilma.morkuniene@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Abstract. *The topic being analyzed in this article is Minimum wages in the Baltic countries. Authors paper analyzes the effect of the rise of the minimum wages within the Baltic States, particularly in Lithuania. Authors utilized SurveyMonkey website to aid in obtaining information about the effect of the minimum wage in Lithuania-particularly to do with price changes, redundancy as well as differences in the effect of minimum wage with respect to differing genders as well as ages and wage bands. Higher minimum wages, despite being controversial, are observed to be beneficial for the economy due to their effects on immigration and the perception of locals on their ability to cope with prices rising as well as their perception on experiencing the benefits of minimum wages increasing. Upon completion of survey, authors used SPSS software to effectively analyze results and determine any correlations.*

Keywords: *Baltics, economy, Estonia, immigration, inflation, Latvia, Lithuania, minimum wage, price changes, redundancy, research.*

Introduction

Relevance: minimum wages are very important in the context of international business as they can greatly influence the economic conditions of a country. As a matter of fact, minimum wages can greatly affect the foundation of economies as they are directly concerned with the labor force. Additionally, it can create a very catastrophic concept within an economy known as ‘inflation’ (the general increase in prices).

The object of the research is the effects of minimum wages on the citizens of the Baltic states 2016-2023 years.

The purpose of the research is to analyze how the rising minimum wage has affected the citizens of the Baltic states.

Tasks of the work:

1. Describe the significance of minimum wages and how they relate to other economic indicators. as well as in context to the Baltic states.
2. Examine the minimum wage statistics for the past 8 years and extrapolate the amount for the 9th year and evaluate said results.
3. Research whether or not the minimum wage changes (increases) in the Baltic states have negatively affected the Baltic citizens.

Research methods: thorough analysis of scientific literature, research of relevant statistical data, analysis of data via statistical investigative methods, time series analysis, quantitative research sampling as empirical research was made online between 13.10.2023 and 18.10.2023.

The notion of minimum wages

Minimum wages are the lowest legal amount employers must pay their employees. While intended to reduce poverty and improve living standards, they can be controversial. Some argue that they may not provide a sufficient income for a decent living, causing conflicts like the one in Mexico in 1917. Typically, minimum wages are set nationally rather than regionally to maintain uniformity, and governments and trade unions often collaborate to determine appropriate rates, relying on economic studies and surveys (*Vargas Domínguez, 2023*).

Minimum wages aim to address poverty and elevate living standards, but their effectiveness varies. They are legal price floors for labor and can sometimes lead to positive outcomes, such as improved infant health and increased family income without decreasing employment levels. Studies show that higher wages can enhance worker productivity due to increased satisfaction (*Fahimullah et al., 2019*).

However, minimum wages also have downsides. They may cause job losses, particularly in small businesses that cannot afford higher labor costs, affecting vulnerable groups like women and young workers (*Anderson, 2021*). Additionally, minimum wages may not account for cost-of-living differences between cities, making them insufficient in more expensive areas. They can also lead to reduced firm productivity (*Álvarez & Fuentes, 2018*) and impact immigration negatively (*Edo & Rapoport, 2019*). For migrant workers, wages often leave the local economy, as money is sent home instead of circulating locally.

The relationship between minimum wages and inflation is critical; if inflation rises faster than wages, the real value of income declines, eroding purchasing power. It is essential to align wage adjustments with inflation to ensure positive outcomes (*Doh & Van der Meer, 2023*). Minimum wages can also shift power to non-unionized workers, allowing them greater bargaining capacity, which can promote more equitable income distribution (*Malloy, 2020*).

Age-dependent minimum wages offer lower rates to younger, less-experienced workers, potentially leading employers to replace older workers with younger ones, perpetuating unemployment among older populations (*Kabátek, 2021*). Additionally, minimum wages influence spending patterns, as low-income individuals tend to allocate their wages primarily to necessities like food and housing (*Bittner, 2023*).

In summary, while minimum wages can positively influence the economy and society, they also have significant drawbacks that need careful consideration to ensure their benefits outweigh their disadvantages.

Minimum wage indicators in the Baltic states

In Lithuania, while minimum wage laws can effectively raise pay for low-wage workers (*Freeman, 1996; Autor et al., 2016; Dube, 2019*), they may also lead to reduced employment opportunities as employers adjust hiring and firing practices (*Neumark et al., 2004*). The impact of such policies depends on labor market structure, sectoral composition, and firms' ability to absorb or pass on costs. A significant increase of 17.7% in Lithuania's minimum wage in 2013, from 317 to 373 euros, marked one of the largest single-step increases, affecting 25% of wage earners (*Garcia-Louzao & Tarasonis, 2023*). Studies found that this hike primarily impacted low-wage workers, with no significant effect on high-wage employees, and estimated a slight negative effect on employment elasticity at -0.021 (*Dube, 2019*).

In Latvia, the minimum wage rose by 24% in 2023, marking the largest increase in Europe for the period. This decision followed a three-year period of wage stability and was driven by economic challenges from the pandemic. The wage increase to 500 euros per month, effective from January 2021, benefited over 200,000 workers, reflecting Latvia's adaptive economic policies. Latvia applies a progressive personal income tax (PIT), with rates of 20% for income up to 20,004 euros, 23% for income between 20,004 and 62,800 euros, and 31% for

higher salaries. Social insurance contributions (VSAOI) are set at 34.09%, with 23.59% covered by employers and 10.5% by employees. The annual non-taxable minimum is adjusted based on individual income, and discrepancies may require additional payments.

Estonia, a small Baltic country with a population of 1.3 million (2021) and independence since 1991, experienced economic booms from 2001 to 2007 with growth rates of 5-10 % (Põder & Kerem, 2011). The impact of minimum wage varies by labor market: in high-wage markets, it minimally affects income distribution, while in low-wage markets, it significantly alters it (Lee et al., 1999). Studies show that the gender wage gap often favors women in Estonia, influenced by age and experience (Ferraro et al., 2018). The "protection effect" occurs when employers replace higher-cost employees due to minimum wage hikes, impacting overall employment distribution (Stewart, 2012). From 2013 to 2016, minimum wage increases had a neutral effect on employment, suggesting the need for more research to understand long-term impacts. Estonia's uneven income distribution, weak collective agreements, and progressive tax system make studying these effects crucial.

Authors decided to conduct a time series analysis for this section. It considers all the minimum wages from the years 2016 up until 2023 for each of the three Baltic countries (Trading Economics, 2023a; Trading Economics, 2023b; Trading Economics, 2023c). Upon presenting and analyzing our data in relation with the main topic authors can say that minimum wages are set to continue to grow (see Figure 1).

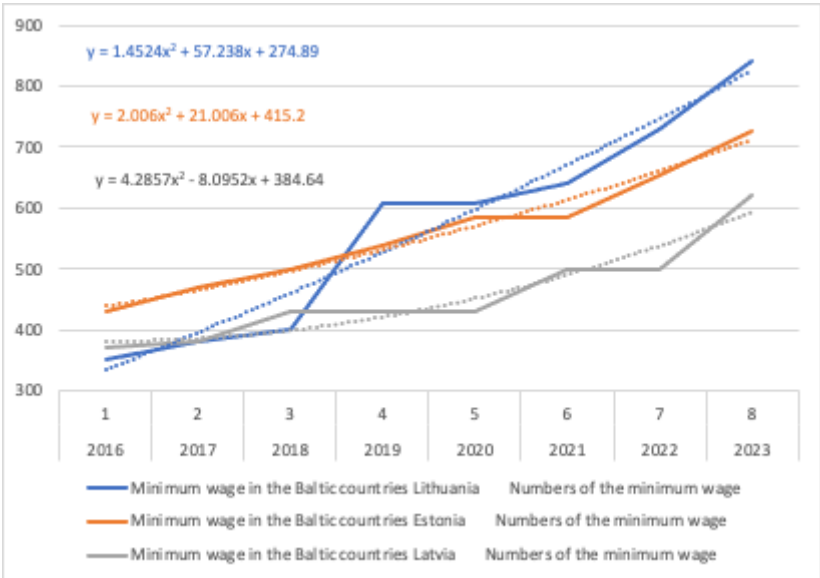

Figure 1. Line graph showing minimum wages and their changes between 2016-2023 for the 3 Baltic Countries as well as the equation of the lines (compiled by the authors based on Trading Economics, 2023a; Trading Economics, 2023b; Trading Economics, 2023c)

However, according to Lithuania’s minimum wage will be far greater than the other 2 Baltic countries. Latvia will have the lowest of the 3 minimum wages, whilst Estonia will have a somewhat median minimum wage. Accordingly, it could be stated that the minimum wage for all three Baltic countries will continue to increase. This phenomenon could be a result of general gross domestic product and living standard improvements for the 3 nations.

However, from an evaluative point of view, these results can't be certain because there are always events that authors cannot plan for. Sometimes, certain events can occur which can cause economic shocks and thus prevent us from being able to predict certain values with certainty. Plus, when using previous data - certain 'one-off' events can impact the future forecasting as these events are not typically 'normal' in the sense that they typically occur/occur naturally. For example, Covid-19, the Ukraine-Russia war, etc. Therefore, authors cannot fully rely on forecasting. Nevertheless, authors can use forecasts to give a sort of 'hint' at what future values might be similar to.

The information presented raises a critical question: what are the implications of these findings? Authors central hypothesis posits that minimum wage increases may have more negative than positive effects, particularly for vulnerable populations such as women, young workers, and the elderly. The data suggests that, if this hypothesis holds true and minimum wages continue to rise, the adverse impacts could be substantial, disproportionately affecting these groups. In the subsequent section, authors will analyze the observed outcomes of minimum wage increases to evaluate this hypothesis further.

Applied research methodology

Research problem: according to extensive theoretical research, it is very common to state that minimum wages affect countries adversely; particularly the vulnerable groups. Is this factor true in a practical sense?

The hypothesis put forward is that the minimum wage increases do, in fact, produce negative outcomes to a greater extent as compared to the positive outcomes (on the economy). Additionally, vulnerable groups as well as those who earn lower wages are more likely to face the negative effects of minimum wage (the former being women, younger people and older people).

The object: is the effects of increasing minimum wages.

The aim is to examine whether or not the minimum wage changes (increases) in the Baltic states have negatively affected the Baltic citizens.

The research method, organization of research and their justification. The quantitative research sample was conducted via Survey Monkey, shared through social media, and collected online between 13/10/2023 and 18/10/2023. It aimed to categorize respondents by gender, age, and wage bands, offering a fast, cost-effective method for analysis (*Mander, 2023*).

Survey respondents and their justification. The survey targeted working-class individuals in the Baltic states across different wage bands and ages to examine the impact of minimum wage changes. A non-probabilistic sampling method was used due to limited information on respondents' demographics before the study, requiring 267 participants (*Raosoft, 2023*). The research later focused on specific demographics within the collected sample, making it a partially selective approach.

Quantitative research sample size and justification. The acceptable margin of error for this quantitative research sample exercise was 5 %, the confidence level was at 95 % and the response distribution was 50 %. Authors had originally hoped to attain 385 respondents. Therefore, authors managed to attain 127 respondents for quantitative research sample exercise which confidence level is 82 %.

Development of the research instrument and its validation. This section will highlight the questions authors selected for quantitative research sample exercise as well as explain why authors selected these questions.

What is your gender: this question will be used to help authors examine possible differences according to genders (if any).

What is your age: within previous research, authors have found that there are cases where younger/older workers are typically more affected by minimum wage increases (*Congressional Digest, 2021*). This question helps authors better understand whether this hypothesis is true.

What are your wage earnings per month: this question is used to identify the wage that the respondent currently earns in respect to the minimum wage. Typically, those who earn more are less likely to be affected negatively by minimum wage increases.

Agree or disagree (spectrum) questions.

- 1) I know of someone who has been affected by redundancy over the last 5-10 years: this question introduces the effects of minimum wage, it helps authors examine how many people could have been affected by wage increases (in terms of job losses). However, redundancy can occur for a multitude of reasons.
- 2) I am someone who has been affected by redundancy over the last 5-10 years: the same applies here from the point directly above.
- 3) I have coped well with prices increasing due to minimum wage rises over the last 5-10 years: This question examines the possible 'inflation' element of minimum wages increasing. It aids in understanding whether the inflation has been minimal in its impacts upon wages rising. The 2 are related (*Doh & Van der Meer, 2023*).
- 4) I have been affected by inflation (prices rising): This question is similar to the one above, however it takes a more general approach to inflation. Any effect can be considered here.
- 5) I have noticed more immigrant workers over the last 5-10 years: this question analyzes a 'negative' effect of minimum wages increasing. It may describe the lack of jobs that are available to natives due to the high influx of immigrants seeking higher wages.
- 6) I can now satisfy my needs better (over the last 5-10 years): This question analyzes the positive impacts of minimum wages increasing. It looks closer at whether citizens are better protected from poverty due to minimum wages increasing.
- 7) My expenditure over the last 5-10 years has increased greatly; This question refers to a similar aspect to that stated above, however it examines the disposable income aspect of the situation. Being able to satisfy 'needs' and 'wants' are 2 distinct aspects, this question examines the latter.
- 8) I have experienced the benefits from the minimum wages increasing over the last 5-10 years: This question takes a more general approach to examining the positives of minimum wages. Authors can examine a more 'quality of life' aspect with this question.
- 9) I can confidently say that the economy has grown over the last 5-10 years due to the minimum wage increasing: This is a key economic aim that can be intended with minimum wage increases. It more or less helps examine whether the positives have occurred as a result of minimum wages increasing.

Research Ethics are essential in research to build trust, minimize result tampering, and ensure controlled, beneficial outcomes, especially when involving human subjects (*Huh, 2023*). Huh outlines three core principles: (1) Respect for persons (consent), (2) Beneficence (weighing risks and benefits), and (3) Justice (ensuring benefits for those at risk). In this study, ethics were upheld by obtaining participant consent, preventing surveyor bias, ensuring data integrity, maintaining confidentiality, aligning questions with the topic, and drawing conclusions directly from collected data.

Research Data. The data authors obtain will be processed in SPSS software as well as Microsoft Excel. These programs are specialized in handling mass quantitative data, which makes them perfect for authors quantitative research sample exercise.

Description of survey demographics. The respondents who completed the quantitative research sample exercise vary in gender, age and wage.

As for the distribution of the gender, authors found that just around 75 % of the respondents consisted of males (74.6 %) the other 25 % of the respondents were females (25.4 %). In numerical terms there were 94 male respondents and 32 female respondents.

As for the distribution of wage earnings, authors can see that despite the results being somewhat mixed; EUR 501-650 has the largest number of respondents at around 22.83 %, the second highest being EUR 351-500 at 17.32 %. Therefore, authors can conclude that the respondents' incomes were mostly around the EUR 351-650 range.

The age distribution: it is not all surprising that the majority of respondents are within the 18-24 age range at 29.13 % of the respondents. The smallest group being the seniors (75 or older) at 3.94 %. Generally, however, authors can say that the distribution is largely among the young and the late-middle-aged demographic (from 35-74).

Analysis on minimum wages effect to citizens

The paper consists of 1 core Hypothesis:

H0: Minimum wages increases adversely affect the economy, particularly the vulnerable groups (women, the elderly and younger inexperienced workers) and those that earn lower wages.

H1: Minimum wages increases positively affect the economy, particularly the vulnerable groups (women, the elderly and younger workers) and those that earn lower wages.

Table 1

Shows the mean and variance and mean results prepared by SPSS program

Question	No.	Min	Max	Mean	Variance
What is your gender?	126	1	2	1.75	0.191
What is your age?	127	1	7	3.43	3.803
What are your average wage earnings per month after taxes? (euros)	127	1	8	4.37	4.187
I know of someone who has been affected by redundancy over the last 5-10 years. - How Far do you agree?	127	1	5	2.94	1.059
I am someone who has been affected by redundancy over the last 5-10 years. - How Far do you agree?	126	1	5	2.83	1.324
I have coped well with prices increasing due to minimum wage rises over the last 5-10 years. - How Far do you agree?	126	1	5	2.90	1.405
I have been affected by inflation (prices rising). - How Far do you agree?	126	1	5	2.82	1.766
I have noticed more immigrant workers over the last 5-10 years. - How Far do you agree?	127	1	5	2.94	1.552
I can now satisfy my needs better (over the last 5-10 years). - How Far do you agree?	126	1	5	2.97	1.551
My expenditure over the last 5-10 years has increased greatly. - How Far do you agree?	126	1	5	2.87	1.670
I have experienced the benefits from the minimum wages increasing over the last 5-10 years. - How Far do you agree?	126	1	5	2.97	1.551
I can confidently say that the economy has grown over the last 5-10 years due to the minimum wage increasing. - How Far do you agree?	126	1	5	2.87	1.552
Valid N (listwise)	125				

Table 1 tells authors a wide array of information. Firstly, from a big-picture perspective authors can say that of the 127, 125 results were valid. Additionally, 1 of the 127 respondents failed to answer the full questionnaire.

Therefore, authors can conclude that the survey response rate was somewhat successful. It could also be inferred that the questionnaire was not confusing as only 1 failed to answer it fully.

All of the variance answers from the table are greater than 1, this tells authors that the answers were obtained from many of the answer options. Essentially, the answers for the questions were relatively spread out from each other (as well as the mean values). The larger the variance, the more spread apart the responses were. The most spread apart was the question concerning wage, and the least being gender. Other than gender the lowest was: the question asking whether the respondent knew of someone affected by redundancy; this tells authors that the responses for that question were relatively consistent and close to the mean answer (value). The opposite can be said about the question concerning wages.

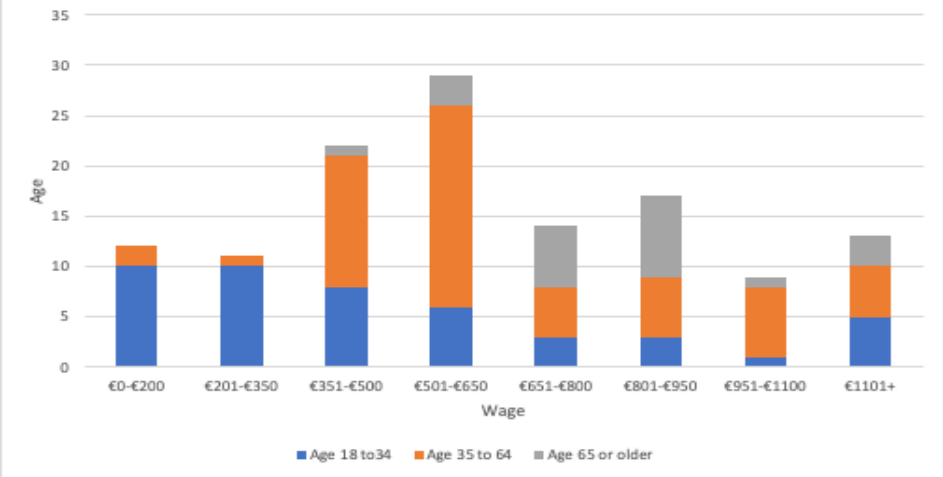

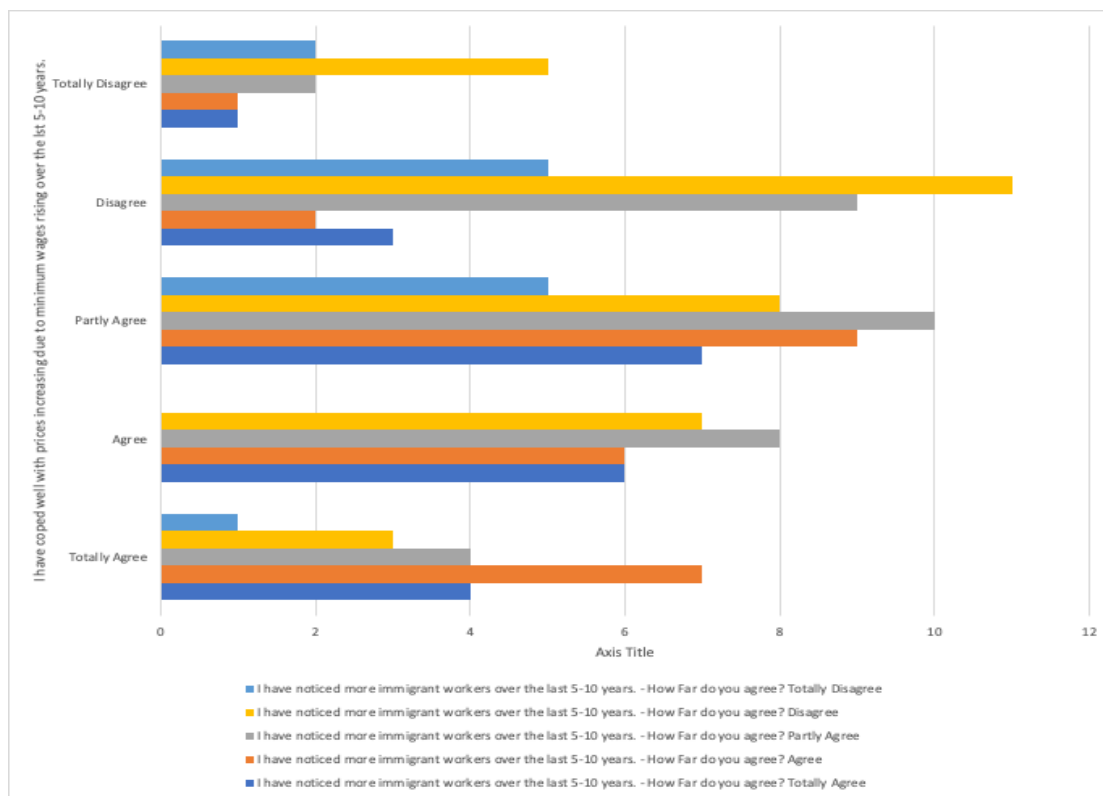
Figure 2. shows the age and wage earnings correlation graphically, prepared by the SPSS program

Figure 2 essentially highlights the distribution of wages in relation to the respondents' ages. Figure 2 contributes to the hypothesis in the sense that as authors know from before, typically as the minimum wages increase; the vulnerable groups tend to be more susceptible to face unemployment. This graph helps authors understand how many individuals earn lower wages, as well as how old they are.

From what authors can see, younger workers actually earn lower wages. As authors move towards higher wages; it is more common to see senior individuals earn these wages. For instance, the column with the most 65+ workers is the EUR 801-950 bar with 8, followed closely by the EUR 651-800 bar with 6. However, as for the younger workers, most of the very young workers (18-34 years) reside in the lower income groups. Mostly in the EUR 0-200 and the EUR 201-350 bars at 10. However, as for the middle-aged workers (35-64 years) they mostly reside in the middle age range of EUR 351-500 and EUR501-650 with 13 and 20 respectively.

In terms of authors hypothesis, authors can say that the older individuals may not be as affected by minimum wages as they rise as they have higher wages; perhaps because of loyalty bonuses or attained promotions overtime. However, as for younger workers and middle-aged workers, it is very likely that they will suffer unemployment due to minimum wages increasing as they are further down in terms of the wage earnings. They may even be earning less wages as they don't have enough experience, nor have they obtained the necessary skills to be valued greatly. Essentially, work provided by the younger population becomes more expensive; thus, for business survival they must be let go (Anderson, 2021).

Thus, it can be concluded that this correlation agrees with the H0 hypothesis to a slight extent, however it does not support the suggestion that women and older folk are susceptible to unemployment when minimum wages increase.

Figure 3. Shows the correlation between noticing more immigrant workers over the last 5-10 years and coping well with price increasing due to minimum wages increasing over the past 5-10 years graphically, prepared by the SPSS program

Figure 3 essentially examines the relationship between coping well with price rises due to minimum wages increasing. The y axis represents the degree to which the respondents coped with price rises due to minimum wages increasing; and the x axis represents the quantity of respondents. The color of the bars represents the level to which respondents noticed migrant workers over the 5-10 year time span.

This aspect contributes to the hypothesis. As stated before, having more immigrant workers (who are attracted to migrate to a country as a result of higher minimum wages) can be detrimental because of high levels of remittances, as they remove money from the economy.

According to Figure 3, authors can see that for the partly agree column set in the y axis (coping well with price increases due to higher minimum wages), there are a large number of respondents that are on the more ‘agree side’ when it comes to noticing more immigrant workers; this means that as minimum wages increase and more immigrants enter the country due to the higher minimum wage, the better people can cope with prices rising as a result of higher minimum wages. This thus disproves the hypothesis and, as a result, side against hypothesis H0 (‘Minimum wages increases adversely affect the economy, particularly the vulnerable groups {women, the elderly and younger workers} and those that earn lower wages’), to a considerable degree.

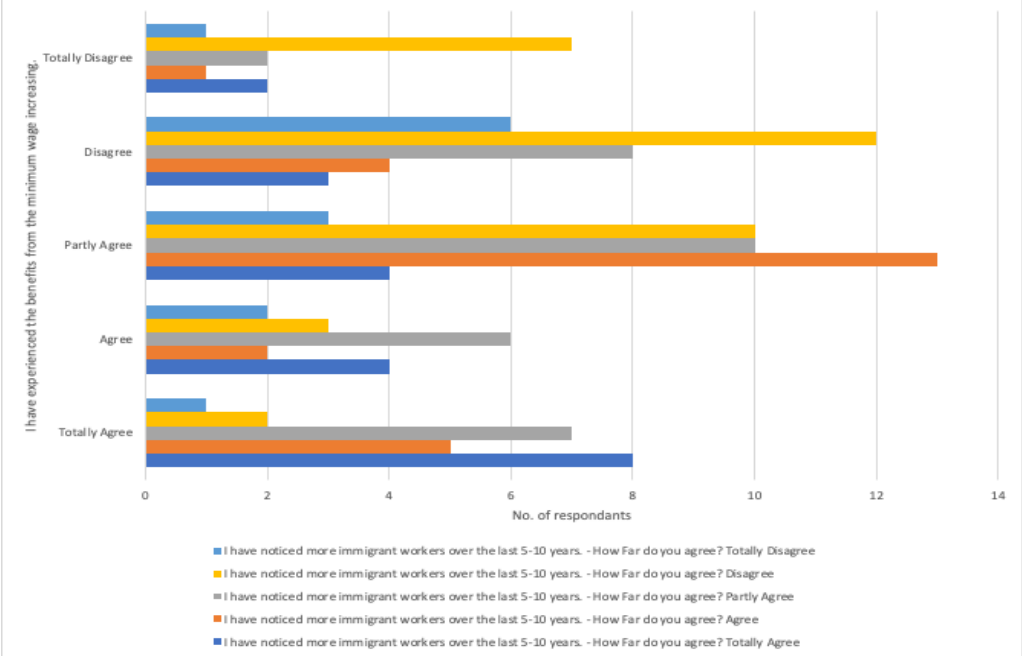
The reason that it disproves hypothesis H0 (to a considerable degree) is because there is no evidence that the economy actually deteriorates from wage induced immigration. The only conclusion that can be drawn from the investigation is that people can actually cope with prices increasing due to higher minimum wages, whilst they notice more immigrant workers. No evidence of vulnerable groups being especially affected (or affected at all) due to minimum wages, nor is there evidence of the economy being impacted negatively.

Thus, authors can conclude that the data found disproves the hypothesis, as the economy (more or less) maintains a neutral position, as people can still cope with prices increasing due

to higher minimum wages, despite more immigrant workers being present. So, the higher minimum wages do not adversely affect the economy (and particularly the vulnerable groups).

Rather it could be argued that the results may side with hypothesis H1, as no negatives have been found and it could be theorized that the higher minimum wages can help the people cope with more immigrants entering the country and prices rising as a result of it. Perhaps the higher prices could be a result of demand-pull inflation, which is great for an economy. However, more research would be needed to confirm this theory.

Generally, from looking at the bars, authors can conclude that as authors go down the y axis (higher agreement levels towards the bottom), the bars that show agreement for noticing migrant workers typically outweigh the disagreement bars, which therefore sides with the conclusion drawn above.

Figure 4. Shows the correlation between noticing more immigrant workers over the last 5-10 years and experiencing the benefits of the minimum wages increasing over the last 5-10 years graphically, prepared by the SPSS program

Figure 4 takes a closer look at the relationship between having more immigrant workers within the Baltic countries and experiencing the benefits of the minimum wages increasing. This correlation can be utilized to bolster the previous cross tabulation analysis (Figure 3) as the 2 are very similar.

As authors go down the y axis (experiencing the benefits of the minimum wage increasing over the last 5-10 years) authors notice more and more that the bar colors associated with noticing more immigrant workers increases and/or outweigh those that disagree.

Therefore, authors can denote that more immigrant workers can incline Baltic citizens to experience more benefits of the minimum wage increasing. Therefore, further showing that the increase in immigration actually positively affects the economy perhaps. This disproves the hypothesis' H0 element and actually sides with the H1 hypothesis. Authors can say that as a whole the economy benefits from higher minimum wages that actually attract higher levels of immigration and thus cause the citizens (respondents) to experience the benefits of minimum wages increasing.

In retrospect, perhaps this study can be further expanded to examine the specific benefits that the respondents are referring to, as the benefits may not have solely been experienced due to more immigration.

Conclusion

The research conducted was done to examine the relationship between minimum wages, employment and the economy. A time-series analysis was conducted to examine the future minimum wages of the 3 Baltic states (Lithuania, Estonia, Latvia). It indicates that the minimum wages for the three countries will continue to grow with Lithuania having the greatest and then followed by Estonia and lastly Latvia. The extrapolated figures authors produced were trustworthy. However, despite the trustworthiness of the figures, unexpected economic shocks could always occur.

Authors questionnaire data essentially concluded that the hypothesis, in practicality, is false; but only to a limited extent. Authors SPSS analysis focused on the relationship between ages and wages after taxes, noticing more immigrant workers within 5-10 years and coping well with prices increasing due to minimum wages increasing over the past 5-10 years; and lastly noticing more immigrant workers over the past 5-10 years and experiencing the benefits of minimum wages increasing over the last 5-10 years. Within the research authors find that, because the younger population as well as the middle aged population earn lower wages, it is very likely that they would be subject to redundancy when businesses are experiencing high costs (of labor due to minimum wages increasing). Authors also find that despite noticing a lot of immigrant workers over the past 5-10 years, people are able to cope with the prices increasing due to minimum wages over the past 5-10 years and they also experience the benefits of minimum wages increasing over the past 5-10 years. Therefore, it can be denoted that the economy is actually benefiting from minimum wages increasing as this attracts immigrant workers and (according to the results) thus people can cope better with prices increasing plus they experience more benefits due to the minimum wage increasing.

Limitations

The quantitative research sampling exercise itself was relatively successful in the sense that 125/127 respondents understood the questionnaire and managed to answer all the questions. Within the 127, most respondents were males and of the 127 their answers were all over the board- there wasn't a great deal of consistency in answers between the respondents. The respondents were also mainly middle aged, they all also had an average earning of EUR 510-801. Additionally, to have a more vivid answer to hypothesis more data on gender in relation to minimum wages and redundancy could have been conducted. Also, the 'benefits' that the respondents experience should have been further expanded on, so that the exact impacts could be seen and compared to immigration. Levels of inflation as well as the form of inflation present could have been expanded on in order to better explain how the respondents cope with price increases due to higher minimum wage costs.

Bibliography

1. Álvarez, R., & Fuentes, R. (2018). Minimum Wage and Productivity: Evidence from Chilean Manufacturing Plants. *Economic Development & Cultural Change*, 67(1), 193–224. <https://doi.org/10.1086/697557>
2. Anderson, W. (2021). Young workers harmed the most by minimum wage increases. *Mackinac Center*. <https://www.mackinac.org/young-workers-harmed-the-most-by-minimum-wage-increases>
3. Autor, D. H., Manning, A., & Smith, C. L. (2016). The Contribution of the Minimum Wage to US Wage Inequality over Three Decades: A Reassessment. *American Economic Journal: Applied Economics*, 8 (1), 58–99. DOI: 10.1257/app.20140073
4. Bittner, J. (2023). How Do Changes in the Minimum Wage Affect Household Consumption? *Statistika: Statistics & Economy Journal*, 103(1), 5–29. <https://doi.org/10.54694/stat.2022.23>
5. Congressional Digest. (2021). Cons of Minimum Wage. *Congressional Digest*, 100(4), 19–21. <https://congressionaldigest.com/issue/federal-minimum-wage/indexing-the-minimum-wage/>
6. Doh, T., & Van der Meer, L. (2023). The Employment Effect of an Increase in the National Minimum Wage: Review of International Evidence. *Economic Review*, 108(2), 47–61.

7. Dube, A. (2019). Minimum Wages and the Distribution of Family Incomes. *American Economic Journal: Applied Economics*, 11 (4): 268–304. DOI: 10.1257/app.20170085
8. Edo, A., & Rapoport, H. (2019). Minimum Wages and the Labor Market Effects of Immigration. *Labour Economics*, 61, 101753. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2019.101753>
9. Fahimullah, F., Geng, Y., Hardy, B., Muhammad, D., & Wilkins, J. (2019). Earnings, EITC, and Employment Responses to a \$15 Minimum Wage: Will Low-Income Workers Be Better Off? *Economic Development Quarterly*, 33(4). <https://doi.org/10.1177/0891242419880269>
10. Ferraro, S., Meriküll, J., & Staehr, K. (2018). Minimum Wages and the Wage Distribution in Estonia. *Applied Economics*, 50(49), 5253–5268. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1486017>
11. Freeman, S. (1996). The Payments System, Liquidity, and Rediscounting. *The American Economic Review*, 86(5), 1126–1138. <https://www.jstor.org/stable/2118282>
12. Garcia-Louzao, J., & Tarasonis, L. (2023). Wage and Employment Impact of Minimum Wage: Evidence from Lithuania. *Journal of Comparative Economics*, 51(2), 592–609. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2022.12.002>
13. Huh, J. (2023). Journal of Advertising Research Quality and Ethics Guidelines. *Journal of Advertising*, 52(4), 483–485. <https://doi.org/10.1080/00913367.2023.2227015>
14. Kabátek, J. (2021). Happy Birthday, You're Fired! Effects of an Age-Dependent Minimum Wage on Youth Employment Flows in the Netherlands. *ILR Review*, 74(4), 1008–1035. <https://doi.org/10.1177/0019793919897914>
15. Lee, T. W., Mitchell, T. R., & Sabllynski, C. J. (1999). Qualitative Research in Organizational and Vocational Psychology, 1979–1999. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 161–187. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.1707>
16. Malloy, L.C. (2020). The Minimum Wage, Bargaining Power, and the Top Income Share. *Forum for Social Economics*, 49(1), 75–98.
17. Mander, J. (2023). Qualitative & Quantitative Research Methods. *GWI*. <https://blog.gwi.com/trends/qualitative-vs-quantitative/>
18. Neumark, D., Schweitzer, M., & Wascher, W. (2004). Minimum Wage Effects throughout the Wage Distribution. *Journal of Human Resources*, XXXIX (2), 425–450. <https://doi.org/10.3368/jhr.XXXIX.2.425>
19. Pöder, K., & Kerem, K. (2011). Social Models" in a European Comparison Convergence or Divergence? *Eastern European Economics*, 49(5), 55–74. <https://doi.org/10.2753/EEE0012-8775490503>
20. Raosoft. (2023). Survey Quota Site. <http://www.raosoft.com/samplesize.html>.
21. Stewart, M. B. (2012). Wage Inequality, Minimum Wage Effects, and Spillovers. *Oxford Economic Papers*, 64(4), 616–634. <https://doi.org/10.1093/oenp/gps003>
22. Trading Economics. (2023a). *Latvia Gross Minimum Monthly Wage*. <https://tradingeconomics.com/latvia/minimum-wages>
23. Trading Economics. (2023b). *Lithuania Gross Minimum Monthly Wage*. <https://tradingeconomics.com/lithuania/minimum-wages>
24. Trading Economics. (2023c). *Estonia Gross Minimum Monthly Wage*. <https://tradingeconomics.com/estonia/minimum-wages>
25. Vargas Domínguez, J. (2023). The Construction of the Minimum Wage and Nutrition in Mexico in the Early 20th Century. *Historia Crítica*, 87, 101–125. <https://journals.openedition.org/histcrit/5584>

INTEGRĒTĀ MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJA UZŅĒMUMĀ “IGGI BĀRS & KARBONĀDES” UN TĀS PILNVEIDOŠANAS IESPĒJAS *INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS IN “IGGI BARS & KARBONADES” COMPANY AND OPPORTUNITIES FOR ITS IMPROVEMENT*

Samanta Kuvete

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sk20109@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.soc.sc. **Daina Znotiņa**

Abstract. *In the dynamic foodservice environment, companies like “IGGI bars & karbonādes” face the challenge of effectively differentiating themselves from their competitors and meeting the changing demands of their customer. Although the importance of integrated marketing communications is recognized, there are gaps in the understanding of how to strategically use integrated marketing communications to drive business success and customer satisfaction in the food service industry. The author, researching the marketing communication development opportunities of the Rezekne company “IGGI bars & karbonādes”, offers an integrated marketing communication plan for one calendar year.*

Keywords: *catering service provider, company, forms of integrated marketing communication, integrated marketing communication.*

Ievads

Mūsdienu dinamiskajā tirgū ēdināšanas uzņēmumi saskaras ar pastāvīgu izaicinājumu atšķirties no konkurentiem un apmierināt klientu mainīgās vajadzības. Šajā kontekstā integrētās mārketinga komunikācijas parādās kā spēcīgs instruments zīmola vērtības palielināšanai, klientu lojalitātes veicināšanai un ilgtspējīgas uzņēmējdarbības izaugsmes sasniegšanai. Uzņēmumam “IGGI bārs & karbonādes” un citiem ēdināšanas pakalpojumu sniedzējiem šī tēma ir aktuāla, jo tā var sniegt neskaitāmas priekšrocības gan uzņēmumam, gan to klientiem. Izstrādājot labu integrētās mārketinga komunikācijas plānu uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” var atšķirties tirgū, piesaistīt plašāku klientu bāzi un veicināt ciešāku saikni ar tiem. Turklāt ilgtspējības ziņojumapmaiņas iekļaušana mārketinga komunikācijas pasākumos var uzlabot kopējo klientu pieredzi, nodrošinot caurspīdīgumu par uzņēmuma ilgtspējības iniciatīvām un vērtībām, veidojot uzticību klientiem, piemērotu lojalitāti un radot kopīga mērķa sajūtu.

Pētījuma mērķis: raksturot integrētās mārketinga komunikācijas pielietojumu uzņēmumā “IGGI bārs & karbonādes” un izstrādāt priekšlikumus tās pilnveidošanai.

Pētījuma uzdevumi:

1. Raksturot integrētās mārketinga komunikācijas būtību.
2. Raksturot uzņēmuma “IGGI bārs & karbonādes” darbību un izvērtēt uzņēmumā esošo integrēto mārketinga komunikāciju.
3. Izstrādāt uzņēmumam “IGGI bārs & karbonādes” integrētās mārketinga komunikācijas plānu vienam kalendārajam gadam.

Pētniecības metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, zinātniskās indukcijas metode, intervija.

Pētījuma periods: no 2020. gada līdz 2024. gadam.

Integrētās mārketinga komunikācijas būtība

Komunikācija ir informācijas apmaiņa starp cilvēkiem to darbības procesā. Katrā darbības sfērā tai ir noteiktas īpatnības, un šajā ziņā mārketinga nav izņēmums. Komunikācijas procesa dalībniekiem – uzņēmumiem – jāplāno un jāveido komunikācija ar patērētājiem, starpniekiem un dažādām saskarsmes grupām. Mārketinga komunikācija ir līdzekļi cilvēku

tiešai un netiešai informēšanai, pārliecināšanai un/vai atgādināšanai par uzņēmuma produktiem, zīmoliem un mārketinga pasākumiem, lai ietekmētu viņu rīcību tirgū. Līdz ar to mārketinga darbiniekiem vispirms jāizprot mārketinga komunikācijas, kas integrējas savā starpā (Praude & Šalkovska, 2015).

Labs mārketingas ir integrēts mārketingas (De Pelsmacker et al., 2013). Integrētās mārketingas komunikācijas ir visu mārketingas komunikāciju veidu izmantošana, tos koordinējot un saskaņojot ar citiem mārketingas pasākumiem un tirgus dalībniekiem (Praude & Šalkovska, 2015). S. Bormane ir secinājusi, ka integrētās mārketingas komunikācijas ir process, kurā organizācijas komunikācijas pasākumi tiek koordinēti, lai sasniegtu uzņēmējdarbības mērķus un izveidotu vai uzlabotu attiecības ar organizācijas ieinteresētajām pusēm (Bormane, 2019). Autori J. Bārnejs (J. Barney), D. Millers (D. Miller) un G. S. Deijs (G. S. Day) integrētā mārketingas komunikācijas aktivitātes saista ar sekojošiem mērķiem:

- 1) radīt iekšējos apstākļus (tādus kā uzņēmuma komunikācijas aktivitāšu plānošana, īstenošana un integrācija, organizācijas struktūra, personāls u.c.), lai veidotu efektīvu komunikāciju uz āru;
- 2) koordinēt un saskaņot ārējās komunikācijas aktivitātes, lai nodrošinātu, ka uzņēmuma tēls ir skaidrs, vienots un saprotams. Tas attiecas uz visiem uzņēmuma radītajiem un ārējām iesaistītajām pusēm adresētajiem komunikācijas ziņojumiem, pamatojoties uz uzņēmuma stratēģisko nostāju panākt labāku sniegumu, attīstot, pārvaldot, izmantojot specifiskus resursus, kas ir vērtīgi, reti, neatdarināmi un neaizstājami (Bormane, 2019).

Mārketingas komunikācijas veidi ir reklāma, produktu realizācijas veicināšana, sabiedriskās saskarsmes, sponsorēšana, interaktīvais mārketingas, izstādes, tiešais mārketingas un personiskā apkalpošana (Praude & Šalkovska, 2015).

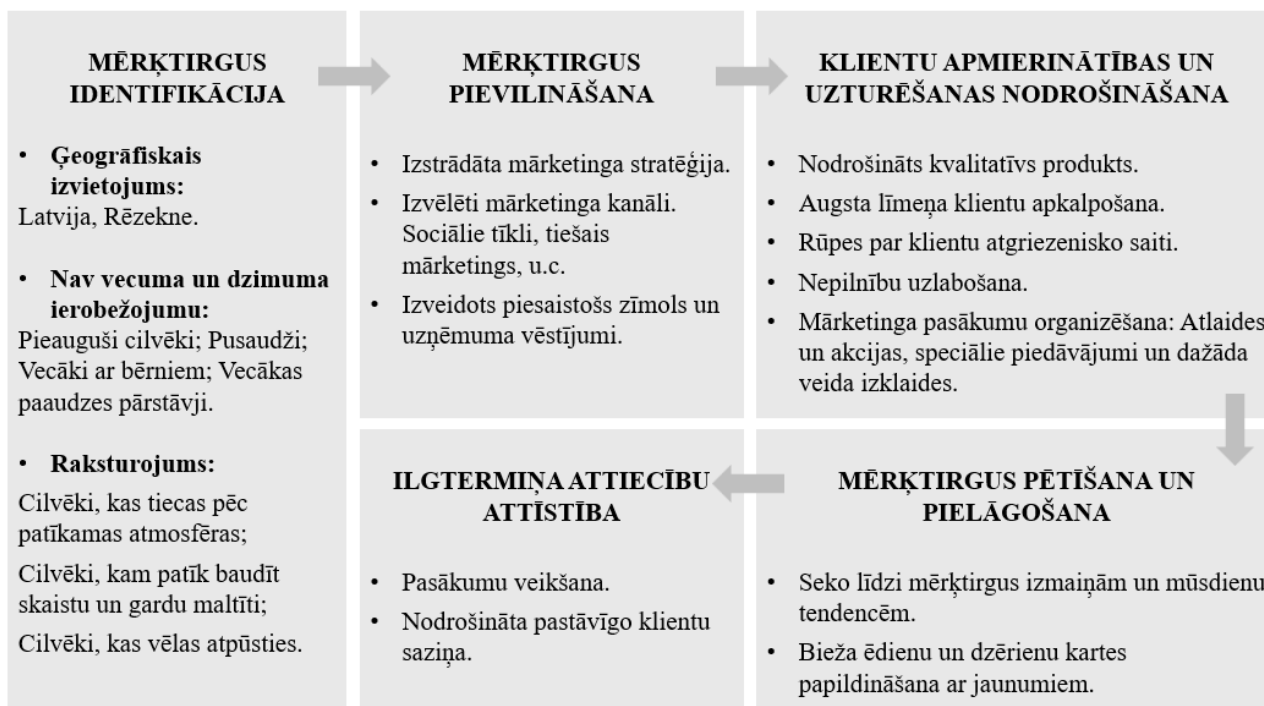
Uzņēmuma “IGGI bārs & karbonādes” darbība un integrētās mārketingas komunikācijas

“IGGI bārs & karbonādes” ir vieta pašā Rēzeknes pilsētas centrā, kur var baudīt gardas karbonādes, burgerus, izcilus kokteiļus un uzkodas. No 2020. gada pasaules TOP 15 pārdotākajiem kokteiļiem, desmit ir atrodami IGGI bāra kokteiļkartē. “IGGI bārs & karbonādes” aizrauj ar pārdomātām detaļām gan interjerā, gan ēdienkartē (Visit.rezekne.lv, 2024).

“IGGI bārs & karbonādes” pamatinformācija:

- Adrese – Latvija, Rēzekne, Atbrīvošanas aleja 95C;
- Tiesiskā forma - Sabiedrība ar ierobežotu atbildību;
- Reģistrācijas numurs – 42403043293;
- Pamatkapitāls – 2 700.00 EUR (Lursoft, 2023).

Efektīvs tirgzinības process ļauj uzņēmumam efektīvi izmantot savus resursus, lai sasniegtu noteiktos mērķus un izvairītos no liekiem tēriņiem un liekām pūlēm (Albrecht et al., 2023). Ņemot vērā “IGGI bārs & karbonādes” uzņēmuma tirgzinības procesa shēmu (sk. 1. attēlu), darba autore secina, ka uzņēmums ir orientēts uz klientu labsajūtu un viņu vajadzībām, uzņēmums attīstās, ievieš jaunumus, orientējas uz klientu vēlmēm un labi pārzin savus klientus, šis process ir nepieciešams lai iegūtu un uzturētu klientus, nodrošinot ilgtermiņa attiecības ar esošajiem klientiem, kas palīdz uzturēt pastāvīgu klientu bāzi un veicina atkārtotus pirkumus, palīdz uzturēt konkurētspēju, veicina atpazīstamību un uztur pozitīvu uzņēmuma zīmola vēstījumu un identitāti, palielina pārdošanas apjomu, pateicoties tam arī palielina uzņēmuma peļņu, veicina uzņēmuma attīstību.

1. attēls. Uzņēmuma “IGGI bārs & karbonādes” tirgzinības procesa shēma un mērķauditorija (autores veidots)

No mārketinga komunikācijām uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” lielākoties izmanto tiešsaistes reklāmas, lai informētu potenciālos klientus par uzņēmuma piedāvājumu, notikumiem un jaunumiem. Reklāmas vēstījumi tiek publicēti reti, bet tie ir ļoti rūpīgi pārdomāti un kvalitatīvi, vienotā stilā, lielākoties informatīvi, tiek publicēta informācija, kas ir svarīga klientiem, īsi un kodolīgi, informējot par pasākumiem, jaunumiem, atlaidēm, īpašiem piedāvājumiem un uzņēmuma sasniegumiem. Vēstījumi tiek pasniegti draudzīgā formā apliecinot savu lojalitāti pret klientiem.

Uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” neizmanto tīmekļa reklāmas ar tiešo saikni, e-pasta un zvana mārketinga paņēmienus. Tomēr tiešais mārketingis uzņēmumam ir saistošs, tiešā saziņā/komunikācijā, klients – darbinieks – klients, kad pārdevējs/bāra darbinieks tieši strādā ar klientu, piedāvājot informāciju, sniedzot konsultācijas un palīdzot izvēlēties produktu, kas vislabāk atbilst klienta vajadzībām.

Uzņēmuma “IGGI bārs & karbonādes” vadītājs bieži piedalās dažādos pasākumos, sniedz intervijas, dalās ar savu pieredzi par viesmīlības un biznesa niansēm un sniedz vērtīgus ieteikumus kā uzsākt savu biznesu, kā attīstīt savas komunikācijas prasmes un sadarboties gan ar viesiem, gan ar biznesa partneriem.

Uzņēmums izmanto sociālo tīklu reklāmu - “Instagram”, “Facebook”, “YouTube”, mājaslapu - <https://www.iggi.lv/>. Izveidojot un uzturot mājaslapu un sociālo mediju kontus, kuros tiek izmantoti augstas kvalitātes attēli un videomateriāli, tiek parādīts uzņēmuma piedāvājums - ēdieni, dzērieni, interjers un atmosfēra. Notiek arī aktīva saziņa ar klientiem, atbildot uz komentāriem un atsauksmēm. Tiek izveidoti ikdienas un īpašie piedāvājumi sociālajos tīklos, lai piesaistītu jaunus klientus un atgādinātu esošajiem par uzņēmuma eksistenci. Interneta platformā “YouTube” - “Im a'mazed” kanālā, uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” izmanto interesantu reklāmas paņēmieni, kur uzņēmuma bārmenis izglīto skatītājus kokteiļu pagatavošanā, šādā veidā uzņēmums tiek reklamēts netiešā formā, jo šī vēstījuma pamats ir kokteiļu pagatavošana un tikai video materiāla beigās tiek izteikts aicinājums apmeklēt uzņēmumu “IGGI bārs & karbonādes”.

Uzņēmums "IGGI bārs & karbonādes" ir savas personīgās futbola komandas sponsori amatieru futbola komandai "IGGI United", kas sniedz uzņēmumam diezgan būtisku labumu, jo šī futbola komanda bieži brauc spēlēt uz citām Latvijas pilsētām, tādā veidā pārstāvot Rēzeknes pilsētu un netieši reklamējot bāru.

Uzņēmums "IGGI bārs & karbonādes" produktu realizācijas veicināšanā izmanto cenu atlaides un īpašos piedāvājumus, piemēram, iegādājoties "Prosecco" glāzi, 3 austers komplektā tikai par 12,00 EUR, pērkot šīs pozīcijas atsevišķi cena kopsummā ir lielāka, vai, piemēram, ceturtdiena – "Cuba Libre brančs", no plkst. 17:00 – 20:00, bezlimita rumkolas kokteiļi, tikai par 15 EUR. 2023. gada decembrī, uzņēmums par godu gaidāmajiem svētkiem bija izveidojis kokteiļu adventes kalendāru, kur katru dienu kādam noteiktam kokteilim bija 20 % atlaide.

Uzņēmums, kā personisko apkalpošanu izmanto pārdošanas metodi "no durvīm līdz durvīm", kur klientiem ir iespēja piezvanot uz uzņēmumu, veikt pasūtījumu un saņemt to pie savas mājas durvīm. Vēl tiek izmantota personiskā apkalpošana (tiešā pārdošana), kad bāra darbinieks tieši komunicē ar klientu, konsultē to, uzklausa klienta vēlmes un piedāvā personalizētu pieeju, ja tas ir nepieciešams, lai klients justos īpaši un novērtēti.

Kopumā, pēc darba autores domām "IGGI bārs & karbonādes" izvēlas un pielāgo mārketinga komunikācijas, lai tās atbilstu uzņēmuma mērķiem, mērķauditorijai un resursu pieejamībai. Šie rīki un procesi palīdz uzņēmumam "IGGI bārs & karbonādes" labāk izprast klientu vajadzības un tirgus tendences, kā arī pieņemt lēmumus par mārketinga stratēģijām, lai nodrošinātu ilgtermiņa veiksmīgu uzņēmējdarbību.

Integrētās mārketinga komunikācijas plāna uzņēmumam "IGGI bārs & karbonādes"

Integrētās mārketinga komunikācijas plāns ir nepieciešams, lai sistematizētu un koordinētu uzņēmuma komunikācijas pieeju, iekļaujot dažādus mārketinga kanālus un instrumentus. Tas palīdzēs efektīvi saskaņot un palielināt uzņēmuma redzamību un atpazīstamību, veicinot pozitīvu tēlu un attiecības ar klientiem. Darba autore ir iedziļinājusies uzņēmuma darbībā, tā mārketinga aktivitātēs un esošajās komunikācijas praksēs, un ņemot vērā visu izpētīto informāciju ir izstrādājusi integrētā mārketinga komunikācijas plānu vienam kalendārajam gadam periodā no 2025. gada janvāra līdz 2025. gada decembrim:

Janvāris: izveidot speciālu "Karsto kokteiļu loteriju", kur katram pilngadīgajam klientam, veicot pasūtījumu, bāra darbinieki piedāvās interesantu akciju - bārmenis izgatavos klientam karsto kokteili pēc saviem ieskatiem, un klientam tiks dota iespēja uzminēt, kas ir šī kokteiļa sastāvā, ja klients uzminēs kokteiļa sastāvdaļas, šis kokteilis viņam būs bez maksas, ja tomēr uzminēt kokteiļa sastāvdaļas nebūs sanācis, klientam šis kokteilis tiks pieskaitīts pie kopējā rēķinā par dzērienu kartē noteikto kokteiļa cenu.

Februāris: organizēt Valentīna dienas īpašo pasākumu "Love couple", ar romantisku atmosfēru, īpašiem dzērieniem un ēdieniem. Šajā pasākumā telpas būs dekorētas (baloni, sveces, u.c.), kas varētu izmaksāt aptuveni 62,00 EUR. Kā īpašie šīs dienas piedāvājumi būs bezmaksas vīna vai šampanieša glāze precētam pārim, 20 % atlaide vīna piedāvājumam un tematisks desertu piedāvājums. Valentīna dienas atmosfēras baudīšanai tiktu pieaicināts muzikants, kas spēlēs uz klavierēm vai vijoles (70,00 EUR - 120,00 EUR / 2h) veidojot romantiska vakara sajūtu.

Marts: "vīna mēnesis". Šis īpašais piedāvājums tiks pasniegts kā vīna degustācijas un tā izglītošanas iespēju mēnesis, kur uzņēmums savlaicīgi iegādāsies dažādākas interesantas vīna izlases no vietējiem ražotājiem un/vai piegādātājiem (kas izmaksās aptuveni 461,60 EUR), tādā veidā sadarbojoties ar citiem uzņēmumiem, tātad reklamējot kā savu uzņēmumu, tā arī uzņēmumu no kurienes tika iegādāts vīns (sadarbība var būt ar tādiem Latvijas uzņēmumiem, kā "Latvijas vīni" kas piedāvā Latvijā ražotus, dabīgus bez ķīmiskām piedevām, bez sulfātiem dabiski raudzētus mājas vīnus, un/vai "ABAVAS" vīna darītavu, kas ir godalgots laureāts

neskaitāmos starptautiskos dzērienu konkursos (*Abavas, 2024*). Klientiem tiks piedāvātas divas šī mēneša īpašās pozīcijas, kā, piemēram, “Vīna plate”, tā būtu vīna degustācija, kas būs pieejama visa mēneša garumā, kur klientiem tiks pasniegtas 5 dažādākas vīna izlases (glāzes ar nelielu vīna daudzumu) kopā ar siera plati un vīna karti (vīna kartes izgatavošanai nepieciešams aptuveni 59,50 EUR), kur būs pieejama visa informācija par katru vīna veidu, tā sastāvdaļām un izcelsmi. Šis piedāvājums būs pieejams aptuveni par 15,00 EUR, jo cena var svārstīties atkarībā no piedāvātā vīna tilpuma glāzēs. Kā arī pēc degustācijas, klientiem bārā būs iespēja iegādāties vīnu, kas viņiem iepatikās visvairāk, papildus vīna pudelei tiks pievienota arī vizītkarte (vizītkaršu izgatavošanai nepieciešams aptuveni 14,52 EUR) ar uzņēmumu kontaktinformāciju, kas piegādā un ražo šo konkrēto vīnu.

Otrs šī vīna mēneša piedāvājums būs 8. martā organizēts pasākums uzņēmumā “IGGI bārs & karbonādes”, kurā notiks izglītojoša vīna degustācija, ar ielūgtu viesi, savas sfēras profesionāli, tāds viesis var būt, piemēram, Raimonds Tomsons, kas 2023. gadā tika atzīts par pasaules labāko vīnzini (*Raimonds Tomsons, 2024*). Šis viesis praktiski un ar vienkāršu pieeju šīs dienas klientiem dos iespēju precīzi izprast atsevišķus vīna veidus un labāk iepazīt garšas nianšes. Šāda veida pasākums var izmaksāt no 350,00 EUR līdz 500,00 EUR/h. (vīzīņa atalgojums). Klientiem šis pasākums būs pieejams bezmaksas, tātad uzņēmuma ieņēmumi salīdzinājumā ar izmaksām šajā dienā būs mazāki, tā kā šis pasākums tiks organizēts tikai klientu ieinteresētības un izglītošanas veicināšanai, jaunu un pastāvīgo klientu piesaistei, uzņēmuma zīmola un ielūgtā viesu popularizēšanai un atpazīstamības veicināšanai. Šis pasākumus arī var būt kā interesanta dāvanas ideja dāmām sievietēm dienas svētkos, kur klientiem ir iespēja pavakariņot kopā romantiskā noskaņā un papildus tam iegūstot vīna degustāciju profesionāla vadībā, sava veida dāvana, kas neprasa papildus ieguldījumus.

Aprīlis: joku dienas slepenais piedāvājums – 1. aprīlī joku dienas ietvaros, katrs klients, kas izjokos darbinieku saņems 15 % atlaidi. Par šo piedāvājumu klienti un sociālo tīklu sekotāji netiks informēti, jo klients izjokojot darbinieku būs pārsteigts saņemt par to apbalvojumu, atlaides veidā, nezinot par to iepriekš, sava veida pārsteiguma faktors.

Organizēt konkursu visa mēneša garumā, Instagram sociālajā tīklā “Labākais kokteilis”, kura pamatā ir interaktīva sekotāju iesaiste. Konkurss būs tikai daži nosacījumi, zem publicētā konkursa vēstījuma, ierakstīt komentārā jauna interesanta kokteiļa recepti un uzrakstīt vai izdomāt šī kokteiļa nosaukumu. Konkursa rezultātā uzņēmums izvēlēsies vienu visinteresantāko un garšīgāko kokteiļa recepti un ieviesīs to savā dzērienu kartes piedāvājumā (jaunas dzērienu kartes izgatavošana izmaksās aptuveni 20,20 EUR /20 gab. Rezultāts būs sekojošs, uzņēmumam būs jauns piedāvājums, kas neprasis profesionāļu iesaisti, lielas izmaksas un lieku laika veltīšanu, un konkursa uzvarētājs tiks apbalvots ar dāvanu karti (50,00 EUR) un iespēju, izbaudīt savu kokteili pirmo reizi bez maksas.

Maijs: izveidot alus kuponu piedāvājumu, kur katram klientam par trīs iegādātām alus glāzēm (vienā dienā), pienāksies kupons uz vienu bezmaksas alus glāzi, kuru klients varēs izmantot tikai nākošajā dienā vai jebkurā citā mēneša dienā. Šis process tiks kontrolēts ar bāra darbinieku palīdzību, kuri uz katra kupona rakstīs tā izsniegšanas datumu. Kuponu iegādei būs nepieciešami aptuveni 3,00 EUR/100 gab.

Jūnijs: visa mēneša garumā organizēt labdarības pasākumu Rēzeknes dzīvnieku patversmei, kur klientiem bārā būs iespēja ziedot naudas līdzekļus (ziedojumu kaste izmaksās aptuveni 22,00 EUR) un atnest dzīvniekiem nepieciešamo barību un rotaļlietas. Klientiem, kas ziedos dzīvnieku patversmei, uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes”, izsniegs ķepas formā garšīgu cepumu (cepumu izgatavošanai nepieciešams 60,00 EUR/48 gab.) un Rēzeknes dzīvnieku patversmes vizītkarti (vizītkaršu izgatavošanai nepieciešams 14,52 EUR/100 gab.). Kad labdarības pasākums tiks noslēgts, uzņēmums kopā ar visiem darbiniekiem apciemos Rēzeknes dzīvnieku patversmi un nodos visus labdarības pasākuma laikā savāktos ziedojumus. kā arī padalīsies ar savu pieredzi un labdarības pasākuma rezultātiem savos sociālo tīklu kontos.

Jūlijs: visa mēneša garumā izveidot “Izdevīgās lietus dienas” akciju, kur katram klientam, kas lietus laikā apmeklēs “IGGI bārs & karbonādes” tiks piešķirta 15 % atlaide pasūtījumiem.

Augusts: veikt “IGGI bāra & karbonādes” mārketinga, kvalitātes un klientu apmierinātības pētījumu anketēšanas veidā, izdrukājot glītas, estētiskas anketas papīra veidā (540,00 EUR/300 gab.) un novietojot tās uz bāra letes pie kases, lai katrs klients, kas vēlētos piedalīties šādā pētījumā, varētu paņemt anketu un aizpildīti to atrodoties bārā, šajā gadījumā lielu lomu pildīs uzņēmuma darbinieki, viņiem būs nepieciešams piedāvāt katram klientam piedalīties pētījumā un saņemt atlīdzību, 15% atlaidi par aizpildītu anketu. Šajā gadījumā uzņēmums gūst pētījuma rezultātus un klienti patīkamu pieredzi un pateicību.

Organizēt vasaras noslēguma pasākumu “Karaoke vakars”. Uzņēmums iepriekš sagatavojoties, iegādāsies nomā karaoke aparāturu (45,00 EUR - 95,00 EUR/dienā), piemēram, no <https://www.skanagaisma.lv/lv/karaoke-noma/> un sagatavos iekšējai tam paredzēto vietu. Šajā pasākumā klientiem būs iespēja izkļaidēties, atpūsties un sacensties par labāko dziesmas izpildījumu. Motivējot dalībniekus piedalīties, tiks organizētas nelielas sacensības, kuru pamatā, klausītāji un visi klienti, kas piedalīsies, pasākuma noslēgumā nobalsos par labāko dziesmas izpildījumu, un uzvarētājs saņems balvu 20 EUR – 50 EUR dāvanu kartes apmērā.

Septembris: piedalīties izstādē “RIGA FOOD”, kas katru gadu septembra sākumā notiek Rīgā, starptautiskā izstāžu centrā “Ķīpsala”. Šī ir plašākā pārtikas izstāde Baltijas valstīs, kur ik gadu iezīmē nozares attīstību kopumā, izceļ jaunumus un sniedz iespēju iepazīties ar nopietniem un uzticamiem nozares uzņēmumiem. Šajā izstādē ikviens gardēdis var smelties idejas savai ēdienkartei, nogaršot daudz ko jaunu un baudīt pavāru, konditoru un bārmeņu šovus, savukārt profesionāļi un uzņēmumi – smelties idejas, gūt jaunas zināšanas un informāciju, kā arī veicināt sava biznesa attīstību un turpmākās iespējamā sadarbības attiecības (BTI, 2024). Uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” piedalīsies šajā izstādē ar savu “Black & Yellow” kokteiļu busiņu un uzņēmuma bārmeņiem, kas prezentēs uzņēmumu, piedāvājot kokteiļu meistarklasi un dzērienu izbaudīšanu. Dalības maksa piedaloties šajā pasākumā (par 1 dienu) būs aptuveni 355,00 EUR.

Izglītojoša lekcija “Intervija ar uzņēmēju” Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā, kurā piedalīsies SIA IGGI valdes loceklis. Organizējot šāda veida pasākumu, uzņēmuma vadītājs, vadīs lekciju un komunicēs ar studentiem, veicinot studentu izpratni par uzņēmējdarbību, ēdināšanas un viesmīlības biznesa sfērām. Šāda veida lekcija sniegtu studentiem iespēju iegūt praktiskas zināšanas un iedvesmu no uzņēmēja, kurš veiksmīgi darbojas šajā nozarē, apspriežot uzņēmēja personīgo pieredzi un zināšanas, sniedzot vērtīgus ieteikumus studentiem par to, kā uzsākt savu biznesu, kā attīstīt savas komunikācijas prasmes un kā sadarboties gan ar viesiem, gan ar biznesa partneriem.

Oktobris: organizēt “Halloween Party” ballīti. Šo svētku tradīcijās uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” izdekorēs telpas ar ķirbjiem, mākslīgo zirnekļu tīmekli un citām svētku atribūtiskām (kopumā aptuveni 48,39 EUR). Šo svētku konceptā būs pierasto kokteiļu piedāvājums jaunā izpildījumā: Parasti kokteiļi tiek dekorēti ar ziediem un augļiem, taču šajā dienā tos aizvieto biedējoša veida želejas konfektes (acis, zirnekļi, u.c.) un asinis imitējošie sīrupi (piemēram, aveņu sīrups). Darbinieki uzturot pasākuma konceptu būs tērpti dažādākos kostīmos, kā spoki, raganas, miroņi u.c.

Kā īpaša šīs dienas akcija būs balva - viens bezmaksas kokteilis katram klientam, kas atnāks šo svētku koncepta kostīmā. Tā kā tā ir ballīte, tiks uzlūgts arī īpašais viesis – DJ mūzikas izpildītājs (70,00 EUR - 120,00 EUR), piemēram, DJ Deila, kas ir visbiežāk pieaicinātā mūzikas izpildītāja un pastāvīgais klients uzņēmumā “IGGI bārs & karbonādes”.

Novembris: uzsākt sadarbību ar Rēzeknes “FA-BJSS” bērnu futbola komandu, kur uzņēmums “IGGI bārs & karbonādes” kļūs par kādas futbola komandas formas vai ekipējuma sponsoru, izvietojot logo uz komandas formas vai somām. Šāda veida sponsorēšana – par

futbola komandas formas iegādi, uzņēmumam izmaksātu aptuveni no 300,00 EUR līdz 525,00 EUR.

Decembris: izveidot adventes kalendāra loteriju, kur katru decembra dienu, gluži kā adventes kalendārā, klientiem, kas kaut ko iegādāsies, būs iespēja izvilkt savu laimīgo lapiņu, no iepriekš izveidotas laimes kastes (10,00 EUR), kura būs piepildīta ar dažādākām piedāvājuma lapiņām, kuras ietvers 5 %, 10 %, 15 %, 20 % atlaides, vienu bezmaksas dzērienu, tukšās lapiņas un vienu veiksmīgo lapiņu ar naudas balvu 100 EUR vērtībā.

Kopumā vērtējot darba autores izstrādāto integrētās mārketinga komunikācijas plānu vienam kalendārajam gadam uzņēmumam "IGGI bārs & karbonādes", darba autore secina, ka izstrādātais plāns atspoguļo būtisku un kreatīvu pieeju mārketinga aktivitāšu veidošanā, ieviešot jaunus un interesantus piedāvājumus, sadarbības iespējas, akcijas un atlaides, loterijas, konkursus un pasākumus. Rezultātā uzņēmums spēs veicināt sava zīmola plašāku atpazīstamību, piesaistīt jaunus klientus, ieinteresēt jau esošos pastāvīgos klientus un veicināt lielāku pārdošanu, veicinot peļņas pieaugumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Uzņēmumiem pastāvīgi jāpielāgo savas komunikācijas pieejas, reaģējot uz mainīgo patērētāju uzvedību un tehnoloģiju attīstību, lai paliktu aktuāli un veiksmīgi konkurētu tirgū, kā arī jācenšas integrēt dažāda veida komunikācijas savās mārketinga stratēģijās, lai efektīvāk sasniegtu savu mērķauditoriju, koordinējot mārketinga aktivitātes harmoniski ietekmējot mērķauditoriju, koncentrējoties ne tikai uz saviem produktiem un pakalpojumiem, bet arī uz visiem mārketinga aspektiem, ieskaitot cenu, izplatīšanu un izvietojumu, ņemot vērā dažādu tirgus dalībnieku lomas, lai nodrošinātu atbilstošu un pievilcīgu komunikāciju katrai ieinteresētajai pusei.
2. Integrētās mārketinga komunikācijas plāns ir nepieciešams, lai sistematizētu un koordinētu uzņēmuma komunikācijas pieeju, iekļaujot dažādus mārketinga kanālus un instrumentus. Tas palīdzēs efektīvi saskaņot un palielināt uzņēmuma redzamību un atpazīstamību, veicinot pozitīvu tēlu un attiecības ar klientiem. Integrētās mārketinga komunikācijas plāna mērķis ir palielināt zīmola atpazīstamību, piesaistīt jaunus klientus un saglabāt esošos, ieviešot visaptverošu mārketinga stratēģiju.
3. Uzņēmumam "IGGI bārs & karbonādes" nākamajā gādā ir jāizmanto visas vai dažas piedāvātās mārketinga komunikācijas aktivitātes, kas tiek atpogaļotas darba autores izstrādātā integrētās mārketinga komunikācijas plānā. Uzņēmumam "IGGI bārs & karbonādes" izstrādātais integrētās mārketinga komunikācijas plāns atspoguļo būtisku un kreatīvu pieeju mārketinga pasākumu veidošanā, ieviešot jaunus un interesantus piedāvājumus, sadarbības iespējas, akcijas un atlaides, loterijas, konkursus un pasākumus. Rezultātā uzņēmums spēs veicināt sava zīmola plašāku atpazīstamību, piesaistīt jaunu klientus, ieinteresēt jau esošos pastāvīgos klientus un veicināt lielāku pārdošanu, veicinot peļņas pieaugumu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Praude, V., & Šalkovska, J. (2015). *Integrētā mārketinga komunikācija*. SIA "Burtene".
2. Bormane, S. (2019). *Integrētā mārketinga komunikācija Latvijas pārtikas mazumtirdzniecības veikalu ķēžu uzņēmumos ilgtspējīgas attīstības kontekstā*. Promocijas darbs. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/48995>
3. De Pelsmacker, P., Geuens, M., & Van Den Bergh, J. (2013). *Marketing Communications a European Perspective*. Pearson. https://is.muni.cz/el/fsp/jaro2019/np2285/um/Pelsmacker_5ed.pdf
4. Albrecht, M. G., Green, M., & Hoffman, L. (2023). Marketing and the Marketing Process. *Principles of Marketing*. <https://openstax.org/books/principles-marketing/pages/1-1-marketing-and-the-marketing-process>
5. BT 1. (2024). *Riga Food 2024*. <https://www.bt1.lv/rigafood/>
6. Lursoft. (2023). *Iggi, Sabiedrība ar ierobežotu atbildību*. <https://company.lursoft.lv/iggi/42403043293>

7. Raimonds Tomsons.(2024). Pasaules labākais vīnzinis 2023 <https://raimondstomsons.lv/>
8. Visit. Rezekne.lv. (2024). *Iggi bārs & karbonādes*. <https://visit.rezekne.lv/objekti/iggi-bars-karbonades/>
9. Abavas.lv (2024). *Abavas produkti*. <https://www.abavas.lv/>

NODOKĻU ADMINISTRĒŠANAS PROBLĒMAS *TAX ADMINISTRATION PROBLEMS*

Jeļena Līksniņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, js19084@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. *Tax administration is a critical function of government responsible for the collection, management, and enforcement of tax laws and regulations. Effective tax administration is crucial for ensuring government revenue and fostering a fair business environment. Complex tax laws and procedures often lead to compliance difficulties for both taxpayers and tax authorities, resulting in errors in tax reporting and incomplete tax collection. Enhancing tax legislation, strengthening enforcement mechanisms, and investing in modern technologies are crucial steps to combat tax evasion and streamline tax administration processes. Furthermore, simplifying tax procedures, providing taxpayer education, and improving communication channels can promote compliance and foster trust in the tax system.*

Keywords: *administration, government, legislation, tax.*

Ievads

Nodokļu administrēšana ir sarežģīts process, kura mērķis ir nodrošināt taisnīgas likumdošanas izveidošanu, nodrošinot nodokļu un nodevu iekasēšanu saskaņā ar normatīvajiem aktiem. Nodokļu administrēšana ir viens no svarīgākajiem procesiem jebkurā valstī, kas ir nozīmīgs valsts pārvaldes uzdevums, kas nodrošina ieņēmumu gūšanu un budžeta veidošanu (*Par nodokļiem un nodevām, 1995*).

Efektīva nodokļu administrēšana ir svarīga ne tikai valsts budžeta ieņēmumu nodrošināšanai, bet arī taisnīgai nodokļu sloga sadalei un uzņēmējdarbības vides veicināšanai. Ja nodokļu sistēma ir sarežģīta un neefektīva, tas ar atturēt uzņēmumus no investīcijām un radīt neefektīvu konkurences situāciju. Latvijā nodokļu administrēšanas sistēma nepārtraukti attīstās, bet tomēr pastāv dažādas problēmas, kas kavē nodokļu administrēšanas efektivitātes procesu.

Pētījuma mērķis: izanalizēt nodokļu administrēšanas problēmas Latvijā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt informāciju par nodokļu administrēšanu Latvijā;
- 2) apskatīt nodokļu administrēšanas problēmu būtību Latvijā;
- 3) izpētīt jauno nodokļu maksātāju reitinga sistēmu;
- 4) izpētīt nodokļu maksātāju reitingu sistēmas nepilnības;
- 5) izdarīt secinājumus un sniegt priekšlikumus.

Pētījuma aptvertais laika periods: 2023.gada jūnijs – 2024.gada februāris.

Pētījuma metodes: loģiski konstruktīvā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, analīzes metode.

Nodokļu administrēšana Latvijā

Nodokļu administrēšana ir būtisks elements valsts funkciju nodrošināšanai. Nodokļu administrēšana ir ekonomisko, tiesisko un tehnisko paņēmieni kopums, kas ar dažādu paņēmieni un metodisko līdzekļu palīdzību pilnveido, kā arī nosaka nodokļu administrēšanas attīstību (*Joppe, 2008*).

Latvijas nodokļu administrēšanas sistēma ir vērsta uz nodokļu un nodevu iekasēšanu no juridiskām un fiziskām personām, nodokļu kontroli, nodokļu politikas un normatīvo aktu izstrādi. Nodokļu administrēšanas process Latvijā ir reglamentēts ar likumdošanu. Latvijā galvenos nodokļu administrēšanas procesu veic Valsts ieņēmumu dienests (turpmāk - VID), Finanšu ministrija (*Par nodokļiem un nodevām, 1995*).

Valsts ieņēmumu dienests ir galvenā nodokļu administrēšanas iestāde Latvijā, kam ir šādas funkcijas:

- nodokļu maksātāju reģistrēšana un apkalpošana;
- nodokļu likumdošanas piemērošana un uzraudzība;
- nodokļu maksātāju deklarāciju pieņemšanu un izskatīšanu;
- nodokļu aprēķināšanu un iekasēšanu;
- nodokļu kontrole, revīzijas veikšana, soda naudas aprēķināšanu par nodokļu pārkāpumiem;
- nodokļu kravāšanas un ēnu ekonomikas mazināšanu (*Par nodokļiem un nodevām, 1995; Valsts ieņēmumu dienests, 2023*).

Valsts ieņēmumu dienesta darbība ir ļoti nozīmīga Latvijas budžeta sistēmā, jo VID nodrošina nodokļu ieņēmumu gūšanu un veicina godīgu konkurences vidi Latvijas tautsaimniecībā.

Finanšu ministrijai ir svarīga loma Latvijas nodokļu administrēšanas sistēmas izstrādē un uzraudzībā. Savukārt Finanšu ministrija ir atbildīga par nodokļu politikas izstrādi, nodokļu likumu un noteikumu pieņemšanu un vispārējo nodokļu sistēmas pārvaldību. Tā ietekmē nodokļu politikas virzienu, nodokļu likumu un noteikumu saturu, kā arī nodokļu administrēšanas procesu kopumā. Finanšu ministrija uzrauga Valsts ieņēmumu dienesta darbību nodokļu administrēšanas jomā, kā arī vērtē tās darbības efektivitāti (*Finanšu ministrijas nolikums, 2003*).

Nodokļu maksātāju reitinga sistēma Latvijā

Latvijā 2024.gada 1.janvārī ir ieviesta jauna nodokļu maksātāju reitinga sistēma, kuras mērķis ir nodrošināt nodokļu maksātāju caurskatāmību, popularizēt nodokļu nomaksu, kā arī veicināt nodokļu maksātāju un Valsts ieņēmumu dienesta efektīvu sadarbību. Pirmos mēnešus nodokļu maksātāja reitinga sistēma bija redzama tikai pašam nodokļu maksātājam, savukārt kopš 2024.gada marta šī informācija kļuva pieejama ikkatram, ko var aplūkot Valsts ieņēmumu dienesta publiskojamo datu bāzēs (*Finanšu ministrija, 2023*).

Reitinga sistēmā tiks pārskatīta vismaz četras reizes gadā, katru ceturksni. Nodokļu maksātāju reitings katru ceturksni var mainīties, atkarībā no nodokļu maksātāja nodokļu saistību raksturojošiem rādītājiem. Piešķirot nodokļu maksātājiem vērtējumu, Valsts ieņēmumu dienests izvērtē katra nodokļu maksātāja sekojošas nodokļu saistītu izpildes rādītāju kopas:

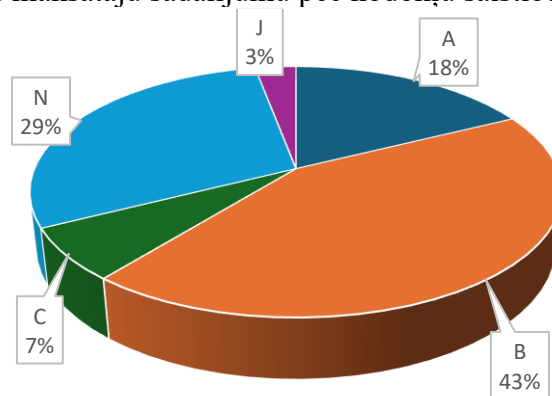
- **Reģistrācijas dati.** Valsts ieņēmumu dienests izvērtē, vai uzņēmumam nav apturēta saimnieciskā darbība, nav uzsākts maksātspējas process, vai tas nav izslēgts no pievienotās vērtības nodokļa (turpmāk – PVN) maksātāju reģistra, kā arī citus faktorus, kas var ietekmēt nodokļu saistības izpildi.
- **Deklarāciju un pārskatu savlaicīgu iesniegšanu.** Tiek izvērtēts, vai nodokļu maksātājs visas atskaites iesniedz laicīgi, vai nav nokavēti iesniegšanas termiņi, vai visas nepieciešamās atskaites tiek iesniegtas.
- **Nodokļu samaksa.** Valsts ieņēmumu dienests izvērtē nodokļu maksātāju saistību izpildi, pārbauda vai visi nodokļi un nodevas tiek maksāti laikus un pilnā apmērā.
- **Sodi un VID aprēķinātie nodokļu maksājumi.** Valsts ieņēmumu dienests izvērtē nodokļu maksātājiem uzrēķinātus nodokļus, sodus par pārkāpumiem u.c. Izvērtējot šo rādītāju VID ņem vērā vai uzrēķinātu nodokļu un sodu apmēra īpatsvars nav liels, salīdzinot ar pārējiem nodokļu maksājumiem, ja šis īpatsvars nav liels, tas var neliecināt par smagu pārkāpumu.
- **Darba samaksas novērtējums.** Valsts ieņēmumu dienests apkopo bruto darba samaksu uzņēmumā, ko salīdzina ar vidējo bruto darba algu valstī.

- **Nodokļu deklarēšanas risku novērtējums.** Nodokļu maksātāja reitingu var samazināt Valsts ieņēmumu dienesta analīzes rezultātā atklātie riski (*Valsts ieņēmumu dienests, 2024b*).

Nodokļu maksātāji kopš 2024.gada 1.janvāra ir iedalīti piecās grupās:

- **A līmenis:** uzņēmumam ir laba nodokļu saistību izpilde, nodokļu maksātājs laikus un pilnībā samaksā nodokļus, kā arī tam nav būtisku pārkāpumu.
- **B līmenis:** nodokļu maksātājam ir jāuzlabo saistību izpilde, šādiem uzņēmumiem ir jāuzlabo savas saistības ar valsti, laicīgi jāsniedz deklarācijas, veikt nodokļu maksājumus, uzlabot darba algas izmaksas un novērts iespējamus riskus.
- **C līmenis:** nodokļu maksātājam ir pārkāpumi saistību izpildē, šī līmeņa nodokļu maksātāji ir izslēgti no PVN reģistra, tiem var būt apturēta saimnieciskā darbība, šo uzņēmumu darbība kopumā ir vērtējama kritiska ir iespējamie vairāki riski.
- **N līmenis:** neaktīvs nodokļu maksātājs, šī līmeņa uzņēmumu tiek uzskatīti par neaktīviem, ja sešu mēnešu laikā netika deklarēti darījumi, uzņēmumā nav nodarbināti darbinieki, kā arī netika aprēķināta darba samaksa šajā periodā.
- **J līmenis:** jaunreģistrēts nodokļu maksātājs, ja uzņēmums ir reģistrēts pēdējo sešu mēnešu laikā, tas tiek uzskatīts par jaunreģistrētu uzņēmumu, kā arī tas vēl nav paspējis apliecināt savu godprātību nodokļu saistību izpildē un tiek vērtēts no Valsts ieņēmumu dienesta puses (*Valsts ieņēmumu dienests, 2024b*).

Jo zemāks ir reitinga novērtējums, jo lielāka uzmanība nodokļu maksātājam tiek pievērta no Valsts ieņēmumu dienesta puses. Autore izpētīja Finanšu ministrijas publiskoto informāciju par nodokļu maksātāju sadalījumu pēc nodokļu saistību līmeņa (sk. 1.attēlu).

1.attēls. Latvijas nodokļu maksātāju sadalījums pēc reitinga uz 2024.gada 1.februāri
(autores veidots, Finanšu ministrija, 2024)

Pēc apkopotās informācijas tika secināts, ka tikai nelielai daļai nodokļu maksātāju tika piešķirts vislabākais novērtējums (A līmenis), tie ir tikai 18 % no visiem Latvijas nodokļu maksātājiem. Autore uzskata, ka tas ir salīdzinoši neliels īpatsvars un nodokļu maksātājiem ir nepieciešams uzlabot nodokļu saistību izpildi, lai A līmeņa nodokļu maksātāju būtu vairāk.

Vislielāko īpatsvaru veido nodokļu maksātāji, kuriem ir jāuzlabo nodokļu saistību izpildi, B līmeņa nodokļu maksātāji ir 43%, kas nozīmē, ka gandrīz pusei Latvijas uzņēmumu ir problēmas ar nodokļu samaksu, deklarāciju iesniegšanu vai algu apmēriem, nodokļu maksātājiem ir jāuzlabo savas saistības ar valsti un ir jātiecas uz reitinga novērtējuma uzlaboju.

Uz 2024. gada 1. februāri bija reģistrēti 29 % neaktīvu uzņēmumu (N līmenis), kas nozīmē, ka gandrīz trešdaļa Latvijas uzņēmumu neveic saimniecisko darbību, nenodarbina darba ņēmējus vairāk nekā pusgadu. Pozitīvi vērtējams, ka Latvijā tiek dibināti arī jauni uzņēmumi, 3% nodokļu maksātāju ir reģistrējuši uzņēmumu pēdējo sešu mēnešu laikā.

Nodokļu maksātāju reitinga sistēmas administrēšanas nepilnības

Autore izpētīja nodokļu maksātāju reitinga līmeņa veidošanas faktoros un konstatēja, ka ir dažas nepilnības, kuras nepieciešamas uzlabot. Valsts ieņēmumu dienests, vērtējot nodokļu maksātāju saistību izpildi, izvērtē vispārējos faktoros, bet neanalizē uzņēmuma iekšējo vidi.

Autore analizēja divu uzņēmumu SIA "A" un SIA "B", nodokļu maksātāja reitinga kopējo novērtējumu. Autore secināja, ka reitinga sistēmas novērtējumu ir nepieciešams pilnveidot. Autore apskatīs ar piemēriem reitinga sistēmas nepilnības (sk. 2.attēlu).

A Laba saistību izpilde. Nodokļu maksātāja reitinga noteikšanas datums: 01.02.2024. [Reitinga sistēmas apraksts VID tīmekļvietnē](#) [Lai sagatavotu izziņu, doties uz sadaļu Izzīnas](#)

Reģistrācijas numurs	Nosaukums	Juridiskā adrese	Reģistrācijas datums	Pamatdarbības veids (NACE2)
4xxxxxxx	SIA "A"		11.03.2011	Būvniecības mašīnu un iekārtu iznomāšana un ekspluatācijas līzings (7732)

[Rādītāji](#) [Pamatinformācija](#) [Vēsturiskie dati](#)

Nodokļu saistību izpildi raksturojošo rādītāju kopas

- ▼ Reģistrācijas datu novērtējums
VID rīcībā ir negatīva informācija par uzņēmumu [Skatīt pārskatu](#)
- ▼ Deklarāciju un pārskatu iesniegšanas rādītāji
Paldies par savlaicīgu dokumentu iesniegšanu!
- ▼ Nodokļu saistību izpildes rādītāji
Paldies par savlaicīgu nodokļu nomakšu!
- Nodokļu un muitas maksājumu administrēšanas rezultāti
- ▼ Darba samaksas novērtējums
Vidējā darba samaksa mēnesī nesasniedz 80% no mēneša vidējās darba samaksas privātajā sektorā valstī (CSP dati par 2023. gada trešo ceturksni) [Skatīt pārskatu](#) Vidējā darba samaksa, EUR: 856.55 Vērtētais periods: 01.07.2023-31.12.2023
- Nodokļu deklarēšanas risku novērtējums

2.attēls. SIA "A" nodokļu maksātāja reitinga kopējās novērtējums (Valsts ieņēmumu dienests, 2024a)

Analizējot 2.attēla datus, var redzēt, ka nodokļu maksātāja SIA "A" ir divi indikatori, kas tiek iezīmēti ar oranžu krāsu, kas nozīmē, ka uzņēmumam ir jāuzlabo šie rādītāji, bet pēc Valsts ieņēmumu dienesta reitinga sistēmas datiem šis nodokļu maksātājs ir novērtēts kā A līmeņa uzņēmums, kuram ir laba saistību izpilde.

Apskatot A līmeņa nodokļu maksātāju aprakstu ir norādīts, ka šie uzņēmumi pildi visas savas saistības laicīgi, tiem ir labas darba algas un nav konstatēti pārkāpumi, bet apskatot šos datus ir redzams, ka tomēr ne visiem A līmeņa nodokļu maksātājiem visi indikatori ir "zaļi" un vērtējami pozitīvi.

Izpētot SIA "A" reģistrācijas datu novērtējumu, tika konstatēts, ka nodokļu maksātājam pēc Valsts ieņēmumu dienesta rīcībā esošas negatīvi raksturojošās informācijas Valsts darba inspekcijas pārbaudes laikā uzņēmumam bija konstatēti nelegāli nodarbināti darbinieki. Tas nozīmē, ka uzņēmums nodarbina nelegālos darbiniekus, nemaksā par tiek nodokļus valsts budžetā, kā arī šādam nodokļu maksātājam ir aplokšņu darba algas, tātad šajā gadījumā ir arī nelegālās izcelsmes naudas līdzekļi, kas ietver arī nedeklarētos darījumus, ieņēmumus no saimnieciskās darbības. Albullesvu atzīmē, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas var sekmēt korupcijas izplatību, kā arī negatīvi ietekmē valsts ekonomiku kopumā, izraisa ēnu ekonomikas attīstību (Albullescu et al., 2016).

Tā kā Valsts ieņēmumu dienestā publiskojamu datu bāzē ir pieejami informācija tikai par reitinga līmeni, bet nav detalizētās informācijas par nodokļu maksātāja reitinga sistēmas veidošanas faktoriem, tāpēc šāds sadalījums neļauj iespējamiem sadarbības partneriem izvērtēt kopējo uzņēmuma nodokļu saistību izpildi un novērtēt visus iespējamus sadarbības riskus. Pēc

autores domām, šāds pārkāpums ir ļoti būtisks un uzņēmumam nedrīkst piešķirt A līmeņa nodokļu reitinga novērtējumu.

NODOKĻU MAKSĀTĀJA REITINGA KOPĒJAIS NOVĒRTĒJUMS

[Uz sākumu](#) > [Nodokļu maksātāja reitings](#) > Reģistrācijas datu novērtējums

Reģistrācijas datu novērtējums

Saglabāt PDF

Saglabāt JSON

Reģistrācijas numurs 4xxxxxxxxx

Nosaukums SIA "A"

VID rīcībā esošā negatīvi raksturojošā informācija uz 31.01.2024:

- Valsts darba inspekcijas pārbaudē konstatēti nelegāli nodarbināti darbinieki

Nodokļu maksātāja reitinga noteikšanas datums: 01.02.2024 00:00:00

3.attēls. SIA "A" nodokļu maksātāja reģistrācijas datu novērtējums (Valsts ieņēmumu dienests, 2024a)

Analizējot SIA "B" nodokļa maksātāja reitinga kopējo novērtējumu, pēc 4.attēla datiem, var redzēt, ka nodokļu maksātājam visi rādītāji ir vērtējami pozitīvi, savukārt darba algas rādītājs ir novērtēts negatīvi, iezīmēts ar "sarkano" indikatoru.

B Jāuzlabo saistību izpilde Nodokļu maksātāja reitinga noteikšanas datums 01.02.2024 [Reitinga sistēmas apraksts VID tīmekļvietnē](#) [Lai sagatavotu izziņu, doties uz sadaļu Izziņas](#)

Reģistrācijas numurs	Nosaukums	Juridiskā adrese	Reģistrācijas datums	Pamatdarbības veids (NACE2)
41xxxxxxxx	SIA "B"		31.10.1997	Sava vai nomāta nekustamā īpašuma izīrēšana un pārvaldīšana (6820)

[Rādītāji](#) [Pamatinformācija](#) [Vēsturiskie dati](#)

Nodokļu saistību izpildi raksturojošo rādītāju kopas

Reģistrācijas datu novērtējums	
► Deklarāciju un pārskatu iesniegšanas rādītāji	
► Nodokļu saistību izpildes rādītāji	
Nodokļu un muļtas maksājumu administrēšanas rezultāti	
▼ Darba samaksas novērtējums	

Vidējā darba samaksa ir mazāka vai vienāda ar 50% no mēneša vidējās darba samaksas attiecīgajā nozarē un reģionā (CSP dati par 2023. gada trešo ceturksni)	Vērtētais periods 01.07.2023 - 31.12.2023.	
Vidējā darba samaksa ir mazāka vai vienāda ar valstī noteikto minimālās mēneša darba algas apmēru	Vērtētais periods 01.07.2023 - 31.12.2023.	
Vidējā darba samaksa mēnesī nesasniedz 80% no mēneša vidējās darba samaksas privātajā sektorā valstī (CSP dati par 2023. gada trešo ceturksni) Skatīt pārskatu	Vidējā darba samaksa, EUR 473,40	Vērtētais periods 01.07.2023-31.12.2023

Nodokļu deklarēšanas risku novērtējums

4.attēls. SIA "B" nodokļu maksātāja reitinga kopējās novērtējums (Valsts ieņēmumu dienests, 2024a)

Autore izpētīja SIA "B" deklarētās darba algas (sk. 5. attēlu). Analizējot SIA "B" nodokļa maksātāja darbinieku vidējās stundas tarifa likmes, var redzēt, ka visu darbinieku stundas tarifa likmes atbilst 80% no vidējās stundas tarifa likmes atkarībā no nodarbinātās profesiju grupas. Bet šeit ir ļoti svarīgs indikators, kas netiek ņemts vērā analizējot nodokļu maksātāja reitinga līmeni, tas ir darbinieku nostrādāto stundu skaits un darba ņēmēju statuss citos uzņēmumos. Pēc SIA "B" nodokļa maksātāja darba ņēmēju kopējo nostrādāto stundu skaita ir redzams, ka gandrīz visu darbinieku reģistrētu stundu skaits ir pavisam neliels, tie ir nodarbināti uz nepilnu slodzi, kā arī gandrīz visiem darbiniekiem ir vairākas darba vietas, līdz ar to tiem fiziski nav iespējas strādāt pilnu darba dienu, tāpēc tie ir nodarbināti uz nepilno slodzi.

Pārskats par darbinieku vidējām stundas tarifa likmēm

Stāvoklis uz: 2024.gada jūnijs
 Pieprasīt pārskatu

Reģistrācijas numurs: 41xxxxxx
 Nosaukums: SIA "B"
 Stāvoklis uz: 2024.gada jūnijs
 Vidējās stundu tarifa likmes aprēķina periods: 2023.gada jūnijs - 2024.gada februāris

Profesijas/ profesijas grupas kods	nosaukums	Darba ņēmēja		Kopējais Ieņēmumi	Kopējais nodarbinātās stundas	Vidējā stundas tarifa likme uzņēmumā	Vidējā stundas tarifa likme valstī	80% no vidējās stundas tarifa likmes valstī	Atbilstība 80% no vidējās stundas tarifa likmes valstī	Atbilstība valsts minimālajai stundas tarifa likmei
		personas kods	uzvārds vārds							
1211	Administratīvie un finanšu vadītāji			1502,83	82	18,33	14,82	11,86	Atbilst	Atbilst
121101	VADĪTĀJS/DIREKTORS (PĀRVALDNIĒKS (komercapkalpojumu jomā))	xxxxxx-xxxx	Darbinieks 1	1502,83	82	18,33	9,86	7,89	Atbilst	Atbilst
2151	Elektriņženieri			1224,48	52	23,55	15,20	12,16	Atbilst	Atbilst
215101	Elektriņženieris	xxxxxx-xxxx	Darbinieks 2	1224,48	52	23,55	15,72	12,57	Atbilst	Atbilst
2422	Politikas pārvaldības vecākie speciālisti			4552,13	248	18,36	13,59	10,87	Atbilst	Atbilst
242202	Projekta KOORDINATORS	xxxxxx-xxxx	Darbinieks 3	4552,13	248	18,36	12,84	10,27	Atbilst	Atbilst
5223	Veikalu pārdevēji un pārdevēju palīgi			8286,58	1483	5,59	6,33	5,06	Atbilst	Atbilst
522301	Mazumtirdzniecības veikala PĀRDEVĒJS	xxxxxx-xxxx	Darbinieks 4	1355,32	212	6,44	6,08	4,86	Atbilst	Atbilst
522301	Mazumtirdzniecības veikala PĀRDEVĒJS	xxxxxx-xxxx	Darbinieks 5	6921,26	1271	5,45	6,08	4,86	Atbilst	Atbilst

5.attēls. SIA “B” nodokļu maksātāja darbinieku vidējās stundas tarifa likmes 2023.gada jūnijs – 2024.gada februāris (Valsts ieņēmumu dienests, 2024a)

Diemžēl izvērtējot nodokļu maksātāju kopējo nodokļu saistību izpildi šie faktori netiek ņemti vērā. Kas var atturēt iespējamo sadarbības partneru darījumu noslēgšanu ar uzņēmumu SIA “B”, jo Valsts ieņēmumu dienestā publiskojamo datu bāzē ir norādīts B līmenis, kas nozīmē, ka uzņēmumam ir jāuzlabo nodokļu saistību pildīšana, bet faktiski uzņēmumam ir ļoti labi rādītāji nodokļu saistību izpildē.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijas nodokļu administrēšanas sistēma ir vērsta uz nodokļu un nodevu iekasēšanu no juridiskām un fiziskām personām, nodokļu kontroli, nodokļu politikas un normatīvo aktu izstrādi, galvenos nodokļu administrēšanas procesu veic Valsts ieņēmumu dienests un Finanšu ministrija.
2. Tikai nelielai nodokļu maksātāju daļai jeb 18 % ir laba nodokļu saistību izpilde, savukārt pārējiem nodokļu maksātājiem ir jāuzlabo nodokļu saistības un jādisciplinē savu nodokļu pienākumu attieksme.
3. Nodokļu administrēšanas process Latvijā ir nepārtraukti jāpilnveido un jāattīsta, sekojot visām izmaiņām ne tikai valstī, bet pasaulē kopumā.
4. Valsts ieņēmumu dienestam un Finanšu ministrijai ir jānovērš nepilnības nodokļu maksātāju reitingu sistēmā, jāpārskata līmeņa noteikšanas prasības, izvērtējot pārkāpumu būtību, noviržu īpatnības, jo pie nozīmīgiem pārkāpumiem var tik piemērots augstākais nodokļu maksātāju līmenis, kas var maldināt sadarbības partnerus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Albulescu, C. T., Tămășilă, M., & Tăucean, I. M. (2016). Entrepreneurship, Tax Evasion and Corruption in Europe. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 221, 246 – 253. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.112>
2. Finanšu ministrija. (2023). *Uzņēmējiem pieejama jaunā nodokļu maksātāju reitinga sistēma*. <https://www.fm.gov.lv/lv/jaunums/uznemejiem-pieejama-jauna-nodoklu-maksataju-reitinga-sistema>
3. Finanšu ministrija. (2024). *VID tīmekļvietnē turpmāk apskatāms katra uzņēmuma nodokļa maksāšanas reitings*. <https://www.fm.gov.lv/lv/jaunums/vid-timeklvietne-turpmak-apskatams-katra-uznemuma-nodoklu-maksasanas-reitings>
4. *Finanšu ministrijas nolikums*. (29.04.2003). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 239. <https://likumi.lv/ta/id/74752>
5. Joppe, A. (2008). *Nodokļu administrēšanas pilnveidošana*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. <https://dspace-dev.lu.lv/server/api/core/bitstreams/d943766a-955f-49cc-8471-a1a8e83c5915/content>

6. *Par nodokļiem un nodevām.* (18.02.1995). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/33946-par-nodokliem-un-nodevam>
7. Valsts ieņēmumu dienests (2024a). *Elektroniskās deklarēšanas sistēma.* <https://eds.vid.gov.lv/login/>
8. Valsts ieņēmumu dienests. (2023). *Nodokļu administrēšana.* <https://www.vid.gov.lv/lv/nodoklu-administresana>
9. Valsts ieņēmumu dienests. (2024b). *Nodokļu maksātāju reitinga sistēma.* <https://www.vid.gov.lv/lv/nodoklu-maksataju-reitinga-sistema>

TRANSPORTING VARIOUS CARGO TYPES BY ROAD IN LITHUANIA *DAŽĀDU VEIDU KRAVU PĀRVADĀJUMS PA AUTOCEĻU LIETUVĀ*

Deimantė Marija Litvinaitė

Kaunas Kolegija Higher Education Institution, deimante.lit554@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Martynas Barkus

Kaunas Kolegija Higher Education Institution, martynas.bar046@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Nikas Dauskartas

Kaunas Kolegija Higher Education Institution, nikas.dau056go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Juras Tamelis

Kaunas Kolegija Higher Education Institution, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Nana Bardavelidze

Caucasus University, nana.bar014go.kauko.lt, Tbilisi, Sakartvelo

Scientific supervisor Mg.philol. Simona Jankauskaitė

Abstract. *In the modern day, logistic companies face many challenges: from cargos getting stolen or damaged to planning the routes to be more efficient. Transport logistics plays a large role in all markets, but the most common option is to transport goods by road. When transporting various loads by road, drivers or transport companies face many problems. The most common problems are related to economy, nature preservation, and pollution. However, there are other issues that determine or affect the company's performance, that are discussed in the article, such as finding optimal routes, cargo specific regulations, sustainability issues.*

Keywords: *challenges in cargo transportation, logistics market, road transport.*

Introduction

Transport logistics serves as the lifeblood of global commerce, seamlessly connecting industries, businesses, and consumers across vast distances. With its versatility, road transport plays a main role in the logistics landscape, offering unparalleled accessibility to both urban centres and remote regions. As a cornerstone of modern supply chains, it facilitates the movement of goods of all types, from perishable commodities to oversized machinery, with efficiency and reliability. Despite advancements in other transportation modes, such as air and sea freight, road transport remains indispensable for its door-to-door delivery capabilities and ability to navigate intricate last-mile logistics challenges. However, it is not without its complexities, as road infrastructure quality, regulatory compliance, and safety considerations present ongoing hurdles for logistics providers and transportation companies. In this context, exploring the nuances and significance of cargo road transportation unveils its crucial role in sustaining global trade and economic prosperity.

The aim of the research is to reveal the problems faced by cargo transportation companies.

Tasks of the research are:

- to analyse the challenges of logistics serving for the global businesses;
- to depict the main problems a Lithuanian an international company face in their performance;
- by comparing both logistics companies draw the solutions helping overcome the main issues.

The object of the research is the problems that companies face by carrying cargo by road.

Research methods: Scientific literature analysis, structured interview method.

The results of the research are provided in the article.

Importance and challenges of transport logistics in the global business

Transport logistics plays a pivotal role in the functioning of the global economy, serving as the backbone of trade and commerce. At its core, transport logistics encompasses the intricate network of systems and processes involved in the movement of goods and people from one place to another efficiently and cost-effectively. Without efficient transport logistics, the global supply chain would grind to a halt, disrupting the flow of essential goods such as food, medicine, and raw materials. It facilitates international trade by connecting producers with consumers across vast distances, enabling businesses to access larger markets and diverse resources.

Technology is revolutionizing transport, making it smarter, faster, and more transparent than ever before. The industry's high level of connectivity is evident in the fact that business customers now expect the same track-and-trace services commonly available in the consumer market (*Birks, 2019*). According to *Thompson (2023)*, green logistics is the business practice of reducing the environmental impact of these processes. An example of green logistics is an e-commerce business using electric vehicles for last-mile deliveries to reduce its carbon footprint.

The economical factor must not be forgotten as well. Transport logistics is essential for the economy, its development, and growth. It is a way to access new markets in the world, it helps not only people but producers and consumers by connecting them via transport logistics (*Kumar, 2023*). Moreover, *Sénquiz-Díaz (2021)* claims, that transport is a crucial factor in the development of any country. Insufficient transport infrastructure hinders productivity, leading to poor market integration and negatively affecting export levels. According to *Rodrigue (2024)*, since rail and maritime transportation are discrete networks only accessible through terminals, most locations will involve a road transportation segment, which changes the cost of structure. Despite its significance, the transportation and logistics sector encounters notable hurdles that jeopardize its capacity to support the requirements of the global economy. Among these challenges, the escalating demand for transportation services stands out as particularly pressing, exerting strain on current infrastructure and exacerbating congestion. Furthermore, the industry grapples with a deficiency of proficient personnel, notably in sectors like trucking and logistics management (*Kumar, 2023*). Logistics entails the myriad processes entailed in the internal movement of goods or their transportation from seller to buyer. Oversight and management of these complexities fall under the purview of logistics managers, who often hold various certifications attesting to their expertise. Success in this field hinges on meticulous attention to numerous factors: optimal routes must be charted considering factors like efficiency, regulatory constraints, and circumventing obstacles like road maintenance or geopolitical conflicts. Selections of shipping providers and packaging materials necessitate careful evaluation, balancing costs with considerations ranging from weight to environmental impact. Moreover, comprehensive cost assessments may extend beyond transportation expenses, encompassing elements crucial for customer satisfaction and the availability of suitable storage facilities (*Jenkins, 2022*). According to *Balint (2013)*, logistics and the intermodal transport sector has faced a multitude of challenges, such as local levies and licenses, greater complexities in coordinating various vendors and suppliers, and navigating central and state taxes along with foreign regulations.

Thankfully, logistics management software aids enterprises in optimizing routing and shipping choices, managing expenses, safeguarding investments, and monitoring the flow of goods. This software frequently offers automation capabilities, streamlining tasks such as selecting carriers based on rate changes or contractual agreements, generating shipping labels, automatically updating transactions in accounting records, arranging carrier pickups, documenting receipts and signatures, and assisting with inventory management and other operational tasks (*Jenkins, 2022*).

In general, transport logistics includes supply chain management, handling of goods, customs and import/export duties, as well as the transportation process. Without all of these things, import and export would not be possible. Thankfully, transportation logistic companies find their ways work under the new emerging markets, governmental regulations and optimisation of cost not undervaluing the principles of sustainability.

Performance and main challenges of a Europe wide company

As the road transport business is mostly developed mode of transport in Lithuania, two logistics companies were interviewed with the aim to discover, compare and provide the insights on the main problems they encounter, thus creating a background for further researches in the field.

The first company, to be referred to as Z, has been engaging in various activities since 2011, such as excavating water reservoirs with excavators, transporting various equipment on platforms with trucks, including Lithuanian military heavy machinery, various works in the road construction process with self-propelled machinery, tractors, and excavators. However, the main activity of company Z is the transportation of bulk cargo with self-propelled semi-trailers in Lithuania and Europe. For this purpose, the company exclusively uses VOLVO trucks due to their longevity and reliability, currently owning six of them. As the main goals of every company are maximizing profits and expansion, in 2023, company Z also sought ways to achieve this. During a meeting with the company's owner, an interview was conducted to discuss the current challenges faced in the logistics sector and company's Z solutions in addressing these challenges.

As the survey shows, the main problems encountered by company Z are an overcrowded transport market and constantly increasing transportation costs. Due to these factors, competition is constantly intensifying, while the supply of goods is decreasing. However, the solution to these problems implemented by the company's authorities is a separate niche with lower competition than in the regular freight market. This involves the implementation of the GMP+ certificate, which would enable company Z to transport organic feed products. This certificate is globally recognized, as it not only allows for the production of organic feed products but also their storage, transportation, or any other involvement in their logistics chain.

In Lithuania, only six companies possess this certificate allowing the transportation of such goods. This is because obtaining this certificate, which is granted in Europe only by a company registered in Denmark, with audits conducted in the Baltic States, authorised by the only company based in Latvia, involves very strict requirements and a detailed audit of the company. These include not only a review of financial flows but also employee education, competence, hygiene checks, as well as checks on the transport and tracking capabilities, among many other factors ensuring the safety of organic feed products at any point during their journey.

From the perspective of the company Z owner, this also involves training all truck drivers on how to properly handle GMP+ certified cargo, and additional requirements are imposed on the territory where the trucks and their semi-trailers are stored, ensuring hygiene and employee safety during rest periods. However, by meeting all the aforementioned requirements and overcoming the difficulties of documentation and audits, this company guarantees itself lower competition and a much larger supply and a wider range of goods in the freight market at more competitive prices, competing only with a few domestic companies. It should be considered that it will still be difficult to remain at the forefront in the market, and in the future, with an increase in cargo supply, it may be necessary to expand not only the fleet of trucks and their trailers but also the entire company's territory too.

In summary, it can be stated that broader opportunities for a company always ensure a path towards business expansion. A wider spectrum of different cargo transportation guarantees a place at the top of the competition, but also requires a considerable investment of time and

capital. Empowering the company to transport more valuable goods with various certificates not only demonstrates efforts towards higher income but also the reliability of the company and the commitment to perform work only with the highest quality assurance.

Main challenges in fuel distribution logistics

The second company, to be referred to as company Y, is a fuel distribution company, with its units all around the world and has been engaging in logistics industry since 1951. This company started as a convenience store chain in the United States (US) and Mexico but as the years went by company was purchased at that time by another biggest fuel company. Currently, company Y has almost ten thousand stores in the United States, three thousand stores in Europe and additional two thousand stores operating under franchise agreements worldwide. It is the biggest fuel distribution company in the Baltic States and it is the only company that provides appreciated fuel price offers for logistics companies that are engaged in transport logistics.

There are a lot of problems that company Y faces, but the main one is that they have to find the best routes to transport the fuel to their gas stations, because a lot of roads are very poor quality. Due to this factor, the trucks take detours and the company loses a lot of money in fuel costs. There is a solution to this problem. However, most countries do not have the funds to pave new roads all over the country, especially in Lithuania.

What is more, the company had to adapt different tank trucks to different markets. For example, it is not uncommon for tank trucks in the United States to be over 20 meters long and about 4 meters high. In Lithuania, the length of trucks with tanks is only 13 meters, and the height is no more than 2.5 meters. This is due to the factor, that trucks in the US drive mainly on highways, but in Lithuania they are forced to drive under low bridges and cross smaller streets, due to different infrastructure. There are a lot of risks while transporting fuel. Even the tiniest pothole can make a truck roll away and that is why there are a lot of safety regulations.

Due to a climate change and the efforts to protect the nature – there are international security requirements that complicate the company's operations too. The driver and the truck, as well as the company, can be checked by the relevant authorities at any time. As an example, if the valve of the tank is not completely closed - the company and the driver can receive fines of thousands or even millions due to the imminent risk of fuel spillage. However, these safety regulations forced the company to create a safety check routine, due to previous accidents.

Another big problem, that occurs from time to time, is that the drivers are trying to steal the fuel that they are transporting. It is difficult to detect the lack of fuel, because the fuel delivered at the gas stations is poured into storage tanks under the ground, where the fuel never runs out, it is constantly replenished. Such thefts forced the company to count every drop of fuel and select drivers responsibly. As a solution, the company has to choose their drivers carefully due to previous thefts.

In summary, every logistics company, that transports their cargo by road, faces with different problems. Some can be more serious than others. Although this company faces many problems on a daily basis, it finds solutions to combat them. Such challenges in transport logistics only strengthen the company even more, and thus it can try to dominate the market.

Navigating challenges in cargo road transportation: insights from companies Y and Z

In a wide circle of cargo road transportation, the analysed companies Y and Z stand as testaments to the infinite challenges and innovative solutions inherent in the industry. This chapter will provide comparison of the problems the Lithuanian and an international haulage company face, by drawing certain conclusions and insights for the further researches.

Based on the interviews, while each of the companies faces distinct obstacles, their journeys exemplify the resilience and adaptability demanded in the logistics sector. Company

Y, a global fuel distribution powerhouse, boasts a storied history dating back to its humble beginnings as a convenience store chain in the United States and Mexico in 1951. Over the decades, it burgeoned into a fuel distribution giant, with an extensive network of nearly ten thousand stores in the US, three thousand in Europe, and an additional two thousand under franchise agreements worldwide. Despite its dominance, company Y confronts plenty of obstacles, prevailing among them being the frightening task of optimizing transportation routes amidst poor road infrastructure. The company fights with the consequences of detours taken by trucks to bypass bad quality roads, resulting in significant fuel costs. While potential solutions exist, the financial constraints of many countries, particularly in regions like Lithuania, hinder efforts to pave new roads. Moreover, the need to adapt tank trucks to varying market infrastructures presents additional complexities, underscoring the importance of flexibility and adaptability in the face of diverse logistical challenges.

Safety concerns are spinning around company Y, escalated by strict regulations and the ongoing fuel thefts. The ever-present risks associated with transporting fuel, from the threat of accidents due to road conditions to the potential for environmental disasters resulting from fuel spillage, requires strict compliance to safety protocols. International security requirements further complicate operations, subjecting both drivers and the company to constant checking from regulatory authorities. Despite the daunting nature of these challenges, company Y remains one of a kind, implementing safety check routines and strict driver selection processes to diminish risks and ensure compliance.

Vice versa, company Z embarks on a different but equally exhausting journey within the realm of cargo road transportation. Founded in 2011, company Z initially engaged in various activities, ranging from excavating water reservoirs to transporting heavy machinery for the Lithuanian military. However, its primary focus lies in the transportation of bulk cargo across Lithuania and Europe, using VOLVO trucks renowned for their longevity and reliability. Yet, company Z faces with the spreading challenges of a saturated transport market and escalating transportation costs, innovative approaches are necessary to carve out a niche among fierce competition.

Enter the GMP+ certificate - a beacon of opportunity amidst the sea of challenges confronting company Z. By obtaining this certification, company Z enters a specialized market for organic feed products, characterized by lower competition and higher profit margins. However, the path to certification is fraught with obstacles, requiring strict adherence to stringent requirements and meticulous audits. From financial checking to hygiene checks, the certification process leaves no area untouched, underscoring the company's commitment to quality assurance and safety.

In the face of these challenges, both companies exemplify resilience, adaptability, and innovation. Company Y navigates the complexities of fuel distribution with strategic route planning and serious safety protocols, while company Z charts a course to success through niche market exploitation and specific certification processes. Their stories serve as beacons of inspiration in an industry full with challenges, showcasing the transformative power of ingenuity and perseverance in the face of adversity. As they continue to evolve and innovate, companies Y and Z embody the irreplaceable spirit driving the cargo road transportation sector forward into a mature future with possibilities.

Conclusions

1. Literature analysis revealed that efficient transport logistics is essential in increasing the countries' economies, making the competitive and developing. The good infrastructure, optimised routing, technology and revolutionizing transport, as well as professional supply chain management help manage costs, thus helping the goods reach their destinations more effectively and sustainably.

2. The survey, based on the interview with an international transportation company Z showed that the company faces strong competition, traffic regulations and constantly increasing transport costs. After identifying the challenges, the company found solutions by specializing in the niche market and acquiring extra certificates, investing in capital, as well as company's commitment to quality and reliability as the necessary strategic moves to gain the business growth and leadership in the market.
3. Based on the survey analysing the fuel carrying company Y, it can be noted, that the main problems in the specific field are poor road condition, fuel thefts and safety regulations. To overcome these obstacles, the company orients its business towards adapting its tank trucks to diverse markets, navigating varied road sizes and regulations, it also uses responsible human resource management to prevent fuel theft, thus striving for operational excellence, reinforcing its resilience and competitive stance in the logistics market.

Bibliography

1. Balint, A. O. (2013). Connect to Compete. The Link Between Intermodal Transport and Logistics. *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, 6(2), 349–368. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=95057245&site=ehost-live>
2. Birks, P. (2019). Without transport there would be no logistics. *Focus*, 21(7), 44–45. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bsu&AN=137314163&site=ehost-live>
3. Jenkins, A. (2022). *Logistics for Business Defined: Importance Role & Benefits*. <https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/erp/logistics.shtml>
4. Kumar, A. (2023). *Importance of Transportation and Logistics in the Global Economy*. <https://www.linkedin.com/pulse/importance-transportation-logistics-global-economy-anvit-kumar>
5. Rodrigue, J. P. (2024). *Transportation Modes, Modal Competition and Modal Shift*. <https://transportgeography.org/contents/chapter5/transportation-modes-modal-competition-modal-shift/>
6. Sénquiz-Díaz, C. (2021). Transport Infrastructure Quality and Logistics Performance in Exports. *Economics: Innovative & Economic Research Journal*, 9(1), 107–124. <https://doi.org/10.2478/eoik-2021-0008>
7. Thompson, A. (2023). *What is green logistics and how can it transform your business?* <https://www.dhl.com/discover/en-global/logistics-advice/sustainability-and-green-logistics/what-is-green-logistics>

EXPLORING REVENUE GENERATION MECHANISM IN MOBILE APPLICATIONS: AN ANALYSIS OF MONETIZATION METHODS IENĒMUMU ĢENĒŠANAS MEHĀNISMA IZPĒTE MOBILĀS LIETOTNĒS: MONETIZĀCIJAS METOŽU ANALĪZE

Urtė Mikučiūnaitė

Kauno Kolegija Higher Education institution, urte.mik729@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania
Scientific supervisor Mg. Aistė Lastauskaitė

Abstract. *These days, the world is constantly changing: various innovations, digitization, and new business models are rapidly developing in every country. However, the focus is mostly on digitization, where efforts are made to eliminate physical information providers and transfer all knowledge to the electronic space. As a result, most young entrepreneurs choose to start businesses by using mobile applications, but just a few delve into how these apps can generate income. The aim of this article is to analyze seven main business strategies to generate money, which are app sales, in-app purchases, in-app advertising, subscription models, freemium model, affiliate marketing, and data monetization that individuals can employ to generate income from mobile apps. Using the method of literature source analysis, it was determined that the monetizing method from apps depends on the purpose and type of the application, making it impossible to highlight the best income generation method. Therefore, it is crucial for young entrepreneurs to recognize that understanding how programs generate income is not only beneficial in personal life but also essential for developing business skills for the future.*

Keywords: *mobile apps, business, money generation, revenue, monetization.*

Introduction

A mobile app or a mobile application, is a software application designed to run on mobile devices such as tablets or smartphones and mobile applications can be downloaded from platforms such as app stores. In today's world mobile apps have become integral to daily life, providing convenient access to information (*Ally et al., 2014*). That is why over the years, the number of mobile apps has been increasing, which means that a larger number of people are choosing to create apps. Especially young people are increasingly choosing to start their own business with the development of mobile applications (*Jayaram et al., 2015*). Because they are often well acquainted with the latest technologies and the mobile market is large and diverse, this gives young business owners a chance to reach a large audience. Therefore, apps developers also have the opportunity to implement their ideas, experiment with it and find solutions (*Shahrabi et al., 2021*). However, young people may be inclined to take note only of entertainment forgetting about the fact that many mobile apps are developed with business goals. In other words, there are various ways of how mobile applications can make money.

This research aim to analyze the various strategies for mobile app monetization, providing insights into the main methods that developers can employ to generate income from their applications.

Specifically, the study seeks to achieve the following tasks:

1. **Identify Monetization Strategies:** Analyze the primary methods available for generating revenue through mobile applications, including in-app purchases, subscriptions, advertising, and premium features.
2. **Compare Effectiveness of Strategies:** Evaluate the effectiveness of these monetization methods in terms of revenue potential and user engagement.
3. **Provide Recommendations:** Offer practical recommendations tailored for young entrepreneurs looking to successfully monetize their mobile apps.

This research was conducted over a period of six months, from November 2023 to April 2024. The research method used was scientific literature, which provided a variety of relevant information and insights on the topic.

The main strategies for generating income with mobile apps

Creating a business involves addressing prevalent societal issues and incorporating values that attract consumers (*Barauskaite & Streimikiene, 2021*). However, the primary goal of business creation is always to generate profit. Mobile application developers are no exception, as they continually strive to remain profitable, leading to an increase in income-generating methods in mobile application development. Consequently, digital marketing becomes more competitive (*Veleva & Tsvetanova, 2020*). There are seven main ways to earn money from mobile applications: app sales, in-app purchases, in-app advertising, subscription models, freemium model, affiliate marketing, and data monetization (*Tang et al., 2019; Haines & Hanssen, 2013; Ravoniarison & Benito, 2019, Mattke et al. 2021; Graham et al., 2021; Sharma & Sijaryja, 2023; Panda, 2020; Ivkovic & Milanov, 2010; Ofulue & Benyoucef, 2022*). In this section, these methods are examined, outlining their advantages and disadvantages.

First strategy is **the App sales** model means that the app developer charges users to download the application (*Deng et al., 2023*). In other words, this is the paid app business model, where users must first purchase the app from the app store. According to Tang, Zhang and Akram (*2019*), the one – time fee for the app business model has its own set of advantages and disadvantages.

Pros:

- Higher revenue per download.
- Higher perceived value.
- More loyal users.

Cons:

- Less downloads.
- Less exposure.
- Less effective for brand building.

However, the decision to charge for an app depends on the specific circumstances of the business behind it. That is why it is important to note the above points are generalizations and may not apply to every app.

The second strategy is **in-app purchasing**. It is another monetization model that allows developers to sell content within the app after a user has downloaded and installed the application (*Haines & Hanssen, 2013*) This implies that users can initially download an app for free, but to access additional features, such as a new skin for a game gun or more lives to continue game, they need to make a purchase. In-app purchase allow developers to generate additional revenue, and increased financial resources empower developers to create higher-quality games (*Ravoniarison & Benito, 2019*). In other words, as developers enhance their businesses, they simultaneously fulfil the needs of consumers. However, as noted by Ravoniarison and Benito (*2019*), there are downsides to this model, including user dissatisfaction. For instance, users may feel constantly bombarded with in-app purchase options which makes users think they spend too much, potentially leading to the loss of clients. Overall, the in-app purchase business model can be lucrative way for developers to monetize their apps, but it requires careful consideration of the benefits and downsides before implementation.

Third one is **in-app advertising** strategy of sales that businesses use to advertise their product within an app for users (*Mattke et al. 2021*). To put it another way, in-app advertising is the ads people see while playing mobile games or surfing through social media and so on. According to Mattke et al. (*2021*), apart from playable ads, there are few more in-app ads formats:

- **Interstitial video ads**: this type of ads persist until a predefined interval concludes.
- **Rewarded video ads**: users can earn virtual gifts or money, or unlock secret level by watching the ad.

- **Pre-roll ads:** these are short ads that are automatically played before the main video.
- **Banners ads:** these are image ads displayed on website or app, at the top, bottom or sides of the interface.

In-app advertising is one of the most effective way to monetize a mobile apps and allow various brands to reach the target audience for more sales or downloads (*Graham et al., 2021*). Nevertheless, disadvantage of this business model is that consumers can use ad blockers to block ads from appearing. All in all, the in-app advertising model has more than one ad format, which helps reach broader target audience and increase profit.

Forth strategy is a **subscription** business model that involves a recurring system where consumers pay a weekly, monthly, or yearly fee in exchange for products or services. This revenue generation model allows businesses to concentrate on customer needs and enjoy the benefit of retaining consumers for future sales (*Sharma & Sijaryja, 2023*). In addition, as noted by Sharma and Sijaryja (*2023*), the subscription model operates quite simply: customers are charged on a recurring basis for a service and they have the flexibility to choose how long they want to receive an offer (see Figure 1). Furthermore, most subscriptions services offer the option to cancel or renew at any time.

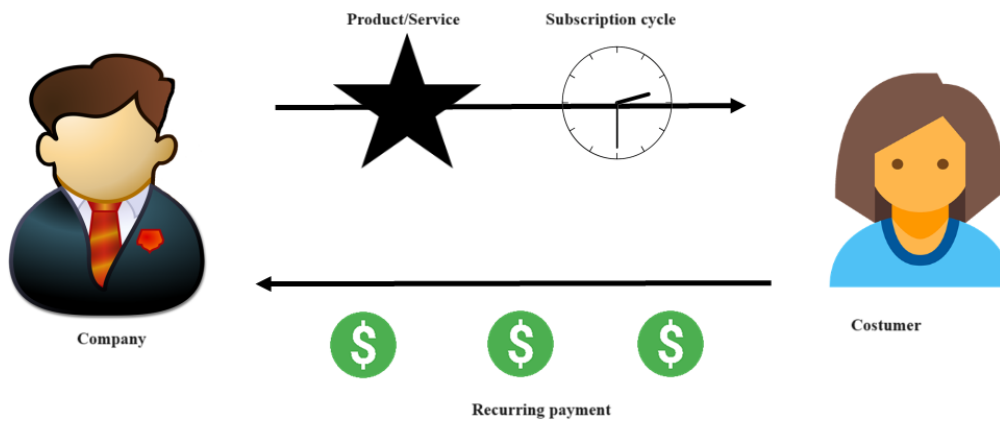

Figure 1. **Subscription model** (compiled by authors from *Sharma & Sijaryja, 2023*)

This model has been successfully employed by companies such as Netflix and Microsoft.

The benefits of using this model include: steady revenue stream, customer loyalty, and flexibility, because it can be customized to meet needs of different businesses (*Sharma & Sijaryja, 2023*). However, like any revenue generation model, subscription models have their own set of disadvantages. The main challenge is customer churn, where customers may choose to cancel their subscription if they are dissatisfied with the services, resulting in a loss of business revenue (*Sharma & Sijaryja, 2023*). In general, the subscription model is an excellent way to cultivate relationships with consumers and to establish a steady revenue stream.

Fifth one is **the Freemium model**, as outlined by Panda (*2020*), this strategy involves offering basic app functions for free, while certain features are unlocked for a fee. For instance, Spotify employs the freemium revenue model. Users can enjoy free access to music, but their experience is interrupted by commercials and have limited skips. If users opt for the premium subscription, they gain unrestricted access, allowing them to listen any song they want without interruptions. Other successful companies, such as LinkedIn and Eventbrite, have also embraced the freemium model. However, Holm and Gunzel-Jensen (*2017*) note that many online digital companies view freemium as a potentially costly trap. According to their findings, successful freemium companies thrive through continuous innovation and a focus on growth. The case of Travel Crony serves as an example where innovative iPad travel app creators struggled to attract users and ultimately failed in the market. In essence, sustaining excellent

value for both free and premium users is essential for the success of the freemium model. The advantages and disadvantages of freemium, as highlighted by Holm and Gunzel-Jensen (2017), depend on the value the business idea offers to consumers. Overall, in today's digital market, the freemium revenue model presents a real competition. Young entrepreneurs face the task of offering a valuable and robust deal to both free and premium consumers, a proposition that can attract huge crowd and has not yet been delivered by firmly established companies in the digital market.

Sixth strategy is **the affiliate marketing**, according to Ivkovic and Milanov (2010), it is one of the most common techniques to promote products, services or web sites, and affiliates (publishers or marketers) are rewarded for every customer who came because of their marketing skills. This implies that people get paid for their performance of advertising other businesses. Ivkovic and Milanov (2010) highlighted the summed-up system of affiliate marketing:

- An affiliate endeavors to drive potential customers to a merchant's website by utilizing ad links
- Among these visitors, some engage in actions to completing a sale.
- The merchant then compensates the affiliate for each of these required actions that lead to successful sale of a specific product or service, and these actions can be tracked back to the affiliate (see Figure 2).

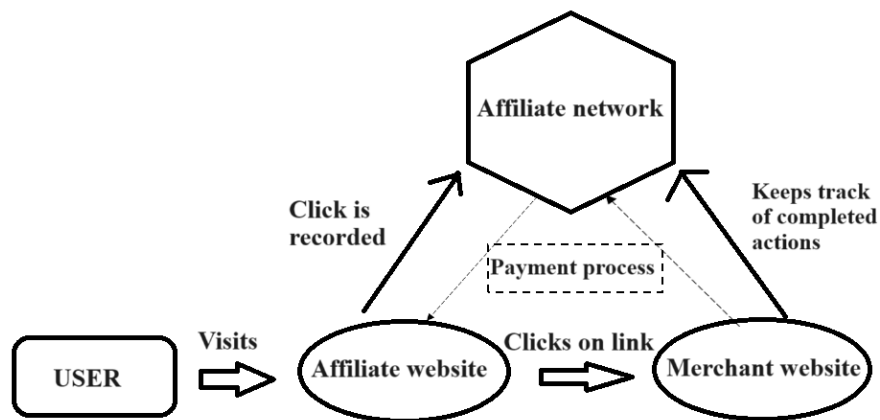

Figure 2. **Affiliate marketing process** (compiled by authors from Ivkovic & Milanov, 2010)

A provider of mobile service needs to have a clear idea about what the aims of the company are, and carefully prepare a plan and solution with long-term results before entering an affiliate marketing program because there are many mobile service providers that already have brand recognition and strong reputation (Ivkovic & Milanov, 2010). The advantages of affiliate marketing include cost-effective, the broad reach of target audience, passive income potential, and diverse income streams. However, there are challenges, such as constant competitions, and the interdependence between affiliates and merchants. To sum up, the success of affiliate market depends on relationship between affiliates and merchants, products or services quality, and especially effective marketing strategies or performances.

Lastly there is **data monetization** and this method involves organizations deriving financial benefit in exchange for sharing their data and information assets (Ofulue & Benyoucef, 2022). According to her findings, large corporations like Facebook, Apple, and Amazon concentrate on business models centred about data, using it to create new services or products, enhance customer experiences, and in the process, generate extra streams of revenue. In simple terms, data monetization involves gathering and selling user data while ensuring compliance with privacy regulations. As Ofulue and Benyoucef (2022) noted, the primary goal of this business model is to either reduce operational costs or generate revenue by selling data. In the analysis of Ofulue’s and Benyoucef’s (2022) academic article, the advantages and disadvantages of data monetization are clearly highlighted (see Figure 3).

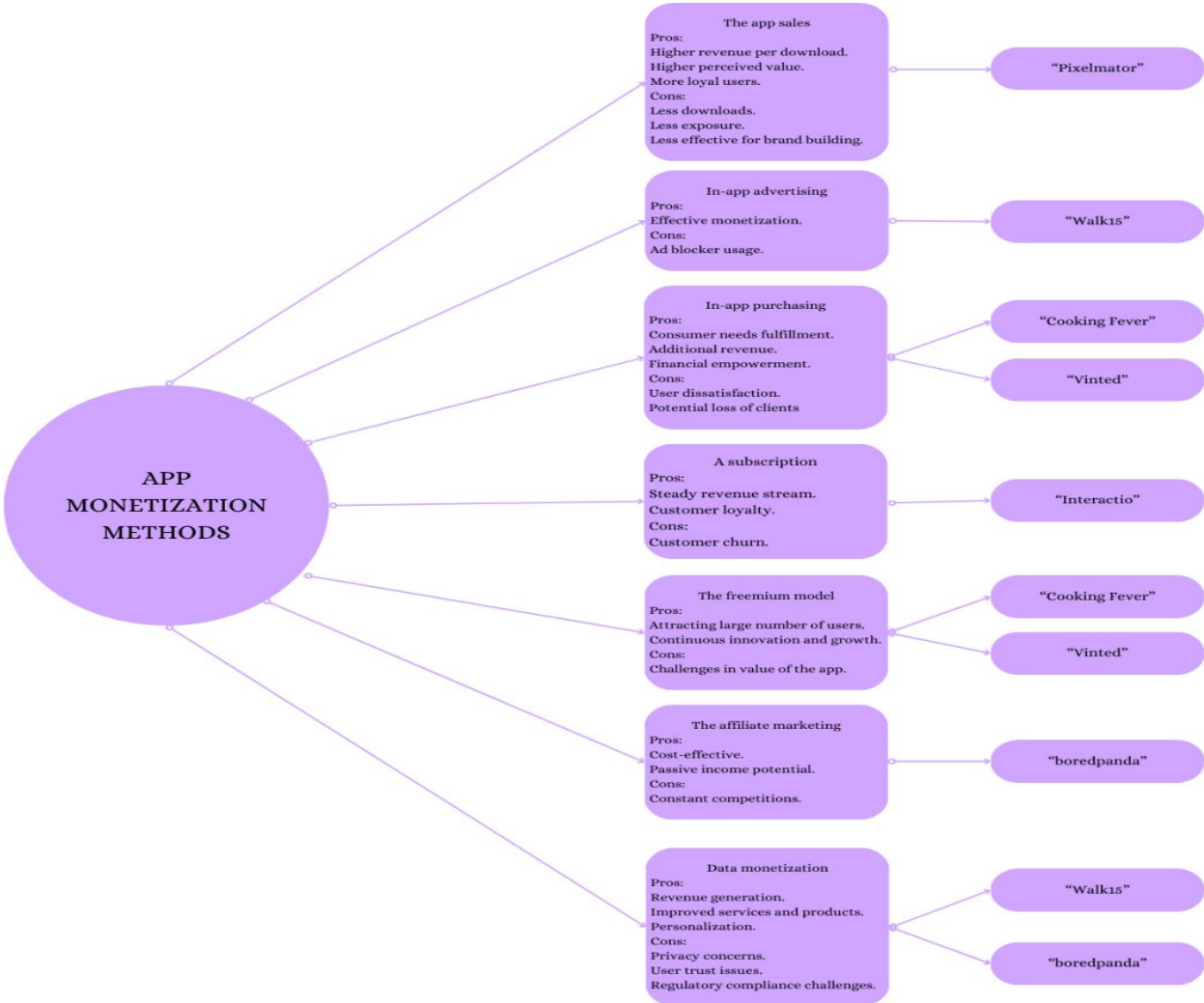

Figure 3. Comparison of methods that generate revenue from mobile apps and examples (compiled by authors)

- Advantages:
- Revenue generation.
  - Improved services and products.
  - Personalization.
- Disadvantages:
- Privacy concerns.
  - User trust issues.
  - Regulatory compliance challenges.

Overall, it is crucial for app developers and businesses to prioritize user privacy and comply with relevant data protection regulations to ensure ethical data monetization and successfully get financial benefits.

Comparison of the advantages and disadvantages of money generation methods, as well as examples of Lithuanian applications and start-ups:

In addition, there is another source of money created to fund business ideas. It is called crowdfunding. The main function is financing new ideas or existing ventures (Böckel et al., 2020). In simpler terms, people contribute money to these companies, and in return, the companies promise to give back the investment through their products or services. It means that, entrepreneurs, using their own business idea, can also create an application that facilitates crowdfunding, enabling businesses to secure the necessary funds.

Furthermore, crowdfunding serves as a platform to connect with potential partners or like-minded individuals. However, according to Mora-Cruz and Palos-Sanchez (2023), contributors face the risk of losing their money if a project fails in a process, entrepreneurs face intense competitions for attention, and there is always a pressure to deliver because even smallest delays can lead to dissatisfaction among investors (see Figure 4).

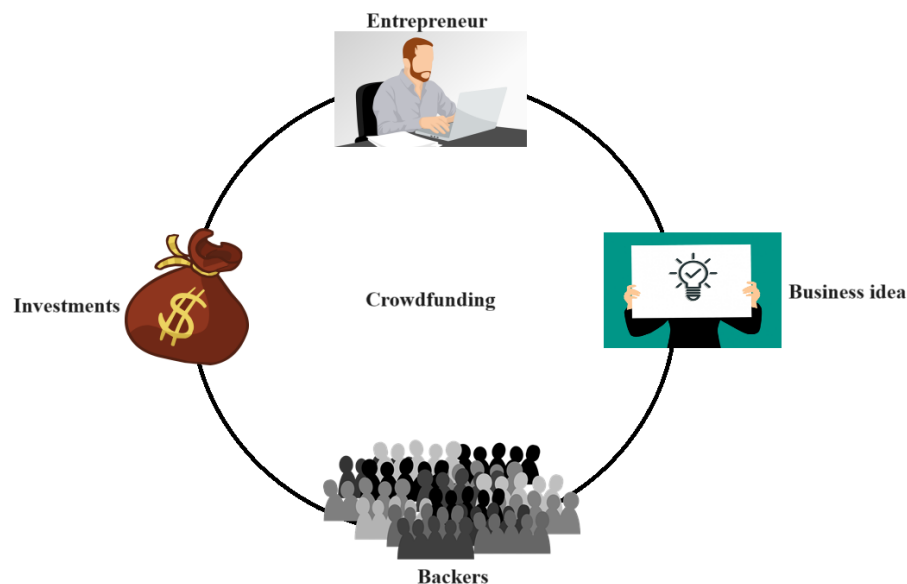

Figure 4. **Crowdfunding process** (compiled by authors from Böckel et al., 2020)

In general, crowdfunding helps entrepreneurs raise the necessary funds for their projects, however, it is crucial not to forget that the initial success of a project is not guaranteed in the future.

In conclusion, these income-generating methods in mobile apps underscores the competitive nature of digital marketing, urging developers to navigate the balance between financial success and delivering value to consumers. Analyzed revenue strategies have their own advantages and disadvantages that's why it is necessary to analyze these methods in detail. Moreover, to successfully adapt the most effective income-generating method for the app it depends on the function performed by the application.

Conclusions

The use of mobile apps extends beyond entertainment, as they have become business models that generate income. In this research examined seven main business strategies to generate money, which are app sales, in-app purchases, in-app advertising, subscription models, freemium model, affiliate marketing, and data monetization allows entrepreneurs dive deeper

into today's digital world. However, all these methods require thorough analysis before being applied in practice with the newly created app because each method has its advantages and disadvantages. It is impossible to determine the best money-making method in an app since it depends on the type of the application. In other words, the mobile app is like a lock, and the methods of generating revenue are like keys, but this does not mean that applications cannot adapt more than one method: one app can have three or more ways how to generate money, based on its design, purpose, and target audience.

It is also mentioned that successful mobile app cannot rely solely on money – making methods; in other words, the app must offer value to consumers. Young entrepreneurs must analyze the digital market: what is the demand of users for the new application, whether it solves customer's problem, and what the competition is in the market. Only after that, they can finalize the idea of the new app, its operational strategy, eye – catching design and revenue generation model. Only by thoroughly analyzing digital marketing and fully refining the business idea can entrepreneurs launch the application into the market. However, it is essential not to forget to regularly implement update, check the metrics system, and provide new proposals in the future that can contribute to the growth of revenue.

These mentioned processes not only allows entrepreneurs to get more profit but it also entails evaluating the app value for consumers and addressing their specific needs.

Bibliography

1. Ally, M., Grimus, M., & Ebner, M. (2014). Preparing Teachers for a Mobile World, to Improve Access to Education. *Prospects*, 44, 43-59. <https://doi.org/10.1007/s11125-014-9293-2>
2. Barauskaite, G., & Streimikiene, D. (2021). Corporate Social Responsibility and Financial Performance of Companies: The Puzzle of Concepts, Definitions and Assessment Methods. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(1), 278-287. <https://doi.org/10.1002/csr.2048>
3. Böckel, A., Hörisch, J., & Tenner, I. (2021). A Systematic Literature Review of Crowdfunding and Sustainability: Highlighting What Really Matters. *Management review quarterly*, 71, 433-453. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00189-3>
4. Deng, Y., Lambrecht, A., & Liu, Y. (2023). Spillover Effects and Freemium Strategy in the Mobile App Market. *Management Science*, 69(9), 5018-5041. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2022.4619>
5. Graham, C., Young, F., & Marjan, A. (2021). The Generation Z Audience for in-App Advertising. *Journal of Indian Business Research*, 13(3), 343-360. <https://doi.org/10.1108/JIBR-08-2020-0275>
6. Haines, J. C., & Hanssen, A. (2013). *In-Application Payment from Mobile Apps: A study of In-App Payment* (Master's thesis, Institutt for datateknikk og informasjonsvitenskap). <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/253437>
7. Holm, A. B., & Günzel-Jensen, F. (2017). Succeeding with Freemium: Strategies for Implementation. *Journal of Business Strategy*, 38(2), 16-24. <https://doi.org/10.1108/JBS-09-2016-0096>
8. Ivkovic, M., & Milanov, D. (2010). Affiliate Internet Marketing: Concept and Application Analysis. *International Conference on Education and Management Technology*, 319-323. <https://doi.org/10.1109/ICEMT.2010.5657647>
9. Jayaram, D., Manrai, A. K., & Manrai, L. A. (2015). Effective Use of Marketing Technology in Eastern Europe: Web Analytics, Social Media, Customer Analytics, Digital Campaigns and Mobile Applications. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 20(39), 118-132. <https://doi.org/10.1016/j.jefas.2015.07.001>
10. Mattke, J., Maier, C., Reis, L., & Weitzel, T. (2021). In-app Advertising: A Two-Step Qualitative Comparative Analysis to Explain Clicking Behaviour. *European Journal of Marketing*, 55(8), 2146-2173. <https://doi.org/10.1108/EJM-03-2020-0210>
11. Mora-Cruz, A., & Palos-Sanchez, P. R. (2023). Crowdfunding Platforms: A Systematic Literature Review and a Bibliometric Analysis. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 19, 1257–1288. <https://doi.org/10.1007/s11365-023-00856-3>
12. Ofulue, J., & Benyoucef, M. (2022). Data Monetization: Insights from a Technology-Enabled Literature Review and Research Agenda. *Management Review Quarterly*, 74, 521-565. <https://doi.org/10.1007/s11301-022-00309-1>
13. Panda, B. K. (2020). Application of Business Model Innovation for New Enterprises: A Case Study of Digital Business Using a Freemium Business Model. *Journal of Management development*, 39(4), 517-524. <https://doi.org/10.1108/JMD-11-2018-0314>

14. Ravoniarison, A., & Benito, C. (2019). Mobile Games: Players' Experiences with in-App Purchases. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(1), 62-78. <https://doi.org/10.1108/JRIM-06-2016-0060>
15. Shahrabi, N. B., Jin, L., & Zheng, W. J. (2021). Design Thinking and Mobile App Development: A Teaching Protocol. *Journal of Information Systems Education*, 32(2), 92-105. <https://aisel.aisnet.org/jise/vol32/iss2/>
16. Sharma, Y., & Sijariya, R. (2023). Uncovering the Trends and Developments in Subscription Business Models Through Bibliometric Analysis. *Journal of Service Theory and Practice*, 34(2), 242-269. <https://doi.org/10.1108/JSTP-02-2023-0054>
17. Tang, J., Zhang, B., & Akram, U. (2020). User Willingness to Purchase Applications on Mobile Intelligent Devices: Evidence from App Store. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(8), 1629-1649. <https://doi.org/10.1108/APJML-06-2019-0411>
18. Veleva, S. S., & Tsvetanova, A. I. (2020). Characteristics of the Digital Marketing Advantages and Disadvantages. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 940(1), 012065. [doi:10.1088/1757-899X/940/1/012065](https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012065)

AUGŠDAUGAVAS NOVADA PAŠVALDĪBAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF THE MUNICIPALITY OF AUGSDAUGAVAS COUNTY

Santa Mukāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sm20078@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskās vadītājas: *Dr. oec. Ērika Žubule, Mg.oec. Jeļena Volkova*

Abstract. *As a result of the administrative territorial reform of the municipalities of 2021, more effective implementation of the autonomous functions of local governments is expected, which will contribute to the development of the state and the welfare of the population. However, the reform has led to a significant increase in budget expenditure, putting heavy pressure on local government budgets. In addition, municipalities and their territories need economic development, which is very difficult because municipalities have a strong financial dependence on national decisions. Local governments in the State border area often do not have sufficient attention to their development opportunities, but for example, the municipality of Augsdaugavas county has the potential to develop by improving the demographic situation and attracting foreign investors.*

Keywords: *budget, development, functions, municipality, taxation.*

Ievads

Lai nodrošinātu un veicinātu valsts attīstību un iedzīvotāju labklājību, tika īstenota 2021. gada pašvaldību administratīvi teritoriālā reforma. Pašvaldību skaits no 119 tika samazināts līdz 43. Teritoriālās un funkcionālās reformas parasti ir saistītas arī ar funkcionālajām reformām, palielinot pašvaldību finansiālo autonomiju (Vilka, 2004). Reformas īstenošanas gaitā pašvaldības ir saskārušās ar dažādām problēmsituācijām, piemēram, apvienot administratīvā darba procesus, veikt grozījumus un izdot jaunus, pielāgotus normatīvos aktus, nodrošināt vienotu autonomo funkciju izpildi, apvienot finanšu resursus un plānot budžetu. Neskatoties uz organizatoriskiem jautājumiem, reformas rezultātā galvenokārt sagaidāma efektīvāka funkciju izpilde. Nodrošinot efektīvāku pašvaldības darbību, sagaidāma arī ekonomiskā attīstība. Augšdaugavas novada pašvaldība ir viena no lielākajām pašvaldībām pēc platības, tomēr iedzīvotāju blīvums ir salīdzinoši zems, kas rada šķēršļus attīstībai un ekonomiskai izaugsmei.

Pētījuma mērķis: izanalizēt Augšdaugavas novada pašvaldības ietekmi uz vietējās ekonomikas attīstību.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izvērtēt pašvaldību funkcijas, uzdevumus un darbības būtiskākos finanšu aspektus Latvijā;
- 2) novērtēt Augšdaugavas novada pašvaldības sociālekonomisko stāvokli;
- 3) izpētīt konkrētās pašvaldības attīstības iespējas no funkciju izpildes un finansiālā aspekta;
- 4) izteikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Pētījuma metodes: aprakstošā metode, kontentanalīze, loģiski konstruktīvā metode, statistikas metode.

Pētījuma periods: 2021.-2024. gads.

Pašvaldību funkcijas, uzdevumi un darbības būtiskākie finanšu aspekti Latvijā

Veiksmīgai valstī nozīmīgu jautājumu risināšanai nozīmīga ir funkciju un uzdevumu sadale. Valsts centrālā vara ne vienmēr spēj objektīvi saskatīt svarīgākos problēmjautājumus reģionos. Lokālās iedzīvotāju vēlmes un vajadzības savlaicīgi un visefektīvāk spēj identificēt vietējā pārvalde. Atbilstoši Eiropas vietējo pašvaldību hartai vietējā pašvaldība nozīmē vietējās varas tiesības un spēju likumā noteiktajās robežās regulēt un vadīt nozīmīgu valsts lietu daļu uz

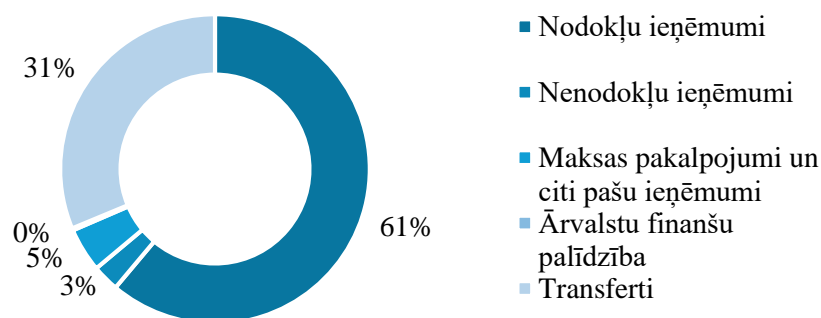
savu atbildību un vietējo iedzīvotāju interesēs (*Eiropas vietējo pašvaldību harta, 1985*). Tomēr pašvaldība nevada visus, bet būtisku daļu sabiedrībai aktuālu jautājumu (*Vanags & Vilka, 2005*).

Latvijas pašvaldībām noteiktās kompetences tiek grupētas autonomajās - autonomās funkcijas un brīvprātīgās iniciatīvas - un uzdotajās – deleģētie pārvaldes uzdevumi (*Pašvaldību likums, 2022*). Galvenokārt autonomās funkcijas ir saistītas ar komunālajiem pakalpojumiem, iedzīvotāju izglītību un veselību, sociālo palīdzību, sabiedrisko kārtību un drošību, civilo aizsardzību, kā arī saimniecisko darbību pašvaldības administratīvajā teritorijā. Papildus tam galvaspilsētai - Rīgas valstspilsētas pašvaldībai ir uzliktas funkcijas par ārvalstu delegāciju uzņemšanu, diplomātisko pārstāvniecību, starptautisko organizāciju darbību.

Likumā noteiktās funkcijas ir saistošas visām pašvaldībām, to izpilde tiek finansēta no pašvaldību budžeta, ja likumā nav noteikts citādi. Piemērs tam ir valsts budžeta mērķdotācijas pašvaldības izglītības iestādēm nodarbināto pirmsskolas, vispārējās pamatizglītības, vispārējās vidējās izglītības kā arī valsts augstskolu vispārējās vidējās izglītības iestāžu pedagogu darba samaksai un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām. Pašvaldībām tiek piešķirts finansējums, kas izlietojams tikai attiecīgajam mērķim.

Nododot pašvaldībai jaunu autonomo funkciju vai uzdevumu, kura izpilde saistīta ar izdevumu palielināšanos, vienlaikus pašvaldībai nosakāmi finansējuma avoti šīs funkcijas vai uzdevuma izpildes nodrošināšanai (*Pašvaldību likums, 2022*), tomēr faktiski ne vienmēr valsts piešķir papildus finansējumu pašvaldībām. 2023. gada 14. decembrī veicot grozījumus likumā "Par policiju", tika noteikts, ka pašvaldība izveido pašvaldības policiju vai pašvaldības izveido kopīgu pašvaldības policiju, vai pašvaldība Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktajā kārtībā deleģē visus pašvaldības policijas uzdevumus citai pašvaldībai (*Par policiju, 1991*). Likuma prasības tika izpildītas - katrā pašvaldībā tika izveidota pašvaldības policija, tomēr atbalstu no valsts līdzekļiem pašvaldības nesaņēma.

Pašvaldību finanšu līdzekļus veido nodokļu ieņēmumi, nenodokļu ieņēmumi, maksas pakalpojumi un citi pašu ieņēmumi, ārvalstu finanšu palīdzība un transferti. Latvijas pašvaldību pamatbudžeta ieņēmumu izpildes struktūra attēlota 1. attēlā.

1. attēls. Latvijas pašvaldību pamatbudžeta ieņēmumu izpildes struktūra 2023. gadā
(autores veidots, Valsts kase, 2024)

Latvijas pašvaldību pamatbudžeta nodokļu ieņēmumi (iedzīvotāju ienākuma nodoklis, nekustamā īpašuma nodoklis, azartspēļu nodoklis, dabas resursu nodoklis) 2023. gadā sastādīja 61,1 % no kopējiem ieņēmumiem un transferti – 31,3 %. Pārējās ieņēmumu pozīcijas katra veido ne vairāk par 5 % no kopējiem ieņēmumiem. Tā kā pašvaldības administrē un saistošajos noteikumos var noteikt tikai nekustamā īpašuma nodokļa likmes (daļēji), pašvaldības lielākoties ir finansiāli atkarīgas no valstī pieņemtajiem lēmumiem.

Augšdaugavas novada pašvaldības raksturojums

2021. gada administratīvi teritoriālās reformas ietekmē tika apvienots Ilūkstes novads un Daugavpils novads, izveidojot Augšdaugavas novadu. Taču sākotnēji ar identisku administratīvo teritoriju līdz 2009. gadam bija Daugavpils rajons.

Augšdaugavas novada pašvaldības administratīvās teritorijas platība ir 2523 km² (*Valsts zemes dienests, 2023*), tā ir 8. lielākā pašvaldība. Novads atrodas pie Latvijas dienvidaustrumu robežas, robežojoties ar Lietuvas Republiku un Baltkrievijas Republiku. Augšdaugavas novads pilnībā ieskauj Daugavpils valstspilsētu. Augšdaugavas novada pašvaldībai atrodas pierobežā, ir iespēja starptautiski sadarboties ar kaimiņu pašvaldībām ārpus Latvijas robežām, īstenot kopīgus starptautiskus projektus, piesaistīt ārvalstu investorus. Turpretī atrašanās pierobežā nozīmē zemāku attīstības līmeni nekā valsts centrālajā daļā, ir ierobežotāka resursu pieejamība, mazāki loģistikas mezgli. Arī demogrāfiskie rādītāji pierobežā ir sliktāki.

Lielākās apdzīvotās vietas galvenokārt atrodas galveno autoceļu tuvumā, līdz ar to iedzīvotājiem ir piemērota ceļu struktūra – autoceļu struktūra nodrošina labu sasniedzamību tādiem tuvākajiem reģionālajiem centriem kā Līvāni, Preiļi, Krāslava. Iedzīvotāju skaits Augšdaugavas novadā uz 2024. gada 1. janvāri bija 26,4 tūkstošus personu, tomēr demogrāfiskajam stāvoklim ir tendence pasliktināties. 2021. gadā apvienojot Ilūkstes novadu un Daugavpils novadu iedzīvotāju skaits bija 28,0 tūkstoši personu, 2022. gadā – 27,6 tūkst., savukārt 2023. gada sākumā – 27,0 tūkstoši (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2024*). Katru gadu iedzīvotāju skaits samazinās: 2022. gadā par 1,4 %, 2023. gadā par 2,0 %, savukārt straujākais samazinājums ir 2024. gadā – par 2,6 % pret iepriekšējo pārskata gadu. Skaita samazinājums galvenokārt skaidrojams ar negatīvu iedzīvotāju dabisko pieaugumu – mirstība ir augstāka nekā dzimstība.

Vērtējot novadā reģistrētos uzņēmumus ar lielāko apgrozījumu 2023. gadā, lielākais apgrozījums jeb 6,8 milj. EUR ir SIA “Atkritumu apsaimniekošanas Dienvidlatgales starppašvaldību organizācija”, kam seko gaļas un mājputnu gaļas produktu ražotājs SIA “Dubiki” ar 5,9 milj. EUR apgrozījumu un lauksaimniecības mašīnu, iekārtu un to piederumu vairumtirdzniecības uzņēmums SIA “Gaboteh” ar 3,9 milj. EUR apgrozījumu (*Lursoft statistika, 2024*).

Pēc NACE klasifikācijas Augšdaugavas novadā visvairāk reģistrēto aktīvo uzņēmumu pēc nozares ir jauktā lauksaimniecība (augkopība un lopkopība) – 37 uzņēmumi jeb 15,0 % no visiem aktīvajiem uzņēmumiem novadā. Mazāks skaits ir graudaugu, pākšaugu un eļļas augu sēklu audzēšanas uzņēmumu – 12 uzņēmumi jeb 4,9 %. Tālāk seko šādi darbības veidi: taksometru pakalpojumi (10), mežizstrāde (8), automobiļu apkope un remonts (8), mazumtirdzniecība (8), nekustamā īpašuma pārvaldīšana (8) u.c. darbības veidi (*Lursoft statistika, 2023*). Ņemot vērā, ka jauktā lauksaimniecība un graudkopība ir lauksaimniecības apakšnozares, plašāk pārstāvētā nozare Augšdaugavas novadā ir lauksaimniecība.

Augšdaugavas novada pašvaldības attīstības iespējas

Vispārējās pašvaldību sistēmas attīstības kontekstā bieži kā būtiskākie principi tiek uzsvērti subsidiaritātes princips un samērīguma princips. Bez tam mūsdienās publiskās pārvaldes attīstības kontekstā aktuāli ir arī efektivitātes (funkcionālās un ekonomiskās) un iedzīvotāju līdzdalības jautājumi (*Valtenbergs u.c., 2016*).

Subsidiaritātes princips ir ļoti būtisks pilnvaru sadalei starp dažādiem pārvaldes līmeņiem, un tas paredz to, ka lēmumi tiek pieņemti pēc iespējas tuvāk iedzīvotājiem, ievērojot pašvaldību identitāti un struktūru (*Valtenbergs u.c., 2016*). Princips nosaka robežu starp decentralizētu un centralizētu pārvaldību. Pārmērīgi izteikta centralizācija var radīt attīstībai pretēju efektu. Pārāk liela centralizācija vertikālā līmenī tiek uzskatīta par risku aplāpēt vietējo

izaugsmi un graut vietējo pašvaldību iniciatīvas, koordināciju un spēju reaģēt uz vietējiem apstākļiem (Ly et al., 2022).

Analizējot Augšdaugavas novada pašvaldības struktūru, centralizācija novērojama finanšu un grāmatvedības uzskaitē, nekustamā īpašuma nodokļa administrēšanā, personāla daļā, īpašuma nodaļā, informācijas tehnoloģiju nodaļā, bāriņtiesā, sociālajā dienestā, kultūras iestādēs u.c. struktūrvienībās. No 2024. gada 1. jūnija tiks izveidotas arī 10 pagastu apvienības. Pēc Augšdaugavas novada mājaslapā publicētās informācijas: “izmaiņas nepieciešamas, lai mazinātu administratīvo vienību skaitu, birokrātiju un meklētu risinājumus, kā nodrošināt katram novada iedzīvotājam pakalpojumu pieejamību” (*Augšdaugavas novada pašvaldība, 2024*). Darba autore norāda, ka papildus informācija, kā tieši tādējādi tiks samazināta birokrātija, nav sniegta. Izveidojot katrā pagastā Valsts un pašvaldību vienoto klientu apkalpošanas centrus, tiks būtiski uzlabota iedzīvotāju pieejamība valsts un pašvaldības pakalpojumiem. Taču īstenojot funkciju un struktūrvienību centralizāciju, būtiski būtu izvērtēt ekonomisko pamatojumu – vai centralizācijas gaitā ieguldītie resursi ļaus ilgtermiņā efektīvāk izmantot funkciju izpildei nepieciešamos resursus.

Autonomo funkciju izpildi pašvaldība finansē galvenokārt no nodokļu ieņēmumiem un transfertiem. Atbilstoši gadskārtējiem valsts budžeta likumiem, kopš 2021. gada iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumu sadalījums starp valsts budžetu un pašvaldību budžetiem ir šāds: pašvaldību budžetiem – 75 % apmērā un valsts budžetam – 25 % apmērā (*Par valsts budžetu 2021. gadam, 2020*). Līdz tam pašvaldību budžetos tika iedalīti 80 % no iedzīvotāju ieņēmuma nodokļa ieņēmumiem. Augšdaugavas novada pašvaldībai samazinātie ieņēmumi 3 gadu periodā (2021. - 2023. gados) veido provizoriski 2,2 milj. EUR. Tajā pašā laikā uz 2023. gada 31. decembri Augšdaugavas novada pašvaldības aizņēmumu apmērs sastāda 2,3 milj. EUR, savukārt kopējais saistību apmērs no 6,27 % 2021. gadā ir palielinājies līdz 8,22 % 2023. gadā no plānotajiem pamatbudžeta ieņēmumiem bez transfertiem īpašiem mērķiem un iemaksām pašvaldību finanšu izlīdzināšanas fondā (*Atvērto datu portāls, 2024*). Lietderīgāka un efektīvāka finanšu resursu izmantošana būtu saņemot papildus finansējumu nodokļu ieņēmumos, jo pašvaldībai ņemot aizņēmumus kredītiestādēs vai Valsts kasē seko aizņēmumu izmaksas – procentu maksājumi.

Noteiktu mērķu finansēšanai pašvaldība saņem valsts budžeta mērķdotācijas, piemēram, pedagogu darba samaksai pašvaldību vispārējās izglītības iestādēs un valsts augstskolu vispārējās vidējās izglītības iestādēs. Saņemtais finansējums ir izlietojams attiecīgajam mērķim un neizlietotās mērķdotācijas uzkrājums atgriežams valsts budžetā. Tomēr mērķdotācijas apmērs sedz tikai daļu no pašvaldība kopējiem izdevumiem izglītībai.

Augšdaugavas novada pašvaldība izmanto iespēju un īsteno ne tikai Pašvaldību likumā noteiktās funkcijas, bet arī brīvprātīgās iniciatīvas. Brīvprātīgās iniciatīvas plāno un finansējumu to izpildei nodrošina, ja tas netraucē pašvaldības kompetencē esošo autonomo funkciju un deleģēto pārvaldes uzdevumu izpildei (*Pašvaldību likums, 2022*). Labi izstrādātas un īstenotas sociālās aizsardzības sistēmas var veicināt labklājību valstīs, palielināt cilvēkkapitālu un produktivitāti, izskaust nabadzību un samazināt nevienlīdzību (*Mistere, 2024*). Konkrētajā pašvaldībā tiek izmaksāti brīvprātīgās iniciatīvas pabalsti personām, kuras atbrīvojušās no ieslodzījuma vietas, pabalsts apbedīšanai, dzimšanas dienas pabalsts, pabalsts izglītības procesa nodrošināšanai daudz bērnu ģimenēm, pabalsts cietā kurināmā iegādei vientuļiem pensionāriem un personām ar I un II grupas invaliditāti, u.c. dažāda rakstura pabalsti (*Par brīvprātīgās iniciatīvas pabalstiem Augšdaugavas novada pašvaldībā, 2023*). Pašvaldībai tas ir instruments, kā atbalstīt iedzīvotājus, cerībā uzlabot demogrāfisko situāciju. Valsts pierobežas pašvaldībai demogrāfiskais stāvoklis ir vitāls faktors pašvaldības attīstībai, jo iedzīvotāju samaksātie nodokļi 2023. gadā veido Augšdaugavas novada pašvaldības pamatbudžeta ieņēmumus 34,1 % apmērā (*Valsts kase, 2024*).

Uzlabojot demogrāfisko stāvokli pašvaldībā, pastāv ievērojamākas iespējas veicināt pašvaldības attīstību. Saņemot lielākus nodokļu ieņēmumus, pašvaldība spēs brīvāk rīkoties un

investēt līdzekļus infrastruktūras un uzņēmējdarbības attīstībā. Ņemot vērā, ka Augšdaugavas novada pašvaldības iedzīvotāju skaitam ir tendence samazināties par 1,4 - 2,6 %, pašvaldībai būtu aktīvi jāveic darbs pie sociālās aizsardzības un jāizstrādā plāns demogrāfiskās situācijas uzlabošanai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Valsts centrālā vara ne vienmēr spēj objektīvi saskatīt svarīgākos problēmjasautājumus reģionos, tāpēc lokālās iedzīvotāju vēlnes un vajadzības savlaicīgi un visefektīvāk spēj identificēt vietējā pārvalde – pašvaldība.
2. Likumā noteiktās funkcijas ir saistošas visām pašvaldībām, to izpilde tiek finansēta no pašvaldību budžeta, ja likumā nav noteikts citādi. Nododot pašvaldībai jaunu autonomo funkciju vai uzdevumu, ne vienmēr tiek saņemts papildus finansējums funkcijas izpildei, tomēr likuma prasības tiek izpildītas, ekonomējot finanšu līdzekļus citu funkciju izpildē.
3. Pašvaldību ieņēmumu lielāko daļu veido transferti un nodokļu ieņēmumi. Tā kā pašvaldības administrē un saistošajos noteikumos var noteikt tikai nekustamā īpašuma nodokļa likmes (daļēji), pašvaldības lielākoties ir finansiāli atkarīgas no valstī pieņemtajiem lēmumiem.
4. Pašvaldības atrašanās pierobežā veicina starptautisko sadarbību, turpretī rada arī šķēršļus attīstībai, resursu pieejamībai un demogrāfiskajiem rādītājiem.
5. Augšdaugavas novada pašvaldības darbībā novērojama izteikta funkciju un struktūrvienību centralizācija, kas var apdraudēt izaugsmi, graut iniciatīvas, koordināciju un spēju efektīvi reaģēt uz vietējiem apstākļiem.
6. Latvijas Republikas Ministru kabinetam izstrādāt gadskārtējo valsts budžeta likumu grozījumus un noteikt līdzšinējo iedzīvotāju ienākuma nodokļa sadalījumu starp budžetiem: 80 % pašvaldību budžetiem un 20 % valsts budžetam, lai veicinātu pašvaldību resursu izmantošanas efektivitāti un pašvaldību attīstību.
7. Augšdaugavas novada pašvaldībai vēlams īstenot un aktīvi informēt sabiedrību par atbalsta iespējām ģimenēm un bērniem, un veicināt jaunajām ģimenēm labvēlīgu vidi pašvaldībā, lai uzlabotu demogrāfisko situāciju un palielinātu iedzīvotāju dabisko pieaugumu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Eiropas vietējo pašvaldību harta*. (15.10.1985). Eiropas Padomes starptautiskais līgums. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1173>
2. *Par brīvprātīgās iniciatīvas pabalstiem Augšdaugavas novada pašvaldībā*. (28.12.2023). Augšdaugavas novada pašvaldības domes saistošie noteikumi Nr. 89, red. uz 24.01.2024. <https://likumi.lv/ta/id/349283-par-brivpratigas-iniciativas-pabalstiem-augšdaugavas-novada-pasvaldiba>
3. *Par policiju*. (04.06.1991). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2024. <https://likumi.lv/ta/id/67957-par-policiju>
4. *Par valsts budžetu 2021. gadam*. (02.12.2020). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2022. <https://likumi.lv/ta/id/319405-par-valsts-budzetu-2021-nbsp-gadam>
5. *Pašvaldību likums*. (20.10.2022). Latvijas Republikas likums, red. uz 14.12.2023. <https://likumi.lv/ta/id/336956-pasvaldibu-likums>
6. Atvērto datu portāls (2024). *RAIM datu kopas: Pašvaldību saistību apmērs*. https://data.gov.lv/dati/dataset/361a4baa-1583-4056-ac76-25d613dc4c83/resource/b687f570-2c77-4e19-a710-24a21954c1f1/download/pasv_saistibas_4_sai_no-2009.xlsx
7. Augšdaugavas novada pašvaldība. (2024). *Augšdaugavas novadā tiks veidotas 10 pagastu apvienības*. <https://www.augšdaugavasnovads.lv/novads/aktualitates/jaunumi/augšdaugavas-novada-tiks-veidotas-10-pagastu-apvienibas/>
8. Lursoft statistika. (2023). *Aktīvo uzņēmumu skaits, sakārtots pēc nozares 2023. gadā*. https://www.lursoft.lv/lursoft_statistika/?&novads=100016462&id=516
9. Lursoft statistika. (2024). *Uzņēmumi ar lielāko apgrozījumu pa gadiem*. https://www.lursoft.lv/lursoft_statistika/?&novads=100016462&id=391
10. Lv, A., Lou, T., & Duckett, J. (2022). Centralization vs. Decentralization in COVID-19 Responses: Lessons from China. *Journal of Health Politics, Policy & Law*. 47 (3), 411-427. <https://doi.org/10.1215/03616878-9626908>

11. Mistere, B. (2024). *Sociālā aizsardzība ģimenēm ar bērniem*. (Promocijas darbs). https://lbtufb.lbtu.lv/disertacijas/Social_protection/Baiba_Mistre_promocijas_darbs_LBTU_2024.pdf
12. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. (2024). *Fizisko personu reģistrs*. <https://www.pmlp.gov.lv/lv/fizisko-personu-registrs-0>
13. Valsts kase. (2024). *Pašvaldību mēneša un gada pārskati*. https://e2.kase.gov.lv/pub5.5_pasv/code/pub.php?module=pub
14. Valsts zemes dienests. (2024). *Administratīvo teritoriju un teritoriālā iedalījuma vienību platības*. https://data.gov.lv/dati/dataset/e2d69c89-2f66-4ab3-bd40-ec9c6e2d4784/resource/e83994a9-72cc-4f6d-aeec-1b62f177c034/download/administratvo-teritoriju-un-to-teritoril-iedaljuma-vienbu-platbas-2024_01_02.xlsx
15. Valtenbergs, V., Brīgsa, S., Vilka, I., Līviņa, A., Liepiņa, I., Veliveronena, L., Vaeliverronen, J., & Rozenbergs, R. (2016). *Pašvaldības iespējas ietekmēt vietējās ekonomikas attīstību*. <https://blis.lps.lv/index.php/component/lpsmedia/?task=file.download&id=103>
16. Vanags, E., & Vilka, I. (2005). *Pašvaldību darbība un attīstība*. Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
17. Vilka, I. (2004). *Pašvaldību reformas un reģionālā attīstība Latvijā*. (Promocijas darbs). https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/550/Vilka_I_Pasvaldibu_reformas_un_regionala_attistiba_Latvija_2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ANALYSIS OF FOREIGN VESSEL TRAFFIC AND ITS ECONOMIC IMPACT ON THE PORT OF KLAIPEDA *ĀRVALSTU KUGU SAIKSMES UN TĀS EKONOMISKĀS IETEKMES UZ KLAIPĒDES OSTU ANALĪZE*

Aivaras Navickas

Kauno kolegija Higher Education Institution, aivaras.nav021@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Nojus Bielskis

Kauno kolegija Higher Education Institution, nojus.bie108@go.kauko.lt Kaunas, Lithuania

Adrijus Kandrotas

Kauno kolegija Higher Education Institution, adrijus.kan089@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Lukas Minca

Kauno kolegija Higher Education Institution, lukas.min512@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Marianna Linuža

Rezekne Academy of Technologies, ml23081@edu.rta.lv, Rezekne, Latvia

Simona Jankauskaitė

Kauno kolegija Higher Education Institution, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. *The port of Klaipeda, situated on Lithuanian's Baltic Sea coast, serves as a pivotal hub for maritime trade. Foreign ships play a crucial role in transporting diverse cargo to this port, facilitating international trade and economic growth. These vessels, representing various countries, navigate the Baltic Sea to deliver goods ranging from raw materials to finished products. The influx of foreign ships into Klaipeda underscores the port's significance in global commerce and highlights Lithuania's integration into the broader maritime network. Understanding the dynamics of foreign ship traffic to Klaipeda is vital for comprehending the port's role in regional and international trade.*

Keywords: *cargo vessels, economic implications, logistics, port of Klaipeda, water transport.*

Introduction

Water transport in logistics have been and still is one of the cheapest ways of transport in the industry, although the shipments consumes the most time compared to the others ways of transport like rail transport or road transport. In Lithuania there are only two main ports: port of Klaipeda and port of Butinge, but the main one is port of Klaipeda, among the biggest ports in Baltic sea. It makes life easier for Lithuania since they can easily access foreign countries in further distance through the seas or oceans. Tons of shipments have been through water and it continues perfectly working to this day.

The aim of research is to find out what kind of and how many ships of foreign countries transport cargo to the port of Klaipeda.

Objectives of the research are:

- To present types of cargo vessels.
- To analyze logistical considerations.
- To analyze economic implications.
- To compare Klaipeda and Riga ports.

The object of the research is to present the difference of the cargo ships that arrives to Lithuania, port of Klaipeda.

Research methods: statistical and comparative analysis.

The results are displayed at the end of the article in conclusions section.

Characteristics of cargo vessels

The Klaipeda State Seaport, situated in the Klaipeda Strait, serves as a non-freezing, all-encompassing deep-water harbour. Annually, approximately 6,000 vessels from nearly 50 countries dock at this port. It accommodates a diverse array of ship types that consistently navigate to and from the port of Klaipeda. These vessel categories encompass:

1. Bulk carriers: are ships designed to transport bulk commodities such as grain, coal, and ore. Their massive cargo holds play a crucial role in facilitating global trade.
2. Container Ships: Klaipeda port handles container vessels, which carry standardized shipping containers. These containers hold a variety of goods, from electronics to textiles, facilitating efficient transportation across continents.
3. Tankers: Oil tankers and chemical tankers dock at Klaipeda to load or unload liquid cargo. They ensure a steady supply of petroleum products and chemicals.
4. Ro-Ro (Roll-on/Roll-off) Vessels: These specialized ships transport wheeled cargo, including cars, trucks, and trailers. Ro-Ro ramps allow vehicles to roll on and off the vessel easily.
5. Ferries: Klaipeda serves as a gateway for passenger and cargo ferries connecting Lithuania with Sweden and Germany. These vessels provide essential transportation links for both people and goods.
6. General Cargo Ships: Versatile general cargo vessels carry a mix of goods, including machinery, steel, and project cargo. They adapt to various cargo requirements.
7. Cruise ships: Cruise liners visit the port of Klaipeda, allowing tourists to disembark and explore the city and its surroundings. These ships offer amenities and entertainment (*Klaipėdos uostas, 2024b*).

Klaipeda Port's strategic location and efficient facilities attract a diverse fleet of ships, contributing to regional and international commerce.

Having analyzed the table data provided by the official statistics portal, it is evident that ships from various countries reached the port of Klaipeda (see Table1).

Table 1

Number of arrivals of vessels at seaports 2018 - 2022 (*Oficialiosios statistikos portalas, 2023*)

Contry.	Number of ships calling at seaports pcs.				
	2018	2019	2020	2021	2022
Total by country.	7 163	6 860	6 520	6 619	5 679
<u>Antigua and Barbuda</u>	512	538	475	437	364
<u>Bahamas</u>	139	142	114	83	86
<u>Belize</u>	15	12	17	26	5
<u>Denmark</u>	174	223	185	273	463
<u>Estonia</u>	20	6	17	61	46
<u>Gibraltar</u>	108	105	91	58	42
<u>Greece</u>	34	29	17	14	22
<u>Italy</u>	39	50	33	28	11
<u>United Kingdom</u>	44	43	37	70	22
<u>China</u>	26	13	22	20	12
<u>Cyprus</u>	366	436	618	639	723
<u>Latvia</u>	65	86	66	48	75
<u>Poland</u>	34	22	6	18	15
<u>Liberia</u>	201	191	214	215	231
<u>Lithuania</u>	2 905	2 444	2 267	2170	1 501
<u>Malta</u>	282	283	274	251	230
<u>Marshall Islands</u>	236	171	153	159	123
<u>The Netherlands</u>	535	585	511	555	417
<u>Norway</u>	135	129	160	181	180
<u>Panama</u>	186	154	166	162	160
<u>Portugal</u>	129	120	114	192	256
<u>Russia</u>	163	153	102	121	30
<u>Saint Vincent and the Grenadines</u>	116	104	114	131	59
<u>Finland</u>	129	124	104	92	91
<u>Sweden</u>	16	27	38	37	31
<u>Germany</u>	215	276	214	205	189

Of all the ships, 26 % were from Lithuania, 13 % from Cyprus, 8 % from Denmark, and 7% from the Netherlands. These four countries accounted for more than half of all the arriving

ships. In addition, a trend was observed that the number of ships arriving decreases over the years. Potential factors that could influence the decrease in the number of ships arriving at the port of Klaipeda include the war in Ukraine and related sanctions, economic trends, industry changes, and changes in the types of cargo. Despite these challenges, the port of Klaipeda continues to invest in infrastructure and environmental protection, aiming to ensure sustainable development.

Logistics considerations

Logistical challenges and infrastructure

The port of Klaipeda is the most important and largest transport center of Lithuania - where the sea, land and railway routes from the east and west connect. During the year, the port can transship more than 70 million tons of various cargoes and has trade relations with 70 different countries. Cargo in the port moves 24/7, so specialists are constantly needed here, whose duty is to ensure that the cargo moves smoothly. Seaport logisticians are a very important part of seaports. They analyze and plan cargo movement routes, take care of cargo storage, their reception and movement from the port, coordinate the arrival of ships and cargo preparation. There are 109 different companies who are engaged in many kinds of expeditioning that are associated with Port of Klaipeda (*Klaipėdos uostas, 2024d*). There are 19 large cargo companies operating in the port (the largest is AB "Klaipeda sea cargo company"), shipyard AB "Baltijos laivų statykla", ship repair companies (the largest is AB "Laivitė" ship repair workshop), all of which are provided with maritime business and cargo service-related services (*Geografija, 2014*).

In Lithuania the main challenge sea transport faces is the lack of depth and ships with bigger draft depth can't transport cargo through inland waters. As the port of Klaipeda is linked to the Baltic Sea it has more capabilities of transport and because of that the port can accommodate ships with a length of 400 m, a width of 59 m and a draft depth of 14.3 m. Geographical area of Klaipėda is effective for exchange among eastern and western Europe, however it additionally faces demanding situations because of it functioning within the Baltic Sea territory, which may face harsh climate, particularly at colder winters. But unlike other ports located further north, the port of Klaipėda does not freeze even in the coldest winters, guaranteeing uninterrupted shipping and loading operations (*Klaipėdos uostas, 2024a*).

Port Capacity, Storage Facilities, and Transportation Networks

The port of Klaipėda is the leader in container transshipment among the ports of the Baltic countries. Shipping lines to the main port of Europe and other continents pass through the port of Klaipėda that has a capability of annual cargo capacity of 70 million tons of cargo. The average load dynamics of the port is about 40 million tons per year. Lithuanian cargo is mainly transported through Klaipėda sea port; transit accounts for about 40% of port cargo. (*Klaipėdos uostas, 2024e*).

As it is stated in the graph (see Figure 1), the load dynamics of 2023 were 32.7 million tons of cargo. And we can see that in 2020 when the pandemic started, the loads were as high as 47.8 million tons, but has been decreasing since that time. The decrease is caused by loss of nearly all transit cargo due to the war in Ukraine and related sanctions. The decrease in transit cargo, which mainly consisted of Belarussian bulk fertilizer, was partially compensated by a record number of containers twenty-foot equivalent unit' (TEU) and increase in liquefied natural gas (LNG) and other petroleum product cargo volumes (*Port of Klaipėda, 2023*). A TEU is a measure of volume in units of twenty-foot-long containers (*Maersk, 2024*) and LNG is natural gas that has been converted liquefied for ease of storage or transport (*Student energy, 2024*).

KROVOS DINAMIKA

32,7

2023 m. krova, mln. t.

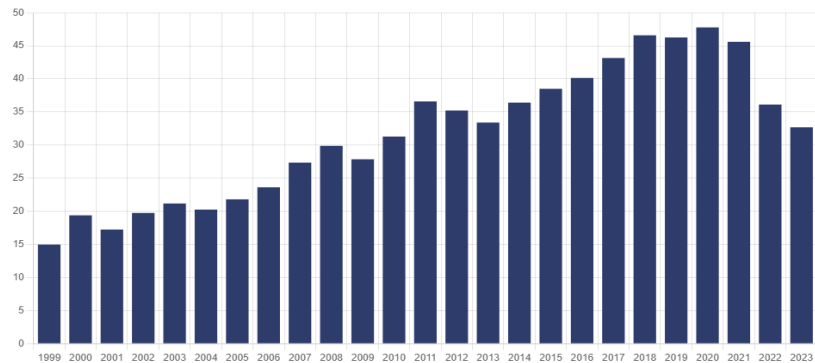

Figure 1. Annual dynamics of cargo handling in the Port of Klaipėda 1999 - 2023
(Klaipėdos uostas, 2024c)

The area of covered warehouses in the port is 99,380 m², open storage areas - 1,045,879 m², the volume of liquid cargo tanks is 749,000 m³, refrigerators - 66,000 tons, bulk cargo warehouses - 933,700 tons. These storage facilities are adapted for the main types of cargo that circulates in the Port of Klaipėda. Main types of cargos are:

- Fertilizers – 32.2 %;
- Containers – 15.4 %;
- Ro-ro – 12.4 %;
- Oil – 12 %;
- Grains – 9.7 %;
- LNG – 3 %;
- Others – 15.3 % (Port of Klaipėda, 2024).

Transportation network is multimodal transport that combines multiple modes of transportation for cargo delivery which is beneficial when the cargo's unique characteristics and other relevant conditions are needed to meet. For example, grains and LNG cargo is more beneficial to transport by railway than by road transport. Road transport can be more useful if the delivery time is important and another factor for road transport is to deliver the goods with “door-to-door” services.

Economic implications

Today, Lithuania boasts a modern and efficient shipping industry, with well-developed ports and a strong logistics network. The country's main port - Klaipėda Seaport handles a significant volume of cargo and passenger traffic, contributing substantially to the national economy. Ships arriving in Lithuania facilitate international trade and commerce, allowing businesses to import and export goods to and from different parts of the world. The number one export of Lithuania is refined petroleum which makes up 11.7 % of total exports led by furniture which makes up 4.77 % of exports. To accommodate the need for growth of petroleum industry Lithuania is making further investments in its oil and liquid energy terminal development. In 2026 the first hydrogen filling station will be built in Klaipėda port; this project will substantially increase ports competitiveness in Baltic region. The other substantial project being built is the cruise ship terminal, which will fill the increasing demand in the region. This project is estimated to generate 3.6 million euros per year to the port and surrounding businesses. These projects will increase the attractiveness of the port and increase the arrival of new ships. Klaipėda multimodal port is home to 14 large ship repair and cargo handling companies which create more than 58 thousand workplaces. This ports activity's make up 6.13 % of entire Lithuanian gross domestic product. Lithuania's maritime sector is changing because of technological innovations like automation, digitization, and environmentally friendly shipping

options. Lithuanian ports can boost productivity, lessen their environmental effect, and remain ahead of the curve in a world market that is changing quickly by embracing innovation and implementing sustainable practices. In the long run, Lithuania's maritime sector seems to have a bright future full of growth and expansion prospects. Lithuania may profit economically from ships calling at its ports and maintain its position as a major participant in the Baltic maritime industry by making investments in infrastructure, technology, and human resources.

Comparison of Klaipėda and Riga ports

Both ports in Klaipėda and Riga are major ports, located in the Baltic Sea region, serving as crucial hubs for trade, transportation, and maritime activities. Here's a comparison of the two ports across various aspects (see table 2).

Table 2

Comparison of Klaipėda and Riga ports

(compiled by authors from Port of Klaipėda, 2024; Freeport of Riga, 2024)

Criteria	Klaipėda port	Riga port
Location and accessibility	Placed in Lithuania, with a strategic location on the Eastern coast of the Baltic Sea. It offers convenient access to both, the Baltic States and landlocked Eastern European countries.	Located in Latvia, Riga Port is positioned on the Gulf of Riga, which provides direct access to the Baltic Sea. It serves as a gateway to Latvia and it's neighboring countries.
Size and capacity	It is the largest port in Lithuania and one of the biggest in the Baltic region. It has extensive infrastructure for handling various types of cargo, including containers, bulk, and general cargo.	While not as large as Klaipėda Port, Riga Port is still a significant maritime facility in the Baltic region. It has modern terminals capable of handling diverse types of cargo, including containerized, bulk, and Roll-on/Roll-off cargo.
Cargo handling	Known for its specialization in handling liquid bulk cargo, particularly oil and LNG. It also handles other types of cargo such as containers, dry bulk, and general cargo.	Riga Port handles a diverse range of cargo types, including containers, bulk cargo (such as coal, grain, and ore), Ro-Ro cargo, and general cargo. It has terminals specialized in various types of cargo handling.
Infrastructure and facilities	It has modern infrastructure and facilities, including deep-water berths, specialized terminals, storage facilities, and rail connections. The port is continually investing in upgrading its facilities to accommodate growing cargo volumes and larger vessels.	Similarly, Riga Port boasts modern facilities and terminals equipped with advanced cargo-handling equipment. It has invested in improving its infrastructure to enhance efficiency and attract more shipping lines.
Trade and connectivity	Due to its strategic location and connectivity to major transportation networks, Klaipėda Port serves as a vital gateway for trade between Europe, the Baltic States, and countries further east.	Riga Port plays a crucial role in facilitating trade between Latvia, the Baltic region, and countries in Eastern Europe and beyond. It serves as a key transit hub for cargo moving between Europe and Russia/CIS countries.
Environmental initiatives	Both ports have been increasingly focusing on environmental sustainability and implementing measures to reduce emissions, minimize environmental impact, and promote eco-friendly practices. This includes investments in cleaner technologies, waste management systems, and renewable energy sources.	

While Klaipėda and Riga ports may compete for some cargo traffic, they also engage in cooperation initiatives, such as joint marketing efforts to attract shipping lines and investment in infrastructure projects that benefit the Baltic region as a whole.

Conclusions

1. Statistical analysis revealed that the number of arrived ships has fallen. In 2018 7163 (counting Lithuania's ships) arrived in port of Klaipėda and in 2022 only 5679 (counting Lithuania's ships), although there are variety of foreign ships that arrived to the port.
2. Overall, the port of Klaipėda, robust infrastructure, and dynamic adaptation to changing market conditions it as a cornerstone of Lithuania's transportation and trade ecosystem, ensuring continued connectivity and economic vitality for the region and beyond.
3. Lithuania's main port has developed a lot in the past decade to a modern and efficient shipping industry, with strong logistics network. In the future it sees to surprise everyone even more beginning with hydrogen filling station that is expected to be built in 2026.
4. Klaipėda and Riga ports are vital hubs for maritime trade in the Baltic Sea region, each offering its unique advantages and serving as key drivers of economic growth and connectivity for their respective countries and the broader Baltic states.

Bibliography

1. Freeport of Riga. (2024). *Riga Port*. <https://rop.lv/lv>
2. Geografija. (2014). *Klaipėdos jūrų uostas*. https://smp2014ge.ugdome.lt/index.php/site/mo/mo_id/90
3. Klaipėdos uostas. (2024a). *Klaipėdos uosto statistika*. <https://portofklaipeda.lt/uostas/apie-klaipedos-uosta/klaipedos-uosto-statistika/>
4. Klaipėdos uostas. (2024b). *Paslaugos*. <https://portofklaipeda.lt/paslaugos/>
5. Klaipėdos uostas. (2024c). *Iššūkius atlaikęs Klaipėdos uostas optimistiškai žvelgia į ateitį*. Port of Klaipėda 2022 results: optimism despite a challenging year - Uostai-WP (portofklaipeda.lt)
6. Klaipėdos uostas. (2024d). *Uosto įmonių paslaugos*. <https://portofklaipeda.lt/uostas/uosto-imoniu-paslaugos/?search&letter&services=153&ecology&popularity#038;letter&services=153&ecology&popularity>
7. Klaipėdos uostas. (2024e). *Uosto veikla ir pasiekimai*. <https://portofklaipeda.lt/uostas/pazinkite-uosta/uosto-veikla-ir-pasiekimai/>
8. Maersk. (2024). *What is TEU?* <https://www.maersk.com/support/faqs/what-is-teu>
9. Oficialiosios statistikos portalas. (2023). *Laivų atplaukusių į jūrų uostas, skaičius*. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S5R053#/>
10. Port of Klaipėda. (2023). *Port of Klaipėda 2022 results: optimism despite a challenging year*. <https://portofklaipeda.lt/en/naujienos/port-of-klaipeda-2022-results-optimism-despite-a-challenging-year/>
11. Port of Klaipėda. (2024). *Business conditions*. <https://portofklaipeda.lt/en/port-authority/for-investors/business-conditions/>
12. Student energy. (2024). *Liquefied Natural Gas (LNG)*. <https://studentenergy.org/transport/liquefied-natural-gas-lng/>

KREDITĒŠANAS NOZARES ATTĪSTĪBA LATVIJĀ *DEVELOPMENT OF THE LENDING INDUSTRY IN LATVIA*

Sandra Pužule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sd11056@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. *Stable access to finance is an important part of a healthy economy, which supports investment activity and thus promotes economic growth. External financing for companies and households in Latvia is mainly attracted through banks, so developments in the lending market have a significant impact on the macroeconomic situation in the country.*

In Latvia, as in all of Europe, non-bank lending and the entry of Financial Technology (FinTech) companies into the field of financial services are currently developing very rapidly. Non-bank lending is a relatively new service. In 2007, the first company started to offer the option of a distance borrowing. The author of the paper believes that currently the development of the crediting industry is influenced by the active operation of these companies and the types and scope of the offered services.

Keywords: *development of the lending, fintech, lending, lending in Latvia, lending industry.*

Ievads

Stabila piekļuve finansējumam ir svarīga veselīgas tautsaimniecības sastāvdaļa, kas balsta investīciju aktivitāti un tādējādi arī veicina ekonomisko izaugsmi. Ārējais finansējums uzņēmumiem un mājsaimniecībām Latvijā galvenokārt tiek piesaistīts ar banku starpniecību, tāpēc norisēm kreditēšanas tirgū ir nozīmīga ietekme uz makroekonomisko situāciju valstī (*Latvijas Banka, 2023*).

Latvijā, tāpat kā visā Eiropā, šobrīd ļoti strauji attīstās nebanku kreditēšana un finanšu tehnoloģiju (turpmāk - FinTech) uzņēmumu ienākšana finanšu pakalpojumu sfērā. Nebanku kreditēšana ir salīdzinoši jauns pakalpojums. 2007.gadā pirmais uzņēmums sāka piedāvāt distances aizņemšanās iespēju (*Mazure, 2017*). Darba autore uzskata, ka šobrīd kreditēšanas nozares attīstību ietekmē šo uzņēmumu aktīvā darbība un piedāvāto pakalpojumu veidi un apjoms.

Pētījuma mērķis ir analizēt kreditēšanas nozares raksturojošos rādītājus no 2013.gada līdz 2023.gadam.

Pētījuma periods:2013.-2023.gads. Sakarā ar datu pieejamību salīdzināmie periodi var atšķirties.

Pētījuma izstrādē ir izmantotas aprakstošā jeb monogrāfiskā metode, loģiski - konstruktīva metode, grafiskā metode, dokumentu analīzes metode, datu analīzes metode.

Finansējuma piesaistīšanas iespējas

Kopš globālās finanšu krīzes kreditēšanas aktivitāte attiecībā pret tautsaimniecības apjomu Latvijā ir sarukusi. Lai gan sākotnēji pārmērīgu parādsaistību samazināšanās pēc globālās finanšu krīzes bija pamatota, kreditēšana turpināja būt vāja, arī neskatoties uz būtisku mājsaimniecību, uzņēmumu un valsts finansiālās situācijas uzlabošanos. Ilgstoša un būtiska kreditēšanas apjoma krituma iemesli ir meklējami gan finansējuma piedāvājuma, gan arī pieprasījuma pusē.

Bankas ir populārākais finanšu pakalpojumu sniedzējs Latvijā, veidojot apmēram divas trešdaļas no finanšu sektora kopējiem aktīviem. Tomēr mājsaimniecībām un īpaši nefinanšu sabiedrībām ir pieejami arī alternatīvi līdzekļu piesaistīšanas veidi. Mājsaimniecībām tas visbiežāk nepieciešams, lai aizņemtos līdzekļus patēriņam (t. sk. automobiļu līzīngam), bet nefinanšu sabiedrībām papildus līzīngam ir iespējas izmantot faktoringu, specializētus aizdevumus vai atsevišķos gadījumos parāda un kapitāla vērtspapīru emisiju. Pēdējo gadu laikā

nebanku finanšu starpniecības loma Latvijā ir pakāpeniski pieaugusi, nebanku finanšu sektora aktīviem sasniedzot teju ceturtdaļu no banku aktīviem 2022. gada beigās.

Finansējumu iespējams piesaistīt arī ar Altum palīdzību, jo tā īsteno virkni dažādu atbalsta programmu jomās, kur banku finansējums netiek piedāvāts pietiekamā apjomā. Tomēr, ņemot vērā Altum specializēšanos uz tirgus nepilnību novēršanu, tās kredītportfelis ir samērā mazs salīdzinājumā ar kopējo izsniegto kredītu atlikumu (*Latvijas Banka, 2023*).

Latvijā tradicionāli kredītiestādes ir lielākais finansējuma avots – 76,2 % no rezidentiem izsniegtajiem aizdevumiem ir izsniegušas kredītiestādes, 16,6 % līzingsabiedrības un ap 7 % veido citi nebanku kredīti (*Finanšu ministrija, n.d.*).

Nebanku patērētāju kreditēšana, līdz ar FinTech jomu, attīstās gan Latvijā, gan citviet pasaulē, ieņemot nozīmīgu lomu valsts finanšu sistēmās. Nebanku patērētāju kreditēšanas nozares regulējums Latvijā iepriekšējos gados ir būtiski attīstījies. Frāze “ātrie kredīti” pašreiz raksturo tikai to, cik ātri nozare spēj pieņemt lēmumu - izsniegt vai neizsniegt kredītu.

“Ļoti lielas likmes, īsi termiņi un kredītu pagarināšana ir tās trīs lietas, kas vairs nozarē nepastāv. Ja kādreiz aizdevumi ar atmaksas termiņu līdz trīsdesmit dienām sastādīja 99 % no piedāvātajiem produktiem, tad šobrīd šāds produkta veids sastāda vien dažus procentus no kopējā portfeļa. Nozares piedāvātie produkti krietni vien pietuvojušies banku piedāvājumam. Augstākas pakalpojumu cenas izskaidrojamas ar lielāku risku, ko šie kredītdevēji uzņemas, izsniedzot kredītus tai patērētāju daļai, kura pie banku kredītiem ne vienmēr var piekļūt, tādējādi veicinot finansiālās iekļautības līmeni sabiedrībā” (*Sauka, 2023*).

Šobrīd nebanku kreditēšanas nozare balstās uz efektīviem klientu maksātspējas novērtēšanas modeļiem. Ar klientu saistītā kredītspēja tiek analizēta, izmantojot automatizēto matemātisko modeli – Scoring. Atbilstoši tās aprēķinātajam, tiek noteikts klienta riska līmenis, kas tālāk tiek izmantots kredītlīmita aprēķinā un aizdevuma izsniegšanā (*Sauka, 2023*).

Kreditēšanu reglamentējošie normatīvie akti

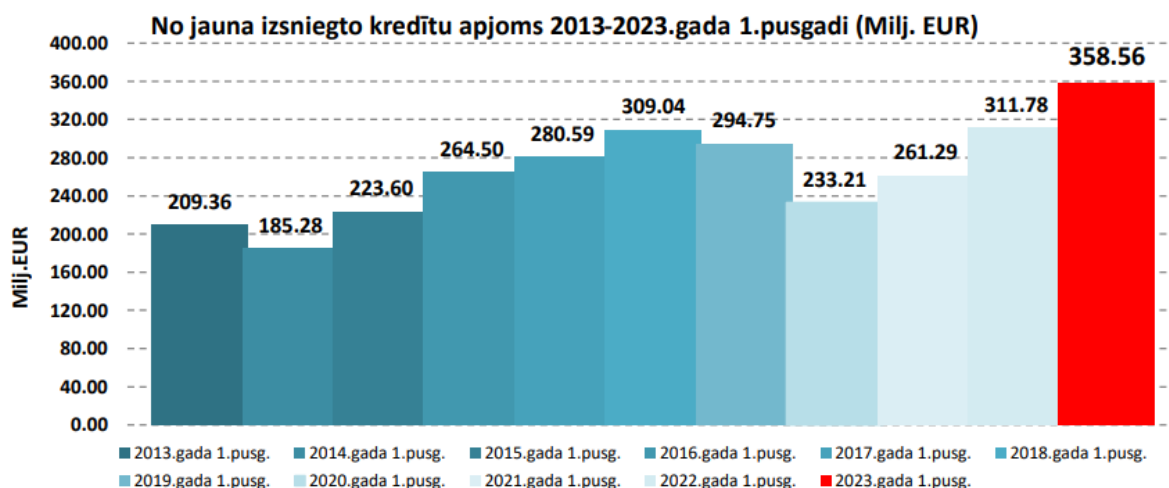
Banku darbību Latvijas Republikā reglamentē Kredītiestāžu likums. Šajā likumā kredīts ir definēts kā “atlīdzības darījums, kurā kredītiestāde uz rakstveida līguma pamata nodod klientam naudu vai citas lietas īpašumā un kurš klientam uzliek pienākumu noteiktā laikā un kārtībā atdot kredītiestādei naudu vai citas lietas”. Šis likums nosaka kredītiestāžu tiesisko statusu, reglamentē šo iestāžu darbību, atbildību un uzraudzību, kā arī nosaka to personu tiesības, pienākumus un atbildību, uz kurām attiecas šā likuma prasības. Likums stājās spēkā 1995.gada 24.oktobrī, kas liecina par to, ka banku darbība ir sakārtota jau ilgu laiku un iedzīvotāju tiesības ir aizsargātas ar likumu (*Kredītiestāžu likums, 1995*).

Lai nodrošinātu efektīvu patērētāju tiesību aizsardzības mehānismu nebanku kreditēšanas jomā, kā arī pārraudzītu tirgus dalībniekus, kas sniedz pakalpojumus šajā jomā, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs izsniedz, aptur, veic grozījumus izsniegtā licencē un anulē speciālo atļauju (licenci) patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniedzējam. Speciālo atļauju (licenci) izsniedz uz nenoteiktu laiku (*Patērētāju tiesību un aizsardzības centrs, 2020*).

Ministru kabineta 29.03.2011. noteikumi Nr.245 “Noteikumi par speciālo atļauju (licenci) patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniegšanai” nosaka nebanku kreditētāju darbību. Šie noteikumi ir stājušies spēkā 2011.gada 21.jūlijā, līdz ar to var secināt, ka nebanku kreditētāju nozare tika sakārtota daudz vēlāk kā banku nozare, bet šobrīd šo kompāniju klientu tiesības tiek aizsargātas un kompāniju darbība reglamentēta ar normatīvajiem aktiem (*Noteikumi par speciālo atļauju (licenci) patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniegšanai, 2011*).

Kreditēšanas izmaiņas Latvijā

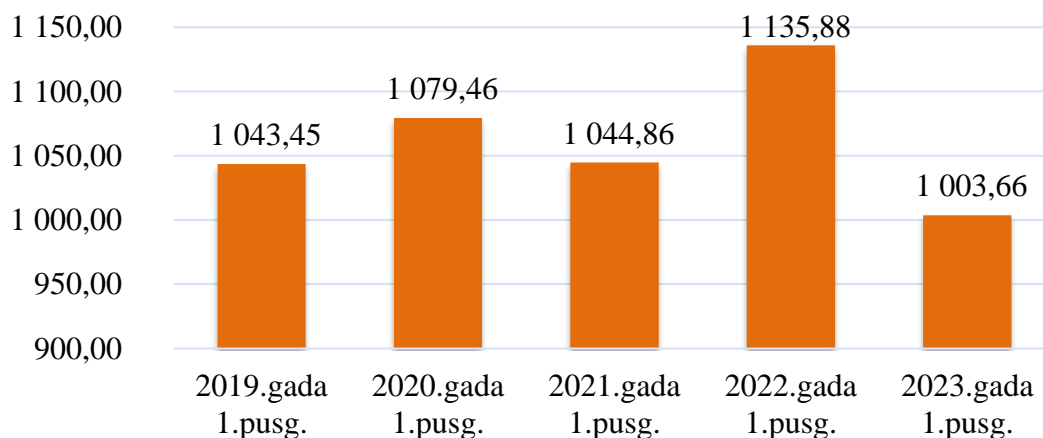
Pētījuma 1.attēlā var redzēt nebanku kreditētāju no jauna izsniegto kredītu apjomu no 2013.gada līdz 2023.gadam par 1.pusgadu.

1.attēls. **Patērētāju kreditēšanas nozarē patērētājiem no jauna izsniegto kredītu apjoms 2013. - 2023. gada 1. pusgadam, milj. EUR** (*Patērētāju tiesību un aizsardzības centrs, 2023*)

Izsniegto kredītu apjoms pakāpeniski palielinājās līdz 2019. gadam, kad Latvijā un visā pasaulē sākās Covid-19 pandēmija, kas ļoti būtiski ietekmēja valsts ekonomiku. Līdz ar to 2020. gadā bija izsniegts mazāk kredītu par 61,54 milj. EUR, nekā 2019. gadā. Pārējos gados ir vērojams izsniegto kredītu apjoma palielinājums, jo ekonomika sāka pielāgoties gan Covid-19 pandēmijas radītajām sekām, gan Krievijas kara izraisītajām sekām. 2023. gadā ir sasniegts visu šo gadu laikā lielākais jauno izsniegto kredītu apjoms, kas liecina par nebanku kreditētāju nozares attīstību un patērētāju ieinteresētību šajā pakalpojumā. Salīdzinot 2013. gadā izsniegto kredītu apjomu ar 2023. gadā izsniegto kredītu apjomu, tas ir palielinājies par 58 %. 10 gadu laikā nozare ir spējusi strauji attīstīties, lai gan ekonomiskā situācija Latvijā nebija stabila.

Pētījuma 2. attēlā ir redzams banku sektora no jauna izsniegto kredītu apjoms no 2019. gada 1. pusgada līdz 2023. gada 1. pusgadam.

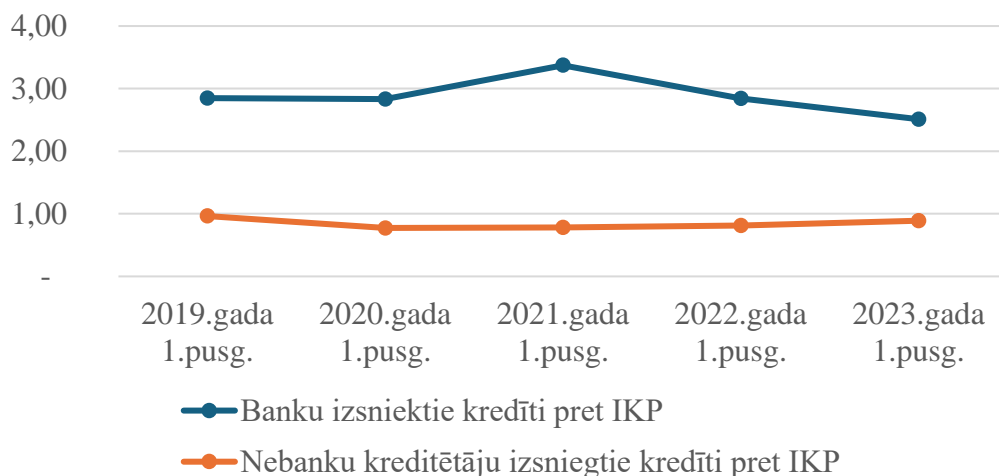

2.attēls. **Banku sektora no jauna izsniegto kredītu apjoms 2019. gada 1. pusgads – 2023. gada 1. pusgads, milj. EUR** (*autores veidots, Latvijas Banka, 2024*)

Darba autore izvēlējās apkopot un apskatīt datus par pusgadu, lai tie būtu salīdzināmi ar nebanku sektora statistikas datiem. Sakarā ar to, ka statistiskie dati par no jauna izsniegto kredītu apjomu banku sektoram ir pieejami tikai sākot no 2019. gada, 2. attēlā ir izmantoti dati par laika periodu no 2019. gada 1. pusgada līdz 2023. gada 1. pusgadam. Kredītiestāžu no jauna izsniegto kredītu apjomu daudz vairāk ietekmējusi ekonomiskā situācija gan Latvijā, gan pārējās pasaules valstīs. 2023. gadā jauno izsniegto kredītu apjoma samazinājums ir izskaidrojams ar kredīta procentu likmju pieaugumu un augsto inflāciju Latvijā, kas liek

iedzīvotājiem un bankām būt piesardzīgākiem. 2023. gada 1. pusgadā kredītiestādes ir izsniegušas kredītus par 645,1 milj. EUR vairāk nekā nebanku kredītētāji.

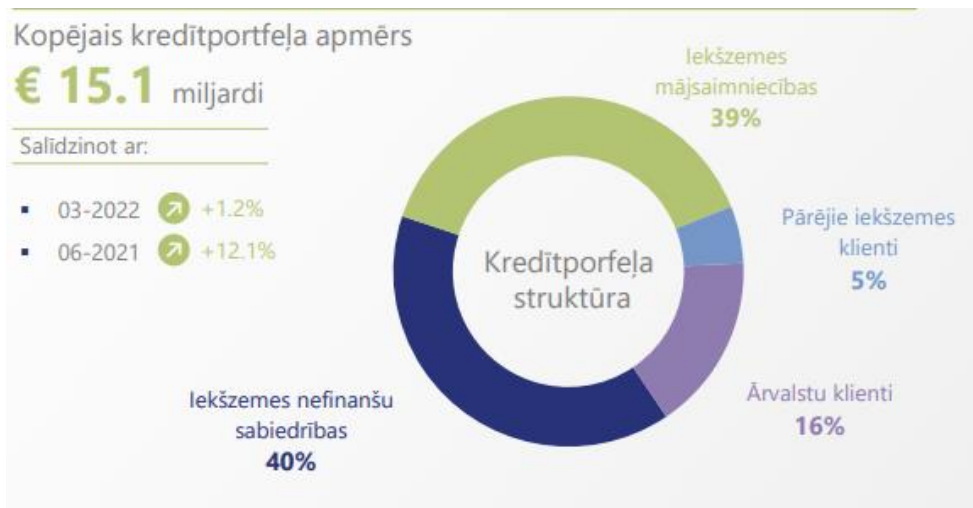
Banku no jauna izsniegto kredītu apjoms ir lielāks nekā nebanku kredītētāju no jauna izsniegto kredītu apjoms, kas ir saistāms ar to, ka banku nozare piedāvā plašāku klāstu kredītu veidu un darbojas kreditēšanas nozarē daudz ilgāk nekā nebanku kredītētāji. Kā arī, banku nozarei ir lielāka uzticība nekā nebanku kredītētājiem, jo nebanku kredītētāju nozare, ar normatīvo aktu palīdzību, tika sakārtota sākot no 2011. gada. Salīdzinot šo abu nozaru datus pret iekšzemes kopproduktu (turpmāk – IKP) var secināt, ka nebanku nozares no jauna izsniegto kredītu apjoms no 2019. gada līdz 2023. gadam ir bijis stabils, bet banku no jauna izsniegto kredītu apjoms no 2019. gada līdz 2021. gadam palielinājies, bet pēc tam, līdz 2023. gadam, samazinājies (sk. 3. attēlu).

3.attēls. **Banku un nebanku kredītētāju sektora izsniegto kredītu apjoms pret IKP no 2019. gada 1. pusgada līdz 2023. gada 1. pusgamam, %**
(autores veidots, *Oficiālās statistikas portāls*, 2024)

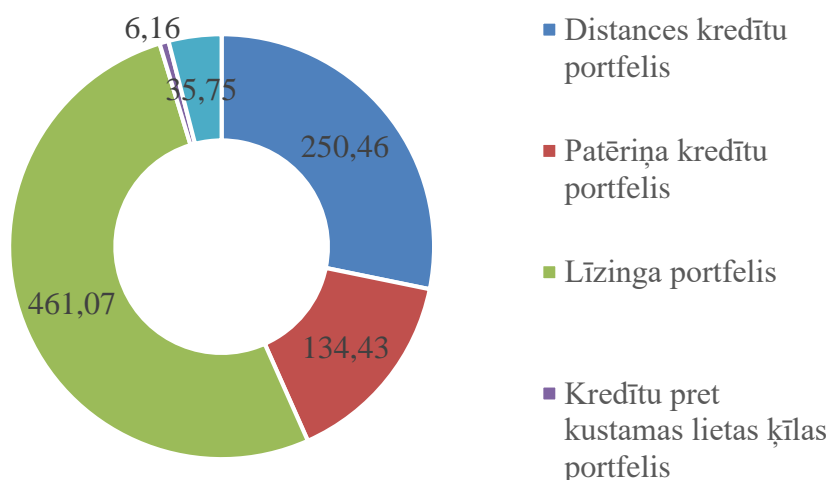
Tā, kā kredītiestādēm ir lielāks klientu skaits un lielāks apjoms izsniegto kredītu, šī nozare tiek vairāk pakļauta dažāda veida notikumiem, kas izmaina ekonomisko situāciju Latvijā un citās pasaules valstīs.

Pētījuma 4.attēlā var redzēt banku kredītportfeļa struktūru 2022. gada 1. pusgadā. Pārsvārā kredītportfelis sastāv no iekšzemes darījumiem un tikai 16 % ir ārvalstu klienti. 2022. gada 1. pusgada kredītportfeļa apmērs bija 15,1 milj. EUR.

4.attēls. **Latvijas banku sektora kredītporfeļa struktūra 2022. gada 1. pusgadā**
(Latvijas Banka, 2022)

5.attēlā var redzēt nebanku kredītētāju kredītporfeļa struktūru pa kredītu veidiem.

5.attēls. **Nebanku kredītētāju kredītporfeļa struktūra 2022. gada 1. pusgadā, %**
(autores veidots, Sauka, 2023)

Nebanku kredītētāji strādā ar Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmējiem. Kopējais kredītporfeļa apmērs 2022. gada 1. pusgadā bija 887,87 milj. EUR, kas ir būtiski mazāks nekā banku sektoram. Nebanku kredītētājiem lielāko daļu portfeļa aizņem līzinga kredīti un distances kredīti. Patērētāji lielākoties izvēlās nebanku kredītētāju pakalpojumus, lai iegādātos auto vai lai aizņemtos nelielas summas ikdienas neparedzētajiem tēriņiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Bankas ir populārākais finanšu pakalpojumu sniedzējs, taču FinTech uzņēmumi ļoti strauji ienāk nozarē ar saviem tehnoloģiju risinājumiem un patērētājiem interesantiem piedāvājumiem.
2. Banku darbību Latvijas Republikā reglamentē Kredītiestāžu likums, kas stājās spēkā 1995. gada 24. oktobrī. Ministru kabineta noteikumi Nr.245 "Noteikumi par speciālo atļauju (licenci) patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniegšanai" nosaka nebanku kredītētāju darbību, šie noteikumi stājās spēkā 2011. gada 21. jūlijā. Banku nozares darbība tiek kontrolēta ar likumu palīdzību daudz ilgāk nekā nebanku kredītētāju darbība.

3. Gan banku, gan nebanku kreditētāju no jauna izsniegto kredītu apjomu ir ietekmējusi Covid-19 krīze un Krievijas uzsāktais karš Ukrainā, jo tas ļoti būtiski ir ietekmējis Latvijas ekonomiku un arī pasaules ekonomisko situāciju.
4. Nebanku kreditētāji ir spējuši ātrāk atkopties no negatīvās ekonomiskās situācijas. Līdz ar to 2023. gadā no jauna izsniegto kredītu apjoms ir bijis lielākais pēdējo gadu laikā. Banku no jauna izsniegtais kredītu apjoms 2023. gadā ir samazinājies, jo tos papildus ir ietekmējusi inflācija un augstās EURIBOR procentu likmes.
5. Nebanku kreditētāju kredītportfeļa apjoms 2022. gada 1. pusgadā bija 887,87 milj. EUR, bet banku kredītportfelis 2022. gada 1. pusgadā bija 15,1 milj. EUR. Banku kredītportfeļa apjoms ir būtiski lielāks nekā nebanku kreditētāju, līdz ar to bankas vairāk pakļautas Latvijas ekonomiskās situācijas izmaiņām.

Priekšlikumi

1. Latvijas bankām kreditēšanas pakalpojumos ieviest vairāk iespēju, tehnoloģisko risinājumu un piedāvājumu, kuras izmanto FinTech uzņēmumi, kas ļautu piesaistīt vairāk klientu un palielināt izsniegto kredītu apjomu.
2. FinTech uzņēmumiem vairāk strādāt pie sava tēla pozitīvas popularizēšanas, jo Latvijas Republikas likumdošana jau ir nodrošinājusi patērētāju tiesību aizsardzību, bet uzņēmumi vēl nav par to pārliecinājuši savus klientus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kreditēstāžu likums*. (05.10.1995). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/37426-kreditestazu-likums>
2. *Noteikumi par speciālo atļauju (licenci) patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniegšanai*. (29.03.2011). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.245. <https://likumi.lv/ta/id/228147-noteikumi-par-speciālo-atļauju-licenci-pateretaju-kreditesanas-pakalpojumu-sniegsanai>
3. Finanšu ministrija. (n.d.). *Kreditēšanas attīstības tendences un kreditēšanu kavējošie faktori Latvijā*. <https://www.fm.gov.lv/lv/media/9967/download>
4. Latvijas Banka. (08.04.2024). *Kredītu reģistra statistika*. <https://www.bank.lv/statistika/dati-statistika/kr-statistika#menesa-dati>
5. Latvijas Banka. (2023). *Finanšu pieejamības pārskats*. https://datnes.latvijasbanka.lv/fpp/FPP_2023_LV.pdf
6. Latvijas Banka. (26.09.2022). *Latvijas banku sektora darbības rādītāji 2022. gada 1. pusgadā*. https://www.bank.lv/images/pielikumi/statistika/Infografika_06-2022_LAT.pdf
7. Mazure, G. (2017). Non-bank Consumer Crediting Trends in Latvia. *Research for Rural Development - International Scientific Conference*, 2, 276-283. <http://dx.doi.org/10.22616/rrd.23.2017.079>
8. Oficiālās statistikas portāls. (2024). *Iekšzemes kopprodukts pavisam*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__VEK__IK__IKP/IKP010/table/tableViewLayout1/
9. Patērētāju tiesību un aizsardzības centrs. (2023). *Pārskats par patērētāju (nebanku) kreditēšanas tirgus darbību 2023.gada 1.pusgadā*. <https://www.ptac.gov.lv/lv/media/4008/download?attachment>
10. Patērētāju tiesību un aizsardzības centrs. (22.11.2020). *Patērētāju kreditēšanas pakalpojumu sniedzēju licencēšana*. <https://www.ptac.gov.lv/lv/pakalpojumi/pateretaju-kreditesanas-pakalpojumu-sniedzēju-licencesana>
11. Sauka, A. (20.04.2023). *Pētījums par Latvijas nebanku Patērētāju kreditēšanas nozares attīstību*. <https://fla.lv/wp-content/uploads/2023/04/Arnis-Sauka.pdf>

DARBA SAMAKSAS ATŠĶIRĪBU IZPĒTE DZIMUMU GRIEZUMĀ LATVIJĀ STUDY ON WAGE DIFFERENCES BY GENDERS IN LATVIA

Iļona Romanūka

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, id09009@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. Wage is one of the indicators that can be used to evaluate the observance of gender equality. Wage is also one of the factors that determine the level of well-being of the society, the quality of the labor force and the overall purchasing power in the country. The article provides a general description of wages as an indicator and conducts a study of the indicators characterizing wages in the regions. Latgale is the only region in which the gross salary of women was 0.2 % higher than the average gross salary of men in the first quarter of 2021.

Keywords: gender equality, men, regions, wage, women.

Ievads

Darba samaksa kā dzimumu līdztiesību ietekmējošais faktors ir būtisks, jo tieši ietekmē gan sievietes, gan vīriešu finansiālo stāvokli un dzīves labklājības līmeni kopumā. Dzimumu nedrīkst ņemt vērā kā pazīmi pēc kuras var tikt vērsta diskriminācija izvērtējot personas darba samaksu. Sabiedrības labklājības līmeņa celšana ir bijusi aktuāla vienmēr un uz to tiecas visa sabiedrība kopumā, tāpēc ir būtiski, lai abiem dzimumiem būtu vienādas tiesības un iespējas saņemt vienlīdzīgu darba samaksu. Sievietes saņem zemāku atalgojumu, nekā vīrieši un šī darba samaksas atšķirība svārstās vidēji no 12 % līdz pat 37 %, kas rada ievērojamu atšķirību darba samaksā. Vienlīdzīgs atalgojums ir ne tikai taisnīguma jautājums, tas veicina arī ekonomisko izaugsmi, jo saņemot lielāku darba samaksu sievietes varētu tērēt vairāk, kas savukārt stimulētu ekonomisko izaugsmi kopumā.

Pētījuma mērķis - apkopot un analizēt darba samaksas raksturojošos rādītājus, lai pārbaudītu sākotnēji izvirzīto hipotēzi.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt darba samaksas kā rādītāja dzimumu līdztiesības izvērtēšanā saturu.
2. Veikt statistikas datu izpēti par sieviešu un vīriešu darba samaksu un nodarbinātību.
3. Veikt statistikas datu izpēti par vīriešu un sieviešu darba samaksas atšķirībām reģionos.

Hipotēze - bruto darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm reģionos ir lielāka nekā Rīgā.

Pētījuma periods: 2014.-2023.gads.

Pētījumā izmantotas vispārpieņemtās ekonomiskās analīzes metodes, t.i., konstruktīvā, monogrāfiskā, zinātnisko publikāciju kontentanalīze, matemātiskās un datu grafiskās interpretācijas metodes.

Darba samaksa kā rādītājs dzimumu līdztiesības izvērtēšanā

Darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu, kura ietver darba algu un normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, kā arī prēmijas un jebkuru cita veida atlīdzību saistībā ar darbu (*Darba likums, 2001*).

Darba devējam ir pienākums noteikt vienlīdzīgu darba samaksu vīriešiem un sievietēm par tādu pašu darbu vai vienādas vērtības darbu. Ja darba devējs pārkāpis šā panta pirmās daļas noteikumus, darbiniekam ir tiesības prasīt atlīdzību, kādu darba devējs parasti maksā par tādu pašu darbu vai vienādas vērtības darbu. Darbinieks var celt šā panta otrajā daļā paredzēto prasību tiesā triju mēnešu laikā no dienas, kad viņš uzzināja vai viņam vajadzēja uzzināt par šā panta pirmās daļas noteikumu pārkāpumu (*Darba likums, 2001*).

Darba devējam ir pienākums noteikt vienlīdzīgu darba samaksu par tādu pašu darbu vai vienādas vērtības darbu. Ar tāda paša darba veikšanu saprotams, ka darbinieki veic pēc satura vienādus darbus. Lai noteiktu, vai darbinieki atrodas salīdzināmā situācijā un veic vienādas vērtības darbu, jāņem vērā tādi faktori kā darba būtība, darba faktiskie pienākumi, izglītība, profesionālā kvalifikācija, darba apstākļi, kā arī iemaņas, kas nepieciešamas darba veikšanai. Katrā uzņēmumā darba devējs var noteikt objektīvus kritērijus, uz kuru pamata tiek noteikta darba samaksa, nepieļaujot atšķirīgu attieksmi un nodrošinot vienlīdzīgu tiesību principa ievērošanu.

Darba samaksa atbilstoši Darba likuma 59. pantam ietver:

- darba algu;
- piemaksas;
- prēmijas;
- jebkura cita veida atlīdzību saistībā ar darbu (*Valsts darba inspekcija, 2020*).

Darba samaksa ir rādītājs ar kura palīdzību var izvērtēt dzimumu līdztiesības ievērošanu. Lai izvērtētu vai tiek ievērota dzimumu līdztiesība ņemot vērā darba samaksas apmēru, to var izdarīt salīdzinot algas apmēru, piemaksas un prēmijas, par vienu un to pašu darbu vīriešiem un sievietēm. Taču salīdzinot šos rādītājus ir jāņem vērā arī iespējamie ietekmējošie faktori kā izglītības līmenis, profesionālā kvalifikācija, darba iemaņas. Šiem atalgojumu ietekmējošajiem faktoriem ir jābūt objektīviem, lai nepieļautu dzimumu diskrimināciju.

Eiropas Parlaments 2023. gada 30. martā ar savu balsojumu pieņēma “Darba samaksas pārredzamības direktīvu”, kuras pamata mērķi ir nostiprināt diskriminācijas aizlieguma principu un veicināt to, ka vīrieši un sievietes par vienādu vai vienādi vērtīgu darbu saņem vienādu darba samaksu. Līguma par Eiropas Savienību 2. pantā un 3. panta 3. punktā ir paredzētas tiesības uz vienlīdzību starp sievietēm un vīriešiem kā vienu no Savienības pamatvērtībām. Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk - LESD) 8. un 10. pantā noteikts, ka Savienības mērķis ir novērst nevienlīdzību, veicināt vīriešu un sieviešu līdztiesību un visās tās politikās un darbībās apkarot diskrimināciju dzimuma dēļ. LESD 157. panta 1. punkts uzliek par pienākumu katrai dalībvalstij nodrošināt vienlīdzīgas darba samaksas principa ievērošanu darbiniekiem vīriešiem un sievietēm par vienādu vai līdzvērtīgu darbu. LESD 157. panta 3. punktā ir paredzēts, ka Savienība pieņem pasākumus, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju un vienlīdzīgas attieksmes pret vīriešiem un sievietēm principa piemērošanu nodarbinātības un nodarbošanās jautājumos, tostarp par vienādu atalgojuma principa darbu vai līdzvērtīgu darbu (“vienāda atalgojuma princips”), (*To strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms, 2023*).

Darba samaksas pārredzamības direktīva ir kā vēl viens dzimumu līdztiesības ievērošanas ietekmējošais dokuments. Latvijā direktīvas principi jau iepriekš ir tikuši nodrošināti ar spēkā esošajām tiesību normām, piemēram, Darba likumu. Arī pirms šīs direktīvas Latvijā bija aizliegta diskriminācija starp dzimumiem attiecībā uz darba atalgojumu un vienlīdzīgu iespēju, un attieksmes nodrošināšanu nodarbinātības jautājumos.

Dzimumu atšķirības darba vietā ir viena no galvenajām sociālajām problēmām. Mūsdienu politikas veidotāji, organizācijas un pētnieki vēlas saprast un uzlabot šo situāciju. Atalgojuma atšķirības ir uzmanības centrā kā vienkāršs, bet spēcīgs indikators tam, ka sieviete pelna tikai aptuveni 85 % no tā, ko pelna vīrieši (*Lee & Kray, 2021*).

Balstoties uz M. Lee pētījumu, ka sievietes pelna par 15 % mazāk nekā vīrieši ir liela atšķirība. Šī atšķirība atalgojuma ziņā rada nevienlīdzību darba vidē un mazina sievietes vērtību darba tirgū. Saņemot mazāku atalgojumu rodas jautājums kāpēc ir šāda situācija un kas tieši to ietekmē. Mazāka atalgojuma saņemšana nevar būt tikai dzimuma atšķirību jautājums.

Neraugoties uz gadu desmitiem ilgušo progresu darba tirgū, darba samaksas atšķirības starp dzimumiem ir kopīga iezīme vairākās jurisdikcijās, tostarp ASV, Apvienotajā Karalistē

un Zviedrijā. Vadītājas sievietes nopelna ievērojami mazāk nekā viņu kolēģi vīrieši un liela daļa no tā ir izskaidrojama ar sieviešu vadītāju relatīvo pieredzes trūkumu. Ir izveidota virkne valsts politiku, lai novērstu dzimumu nevienlīdzību uzņēmumu vadībā. Viens politiku kopums, piemēram, valdes dzimumu kvotas, kuru mērķis ir novērst dzimumu atšķirības, palielinot pieprasījumu pēc sieviešu kārtas vadītājām. Cits politiku kopums, piemēram, dalīta bērna kopšanas atvaļinājuma noteikumi un valsts finansēti bērnu aprūpes pasākumi, mēģina risināt dzimumu nevienlīdzības jautājumus saistībā ar sieviešu darbaspēka piedāvājumu (*Homroy & Mukherjee, 2021*).

Dzimumu nevienlīdzība atalgojuma jomā, īpaši vadošajos amatos, var spēcīgi ietekmēt konkrētos uzņēmumus. Nav pieļaujams, ka rodas situācijas, ka vadošajos amatos sievietes saņem mazāku atalgojumu, nekā vīrieši par tādu pašu amatu. Ja šāda situācija ir, tad tai ir jābūt objektīvi pamatotai un jāsaprot kā to risināt. S. Homrojs & S. Mukherdži (2021) rakstā min sieviešu vadītāju pieredzes trūkumu, taču to var izraisīt, piemēram, lielāka sieviešu iesaiste ģimenes plānošanā un būšanā bērnu kopšanas atvaļinājumos, kas liedz iegūt šo pieredzi, kas nepieciešama darba tirgum. Valstu politikām būtu jāatbalsta sievietes šādos jautājumos, ja ir bijušas situācijas, kas objektīvu iemeslu dēļ liegušas iegūt lielāku pieredzi.

Sieviešu un vīriešu darba samaksa un nodarbinātība

Sieviešu stundas vidējā bruto darba samaksa 2022. gadā bija par 17,1 % mazāka nekā vīriešu, liecina Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk – CSP) provizorisko datu aprēķins. Salīdzinot ar iepriekšējo gadu, plaisa starp sieviešu un vīriešu stundas vidējo atalgojumu pieauga par 2,5 procentpunktiem. Saskaņā ar Eiropas Savienības metodoloģiju rādītājs tiek aprēķināts no darba samaksas struktūras apsekojuma, kas notiek reizi četros gados (pēdējais – par 2018. gadu). Par gadiem, kad apsekojums netiek veikts, provizoriskais rādītājs tiek aprēķināts, izmantojot datus par 1. ceturksni no statistikas pārskata par darbu. Darba samaksas atšķirību starp dzimumiem ietekmē dažādi sociālie un ekonomiskie faktori – vīriešu un sieviešu profesija un amata pienākumi, iegūtā izglītība, vecums, darba pieredze, nostrādāto stundu skaits, kā arī darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma tendences darba tirgū un tā strukturālās izmaiņas. Rādītājs tiek aprēķināts, neizslēdzot minēto faktoru ietekmi, kas varētu skaidrot atšķirību iemeslus (*Oficiālās statistikas portāls, 2023b*).

Turpmāk rakstā tiks izvērtēti CSP datu bāzēs pieejamie dati par dzimumu darba samaksas atšķirībām. 1.tabulā tiek attēloti dati par sieviešu un vīriešu vidējo bruto darba samaksas atšķirību stundā pa vecuma grupām, šie dati ir apkopoti par 2014 - 2022 gadu par oktobra mēnešiem.

1.tabula

Sieviešu un vīriešu vidējās bruto darba samaksas stundā atšķirības pa vecumu grupām Latvijā 2014. – 2022.gada oktobrī (*Oficiālās statistikas portāls, 2023a*)

(%)

Vecums	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
mazāk par 25 gadiem	14,0	12,2	11,6	11,5	10,3	10,6	11,8	8,4	11,1
25–34 gadi	14,7	16,4	17,2	18,8	18,7	19,8	21,2	19,1	20,9
35–44 gadi	22,7	24,0	23,5	22,9	21,8	23,1	23,8	22,3	24,8
45 -54 gadi	14,6	17,1	17,2	18,1	17,5	17,8	19,0	16,4	19,5
55–64 gadi	14,4	16,2	16,2	16,4	15,4	15,5	15,9	12,1	14,4
65 gadi un vairāk	15,7	17,8	19,1	18,1	15,2	14,0	13,1	9,3	11,0

Analizējot datus, kuros attēlota vīriešu un sieviešu darba samaksas atšķirība vecuma posmā līdz 25 gadiem vislielākā tā bija 2014. gadā 14 %. Vecumā posmā 25-34 gadi visaugstākā

darba samaksas atšķirība vērojama 2020. gadā, kas sasniedza 21,2 %. Vecuma posmā no 35-44 gadiem visaugstākā darba samaksas atšķirība vērojama 2022. gadā, kas sasniedza 24,8 %. Vecuma posmā 45-54 gadiem vislielākā darba samaksas atšķirība vērojama 2022. gadā, kad tā sasniedza 19,5 %. Darba samaksas atšķirība vecuma posmā no 55-64 gadiem vislielākā darba samaksas atšķirība vērojama 2014. gadā, kad tā sasniedza 16,4 %. Vecuma posmā no 65 gadiem vislielākā darba samaksas atšķirība vēroja 2016. gadā, kad tā sasniedza 19,1 %.

Pēc 2022. gada CSP datiem tika aprēķināts, ka vidējais nodarbinātības līmenis vecuma posmā no 25-54 gadiem sasniedz 83,9 % vīriešiem un 79,4 % sievietēm un tieši šajos vecuma posmos 2020. un 2022. gadā ir vērojama vislielākā darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm, kas tuvojas 25 % atzīmei, kas ir ļoti liela atšķirība. Skatoties pēc CSP 2021. gada datiem vidēji Eiropā atšķirība starp vīriešu un sieviešu vidējo bruto darba samaksu stundā tā ir 12,7 %, kamēr Latvijā tā sasniedz 14,6 %, kas ir par 1,9 procentpunktiem vairāk nekā vidēji Eiropā. Pēc šiem datiem var secināt, ka darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm visaugstākajā nodarbinātības vecuma posmā ir vislielākā, kas norāda uz nevienlīdzīgu konkurenci darba tirgū un tā ir viena no dzimumu diskriminācijas pazīmēm.

Vidējā bruto darba samaksas atšķirība pa vecuma posmiem uzskatāmi parāda, kuros vecuma posmos tā ir vislielākā un kuros ir mazāka (sk. 2. tabulu).

2.tabula

Sieviešu un vīriešu vidējās bruto darba samaksas stundā atšķirības Latvijā pa vecumu grupām 2014-2022 gadā oktobrī (*Oficiālās statistikas portāls, 2023a*)

Vecums	Vidējā bruto darba samaksas atšķirība, %
mazāk par 25 gadiem	11,2
25–34 gadi	18,5
35–44 gadi	23,2
45 -54 gadi	17,4
55–64 gadi	15,1
65 gadi un vairāk	14,8

Vecuma posmā līdz 25 gadiem šī darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm ir vismazākā, salīdzinot ar citiem vecuma posmiem, kas var būt saistīts ar zemāku izglītības līmeni, studentiem, kas vēl nav beiguši studijas un atrodas vienlīdzīgākā situācijā, neskatoties uz dzimumu. Visbūtiskākā atšķirība parādās vecuma posmā no 35-44 gadiem, kas ir ļoti liela jau tuvojoties ¼ daļai, kas ir nepieņemami daudz un būtiski ietekmē sievietes konkurētspēju un labklājības līmeni. Vidēji pa visiem vecuma posmiem 2014.-2022. gadā darba bruto darba samaksas atšķirība stundā starp vīriešiem un sievietēm ir 16,7 %.

Analizējot bruto darba samaksas atšķirības starp vīriešiem un sievietēm pēc saimnieciskās darbības veida (sk. 1.attēlu) var secināt, ka vislielākā darba samaksas atšķirība ir mākslas, izklaides un atpūtas sektorā, kas sasniedz 37 %, kas ir par 20 procentpunktiem vairāk nekā vidējā bruto darba samaksas atšķirība Latvijā 2022. gadā. Informācijas un komunikācijas sektorā arī ir būtiski augsts darba samaksas atšķirības līmenis – 34 %. Vidējais 2022. gada bruto darba samaksas līmeņa atšķirībai – 17 % atbilst izglītības nozarei.

1.attēls. Bruto darba samaksas atšķirības starp dzimumiem pēc saimnieciskās darbības veida Latvijā 2022.gadā, % (Oficiālās statistikas portāls, 2022)

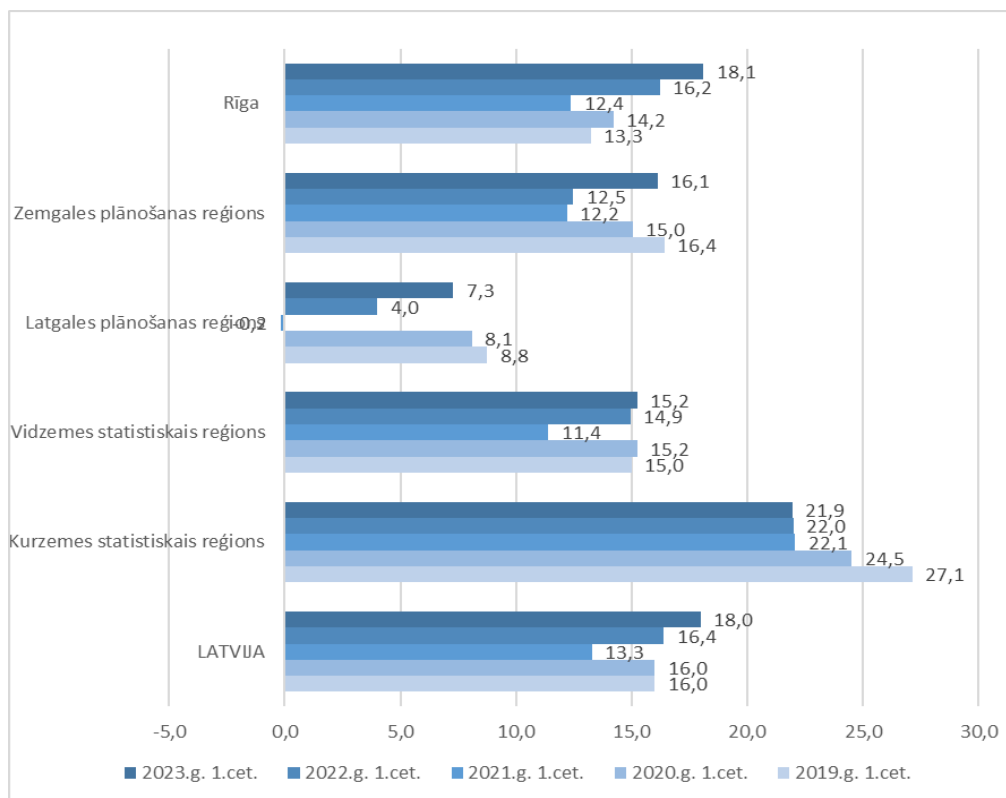
Nozares, kur šī bruto darba samaksas atšķirība ir zem vidējā 2022. gada līmeņa ir nekustamā īpašuma nozare, būvniecība, ūdensapgādes un transporta nozares. Šīs ir tās nozares, kurās ir vislielākais nodarbināto vīriešu īpatsvars, kas arī izskaidro šo zemāko bruto darba samaksas atšķirību.

Darba samaksas atšķirības reģionos.

Balstoties uz Centrālajai statistikas pārvaldei pieprasītajiem datiem autore ir izveidojusi attēlu, kurā uzskatāmi parādīti dati par sieviešu un vīriešu atalgojuma atšķirībām. Sieviešu un vīriešu mēneša vidējās bruto darba samaksas atšķirības rādītājs ir vīriešu un sieviešu mēneša vidējās bruto darba samaksas starpības attiecība procentos pret vīriešu vidējo bruto darba samaksu. Piemēram, 8,7 % nozīmē, ka sieviešu darba samaksa ir vidēji par 8,7 % mazāka par vīriešu.

2.attēlā redzamas mēneša vidējās bruto darba samaksas atšķirības Latvijas reģionos. Centrālajai statistikas pārvaldei bija pieejami dati tikai par katra gada pirmo ceturksni. Analizējot datus redzams, ka Kurzemes statistiskajā reģionā ir visizteiktākā algu atšķirība starp dzimumiem, kas 2023. gada 1. ceturksnī ir 21,9 %, bet 2019. gada 1. ceturksnī pat 27,1 %. Vismazākā vidējās bruto darba samaksas atšķirība vērojama Latgales plānošanas reģionā, kas ir no 0,2 % 2021. gada 1. ceturksnī līdz 8,8 % 2019. gada 1. ceturksnī.

2019.gadā vislielākā bruto darba samaksas atšķirība vērojama Kurzemes reģionā, kur tā sasniedz 27,1 %, savukārt viszemākā bruto darba samaksas atšķirība vērojama Latgales reģionā, kas ir 8,8 %. Būtiski vislielākā bruto darba samaksas atšķirība 2019. – 2023. gadu 1. ceturksņos ir vērojama Kurzemes reģionā. 2019. gadā bruto darba samaksas atšķirība Kurzemes reģionā no vidējā bruto darba samaksas atšķirības rādītāja Latvijā atšķiras par 11 procentpunktiem.

2.attēls. Sieviešu un vīriešu vidējās bruto darba samaksas atšķirības Latvijā 2019.-2023. gada 1. ceturksnī, % (Centrālā statistikas pārvalde, 2024)

Latgale ir vienīgais no reģioniem, kurā 2021. gada 1. ceturksnī šajos analizētajos datos parādās dati, ka sieviešu bruto darba samaksa ir bijusi par 0,2 % lielāka nekā vīriešu vidējā bruto darba samaksa.

Secinājumi

1. Pēc 2022.gada CSP datiem tika aprēķināts, ka vidējais nodarbinātības līmenis vecuma posmā no 25-54 gadiem sasniedz 83,9 % vīriešiem un 79,4 % sievietēm un tieši šajos vecuma posmos 2020. un 2022. gadā ir vērojama vislielākā darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm, kas tuvojas 25 % atzīmei.
2. Pēc CSP 2021. gada datiem vidēji Eiropā atšķirība starp vīriešu un sieviešu vidējo bruto darba samaksu stundā ir 12,7 %, kamēr Latvijā tā sasniedz 14,6 %, kas ir par 1,9 procentpunktiem vairāk nekā vidēji Eiropā.
3. Vecuma posmā līdz 25 gadiem bruto darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm ir vismazākā, salīdzinot ar citiem vecuma posmiem, kas var būt saistīts ar zemāku izglītības līmeni, studentiem, kas vēl nav beiguši studijas un atrodas vienlīdzīgākā situācijā neskatoties uz dzimumu.
4. Visbūtiskākā bruto darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm parādās vecuma posmā no 35-44 gadiem, kas ir ļoti liela jau tuvojoties ¼ daļai no vidējiem vīriešu bruto ienākumiem, kas būtiski ietekmē sievietes konkurētspēju un labklājības līmeni.
5. Bruto darba samaksas atšķirības starp vīriešiem un sievietēm pēc saimnieciskās darbības veida vislielākā darba samaksas atšķirība ir mākslas, izklaides un atpūtas sektorā, kas sasniedz 37 %, kas ir par 20 procentpunktiem vairāk nekā vidējā bruto darba samaksas atšķirība Latvijā 2022. gadā.
6. Nozares, kur bruto darba samaksas atšķirība ir zem vidējā 2022. gada līmeņa ir nekustamā īpašuma nozare, būvniecība, ūdensapgādes un transporta nozares. Šīs ir tās nozares, kurās ir

vislielākais nodarbināto vīriešu īpatsvars, kas izskaidro šo zemāko bruto darba samaksas atšķirību.

7. Latgale ir vienīgais no reģioniem, kurā 2021. gada 1. ceturksnī bruto darba samaksa ir bijusi par 0,2 % lielāka nekā vīriešu vidējā bruto darba samaksa.
8. Hipotēze, ka bruto darba samaksas atšķirība starp vīriešiem un sievietēm reģionos ir lielāka nekā Rīgas reģionā neapstiprinās, jo trijos no četriem Latvijas reģioniem vidējā bruto darba samaksas atšķirība ir zemākā nekā Rīgas reģionā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Darba likums*. (20.06.2001). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>
2. *To strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms*. (11.04.2023). Directive of the European Parliament and of the Council No. 2021/0050. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-81-2022-INIT/en/pdf>
3. Homroy, S., & Mukherjee, S. (2021). The Role of Employer Learning and Regulatory Interventions in Mitigating Executive Gender Pay Gap. *Journal of Corporate Finance*, 71, 101857. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2020.101857>
4. Lee, M., & Kray, J. L. (2021). A Gender Gap in Managerial Span of Control Implications for the Gender Pay Gap. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 167, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2021.06.001>
5. Oficiālās statistikas portāls. (19.06.2023a). *Sieviešu un vīriešu vidējās bruto darba samaksas stundā atšķirības pa vecumu grupām oktobrī (%) 2014 - 2022*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/darbs/alga/tabulas/dsa040-sieviesu-un-viriesu-videjas-bruto-darba-samaksas-stunda>
6. Oficiālās statistikas portāls. (19.06.2023b). *2022. gadā sievietes nopelnīja par 17,1 % mazāk nekā vīrieši*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/dzimumlidztiesiba/preses-relizes/12378?themeCode=DS>
7. Oficiālās statistikas portāls. (2022). *Dzimumu līdztiesība: nodarbinātība un darba samaksa*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/labklajibas-un-vienlidzibas-raditaji/dzimumlidztiesiba/6300-dzimumu-lidztiesiba>
8. Valsts darba inspekcija. (31.08.2020). *Darba samaksa*. <https://www.vdi.gov.lv/lv/darba-samaksa>
9. Centrālā statistikas pārvalde. (2024). *Sieviešu un vīriešu vidējās bruto darba samaksas atšķirības (%), gada 1.ceturksnī*.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFITABILITY INDICATORS OF TOURISM COMPANIES: THE CASE OF LITHUANIAN COMPANIES TŪRISMA UZŅĒMUMU RENTABILITĀTES RĀDĪTĀJU SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE: LIETUVAS UZŅĒMUMU GADĪJUMS

Julija Siniakova

Kauno Kolegija Higher Education institution, julija.sin658@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Giedrė Gudeliūnienė

Kauno Kolegija Higher Education institution, giedre.gudeliuniene@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Indrė Knyvienė

Kauno Kolegija Higher Education institution, indre.knyviene@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Abstract. *The majority of companies aim to make a profit, but at the end of the reporting year they achieve one of two results, either a profit or a loss. This is influenced by an effective analysis of financial results, which is an important tool for financial management, planning and the profitable operation of the company. A detailed analysis allows the identification of loss-making activities, the identification of the elements affecting the financial results and the assessment of the overall health of the company. The analysis of financial results is important not only for the previous accounting period but also for forecasting the future, so forecasting is an important factor to ensure long-term profitability, growth of the company, and to anticipate possible future challenges. Profitability indicators classify a company's return on sales, return on assets and return on capital. Also, a company's profitability ratios show the proportion of profit per euro of sales.*

Keywords: *profit, profitability, profitability ratios, return on sales, return on assets, return on capital.*

Introduction

Most companies aim to make a profit, but at the end of the year they end up with one of two outcomes: a profit or a loss. Financial performance analysis is an important tool for financial management, planning and the profitable operation of a company. A detailed analysis of financial performance allows the identification of sources of losses, the identification of elements affecting financial performance and the assessment of the overall health of the company. The analysis of financial results is important not only for assessing the result of the previous accounting period, but also for anticipating future prospects, ensuring long-term profitability, growth and anticipating possible future challenges. A company's managers may make inappropriate decisions on strategy, investments or business development without taking into account financial results, which could lead to a loss-making business or even the risk of bankruptcy. The results of the analysis are very important for investors and creditors to make decisions based on the data. An accurate and consistent assessment of financial performance - profitability - therefore becomes a decisive factor in ensuring the long-term success of a company.

Research problem. Are the profitability indicators of tour operator X AB assessed positively to ensure the company's efficient operation and the possibility to develop the business further?

Aim of the article. To provide a comparative analysis of the profitability indicators of tour operators X and Y, and to present the factors influencing profitability dynamics.

Article objectives.

1. Describe the theoretical aspects of financial performance - profitability analysis.
2. To carry out a comparative analysis of the profitability ratios of tour operators X and Y for the period from 2018 to 2022, identifying the factors influencing profitability dynamics.

Article object. Financial results of tour operators X and Y for the period 2018-2022.

Article methods. Analysis of information sources and scientific literature, company data, financial analysis using MS Excel. Comparison, grouping and graphical representation of data.

Theoretical rationale for financial performance analysis

In academic sources, the concept of finance is interpreted and defined in different ways. Akan and Tevfik (2021) argue that finance is the study of the acquisition and investment of money and other financial assets to maximise the value or wealth of an individual or a firm. Czerny (2022) argues that finance is a broader phenomenon than money, and can be defined as a system that involves the receipt, distribution, accumulation, investment and control of money. Analysis is the process by which something is examined or studied in detail in order to understand its components, structure and nature (Hair *et al.*, 2014). According to Jakštas and Kazakevičius (2018), financial analysis is a popular financial management function in companies, providing important information for management decisions. In order to further understand the meaning of financial performance analysis, it is necessary to understand and define what financial performance is.

It is important to familiarise yourself with the definition of financial performance to further understand the meaning of financial analysis. The definition of financial performance may vary from author to author, but the importance of financial performance is emphasised. According to Czerny (2022), the financial performance of an enterprise is presented in the income statement, which contains information about the revenues generated and the costs incurred by the enterprise. The financial result is the value that represents the profit or loss of the company during the financial year, depending on the numerical value of the result. A positive figure indicates that the enterprise has made an economic contribution and a negative figure indicates that the enterprise has not earned sufficient income to cover its costs. Buškevičiūtė, Kanapickienė and Patašius (2010) argue that financial results may include not only the final operating result, i.e. net profit or loss, but also operating profit or loss, other operating profit or loss, financial-investment profit or loss, ordinary activities profit or loss, profit distribution result, cash flow result, profitability ratios, growth in the share value, etc. In summary, the financial result, as defined in the income statement, highlights the economic situation of an enterprise during the financial year, showing the numerical value of profit or loss. The analysis of this information provides a more complete picture of the company's financial position and operating efficiency.

According to Akan and Tevfik (2021), monitoring a company's performance in its financial statements reveals trends in performance and management's performance, which are important to the company's managers, owners and creditors. Czerny (2022) emphasises that a complete understanding of the state of the company depends on collecting and summarising all relevant business facts. Managers need to regularly analyse the performance of the firm in order to be effective. Tuovila (2023) argues that a financial analyst examines a company's financial statements - the profit and loss account, balance sheet and cash flow statement. This means not only periodically assessing financial performance, but also identifying the factors and causes that have had the greatest impact on specific ratios or other changes. According to Czerny (2022), in order for data to be meaningful and informative, it needs to be processed using analytical techniques. Jakštas and Kazakevičius (2018) argue that the financial analysis approach involves a set of different research techniques and tools to investigate the performance of an enterprise and its potential reserves. The most commonly used types of financial analysis are horizontal, vertical and relative analysis of indicators (Juozaitienė, 2007). The analysis of Lithuanian and foreign literature further focuses on the methods of financial analysis.

Horizontal analysis helps to identify changes in absolute values and percentages of indicators, as well as deviations from key indicators, by comparing information from several

periods of financial statements. This analysis is most commonly performed for the balance sheet and profit and loss account. It is important to identify the factors that have caused the indicators to evolve at a different rate and the reasons that have caused the deviations from the baseline indicators (Jakštas & Kazakevičius, 2018). **Vertical analysis** helps to reveal the components of the indicators under study and their relative importance in the overall structure. The main objective of the analysis is to process the baseline data in the reports in a way that makes it clear how different structural components contribute to the overall weight and what comparative weight they have. This analysis is useful to understand the relationship between the different items in the company's financial statements (Černius, 2022). **Ratio analysis** can be used as a tool to understand the profitability, asset utilisation, liquidity, as well as to assess the overall management performance and efficiency of a company. It is the ratio of one or more absolute indicators to another indicator or indicators within the same time period. It is important to clearly define the specific indicator and its use (Alexander, 2018). Okunev (2022) argues that financial ratios, as mathematical indicators, allow a company to more accurately determine its financial position. Jakštas and Kazakevičius (2018) emphasise that the number of financial ratios can vary depending on the objectives of the analysis, its scope and the characteristics of the company under consideration.

Bigel (2022) argues that we are all interested in profitability. And calculating and analysing profitability ratios provides insight into a company's situation. **Profitability ratios** classify the profitability of a company in terms of return on sales, return on assets and return on capital. Also, the profitability ratios of a company reveal the proportion of profit per euro of sales (Černius, 2022). The scientific literature points out that sales profitability indicators are key performance indicators, the formulas and descriptions of these indicators are presented in Table 1.

Table 1

Sales profitability ratios (compiled by authors from Jakštas & Kazakevičius, 2018; Alexander, 2018)

Indicator	Formula	Description
Gross profit margin	$= \frac{\text{Gross profit}}{\text{Sales revenue}}$	Gross margin is a percentage that shows the amount of gross profit per euro of sales revenue. The factors that have the greatest influence are: industry, costs, competition, pricing.
Net profit margin	$= \frac{\text{Net profit}}{\text{Sales revenue}}$	Net profitability is an estimate of the final profit margin of a company. It reflects the impact of income tax items.
EBIT margin	$= \frac{\text{EBIT}}{\text{Sales revenue}}$	EBIT profitability reflects income from operating activities. It shows the amount of EBIT profit per euro of sales revenue.
EBITDA margin	$= \frac{\text{EBITDA}}{\text{Sales revenue}}$	EBITDA is the ratio of profit to sales revenue, which measures the profitability of a company, taking into account earnings before interest, tax, depreciation and amortisation. EBITDA is normally presented as a percentage.

Table 1 shows the key profitability indicators that allow an assessment of the financial performance of a company and its profitability. According to Savickas (2019), sales profitability ratios are assessed and analysed by investors to determine whether their investment projects are profitable. Also, managers of organisations make decisions on controlling the selling prices and costs of products. And other internal and external users of the information for specific purposes and interests.

Return on assets can be used to measure how a company's assets are being used. Table 2 gives the formulae and descriptions of the return on assets indicators. Savickas (2019) argues that the profitability of assets is of interest to entrepreneurs who are assessing the profitability of manufacturing, other activities or their individual segments. Investors are interested in this indicator to understand whether assets are being used inefficiently. (Dahlquist & Knight, 2022)

argue that if the return on assets is below the interest rate on the capital market, the company needs to look for ways to improve it.

Table 2

Return on assets (compiled by authors from Jakštas & Kazakevičius 2018; Dahlquist & Knight, 2022)

Indicator	Formula	Description
Return on assets	$= \frac{\text{Net profit}}{\text{Assets}}$	Return on assets, which shows how much net profit there is per euro of assets. It helps to measure the performance of the company's management and how efficiently all of the company's assets are used.
Yield on fixed assets	$= \frac{\text{Net profit}}{\text{Long term assets}}$	The return on fixed assets shows how much net profit there is per euro of fixed assets.
Yield on current assets	$= \frac{\text{Net profit}}{\text{Short term assets}}$	The return on current assets shows how much net profit there is per euro of current assets.

Bigel (2022) argues that return on equity is very important for ordinary shareholders as it is what they receive for their investment in capital. The formula and description of the return on equity ratio is presented in Table 3.

Table 3

Return on equity (compiled by authors from Dahlquist & Knight, 2022)

Indicator	Formula	Description
Return on equity	$= \frac{\text{Net profit}}{\text{Equity}}$	The return on equity (ROE) shows how much net profit there is per euro of equity. It provides a measure of how efficiently shareholders' invested capital has been returned.

Bigel (2022) also notes that return on equity may be a better measure than return on assets of the value of a company's investments because shareholders are most interested in the net profit as it will be distributed to them as dividends or included in retained earnings, which affect shareholders. In summary, the higher the numerical value of the indicator, the better the company is at leveraging shareholders' investments (Dahlquist & Knight, 2022).

Comparative analysis of the financial result of tour operators X and Y

Description of the methodology. The financial performance of a company can be analysed by analysing several types of financial statements, which are carried out in order to achieve a wider range of objectives and to solve more tasks:

- *Absolute indicators* - preliminary analysis, the essence of which is to understand the content of the financial statements and to evaluate it;
- *Horizontal* - analysis, which compares the data of financial statements consisting of two or more periods;
- *Vertical* - analysis, which compares a certain financial indicator with the overall baseline of that report;
- *Analysis of ratios* - calculation of the relative sizes (Kazakevičius & Jakštas, 2018).

Summaries and conclusions on the analysis of the financial result can be drawn from all the vertical and horizontal analyses of the profit and loss account and from the relative profitability ratios. In order to better understand the effectiveness of financial performance management, the operating result of the tourism company X will be analysed and the profitability ratios will be compared with the result of another tourism company Y.

The results are grouped, compared and presented in graphical and tabular formats. The conclusions of the study are drawn.

Analysis of financial performance and profitability ratios. Most Lithuanian companies have faced global problems such as the Covid-19 pandemic and the Ukrainian war, and X AB is no exception. The Covid-19 pandemic has particularly affected the company due to travel restrictions, safety and health concerns, and economic instability. In 2020, the Seimas of the Republic of Lithuania passed two laws that banned tourists from using X services. A resolution of the Government of the Republic of Lithuania introduced internal border controls as of 16 March 2020, which restricted and checked arrivals and departures. In addition, travel bans were introduced and large group gatherings were banned. Although the company has no assets and no operations in Ukraine, Russia and Belarus. The general economic situation affects the business, which is mainly influenced by the volatility of fuel prices. This effect will therefore be clearly visible in the companies' financial statements.

Using vertical analysis, the profit and loss account has been calculated and the changes in the significant items for the company are shown graphically in Figure 1.

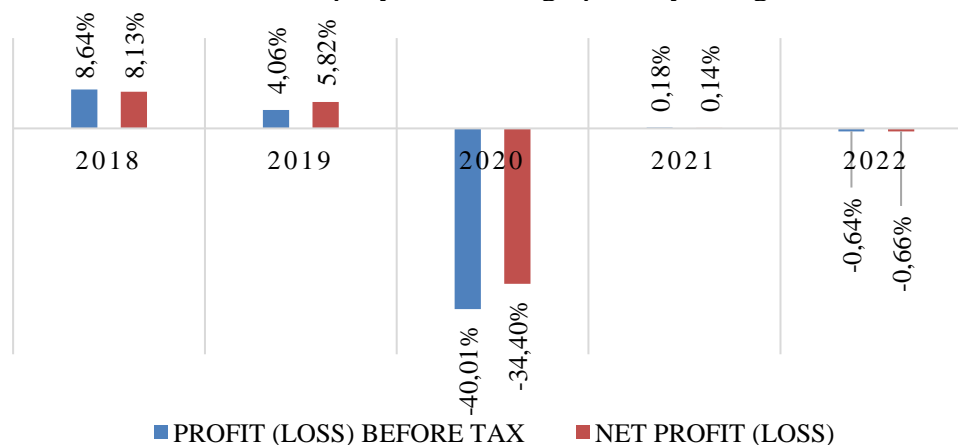

Figure 1. **Structural change in profit items X from 2018 to 2022, %** (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022)

It can be observed that over the whole period analysed, cost of sales represents the largest share of sales revenue in all annual reports, with a peak of 91 % in 2020 and a low of 87 % in 2018. Cost of sales has an impact on gross profit, with the share of gross profit declining between 2018 and 2020, increasing by 3.73 % in 2021 compared to 2020, and then decreasing again in 2022. This shows that gross profitability is volatile and can be affected by various factors that affect the company's performance. One of the factors affecting the tourism sector was the coronavirus crisis, which started at the beginning of 2019 and caused the suspension of tourism activities in 2020. Another factor that had an impact was the Russian military invasion of Ukraine in early 2022. Looking at the structure of the profit and loss account, some of the most significant structural changes occurred in 2020, as all cost items such as cost of sales, cost of sales, general and administrative expenses, other operating expenses and financial expenses increased compared to 2019 and decreased compared to 2021. The operating profit item did not account for a significant proportion of sales revenue in the period under consideration, but in 2020 there was a sharp change to -40.01 %, which is attributable to the company's operational disruption. These structural changes are negative, as the changes resulted in a significant change in the level of profit before tax and net profit in relation to sales revenue. The significant structural part is maintained in 2018, in 2019 the profit items decreased, but the net profit exceeded 5 %. In 2020, it is seen that the company experienced a very large loss, indicating a serious deterioration of its financial situation. In 2021, the situation has improved considerably, although the profit items have not yet reached positive figures. However, in 2022, the profit indicator turned negative again. This could also be due to external factors, such as a slowdown in demand for travel. Thus, these developments have had a negative impact on the financial

position and results, which may indicate that the company's financial position has not yet been fully stabilised.

The horizontal analysis of the profit and loss account provides a more detailed and in-depth understanding of the company's financial position. The horizontal analysis of the profit and loss account (see **Error! No text of specified style in document.** Figure 2) shows a significant relative change in profit of 5 % and an absolute significant change of over EUR 1004.63 thousand in 2019 and EUR 1083,3 thousand in 2022.

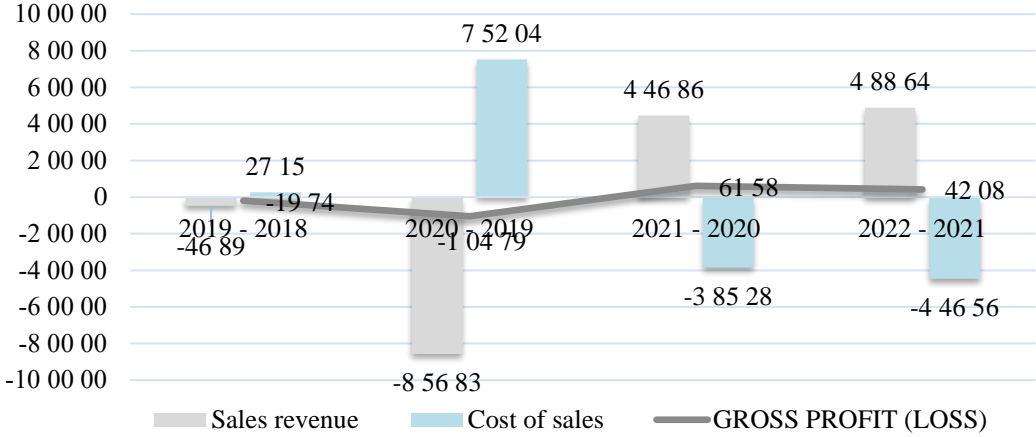

Figure 2. **Structural changes in sales revenue, cost of sales and gross profit of company X, thousand EUR** (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022)

In Figure 2, the change between 2019 and 2018 was marginally significant. The biggest change in sales revenue is observed between 2019 and 2020, when revenue dropped sharply by over EUR 85683 thousand. This period coincided with the pandemic, when the tourism industry was severely affected. However, in 2021, sales revenue increased significantly, which can be attributed to the introduction of new services on the market, the launch of a local tourism product or the adaptation to changed market conditions. In 2022, the company's sales revenue trend remains stable, even increasing, which is a good thing as it shows that the company is able to generate revenue despite the various global crises. The change in the cost of sales is also significant, broadly in line with the trend in sales revenue, increasing in 2020 and 2019 and decreasing in 2021 and 2022. The complex situation is reflected in the variation between 2020 and 2019, when the cost of sales increased by over EUR 7,504 thousand, which can be attributed to disruptions in the service supply chain. The most significant change in gross profit (loss) is also observed in the period 2020 - 2019, where gross profit decreased by EUR 10479 thousand. In the period 2021 - 2020, gross profit changed by EUR 6158 thousand, which is 472.24 %, and in the period 2021 - 2022, by 56.39 %. The changes in gross profit (loss) are also important because they show how the company's revenue after cost of sales affects the overall result. A significant decrease in gross profit is associated with either increasing costs or negative changes in sales revenue. Changes in gross profit (loss) are important because they show how the company's revenue after cost of sales reflects the overall result. A large decrease in gross profit indicates an increase in cost of sales and a decrease in sales revenue, which can have a negative impact on the financial performance of the company.

The absolute changes in the sales revenue of X company were compared with the changes in the sales revenue of the tour operator Y (see Figure 3). Comparing the sales revenues of Y and X, it can be seen that both companies had similar revenues in 2018, while in 2019 both companies have seen a decrease in revenues, but X change is higher. The changes in sales revenue for both companies are very strongly affected in 2020, indicating that the tourism market has suffered a significant hit due to the pandemic. These conditions have caused great uncertainty and difficulties for tourism companies, as they have lost a large part of their

revenues and thus the ability to operate normally. However, there is a similarity in the trend, in that from 2020 onwards, both companies' revenues have started to grow again, with Y showing a more pronounced positive development in 2022. Thus, the tourism market is recovering and the companies' revenues are growing again, although various factors may influence these trends. Thus, the profit and loss account shows a negative development, since the final financial result of the company, i.e. a net loss in 2020 and 2022, shows a profit of only EUR 82 000 in 2021. Profit/loss before tax in 2020 and 2022 was also negative, even though the company's sales revenue grew in 2022. This reflects the company's difficulties in operating profitably and the instability of its financial position.

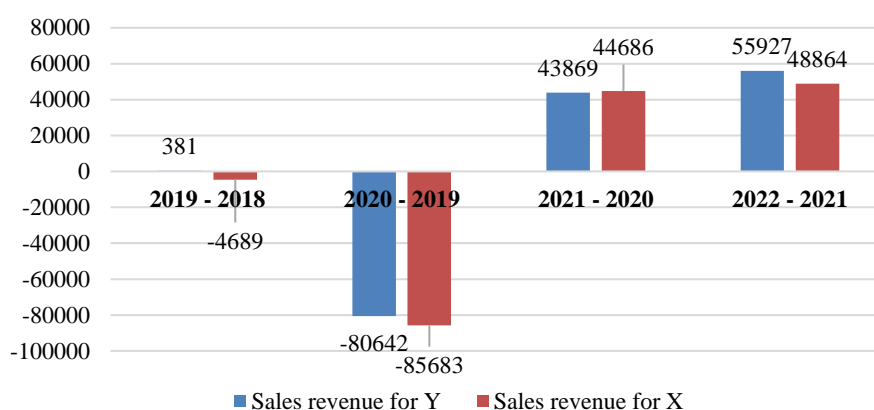

Figure 3. **Absolute change in sales revenue of X and Y, thousand EUR** (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022; Company Y financial statements, 2018-2022)

A company needs to manage its sales and other revenues and the costs of generating them efficiently in order to make a stable profit, because if it makes losses it loses its own internal source of financing for its activities and must look for financing alternatives.

Benchmarking of profitability ratios. The horizontal and vertical analyses of the profit and loss accounts of X company are used to assess and compare the relative profitability ratios of Y, as shown in Table 4.

Table 4

Tour operator X, tour operator Y profitability ratios for 2018-2022, % (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022; Company Y financial statements, 2018-2022)

Year	2018	2019	2020	2021	2022
Tour operator X					
Gross profitability	13,08%	11,73%	8,82%	12,55%	10,77%
Tour operator Y					
Gross profitability	0,18%	0,60%	-10,22%	0,39%	1,08%

X gross profitability over five years is positive, with fluctuations in this indicator influenced by the volume of trips sold and the cost of sales. A comparison of X gross profitability with that of Y shows that X gross profitability is significantly higher. Over the last five years, X gross margin has been decreasing from 2018 to 2020, with an increase in 2021, but a decrease of 1,78 % in 2022. In 2018, X is 12,9 % higher and in 2022 9,69 % higher than Y. The competitors' gross margin in 2018 was only 0.18 % and the gross loss in 2020 turned the value of the indicator negative. This shows that X has been more efficient in generating profits from its activities than its competitor, as the gross margin indicator has higher values. However, it can be seen that the indicator has fluctuated over the year for both companies, reflecting different performance levels.

The rule of thumb for assessing gross profitability is that the higher the gross profitability, the more profitable the business should be. The range of variation of the indicator is between 10 and 35 %. A ratio below 10 % indicates that the company is struggling to cover its farming costs, while a ratio above 35 % indicates high profitability (Mackevičius et. al. 2014).

Net profitability is an important indicator of how efficiently a company earns a profit from its operating activities, taking into account the revenues generated and the costs incurred

The net profitability ratio of X has been fluctuating over the five-year period (see Figure 4).

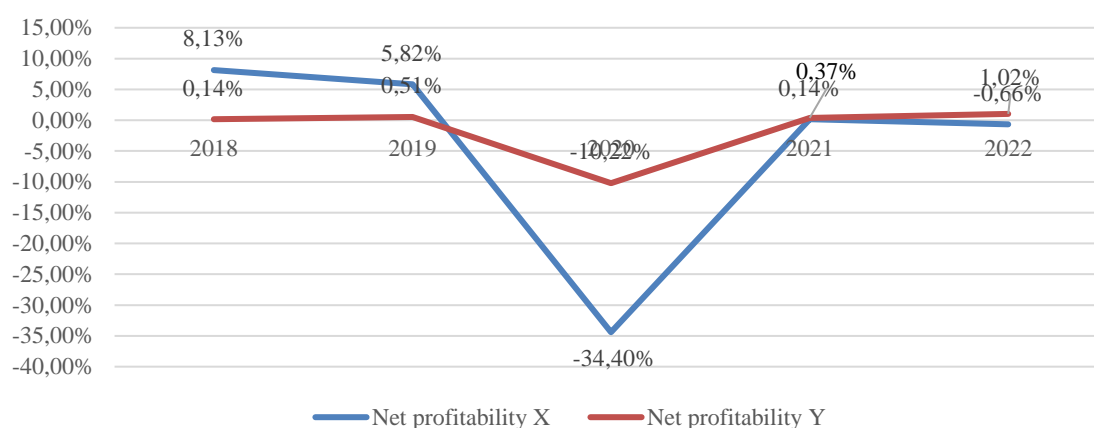

Figure 4. Dynamics of net profitability of X and Y, % (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022; Company Y financial statements, 2018-2022)

In 2018 and 2019, a satisfactory profitability is seen, but in 2020, due to the coronavirus pandemic, a significant loss was incurred and the indicator is very poor. In 2021, an improvement in performance is seen, but in 2022 the situation worsens and the indicator is negative. Y profitability ratio is unsatisfactory over the period shown, and there is also a negative net profitability percentage in 2020, but it is lower at 24,18 %. Y has been able to recover more quickly from the pandemic, and from 2021 onwards there is an increase in this indicator. However, the net profitability of both tourism companies has fluctuated over the period, indicating that the business is fragile and requires continuous adaptation to changing conditions.

Net profitability thresholds in developed market conditions should range from 10 to 25 % (Mackevičius et. al. 2014).

The following analysis focuses on return on assets, which shows how efficiently the company uses its assets to generate profits (see Table 5).

Table 5

X and Y profitability ratios, % (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022; Company Y financial statements, 2018-2022)

Indicator	2018	2019	2020	2021	2022
X					
Return on assets	18,86%	13,09%	-11,29%	0,21%	-1,58%
Y					
Return on assets (ROA)	1,87%	5,90%	-18,43%	3,30%	13,18%

When assessing the return on assets of X and Y, X asset utilisation efficiency is deteriorating due to an inappropriate strategy or asset utilisation in 2022, while Y is improving due to the right decisions. Y may be more focused on short-term planning and flexibility, which may be beneficial in a changing market environment.

The return on assets is often referred to as the asset efficiency ratio, with an estimated average value of between 5 and 20 %. A higher value indicates a more efficient use of assets. If the ratio is very high, attention should be paid to whether the company has earned a very high net profit or has few assets. The preferred value of the indicator is around 20 % (Mackevičius et. al., 2014).

Of all the return on equity ratios, return on equity is one of the most important ratios for shareholders in assessing the profitability of a company. Figure 5 shows the evolution of the return on equity ratios of companies.

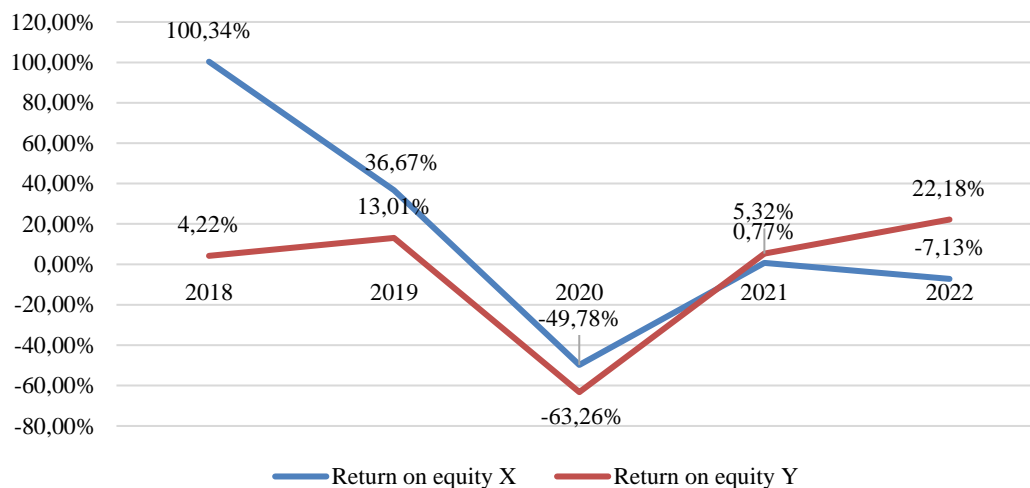

Figure 5. **Return on equity ratios of X, Y for 2018-2022, %** (compiled by authors from Company X financial statements, 2018-2022; Company Y financial statements, 2018-2022)

The figure below shows that the trend in the values of the return on equity ratios is similar in 2020, with a marked decrease in the ratio and an improvement in 2021. X AB's return on equity is rated very good in 2018, with a decrease of 63.67 percentage points in 2019, i.e. EUR 0.637 less per EUR of equity. In 2020, the lowest point where the company did not generate a return on equity is visible. Similarly, the return on sales and return on assets show the same trend, with an increase in 2021 and a decrease in 2022. Y return on equity increased by 8.79 % in 2019, rising from poor to average. However, in 2020 it is more loss-making than X, but from 2021 onwards there is a steady improvement to 22.18 %, which means that the company is using its equity capital more efficiently, at EUR 0.222 per euro of equity. Different forms of capital structures can have different effects on the return on own equity. The share capital of X is divided into shares and is available for purchase on the Nasdaq Vilnius Stock Exchange and the Warsaw Stock Exchange.

It is important to maintain a very good return on equity, as the higher the ratio, the more attractive the stock market is to investors.

Return on equity is considered very good if it is above 30 %, good if it is above 20 %, satisfactory if it is above 10 %, unsatisfactory if it is below 10 % and poor if it is negative (Mackevičius et. al., 2014).

Conclusions and suggestions

In order to formulate recommendations for financial performance management, it is necessary to analyse the financial statements: vertical and horizontal analyses of the profit and loss accounts, calculation of relative profitability ratios, which best reflect the effectiveness of financial performance management, and reveal problem areas that can be managed with the use of appropriate tools.

Following the analysis of the companies' performance and profitability, it is recommended that:

1. To analyse and manage sales and other revenues and costs, and to monitor the dynamics of their evolution in order to make a profit, because if a company makes losses, it loses its own internal source of financing for its activities and must look for alternative financing.
2. Analyse and evaluate profitability indicators. Aim to maximise gross profitability. The range of variation of the indicator is between 10 and 35 %. Net profitability in a developed market should be between 10 and 25 %. The return on equity is assessed as: very good if it is above 30 %, good if it is above 20 %, satisfactory if it is above 10 %, unsatisfactory if it is below 10 % and poor if it is negative. A return on assets of around 20 % may be desirable.

Bibliography

1. Akan, M., & Tevfik, A. T. (2021). *Fundamentals of Finance. Investments, Corporate Finance, and Financial Institutions*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110705355>
2. Alexander, J. (2018). *Financial Planning & Analysis and Performance Management*. Wiley.
3. Bigel, K. S. (2022). *Introduction to Financial Analysis*. Open Touro.
4. Buškevičiūtė, E., Kanapickienė, R., & Patašius, M. (2010). *Finansinių rezultatų analizė*. Technologija.
5. Černius, G. (2022). *Finansų valdymas II. Verslo finansų ir analizės pagrindai*. Mykolo Romerio universitetas.
6. Dahlquist, J., Knight, R. (2022). *Principles of finance*. B & W.
7. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. 7th Edition. Pearson Education.
8. Jakštas, E., & Kazakevičius, A. (2018). *Verslo įmonių finansinių ataskaitų analizė*. Kauno kolegijos.
9. Juozaitienė, L. (2007). *Įmonės finansai: analizė ir valdymas*. Šiaulių universiteto leidykla.
10. Mackevičius, J., Giriūnas, L., & Valkauskas, R. (2014). *Finansinė analizė: vadovėlis*. Vilniaus universiteto leidykla.
11. Okunev, R. (2022). *Analytics for Retail: A Step-by-Step Guide to the Statistics Behind a Successful Retail Business*. Apress.
12. Savickas, V. (2019). Pelningumo rodiklių įmonių veiklos finansiniams rezultatams vertinti pasirinkimo problematika. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*, 20, 1-20. <https://doi.org/10.15388/batp.2019.14>
13. Tuovila, A. (2023). Financial Analysis. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-analysis.asp>
14. Company X (2018-2022). *Financial statements*.
15. Company Y (2018-2022). *Financial statements*.

HIPOTEKĀRĀ KREDĪTA TEORĒTISKIE ASPEKTI *THEORETICAL ASPECTS OF MORTGAGE LOAN*

Elvijs Stepens

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, elvijsstepens@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Ph.D. Inta Kotāne

Abstract: *Mortgage loan is one of the most important types of loans in the economy – households can receive funding to buy or build a home, which is often their largest investment in a lifetime. At the same time, mortgage lending stands out as one of the most profitable services within the banking sector. The mortgage market acts as a powerful transmission tool for the monetary policy. Despite the annual increase in household disposable income, a significant number of households cannot afford a mortgage loan due to insufficient savings or low income. Various factors significantly influence the accessibility of mortgage loans and development of mortgage market. The author conducted a comprehensive analysis of theoretical aspects of mortgage market, encompassing mortgage loan concepts, essential elements, and factors influencing mortgage market, resulting in a systematic and concise summary.*

Keywords: *loan, mortgage loan, mortgage market, mortgage market influencing factors.*

Ievads

Hipotekārais kredīts ir viens no nozīmīgākajiem kredītu veidiem tautsaimniecībā – iedzīvotāji var saņemt finansējumu mājokļa iegādei vai būvniecībai, kas bieži ir lielākā investīcija dzīves laikā. Vienlaikus tas ir viens no ienesīgākajiem banku pakalpojumiem. Hipotekāro kredītu tirgus darbojas kā spēcīgs monetārās politikas transmisijas rīks. Neskatoties uz to, ka mājsaimniecību ienākumi ar katru gadu pieaug, liela daļa mājsaimniecību nevar atļauties hipotekāro kredītu mājokļa iegādei pārāk zemu ienākumu vai nepietiekamu uzkrājumu dēļ. Dažādi faktori var būtiski veicināt vai ierobežot hipotekāro kredītu pieejamību un tirgus attīstību.

Pētījuma objekts: hipotekāro kredītu tirgus.

Pētījuma priekšmets: hipotekāro kredītu raksturojošie elementi un ietekmējošie faktori.

Pētījuma mērķis ir izpētīt hipotekārā kredīta teorētiskos aspektus.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt hipotekārā kredīta jēdzienu un hipotekāro kredītu raksturojošos elementus.
2. Analizēt hipotekāro kredītu tirgus ietekmējošos faktorus.
3. Izdarīt secinājumus un izteikt priekšlikumus.

Pētīšanas metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, loģiski – konstruktīvā metode, dokumentu analīze, sekundāro datu analīze.

Pētījuma teorētiskā bāze: Latvijas Republikas un Eiropas Savienības (turpmāk – ES) normatīvie akti, zinātniskie pētījumi, mācību grāmatas, statistikas dati.

Pētījuma periods: 2017.-2023. gads.

Temata ierobežojums: pētījumā analizēti hipotekārie kredīti fiziskām personām.

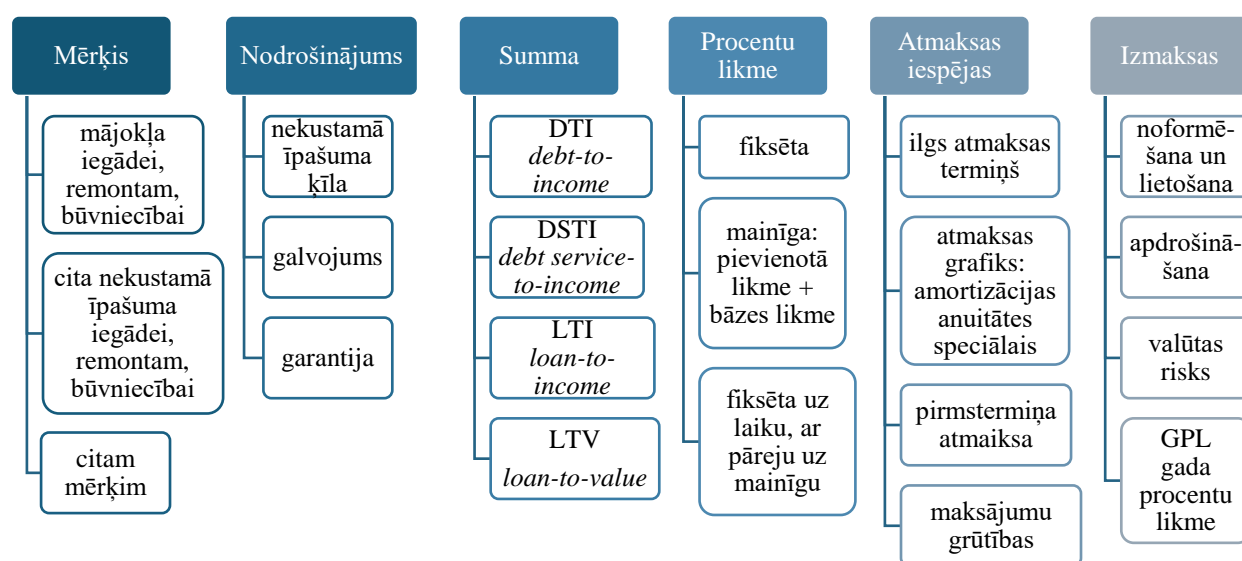
Hipotekārā kredīta jēdziens un to raksturojošie elementi

Atbilstoši dažādiem dzīves posmiem mainās personas vajadzības un finansiālie mērķi, kuru sasniegšanai nepieciešama dažādu veidu finanšu plānošana, t.sk. aktīvu iegādes, saistību un apdrošināšanas, uzkrājumu un investīciju, atalgojuma, nodokļu un pensijas plānošana (Ciemleja & Lāce, 2022; Billingsley et al, 2010). Kredīti ir viens no personīgo finanšu un globālās ekonomikas instrumentiem, ko mājsaimniecības un uzņēmumi izmanto ārējā finansējuma piesaistei (Latvijas Banka, 2023a). Autors uzsver kredītu nozīmīgumu aktīvu iegādes, saistību un apdrošināšanas plānošanai – īstermiņa kredīti var būt noderīgi lielāku

pirkumu plānošanai un neparedzētu izdevumu segšanai, savukārt ilgtermiņa kredīti – dažādu aktīvu iegādei, kuriem citā gadījumā būtu ilgi jākrāj.

Hipotekārais kredīts definēts kā “ilgtermiņa naudas aizdevums, kas tiek nodrošināts ar nekustamā īpašuma ķīlu, kas tiek nostiprināta zemesgrāmatā. Visbiežāk to izmanto mājokļa vai zemes iegādei, būvniecībai, remontam, īpašuma labiekārtošanai, kā arī maksai par citiem lielākiem pirkumiem” (Naudasskola.lv, 2023a). Hipotekārā kreditēšana ir nozīmīga mājokļu pieejamības, iedzīvotāju labklājības līmeņa, nekustamā īpašuma tirgus, finanšu sektora un ekonomikas attīstībai (Doling et al, 2013). Izvērtējot hipotekāro kreditēšanu kā ekonomikas izaugsmes faktoru, mūsdienu hipotekārās kreditēšanas funkcijas var iedalīt sekojoši – ieguldījumu funkcija, sociālā funkcija, nekustamo īpašumu tirgus un valsts ekonomikas stimulēšanas funkcija, kapitāla veidošana (Bazilinska & Panchenko, 2020).

Hipotekāro kredītu raksturojošos elementus un to galvenās iezīmes autors apkopojis 1. attēlā.

1. attēls. Hipotekāro kredītu raksturojošie elementi un to galvenās iezīmes (autora veidots)

Kā redzams 1. attēlā, galvenie hipotekāro kredītu raksturojošie elementi ir tā mērķis, nodrošinājums, summa, procentu likme, atmaksas iespējas un kopējās izmaksas. Tie ir savstarpēji saistīti, ietekmējot viens otru pēc to iezīmēm, un nosaka hipotekārā kredīta kopējos nosacījumus. Piemēram, hipotekārā kredīta summa var būt atkarīga ne tikai no aizņēmēja ienākumu un esošo saistību apmēra, bet arī kredīta mērķa, ķīlas tirgus vērtības, piemērotās procentu likmes un atmaksas termiņa.

Hipotekārā kredīta galvenais nodrošinājums ir nekustamā īpašuma ķīla. Tā kalpo kā papildus drošība, kas šādam kredītam ļauj piemērot lielāku summu, zemāku procentu likmi un garāku atmaksas termiņu kā nenodrošinātiem kredītiem līdzīgiem mērķiem (Creditea, 2023).

Kā papildus nodrošinājums var būt citas personas galvojums. Piesaistot valsts galvojumu (garantiju), kredītiestāde var samazināt savu kredītrisku (galvojums var daļēji segt kredītņēmēja neizpildītās saistības), un kredītņēmējs var saņemt izdevīgākus nosacījumus, piemēram, aizņemt lielāku kredīta summu. Hipotekāro kredītuņēmēji Latvijā var saņemt valsts garantijas mājokļa iegādei vai būvniecībai, ko izsniedz un administrē AS “Attīstības finanšu institūcija Altum” (turpmāk – ALTUM), (Noteikumi par valsts palīdzību dzīvojamās telpas iegādei vai būvniecībai, 2018).

Lai pasargātu kredītņēmēju no pārmērīgas aizņemšanās un aizdevēju no iespējamiem zaudējumiem, kredītspēju un kredīta summu var vērtēt pēc šādiem kritērijiem: LTV (*loan to value*) – aizdevuma un tā nodrošinājuma attiecība; LTI (*loan to income*) – aizdevuma un aizņēmēja ienākumu attiecība; DTI (*debt to income*) – aizņēmēja parāda un gada ienākumu attiecības griesti; DSTI (*debt service to income*) – aizņēmēja parāda apkalpošanas izdevumu un tā ienākumu attiecība; aizņēmēju maksātspējas jutīguma testi, ar kuriem testē aizņēmēja spēju atmaksāt parādu, pieaugot procentu likmei un/vai samazinoties ienākumiem; aizdevuma termiņa griesti; aizdevuma amortizācijas prasības (*Latvijas Banka, 2020*).

Viena no būtiskākajām iezīmēm, kas hipotekāro kredītu atšķir no citiem kredītu veidiem ir tā procentu likme, kas var būt fiksēta vai mainīga. Mainīgā likme sastāv no bankas pievienotās likmes (nemainīgās daļas) un bāzes likmes (mainīgās daļas), kas eirozonas valstīs ir EURIBOR (*Naudasskola.lv, 2023b; AS Citadele banka, 2023*).

EURIBOR ir naudas tirgus etalonlikme jeb procentu likmju indekss, kas tiek aprēķināts un publicēts pieciem dažādiem termiņiem – 1 nedēļa, 1, 3, 6 vai 12 mēneši. EURIBOR atspoguļo procentu likmi, par kādu kredītiestādes var aizņemt eiro līdzekļus nenodrošinātājā naudas tirgū. To pārvalda Eiropas Naudas tirgus institūts (*Latvijas Banka, 2010*). Latvijā visbiežāk tiek piedāvātās 3, 6 vai 12 mēnešu EURIBOR likmes, kā arī ilgtermiņa EURIBOR likmes ar fiksācijas periodu no 2 līdz 5 gadiem (*Rullere, 2023*). Pēc Latvijas Bankas datiem Latvijā, Lietuvā un Igaunijā aptuveni 90% mājāsaimniecību kredītu mājokļa iegādei ir ar likmes fiksācijas termiņu līdz 1 gadam, kas liecina par augstu koncentrāciju banku sektorā (*Latvijas Banka, 2023a*).

Hipotekārajiem kredītiem visbiežāk tiek piedāvāti divu veidu atmaksas grafiki – amortizācijas un anuitātes. Var izšķirt arī speciālos maksājumu grafikus, piemēram, ar iespēju atlikt pamatsummas maksājumu līdz 20 gadiem, uz laiku maksājot tikai procentus (*Bigbank, 2023*). Hipotekāro kredītu iespējams atmaksāt daļēji vai pilnā apmērā pirms termiņa, kas aizņēmējam ļauj ietaupīt, pārtraucot maksāt procentus par atmaksāto kredīta daļu. Ja aizņēmējs pārkreditē esošo kredītu pie cita aizdevēja, valsts nosaka to, vai kreditors var prasīt kompensāciju par kredīta pirmstermiņa atmaksu (*Your Europe, 2023*).

Lai varētu salīdzināt dažādus kredīta piedāvājumus, ES valstīs patērētāju kreditēšanas līgumiem jāaprēķina gada procentu likme (turpmāk - GPL) – aizdevuma kopējās izmaksas, kas izteiktas gada procentos no aizdevuma kopējās summas (*Your Europe, 2023*). Papildus jāņem vērā, kāda ir kredīta vai aizņēmēja ienākumu (no kuriem veiks kredīta atmaksu) valūta. Ja valūtas atšķiras, valūtas kursu svārstību ietekmē mainīsies ikmēneša maksājuma apmērs, un aizdevējs var ieturēt konvertācijas maksu (*PTAC, 2020*).

Hipotekārā kredīta atmaksas laikā aizņēmēji var saskarties ar dažādiem riskiem, tādēļ ieteicams parūpēties par savu finansiālo drošību, izmantojot ar hipotekāro kredītu saistītās apdrošināšanas – nekustamā īpašuma apdrošināšana, dzīvības apdrošināšana un kredīta maksājumu apdrošināšanu.

Hipotekāro kredītu tirgus ietekmējošie faktori

Hipotekāro kredītu tirgus ir cieši saistīts ar nekustamā īpašuma un mājokļu tirgu. Pastāv savstarpēja ietekme starp nekustamo īpašumu tirgu, valdības politikām un makroekonomisko attīstību (*Kaušskale, 2018*). Ar mājokļu politiku saistītos pasākumus var iedalīt monetārās, nodokļu un makrouzraudzības politikas pasākumos (*Zhao & Liu, 2023*).

Valdību nodokļu politikas un kreditēšanas regulējumi mazina nekustamā īpašuma tirgus riskus; brokeru un aģentu darbība nodrošina ātru iegādes un pārdošanas procesu, palīdzot pircējam atrast piemērotāko īpašumu; kredīt līdzekļi nodrošina pieeju īpašumiem – pieaugot kredītu pieprasījumam, mazinās nekustamo īpašumu piedāvājums, cenām un tirgus vērtībām ir tendence palielināties (*Trinh, 2022*).

Nozīmīga loma hipotekāro kredītu tirgus attīstībā ir valstij. Valsts politikas fiskālie pasākumi palīdz samazināt mājokļa iegūšanas izmaksas. Kopā ar zemām procentu likmēm un pieaugošām mājokļu cenām, var pieaugt ieguldījumi īpašumos un aizņemto līdzekļu īpatsvars. Pasākumi attiecībā uz piedāvājumu (piemēram, jaunu īpašumu būvniecības veicināšanai, laikā, kad ir augsts pieprasījums un pieaug īpašumu cenas) uzlabo mājokļu piedāvājumu un samazina strauju cenu palielināšanās risku (*Eiropas Komisija, 2017*).

Ar atbilstošu valsts politiku var pilnveidot mājokļu kreditēšanas sistēmu un veicināt mājokļu kredītu pieejamību atsevišķām iedzīvotāju kategorijām (*Sidejska, 2014*).

Valsts atbalsta pasākumi hipotekāro kredītu ņēmējiem ietver garantijas, grantus un subsīdijas mājokļu iegādei vai būvniecībai, kā arī atbalstu kredītu ņēmējiem ar maksājumu grūtībām (*OECD, 2023*). Tie atvieglo kredīta saņemšanas nosacījumus un veicina gan mājokļu un finansējuma pieejamību, gan hipotekāro kredītu tirgus attīstību.

Saistībā ar monetāro politiku hipotekāro kredītu tirgu būtiski ietekmē procentu likmju svārstības – likmēm pieaugot, samazinās hipotekāro kredītu pieejamība un potenciālajiem kredītņēmējiem ir daudz grūtāk saņemt aizdevumu (*Ghazi, 2022*). Ierobežojošas Eiropas Centrālās bankas (turpmāk – ECB) monetārās politikas ietekmē mainīgās procentu likmes pieaug un palielinās hipotekārā kredīta maksājumi, kas ietekmē esošos hipotekārā kredīta ņēmējus, samazina potenciālo aizņēmēju iespējas saņemt jaunu aizdevumu un mazina hipotekāro kredītu pieprasījumu (*Latvijas Banka, 2023d*).

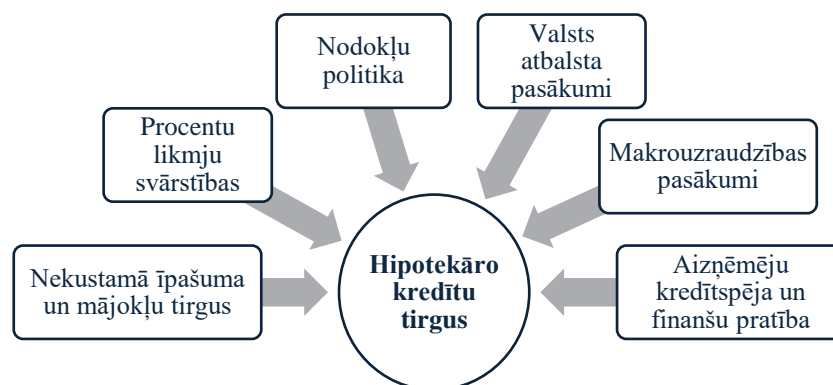
Ar mājokļiem saistītā nodokļu politika un nodokļi var ietekmēt izvēli starp īrēšanu un iegādi (*Eiropas Komisija, 2017*).

Ar nodokļu atvieglojumiem var veicināt mājokļu pieejamību un iegādi, kas attiecīgi ietekmē arī hipotekāro kredītu pieprasījumu. Visbiežāk tiek piemērotas vienreizējas nodokļu atlaides mājokļa iegādes gadījumā, īpaši nodokļu režīmi ar mājokli saistītiem uzkrājumiem, nodokļu atvieglojumi par hipotekārā kredīta maksājumiem, citas nodokļu atlaides un atskaitījumi. Piemēram, Horvātijā pircējiem nav jāmaksā 5 % nodoklis pirmā īpašuma iegādes gadījumā, Polijā ienākumi no nekustamā īpašuma pārdošanas netiek aplikti ar nodokli, ja līdzekļi 3 gadu laikā tiek ieguldīti cita īpašuma iegādei vai renovācijai. Norvēģijā personas līdz 34 gadu vecumam var veidot īpašu uzkrājumu īpašuma iegādei vai mājokļu kredītu atmaksai, daļa no uzkrājuma atskaitot no nodokļiem. Latvijā atlaides valsts nodevām īpašuma iegādes gadījumā var saņemt daudz bērnu ģimenes vai ģimenes ar bērniem, kas īpašuma iegādei izmanto hipotekāro kredītu ar valsts atbalstu (*OECD, 2023*).

Makrouzraudzības politiku īsteno, lai nodrošinātu finanšu stabilitāti un mazinātu riskantu kreditēšanu, ietekmējot mājokļu un kredītu tirgus apstākļus. Par to ES atbild ECB, Eiropas Sistēmisko risku kolēģija un dalībvalstu nacionālās norīkotās iestādes (parasti centrālās bankas vai finanšu tirgus uzraudzības iestādes), (*Eiropas Centrālā banka, 2017*). Makrouzraudzības pasākumi var būt vērsti gan uz bankām, gan aizņēmējiem. Līdzšinējie pētījumi norāda, ka uz aizņēmējiem vērstie pasākumi potenciāli ierobežo jaunāku un nabadzīgāku mājāsaimniecību pieeju hipotekārajiem kredītiem (*Huizinga, 2023*), kā arī stingrāki makrouzraudzības pasākumi mazina mājokļu kredītu un mājokļu cenu pieaugumu (*Akinci & Olmstead-Rumsey, 2018*), tādējādi tiem ir tieša ietekme arī uz hipotekāro kredītu tirgu.

Tā kā uz aizņēmējiem vērstie pasākumi ietekmē kredīta summu un kredītrisku, autors uzskata, ka šie pasākumi ir daļa no aizņēmēju kredītspējas izvērtēšanas procesa. Aizņēmēja kredītspēja ir saistīta ar finanšu pratību un raksturo aizņēmēja spēju saņemt un atmaksāt kredītu, kā arī aizdevējam palīdz novērtēt aizņēmēja risku, lai piemērotu atbilstošākos kredīta nosacījumus. Autors norāda, ka aizņēmējiem ar zemu kredītspēju ir mazākas iespējas saņemt aizdevumu, kas attiecīgi ietekmē hipotekāro kredītu tirgu – piešķirtās kredītu summas un izsniegto kredītu daudzumu.

Hipotekāro kredītu tirgu ietekmējošie faktori apkopoti 2. attēlā.

2. attēls. **Hipotekāro kredītu tirgus ietekmējošie faktori** (autora veidots)

Nekustamā īpašuma, mājokļu un hipotekāro kredītu tirgi ir savstarpēji saistīti – norises vienā tirgū ietekmē otra tirgus attīstību. Procentu likmju svārstības ir būtisks faktors, kas ietekmē aizņēmēju iespējas saņemt un atmaksāt hipotekāro kredītu dažādos ekonomiskajos apstākļos. Nodokļu politika, valsts atbalsta pasākumi un makrouzraudzības pasākumi veido daļu no hipotekāro kredītu tirgus regulējošās vides, kas kopā ar citiem faktoriem var veicināt vai ierobežot hipotekāro kredītu pieejamību un tirgus attīstību.

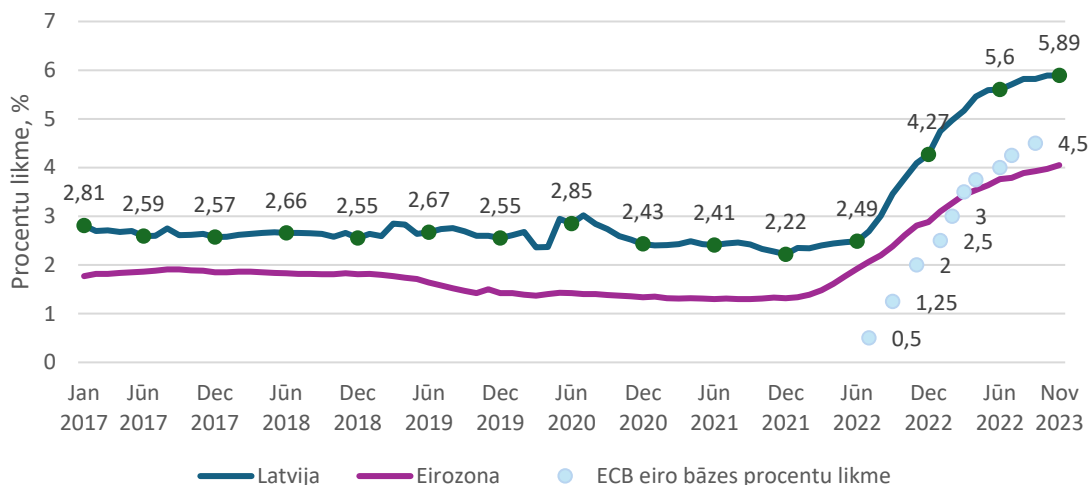
Kopumā hipotekāro kredītu tirgus ir stingri reglamentēts, gan ES, gan Latvijas līmenī. Hipotekāro kredītešanu Latvijā regulē Latvijas Republikas likumi, Latvijas Bankas normatīvie akti, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izdotie noteikumi un ES normatīvie akti. Galvenās hipotekāro kredītu tirgu uzraugošās institūcijas Latvijā ir Latvijas Banka, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs un ECB.

Būtiskākais no ES tiesību aktiem, kas tieši attiecas uz hipotekāro kredītešanu un ietekmē Latvijas Republikas tiesību aktus, ir tā sauktā Hipotekāro kredītu direktīva. Tā attiecas uz visiem patērētāju aizdevumiem, kas izsniegti mājokļa iegādei, t.sk. aizdevumiem, kas nodrošināti ar hipotēku. Direktīva ir vērsta uz patērētāju aizsardzības stiprināšanu, un galvenie noteikumi ietver pienācīgu patērētāju informēšanu par aizdevuma nosacījumiem, aizdevēju pienākumu novērtēt aizņēmēja kredīspēju saskaņā ar ES standartiem, aizņēmēja tiesības veikt kredīta ātrāku atmaksu, kā arī vienotus kvalitātes standartus visiem ES aizdevējiem (*Par patērētāju kredītlīgumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu un ar ko groza Direktīvas 2008/48/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010, 2014*).

Hipotekāro kredītu tirgus ietekmējošo faktoru un attīstības izvērtējums Latvijā

Latvijā 83,1 % māsaimniecību dzīvo sev piederošā mājoklī, 12,6 % māsaimniecību ir īpašnieki ar hipotekāro vai cita veida mājokļa kredītu (*Eurostat, 2023*). Gandrīz 90 % gadījumos no jauna izsniegtie hipotekārie kredīti piešķirti ar nodrošinājumiem Rīgas reģionā (*European Commission, 2022*), kas liecina par to, ka hipotekārie kredīti ir mazāk pieejami reģionos.

Lielākie hipotekāro kredītu aizdevēji Latvijā ir kredītiestādes (Latvijas bankas un ārvalstu banku filiāles), to izsniegto mājokļa iegādes kredītu apjoms ar katru gadu pieaug, un kopējais mājokļa kredītu portfelis uz 2022. gada beigām pārsniedza 5,3 milj. EUR. Taču novērojami vairāki periodi, kad kredītešanas aktivitāte īslaicīgi samazinājusies (*Latvijas Banka, 2023c*). To ietekmēja COVID-19 pandēmija, Krievijas iebrukums Ukrainā, tam sekojošais energoresursu inflācijas kāpums un pieaugošās procentu likmes. Straujš kredītu procentu likmju kāpums sākās 2022. gadā, kad ECB (reaģējot uz inflāciju, kas pārsniedza 2 % mērķi) pirmo reizi vairāku gadu laikā paaugstināja galvenās ECB procentu likmes – no 0,5 % jūlijā līdz 2,5 % decembrī, to paaugstināšana turpinājās arī 2023. gadā, likmei sasniedzot 4,5 % (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Kredītu procentu likmes no jauna izsniegtiem mājokļu kredītiem Latvijā, %
(autora veidots pēc Euriborrates.eu, 2024; Ziņu aģentūra Leta, 2023)

Pēc 3. attēla datiem redzams, ka mājokļu kredītu procentu likmes Latvijā ir ilgstoši augstākas nekā eirozonā kopumā. Kredītu procentu likmes pieauga 2020. gada vidū, samazinājums novērojams līdz 2021. gada beigām. ECB likmju ietekmē 2022. gada jūnijā EURIBOR likme pārsniedza 0 % robežu, 2022. gada beigās pārsniedzot 2 % (Euriborrates.eu, 2024), kas palielināja māsaimniecību un uzņēmumu kredīta maksājumus, vienlaicīgi mazinot kreditēšanas tempus un jaunu kredītu pieejamību.

Ienākumu līmenis un uzkrājumu esamība ir svarīgi faktori, kas nosaka māsaimniecību iespējas iegādāties mājokli ar hipotekāro kredītu un ietekmē hipotekāro kredītu tirgu. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – OECD) pētījumā norādīts, ka hipotekārais kredīts lielai daļai iedzīvotāju nav pieejams tieši ienākumu dēļ. Latvijā aptuveni 44 % māsaimniecību ienākumu līmenis vienlaicīgi ir pārāk liels, lai kvalificētos sociālajam mājoklim vai mājokļa atbalstam, un pārāk zems, lai atļautos mājokļa iegādi un hipotekāro kredītu. OECD šo māsaimniecību daļu nosauc par “neatbalstīto vidusslāni”, kuru veido lielākā daļa māsaimniecību ar ienākumiem 2. un 3. kvintiļu grupā (OECD, 2024). Kopš 2017. gada māsaimniecību rīcībā esošie ienākumi pakāpeniski pieauga. 2022. gadā vidējie ienākumi uz vienu māsaimniecības locekli vistrūcīgāko māsaimniecību vidū (1. kvintiļu grupa – piektā daļa no visām māsaimniecībām ar vizzemākajiem ienākumiem) bija 262 EUR mēnesī, starp māsaimniecībām ar vidējiem ienākumiem (2.–4. kvintiļu grupa) no 461 līdz 869 EUR mēnesī, savukārt visturīgāko māsaimniecību vidū ienākumi sasniedza 1592 EUR mēnesī (48 % pieaugums pret 2017. gadu), (Oficiālās statistikas portāls, 2024).

Mājokļu un hipotekāro kredītu pieejamību veicina valsts mājokļu atbalsta programma, kuru kopš 2015. gada administrē un izsniedz ALTUM. Tā ļauj samazināt nepieciešamo līdzfinansējumu mājokļa iegādei vai būvniecībai ar hipotekāro kredītu. Maksimālā aizdevuma summa ar ALTUM garantiju var būt lielāka kā standarta gadījumā (līdz 95 % no īpašuma cenas), kas nozīmē, ka garantijas saņēmēji faktiski “aizņemas” līdzfinansējuma segšanai, taču vienlaikus ietaupa laiku tā uzkrāšanai. Atbalstu var saņemt ģimenes ar bērniem, ģimenes ar bērniem ar invaliditāti, jaunie speciālisti ar vidējo profesionālo vai augstāko izglītību un Nacionālo bruņoto spēku karavīri. Papildus 5 % garantijas apmērs veicina energoefektīvu mājokļu pieprasījumu, savukārt ar subsīdiju tiek samazināts nepieciešamais līdzfinansējums mājokļa iegādei vai būvniecībai ar hipotekāro kredītu (Noteikumi par valsts palīdzību dzīvojamās telpas iegādei vai būvniecībai, 2018). Ik gadu ar ALTUM garantiju tiek izsniegti aptuveni 40-50 % no jaunajiem mājokļa kredītiem (Latvijas Banka, 2023a).

Vienlaikus jāuzsver, ka kredītņēmējiem jābūt pietiekami augstiem ienākumiem, lai ar valsts atbalstu varētu aizņemties lielāku kredīta summu kā standarta gadījumā, līdz ar to autors uzskata, ka atbalsts ir mazāk pieejams kredītņēmējiem ar zemākiem ienākumiem.

Ņemot vērā EURIBOR likmju pieaugumu un to ietekmi uz finanšu sektora peļņu un hipotekāro kredītuņēmējiem, Latvijā tiek ieviestas un apsvērtas jaunas politiskās iniciatīvas, kas ieviesīs daudz pārmaiņu Latvijas hipotekāro kredītu tirgū un kas būs labvēlīgas kredītņēmējiem. Izmaiņas paredz finanšu sektoram noteikt avansa maksājumus no peļņas, sniegt papildus ALTUM garantijas sociāli mazāk aizsargātiem kredītņēmējiem, ieviest hipotekārā kredītaņēmēju aizsardzības nodevu un noteikt kredītiestādēm pienākumu uz ierobežotu laiku samazināt procentu likmi (*Fiskālās disciplīnas padome, 2023*). Papildus 2024. gadā stājas spēkā grozījumi, kas atcelts hipotekāro kredītu reklāmas aizliegumu, kā arī atvieglos un padarīs lētāku hipotekārā kredīta pārkreditācijas procesu (*Baķis, 2023*). Prognozējams, ka kompensācijas dēļ, kas 2024. gadā tiks izmaksāta esošajiem hipotekāro kredītuņēmējiem, interese par pārkreditāciju būs ļoti zema, taču tā varētu izteikti palielināties sākot ar 2025. gadu. Kredītu reklāmas aizlieguma atcelšana hipotekārajiem kredītiem veicinās konkurenci starp aizdevējiem un varētu uzlabot aizņēmēju hipotekāro kredītu nosacījumus.

Palielinās atbalsts energoefektīviem mājokļiem – ar 2024. gadu spēkā stājas jaunas izmaiņas makrouzraudzības pasākumos, kas vērsti uz aizņēmējiem – atceltas LTV prasības par ienākumu izvērtēšanu, savukārt maksimālais DSTI līmenis palielināts līdz 45 % un DTI līmenis – līdz 8 reizēm, ja tiek piešķirts kredīts energoefektīva mājokļa iegādei. Jaunie noteikumi veicinās energoefektīvu mājokļu iegādi, dzīvojamā fonda attīstību un ēku renovāciju (*Latvijas Banka, 2023b*).

Darba autors piedāvā Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijai, lai veicinātu hipotekāro kredītu pieejamību mājāsaimniecībām ar zemākiem ienākumiem un reģionos, paplašināt esošās ALTUM garantiju programmas, mērķauditorijai nosakot lielāku garantijas apmēru pēc ienākumu vai īpašuma raksturojuma, kā arī īpašuma atrašanās vietas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Hipotekārais kredīts ir ilgtermiņa finanšu instruments, kas aizņēmējiem pret nekustamā īpašuma nodrošinājumu sniedz pieeju finansējumam un iesaisti mājokļu tirgū, aizdevējiem iespēju izsniegt līdzekļus un gūt atbilstošu peļņu par uzņemto risku, kā arī ekonomikai kopumā, ietekmējot tās attīstību.
2. Galvenie hipotekāro kredītu raksturojošie elementi ir tā mērķis, nodrošinājums, summa, procentu likme, atmaksas iespējas un kopējās izmaksas. Tie ir savstarpēji saistīti, ietekmējot viens otru pēc to iezīmēm, un nosaka hipotekārā kredīta kopējos nosacījumus.
3. Valsts atbalsta pasākumi hipotekāro kredītuņēmējiem ietver garantijas, grantus un subsīdijas mājokļu iegādei vai būvniecībai. Tie atvieglo kredīta saņemšanas nosacījumus un veicina gan mājokļu un finansējuma pieejamību, gan hipotekāro kredītu tirgus attīstību. Latvijā hipotekāro kredītuņēmēji var saņemt valsts garantijas un subsīdijas mājokļa iegādei vai būvniecībai.
4. Nekustamā īpašuma, mājokļu un hipotekāro kredītu tirgi ir savstarpēji saistīti – norises vienā tirgū ietekmē otra tirgus attīstību.
5. Nodokļu politika, valsts atbalsta pasākumi un makrouzraudzības pasākumi veido daļu no hipotekāro kredītu tirgus regulējošās vides, kas kopā ar citiem faktoriem var veicināt vai ierobežot hipotekāro kredītu pieejamību un tirgus attīstību.
6. Kreditēšanas aktivitāti samazināja COVID-19 pandēmijas sekas, Krievijas iebrukums Ukrainā, tam sekojošais energoresursu un inflācijas kāpums, ECB likmju paaugstināšana.
7. Hipotekāro kredītu un energoefektīvu mājokļu pieejamību nākotnē pozitīvi ietekmēs ALTUM atbalsta programmas paplašināšana, uz aizņēmējiem vērsto makrouzraudzības pasākumu izmaiņas.

8. 2024. gadā stājās spēkā grozījumi, kas atvieglo un padara lētāku hipotekārā kredīta pārkreditācijas procesu. Prognozējams, ka kompensācijas dēļ, kas 2024. gadā tiks izmaksāta esošajiem hipotekāro kredītuņēmējiem, interese par pārkreditāciju būs ļoti zema, taču tā varētu izteikti palielināties sākot ar 2025. gadu.
9. Kredītu reklāmas aizlieguma atcelšana hipotekārajiem kredītiem veicinās konkurenci starp aizdevējiem un varētu uzlabot aizņēmēju hipotekāro kredītu nosacījumus.
10. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijai, lai veicinātu hipotekāro kredītu pieejamību mājsaimniecībām ar zemākiem ienākumiem un reģionos, ieteicams paplašināt esošās ALTUM garantiju programmas, mērķauditorijai nosakot lielāku garantijas apmēru pēc ienākumu vai īpašuma raksturojuma, kā arī īpašuma atrašanās vietas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Akinci, O., & Olmstead-Rumsey, J. (2018). How Effective are Macroprudential Policies? An Empirical Investigation. *Journal of Financial Intermediation*, 33, 33-57. DOI: 10.1016/j.jfi.2017.04.001.
2. AS Citadele banka. (11.09.2023). *Hipotekārā kredīta mainīgā likme - EURIBOR*. <https://www.citadele.lv/blog/lv/hipotekara-kredita-mainiga-likme-euribor>
3. Baķis, P. P. (23.11.2023). *Likumdošanas jaunumu apskats un tiesu prakse 07.11.-21.11.* <https://www.sorainen.com/lv/publikacijas/likumdosanas-jaunumu-apskats-un-tiesu-prakse-07-11-21-11/>
4. Bazilinska, O., & Panchenko, O. (2020). Mortgage Lending as a Component of Economic Growth. *Scientific Papers NaUKMA. Economics*, 5(1), 3-9. DOI: 10.18523/2519-4739.20205.1.3-9.
5. Bigbank. (2023). *Hipotekārais kredīts ar speciālo grafiku*. <https://www.bigbank.lv/hipotekarais-aizdevumsspecialais-grafiks/>
6. Billingsley, R.S., Gitman, L.J., & Joehnk, M.D. (2010). *Personal Financial Planning*. (12th ed.). Cengage Learning, Inc.
7. Ciemleja, G., & Lāce, N. (2022). *Personīgo finanšu pārvaldība*. 4. pārstr. un papild. izd. RTU izdevniecība. DOI: 10.7250/9789934227189.
8. Creditea. (2023). *Kredīts pret ķīlu*. <https://www.creditea.com/lv/kredits-pret-kilu>
9. Doling, J. Vandenberg, P. & Tolentino, J. (2013). Housing and Housing Finance – A Review of the Links to Economic Development and Poverty Reduction. *ADB Economics Working Paper, No. 362*. Asian Development Bank, 8-27. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30348/ewp-362.pdf>.
10. Eiropas Centrālā banka. (24.05.2017). *Īss ieskats makroprudenciālās uzraudzības politikas darbībā*. <https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me-more/html/macroprudentialpolicies.lv.html>
11. Eiropas Komisija. (22.11.2017). *Eiropas pusgada tematiskā faktu lapa. Mājokļu tirgus attīstības tendences*. https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/european-semester_thematic-factsheet_housingmarket-developments_lv.pdf
12. Euriborrates.eu. (2024). *ECB Refinancing or Minimum Bid Rate*. <https://www.euribor-rates.eu/en/ecb-refinancing-rate/>.
13. European Commission. (23.05.2022). *Commision Staff Working Document.. 2022 Country Report – Latvia*. https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/2022-european-semester-country-report-latvia_en.pdf.
14. Eurostat. (2023). *Distribution of Population by Tenure Status, Type of Household and Income Group - EU-SILC Survey*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO02__custom_3553007/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=2457e44e-df35-4995-aacc-e79684402691
15. Fiskālās disciplīnas padome. (31.10.2023). *Uzraudzības Ziņojums par budžetu 2024.g. un VTBI 2024.-2026.g.* <https://www.fdp.gov.lv/lv/publikacijas-un-parskati/zinojumi/2023/01-11>
16. Ghazi, R. (07.12.2022). *The Impact of Interest Rate Increases on the Mortgage Market*. <https://www.forbes.com/sites/forbesfinancecouncil/2022/12/07/the-impact-of-interest-rate-increases-on-the-mortgage-market>
17. Huizinga, H. (2023). *Macroprudential Policy Beyond Banking: the Case of Borrower Based Measures*. DOI:10.2861/310784.
18. Your Europe. (2023). *Hipotekārie kredīti*. https://europa.eu/youreurope/citizens/consumers/financial-productsand-services/mortgages/index_lv.htm
19. Kaušķale, L. (2018). *Nekustamā īpašuma tirgus ilgtspējīgas attīstības novērtēšana: Latvijas situācija*. Promocijas darba kopsavilkums. RTU Izdevniecība. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/28170/attachments/4412>
20. Latvijas Banka. (18.12.2020). *Makrouzraudzības pasākumi*. <https://www.bank.lv/darbibas-jomas/finansustabilitate/kas-ir-makrouzraudzibas-pasakumi>
21. Latvijas Banka. (2023a). *Finanšu pieejamības pārskats. 2023. gada oktobris*. https://datnes.latvijasbanka.lv/fpp/FPP_2023_LV.pdf

22. Latvijas Banka. (2023b). *Kredītu reģistra statistika*. <https://www.bank.lv/statistika/dati-statistika/kr-statistika#menesa-dati>, sk. 10.12.2023.
23. Latvijas Banka. (2023c). *Latvijas Banka pārskata kredītriska pārvaldīšanas noteikums*. <https://www.bank.lv/aktualitates-banklv/zinas-un-raksti/jaunumi/16755-latvijas-banka-parskata-kreditriskaparvaldisanas-noteikumus>
24. Latvijas Banka. (2023d). *Makroekonomisko norišu pārskats. 2023. gada septembris*. https://datnes.latvijasbanka.lv/mnp/MNP_2023_septembris.pdf
25. Latvijas Banka. (28.12.2010). *Naudas tirgus indeksi*. <https://www.bank.lv/statistika/dati-statistika/naudastirgus-index/euribor-un-libor>
26. Naudasskola.lv. (2023a). *Kredītu veidi*. <https://www.naudasskola.lv/par-naudu/krediti/kreditu-veidi>
27. Naudasskola.lv. (2023b). *Procentu likmes un kredītu atmaksas grafiki*. <https://www.naudasskola.lv/parnaudu/krediti/procentu-likmes>
28. *Noteikumi par valsts palīdzību dzīvojamās telpas iegādei vai būvniecībai*. (20.02.2018). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 95. <https://likumi.lv/doc.php?id=297289>
29. OECD. (2023). *Tax Relief for Home Ownership*. <https://www.oecd.org/els/family/PH2-2-Tax-relief-for-home-ownership.pdf>.
30. OECD. (2024). *OECD projekts: Mājokļu pieejamība Latvijā. Kopsavilkums*. <https://www.em.gov.lv/lv/media/4073/download?attachment>
31. Oficiālās statistikas portāls. (2024). *Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi kvintīļu grupās (eiro mēnesī) 2004. – 2022*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__MI__MIS/MIS060
32. *Par patērētāju kredītligumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu un ar ko groza Direktīvas 2008/48/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010*. (28.02.2014). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/17/ES. <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/17/oj>
33. PTAC. (11.11.2020). *Slēdzot hipotekārā kredīta līgumu*. <https://www.ptac.gov.lv/lv/sledzot-hipotekarakredita-ligumu>
34. Rullere, A. (02.10.2023). *Lai kredīta maksājums nekļūst par nepanesamu slogu*. <https://www.bank.lv/aktualitates-banklv/zinas-un-raksti/jaunumi/16603-lai-kredita-maksajums-neklust-parnepanesamu-slogu>
35. Sidelska, A. (2014). *Dzīvojamais fonds kā reģionu sociāli ekonomiskās attīstības elements*. Promocijas darba kopsavilkums. Latvijas Lauksaimniecības universitāte. https://llufb.llu.lv/dissertation-summary/regionaleconomics/A_Sidelska_prom_darba_kopsavilkums_2014_LLU.pdf, sk. 16.12.2023.
36. Trinh, T. H. (2022). Theroetical Foundations of Real Estate Market Behavior. *Cogent Business & Management*, 9(1), 213590. DOI:10.1080/23311975.2022.2132590
37. Zhao, Ch., & Liu, F. (2023). Impact of Housing Policies on the Real Estate Market - Systematic Literature Review. *Heliyon*, 9(10), e20704. DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e20704
38. Ziņu aģentūra Leta. (04.08.2023). *FM kritizē Latvijas banku peļņaskāri, kredītiem nepamatoti piemērojot Euribor likmi*. <https://nra.lv/ekonomika/latvija/423837-fm-kritize-latvijas-banku-pelnaskari-kreditiem-nepamatoti-piemerojot-euribor-likmi.htm>

ISSUES IN THE TRANSPORT MANAGEMENT: THE CASE OF LITHUANIAN AND UKRAINIAN COMPANIES *TRANSPORTA PĀRVALDĪBAS JAUTĀJUMI: LIETUVAS UN UKRAINAS UZŅĒMUMU PIEMĒRS*

Augustas Toločka

Kauno kolegija Higher Education Institution, augustas.tol327@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Kasparas Skrupskas

Kauno kolegija Higher Education Institution, kasparas.skr821@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Milena Meldaikytė

Kauno kolegija Higher Education Institution, milena.mel1948@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Juras Tamelis

Kauno kolegija Higher Education Institution, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania
Scientific supervisor Mg.philol. Simona Jankauskaitė

Abstract. *Throughout the years logistic companies struggled with all kinds of difficulties such as the shortage of qualified drivers, transportation costs, environmental regulations, supply chain finance, sustainability, high fuel costs, enhancing customer service and other. Companies need new innovative ideas and implementations if they want to overcome certain kinds of challenges. Consequently, this article tries to explain what causes these problems and what the possible solutions are the logistics companies can take in order to solve them.*

Keywords: *innovations, logistics companies, optimisation of transport costs, supply chain management.*

Introduction

The transportation and logistics industries have a crucial role in keeping the global economy going. Logistics companies are facing tremendous challenges due to shifting consumer expectations, technological changes, and new and stricter regulations. To solve these challenges, logistics companies must try different strategies and adopt new technologies that can improve their efficiency and sustainability. Doing so the logistics company will guarantee their success and ensure that they continue to provide definitive and cost-effective logistics services to businesses and consumers around the globe.

The aim of the research is to evaluate what challenges logistic companies face within transport and management in Ukraine and Lithuania.

Objectives of the research are:

1. To reveal the most common global challenges in transport and logistics management and the possible solutions.
2. To analyse the most common problems enterprises based in Lithuania face.
3. To reveal the problems the companies, operating in Ukraine experience and provide possible solutions.

The object of the research is problems companies have to deal with and the methods used to solve them.

Research methods: scientific literature analysis, structured interview.

The results of the research are provided in the conclusion part of this paper.

Global transport management challenges

Transport, supply chain and logistics are essential operations for companies to remain competitive in the current significant economic activities. The transportation sector, especially the operational sector, is a significant source of greenhouse gas emissions and other harmful air pollutants that have devastating effects on humans and the environment, including global

warming. The negative effects of pollution have led to a growing worldwide interest in limiting emissions. Currently, the ability of commercial organizations to do so is based on various factors including low cost, low emissions, reduced production time, shorter lead times, reduced inventories, superior product diversity, reliable supply, efficient customer service, high value and ensuring skilful matching of demand, supply and production some of the transportation optimization costs (*Brdulak & Brdulak, 2021*).

Optimizing transportation costs is one of the main factors of transport management that helps business grow and stay competitive:

1. Route planning - transportation costs can be reduced by carefully planning routes which can shorten the transportation time and reduce fuel consumption.
2. Load consolidation – By maximizing payload capacity, companies can achieve cost savings and optimize logistics operations.
3. Maintenance - transportation costs can be optimized by maintaining the transport fleet which can reduce breakdowns and lengthen the lifespan of the vehicle.
4. Real Time Tracking – Real time tracking can help identify delays, improve decision making and help optimize costs (*Addup Networks Private Limited, 2023*).

According to Maina (*2023*), communication problems are encountered as well. Communication forms the backbone of the logistics industry, influencing every aspect of its operations. From real-time information exchange and supply chain visibility to customer service, collaboration, and crisis management, effective communication drives efficiency, reduces costs, and enhances customer satisfaction. The author mentions 4 key problems and their solutions to improve the communication in logistics:

1. *Real-Time Information Exchange* – it is important for a logistics company to have advanced technologies and digital platforms. Because of these innovations a company can reliably get real time information on shipment status, overstocking, delivery status etc. Being able to have live data in certain areas enables a company to foresee upcoming challenges and deal with them before any major customer dissatisfactions.
2. *Supply Chain Visibility and Transparency* – effective communication helps people stay up to date on all the information surrounding manufacturers, distributors, retailers, and end consumers. The supply chain runs better when there is total transparency between all the different parts that make up the supply chain.
3. *Customer Service and Satisfaction* – having a thorough and well-designed way for customers to give feedback is crucial. Setting up communication channels such as chatbots, emails, and customer service hotlines will insure and demonstrate commitment. It will also build trust and higher customer satisfaction.
4. *The use of Artificial intelligence (AI) in logistics*. It is used to automate and optimize processes such as route planning, demand forecasting, inventory management, delivery schedules, and tracking. AI-powered systems are able to quickly analyze large amounts of data from various sources to identify patterns and trends that can be used for predictive analytics (*Maina, 2023*).

Nevertheless, one of the main obstacles to automation in logistics is the fear of losing jobs and resistance from employees. This fear comes from the misconception that automation will completely replace human labour. Also addressing the cost of automated systems implementing automated logistics systems can be financially challenging as it requires significant investment in technology, infrastructure and training. And automation also needs careful consideration of various factors, such as the complexity of operations, existing infrastructure and compatibility with other systems (*Hellmuth-Sander, 2023*).

In general, supply chain logistics has to deal with the most challenging issues in transport costs, routing system, part and full loads, maintenance of vehicles and premises, recruiting of professional employees, and communication. Global companies, willing to stay

competitive have to implement new tracking and communication systems, use innovations in CRM and AI, and other.

Solutions by the Ukrainian transport company

In order to analyse the problems companies, face in Ukraine and Lithuania, two logistics companies were interviewed with the aim to reveal the challenges companies face in transport logistics and the solutions for them. The data is analysed in the two sections, providing the insights for conclusion, as well as invitation to the further research of the issue.

The first company to be discussed wanted to remain confidential and hereafter will be referred to as company Y. It is a medium sized company, operating in transport logistics sector in Ukraine, mainly carrying cargo by road.

Their main issue to conduct is optimisation of transport costs. By produce a detailed analysis of current routes, modes of transport and costs this problem is solved. The company explores the possibility of optimizing routes in order to minimize distance and fuel consumption. Also, they invest in economical vehicles or upgrade existing ones using environmentally friendly technologies. By concluding wholesale discount agreements with fuel suppliers and implemented fuel management systems they monitor consumption and detect deviations. There is a use GPS and telematics technology to track vehicles in real time, optimize routes and reduce downtime.

Consolidating shipments where it is possible to increase load capacity and reduce transportation costs is also a way to reduce costs in the company. For example, cooperating with other companies for joint transport solutions, such as consolidation of shipments is always a good solution for your business.

Based on the research on global issues, customer communication seems to be a solution generating income, and taking a bigger market share. Therefore, the company advises to implement a convenient online service system, such as an application and a website that allows customers to easily book and track shipments. Ensure transparent and active communication throughout the delivery process, including notifications of delayed shipments or schedule changes. Offer flexible delivery options, such as time slots, delivery to specific locations, or expedited delivery for urgent orders. The customer service representatives promptly process requests, focusing on empathy and problem-solving skills. The company has created a special hotline for customer service or chat support by various messengers for immediate help and problem solving.

Based on the opinion of the representatives, company Y regularly collects feedback from customers through surveys or feedback forms to identify areas that need improvement and resolve problems promptly. Implementation of loyalty programs to improve customer interaction is highly recommended.

As implementation of AI is taking a higher pace in global businesses, company Y uses it is an important part of optimizing the company's operations. Artificial intelligence algorithms are used to optimize route planning and scheduling based on factors such as traffic patterns, weather conditions, and delivery times. The integrated chatbots or virtual assistants are already based on artificial intelligence that process ordinary customer requests in order to focus staff attention on more complex issues.

A great focus is places in to automate administrative tasks such as billing and documentation to reduce human error and improve operational efficiency. The company plans to continue to develop in this direction because by implementing such strategies, it can reduce costs, increase customer satisfaction and overall efficiency.

Solutions by the Lithuanian transport company

Another company to be discussed is company X, operating in Lithuania. It is a thriving company that has over ten thousand employees and is successfully operating in fifteen European countries. Company X is capable of transferring loads from fresh foods to oversized cargo. It is a company that looks to the future and seeks new innovations.

Nevertheless, they tend to face the same problems, as most global companies in logistics: transportation costs, customer satisfaction, optimisation of processes and automation. Based on the interview, the company provides the solutions as follows.

First, it produces a detailed analysis of current routes, modes of transport and costs by explore the possibility of optimizing routes in order to minimize distance and fuel consumption. Another way is to invest in economical vehicles or upgrade existing ones using environmentally friendly technologies. Company X has concluded wholesale discount agreements with fuel suppliers and implemented fuel management systems to monitor consumption and detect deviations. A wide usage of GPS and telematics technology to track vehicles in real time optimizes routes and reduces downtime.

For a large company with branches in a number of countries, the main measures for evaluating customer experience is the customer satisfaction indicator Net Promoter Score (NPS). Customer feedback is particularly relevant to the company, as it provides an opportunity for each of its specialists to improve their performance. Also, they monitor and analyse surveys, pay attention to the places that cause the most inconvenience to the company's customers and improve them.

Company has a page dedicated to customers to register their cargo themselves, as well as track it during the journey. It also calculates the time of cargo delivery with an approximate error of 1-2 hours, thus giving an opportunity for the client to plan own time. Some documentation can be done online which helps to avoid human errors and track the occurrence of mistakes.

To help reduce the greenhouse gas emissions it uses electrical funiculars and nature-friendly vehicles. This is only a small part of what the company has, but there is still a lot that can be changed and improved in future.

O sum up, the most common ways to cope with problems in logistics are cost optimisation, customer service transparency and technologies for information and feedback exchange, as well as the adoption of AI in the systems of the company.

Conclusions

1. As the literature analysis shows, the segment about transport management makes it necessary to understand the basic struggles a company faces while operating: route planning, load consolidation, maintenance, and communication. Optimizing these problems to the fullest extent will produce positive results in the company.
2. Ukrainian companies tend to solve their problems in such a matter that helps them reduce costs as much as possible. They use advanced technologies and apply them to the full extent in their business. To improve the CRM, a convenient online service system that produces feedback is implemented. The delivery systems are made flexible and customised. The usage of GPS and telematics plays a big role reducing transport costs. AI helps greatly optimise the processes, such as documentation and other.
3. The case of the Lithuanian company, shows very similar tendencies compared to the Ukrainian company's performance. The company has a similar plan for reducing the transportation costs and increasing the customer satisfaction. Implementation of GPS and telematics is also prevailing. Still the company uses NPS system for customer feedback in order to always analyse the quality of services provided and make fast solutions. Electrical

vehicles are introduced in company's activity with the purpose not only to act sustainable, but also to meet the newest regulations, be innovative and competitive.

Bibliography

1. Addup Networks Private Limited. (2023). *Strategies for reducing transportation costs while improving delivery times*. <https://www.linkedin.com/pulse/strategies-reducing-transportation-costs>
2. Brdulak, H., & Brdulak, A. (2021). Challenges and Threats faced in 2020 by international logistics companies operating on the Polish market. *Sustainability*, 13(1), 359. <https://doi.org/10.3390/su13010359>
3. Hellmuth-Sander, T. A. (2023). *Challenges in the implementation of automation in logistics*. <https://www.linkedin.com/pulse/challenges-implementation-automation-logistics-hellmuth-sander-qfgcf>
4. Maina, G. (2023). *Logistics and communication*. <https://www.linkedin.com/pulse/logistics-communication-grace-maina/>

GAĻAS LIELLOPU AUDZĒŠANA PREIĻU NOVADA SAUNAS PAGASTA BIOĻĪSKAJĀ ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀ “STIKĀNI” *BREEDING OF BEEF CATTLE IN THE ORGANIC FARM “STIKĀNI” AT SAUNA PARISH, PREILI REGION*

Raivis Ūzuliņš

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg.oec. *Evita Kļaviņa*

Abstract. *At the "Stikāni" farm in Preiļi municipality, they operate in the field of organic meat production. The farm has a cattle density of 1.05 cattle per hectare of agricultural land, and there are practically no opportunities for expanding the area. Therefore, it is necessary to evaluate the possibilities of increasing the self-produced fodder base while maintaining the existing agricultural land area and determining the most effective feeding method. A comparative experiment of feeding methods with different fodder was carried out at the "Stikāni" farm. The experiment determined which type of fodder provided the greatest live weight gain for the cattle included in the experiment and which type of fodder production should be focused on.*

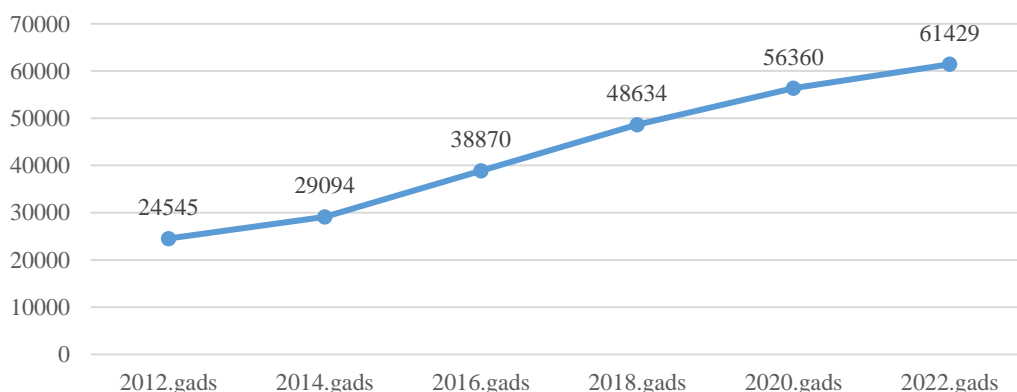
Keywords: *cattle productivity, quality fodder, feeding method, product quality.*

Ievads

Lauksaimniecība un lauku apvidu attīstība ir Eiropas Savienības kopējā zaļā kursa politikas centrā, kur dominē divi pīlāri – “bioloģiskā daudzveidība” un “no lauka līdz galdam”. Eiropā cilvēki aizvien vairāk apzinās veselīga dzīvesveida un veselīga uztura nozīmīgumu. Tāpēc bioloģiskajās zemnieku saimniecībās saražotā produkcija kļūst aizvien pieprasītāka. Tomēr ilgtspējīgai domāšanai un darbībai ir divējāda ietekme uz bioloģiskās gaļas liellopu saimniecībām. No vienas puses bioloģiskās gaļas produkcija ir kvalitatīvāka un kļūst pieprasītāka, no otras puses Eiropas zonā aizvien vairāk attīstās vegāniskā domāšana, kas var sekmēt gaļas liellopu nozares krīzi.

Gaļas liellopu audzēšana kā atsevišķa nozare ir salīdzinoši jauna Latvijas teritorijā, un nozarē strādājošo saimniecību skaits joprojām turpina pieaugt. Gaļas liellopu saimniecību skaitam Latvijā ir tendence pieaugt, 2020. gadā gaļas liellopu saimniecību skaits bija 4637 jeb par 124 saimniecībām vairāk nekā 2018. gadā (*Jakovickis, 2023*).

Līdz ar saimniecību skaita pieaugumu, pieaug arī zīdītājgovju skaits. Lopu skaita pieaugumu raksturo 1.attēlā atspoguļotie dati.

1. attēls **Zīdītājgovju skaita dinamika Latvijā no 2012.-2022.gadam** (*Jakovickis, 2023*)

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā mainījās liellopu gaļas ārējās tirdzniecības struktūra sakarā ar jaunām liellopu gaļas un jaunlopu eksporta iespējām – samazinājās liellopu un liellopu gaļas importa apjomi, bet jaunlopu un liellopu gaļas eksports ievērojami palielinājās.

Latvijas Kopējās lauksaimniecības politikas (turpmāk - KLP) stratēģiskajā plānā 2023.-2027. gadam, situācijas analīzē par liellopu audzēšanu teikts: “Lielākās izmaksu pozīcijas sastāda pašražotā lopbarība, kam seko nolietojums, degviela un pirkta lopbarība. Projekcijas rāda, ka bez papildus atbalsta pēc 2022. gada un dzīvnieku skaitam samazinoties straujāk nekā izmaksām, pastāv risks liellopu audzēšanas negatīvai rentabilitātei (vidēji ap - 298 EUR/nobarojamo liellopu un zīdītājgovi). Zemkopības ministrijas aprēķinātā vidējā atbalsta vajadzība šim sektoram 2023. - 2027. gadā būtu 319 EUR/dzīvnieku, lai sasniegtu 5 % rentabilitāti, kas varētu būt pietiekami motivējošs līmenis ražošanas saglabāšanai” (*Zemkopības ministrija, 2023b*).

Kopējās lauksaimniecības politikas ietvaros bioloģiskās gaļas liellopu saimniecībām tiek sniegts atbalsts vairākās pozīcijās. Ir izstrādāts mērķtiecīgs investīciju ieguldījumu plāns, kura ietvaros paredzēti vairāki jauni, mērķtiecīgāki investīciju atbalsti, risinot dažādas vajadzības lauku saimniecībās, sniedzot atbalstu konkurētspēju veicinošiem ieguldījumiem mazām un vidējām lauku saimniecībām, atbalstot ieguldījumus lauku saimniecībās siltumnīcefekta gāzu (turpmāk - SEG) un amonjaka emisiju samazinājumam, labturības uzlabošanai un biodrošības pasākumu īstenošanai, atjaunojamās enerģijas ražošanai un energoefektivitātes pasākumu īstenošanai, kā arī daļējai kredītprocentu dzēšanai (*Zemkopības ministrija, 2023a*).

Gaļas liellopu audzēšana zemnieku saimniecībā “Stikāni” ir pamatnozare. Uz 2024. gada sākumu liellopu blīvums ir 1,05 liellopi uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes hektāru un nav praktiski iespēju platību paplašināšanai, tādēļ nepieciešams izvērtēt pašražotās lopbarības bāzes palielināšanas iespējas, saglabājot esošo lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību, un noteikt efektīvāko barošanas metodi.

Pētījuma mērķis: izpētīt gaļas liellopu barošanas metožu izmantošanas ietekmi uz zīdītājgovju ražīgumu, teļu dzīvsvara pieaugumu bioloģiskajā zemnieku saimniecībā “Stikāni” un izstrādāt priekšlikumus gaļas liellopu barības bāzes sagatavošanai, saimniecības attīstībai.

Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt un apkopot teorētiskos materiālus par bioloģiskās gaļas liellopu audzēšanu;
- izpētīt gaļas liellopu barošanas metožu teorētisko pamatojumu;
- veikt eksperimentu gaļas liellopu barošanas metožu salīdzinājumam bioloģiskajā zemnieku saimniecībā “Stikāni”;
- apkopot eksperimentālā pētījuma rezultātus un formulēt priekšlikumus zemnieku saimniecībai “Stikāni” bioloģiskās gaļas liellopu audzēšanas efektīvizēšanai.

Pētījuma bāze: Preiļu novada Saunas pagasta zemnieku saimniecība “Stikāni”.

Pētījuma objekts: zemnieku saimniecības “Stikāni” darbība.

Pētījuma priekšmets: gaļas liellopu barošanas metožu salīdzinājums.

Hipotēze: atšķirīgu gaļas liellopu barošanas metožu (ar pašražotu sienu vai skābsienu ziemas periodā) izmantošana ietekmē zīdītājgovju ražīgumu laktācijas periodā, teļu dzīvsvara pieaugumu.

Pašražotās lopbarības sagatavošana bioloģiskajās gaļas liellopu saimniecībās ir pamatizdevumu pozīcija. Lai veicinātu saimniecības rentabilitāti ir būtiski mazināt pašražotās lopbarības izmaksas. Savukārt, lai veicinātu saimniecības konkurenci gaļas liellopu tirgū, nepieciešams uzturēt un uzlabot ganāmpulka kopējo labbūtības stāvokli, kuras pamatā ir kvalitatīva lopbarība. Vasarā liellopi tiek nobaroti ganībās, bet ziemas periodā atrodas novietnēs un tiem izēdina zāles skābbarību un sienu.

Vasaras periodā gaļas liellopu pamatbarība ir ganību zāle, kas ir viens no lētākajiem un augstvērtīgākajiem barības veidiem. Liellopi labprāt izmanto dabīgo vai sēto ganību zāli, kas sastāv no dažādiem augiem. Lai ganības būtu augstražīgas, pirmkārt, nepieciešamas atbilstošs botāniskais sastāvs, “vēlamais zālāju botāniskais sastāvs ir 25–40 % tauriņziežu, 15–20 % dažādu ēdamu platlapju, bet pārējo daļu aizņem stiebrzāles (*Aplociņa u.c., 2022*). Otrkārt

svarīga ganību apsaimniekošana un kopšana: ganības regulāri jāatjauno, pilnvērtīgi jāmēslo, sabalansēti jānogana.

Mūsdienās kultivētajos zālajos audzē dažādus zālaugus, ņemot vērā augsnes sastāvu. Visbiežāk audzētās stiebrzāles ir timotiņš, daudzgadīgā airene, pļavas auzene un parastā kamolzāle, bet no tauriņziežiem – sarkanais āboliņš, baltais āboliņš un lucerna. Lopbarības stiebrzālēs ir nodrošināts liellopiem nepieciešamais cukurs un enerģija, bet tauriņziežos – olbaltumvielas (*Džeimisona, 2023*).

Rupjā un sulīgā barība – siens, skābsiens un skābbarība – ir zīdītājgovju pamatbarības līdzekļi, enerģijas avots ziemas periodā. Siens un skābsiens satur kokšķiedru, kas, govīs spurekli noārdoties, kalpo kā galvenais enerģijas avots (*Degola u.c., 2016*).

Kvalitatīva siena sagatavošanas pamatā, svarīgs ir pareizs zāles novākšanas laiks. Daudzgadīgo zālaugu pļaušana lopbarības sagatavošanai jāveic pirms zālaugu ziedēšanas vai, vēlākais, ziedēšanas sākumā, kas uzlabo siena sagremojamību.

Sētajos daudzgadīgajos zālajos ieteicams izvēlēties daudzkomponentu tauriņziežu un stiebrzāļu maisījumus, kuri veido lielu lapu laukumu, nodrošina augstāku produktivitāti, jo pilnīgāk spēj izmantot gaismu, mitrumu, barības vielas, ir ziemcietīgāki, dod augstākas un stabilākas ražas, ir noturīgāki pret kaitēkļiem un sēņu izraisītām slimībām, piemīt laba sagremojamība un augsta enerģētiskā vērtība. Šādiem zelmeņiem raža būs stabilāka pat nelabvēlīgos augšanas apstākļos. Tauriņziežu īpatsvara pieaugums zelmenī par 15% palielina zelmeņa produktivitāti par 130 kg sausas uz hektāru. Tā kā tauriņziežos ir visvairāk proteīna, kā arī uz to saknēm esošie gumiņi spēj piesaistīt slāpekli, tos izmanto daudzgadīgo zālāju maisījumos kā vienu no dominējošajām sugām. No stiebrzālēm zālaugu maisījumos vienas no vērtīgākajām stiebrzālēm ar ļoti labu apēdamību un augstu proteīna saturu ir ganību airene, auzeņairene un hibrīdā airene, taču arī klasiskās vērtības – timotiņš, pļavas auzene un kamolzāle agrajās attīstības stadijās ir vērtīgi zālaugi. Proteīns ir viens no galvenajiem lopbarības kvalitātes rādītājiem. Labas kvalitātes stiebrzāļu un tauriņziežu barībā proteīna saturam jābūt virs 14%. Sienā proteīna saturs parasti ir zemāks, tomēr arī tajā jācenšas nodrošināt 12%. Augstāku proteīna saturu lopbarībā iespējams iegūt no sarkanā āboliņa (18,3% sausnā), austrumu galegas (27,5 – 31,2% sausnā), sējas lucernas (21,2 – 23,7%), bet arī no stiebrzālēm tas var būt daudz, veicot pilnvērtīgu mēslošanu, piemēram, daudzgadīgā airene (25,2%), pļavas lapsaste (20,7%), pļavas auzene (18,5%), miežabrālis (18%) (*Popluga & Kreišmane, 2020*).

Visizplatītākais lopbarības veids mūsdienās liellopu saimniecībās ir skābsiens, jo pareizi sagatavotam skābsienam ir lielāka uzturvērtība nekā sienam. Turklāt siena pļaušana, žāvēšana un glabāšana ir dārgāka, un tā sagatavošana – laikietilpīgāka nekā skābsiena sagatavošana. Lai sagatavotu sienu ar augstu uzturvērtību, ir nepieciešama siena kalte ar lielu ventilatoru, jo siena žāvēšana zem klajas debess ir ļoti riskanta – katra lietusgāze izskalo no tā cukuru un barības vielas. No otras puses, skābsiena sagatavošanas iekārtas ir dārgas, un, ja skābsienu glabā, satinot ruļļos vai ķīpās, tiek patērēts daudz plastmasas. Tomēr skābsienam ir tik būtiskas priekšrocības, ka tas tiek uzskatīts par labāko veidu, kā saglabāt zāli ziemai. Plēvē ietītus skābsiena ruļļus vai ķīpas īpaši ērti ir izmantot nelielās saimniecībās, kam ir maz saimniecības ēku. Ar ķīpām var strādāt arī nelieli traktori, un nav nepieciešamas atsevišķas celtnes, lai ziemā pasargātu lopbarību no lietus un sniega (*Džeimisona, 2023*).

Lai sagatavotu labu skābsienu, svarīgs ir pareizs zāles novākšanas process. Vissvarīgākais skābsiena uzturvērtību noteicošais faktors ir pareizs pļaušanas laiks. Ja siena ieguvei labākais pļaušanas laiks ir brīdis, kad ziedkopas ir pilnīgi izplaukušas, tad skābsiena ieguvei – laiks, kad visizplatītākajai stiebrzāļu sugai sākas vārpošanas stadija. Agrā vasarā proteīna daudzums un enerģētiskā vērtība zālē ir liela. Ar laiku šķiedrvielu saturs stiebrzālēs un tauriņziežos palielinās, bet krītas to enerģētiskā vērtība. Proteīnu daudzums krītas lēnāk, bet arī tas vasaras laikā pakāpeniski samazinās. Lai skābsienam būtu liela enerģētiskā vērtība, zāle ir jāpļauj agri, kaut arī kopējais biomasas daudzums uz hektāru šai laikā nav tik liels, kā pļaujot vasaras otrajā pusē. No otras puses, gaļas liellopiem reti ir nepieciešama barība ar ārkārtīgi

augstu enerģētisko vērtību un jēlproteīna daudzumu. Īpaši zīdītājgovīm, vēršiem un telēm piemērotāks ir vēlāk plauts skābsiens, kurā ir vairāk šķiedrvielu, bet mazāka enerģētiskā vērtība (Popluga & Kreišmane, 2023).

Lai pārliecinātos par lopbarības kvalitāti, būtu jāveic lopbarības biomasas kvalitātes analīzes, kas ir dārgs pakalpojums. Tomēr, arī neveicot sagatavotās lopbarības kvalitātes analīzes, saimniecībās ir iespējams nodrošināt kvalitatīvas lopbarības sagatavošanu, ievērojot sekojošus principus:

- 1) atbilstošu zālāju sugu izvēle, lai pēc iespējas visu nepieciešamo skābsienu būtu iespējams sagatavot pirmajā plāvumā;
- 2) sētajos daudzgadīgajos zālajos ieteicams izvēlēties tauriņziežus, tauriņziežu maisījumus;
- 3) traktortehnikas un inventāra bāzei ir jābūt tādai, lai pēc iespējas īsākā laika periodā būtu iespējams sagatavot lopbarību, jānodrošina ražošanas darbu fleksibilitāte mainīgo laikapstākļu kontekstā;
- 4) skābsiena sagatavošanā jāievēro zāles vītināšanas process;
- 5) jāizmanto plaujmašīnas ar placinātāju, lai saīsinātu vītināšanas procesa laiku;
- 6) jāievēro plaušanas augstums 8-10 cm, lai novērstu iespēju augsnes baktērijām nokļūt skābsienā, izjaucot skābsienu procesu;
- 7) skābsiena sagatavošanas procesu pēc iespējas veikt labos laikapstākļos, lai nodrošinātu skābsiena higiēnu (Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs, 2023).

Zemnieku saimniecība "Stikāni" atrodas Preiļu novada Saunas pagasta "Smelteros", dibināta 1992. gadā. Saimniecība apsaimnieko 124 ha lielu lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību no kuriem 80 ha ir saimniecības īpašumā. 2004. gadā saimniecība ieguva bioloģisko sertifikātu un uzsāka darbību bioloģiskās gaļas lopkopības nozarē. Saimniecības ieņēmumi veidojas no jaunlopu un brāķētu govju un teļu realizācijas. Papildus tiek realizēti graudi, kas netiek izmantoti savā saimniecībā. Pēdējo piecu gadu laikā lauksaimniecībā izmantojamās zemes pamatkultūra ir sarkanais āboliņš. 2023. gadā sarkanais āboliņš tiek audzēts 77 ha. Saimniecības ganāmpulks sastāv no 118 liellopiem, no tiem 68 zīdītājgovis, 5 teles, 1 bullis un 45 jaunlopi.

Saimniecībā mērķtiecīgi ir nodrošināta visa nepieciešamā lauksaimniecības tehnika kvalitatīvas lopbarības sagatavošanai un ražošanas nodrošināšanai, tomēr daļa no tehnikas ir pirktā mazlietota un tā tiek intensīvi ekspluatēta, tā ir nolietojusies, un ir nepieciešama nomaiņa.

Lai nodrošinātu liellopu ēdināšanu ziemas periodā, saimniecībā tiek sagatavots siens un skābsiens.

Lai nodrošinātu pēc iespējas lielāku lopbarības daudzumu no 1 ha, saimniecībā tiek audzēti tauriņzieži - agrais sarkanais āboliņš. Tauriņzieži ir augstvērtīgs lopbarības avots, to iekļaušana sēklu maisījumos vai sēšana tīrsējā ļoti būtiski palielina proteīna daudzumu konservētā zāles lopbarībā un ganību zālē, kā arī nodrošina barību dzīvniekiem ziemā un vasarā. Gandrīz visi tauriņzieži ir arī labi nektāraugi, kas nodrošina gan mājas bites, gan savvaļas kukaiņus ar vērtīgiem putekšņiem un nektāru (Rancāne, 2023).

Agrā sarkanā āboliņa sējumos sezonas laikā ir iespējams pat trīs reizes novākt ražu (Rebāne, 2023). Daļā no laukiem tiek sēts sarkanā āboliņa un timotiņa maisījums. Zālāju sēklas (sarkanais āboliņš, timotiņš) tiek iegūtas saimniecībā.

Augu maiņas plāns un ražošanas organizācija zemnieku saimniecībā tiek veidota, ievērojot bioloģiskās lauksaimniecības ražošanas principus (Ar ko nosaka konkrētus noteikumus par Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) 2018/848 piemērošanu attiecībā uz dokumentiem, kuri vajadzīgi pārejas periodu atzīšanai ar atpakaļejošu spēku, attiecībā uz bioloģisko produktu ražošanu un dalībvalstu sniedzamo informāciju, 2020).

Skābsiena un siena sagatavošanai tiek izmantotas rulonu preses: LELLY WELGER RP PROFI HFC XC un WELGER LELLY. Vienai no presēm ir XL ruļļu izmērs, ar šo presi tiek sarūpēts siens, bet ar presi LELLY WELGER RP PROFI HFC XC tiek sagatavots skābsiens.

Tā kā saimniecībai pagaidām nav šķūņa, kur varētu uzglabāt visu siena daudzumu ziemas periodā, siena ruļļi tiek uzglabāti āra apstākļos. Tas nenovēršami rada barības zudumus. Ruļļu izmērs samazina barības zudumu apmērus, jo lielāks rullis, jo mazāki zudumi. Pēc skābsiena ruļļu satīšanas tie tiek ietīti skābsiena plēvē un divu dienu laikā nogādāti skābsiena glabāšanas vietā. Nelabvēlīgu laikapstākļu gadījumā, ja skābsienu nav iespējams tūlītēji nogādāt uz novietni, skābsiena ruļļi tiek atstāti uz laika uz turpmākajām trim nedēļām, lai netraucētu fermentācijas procesu.

Skābbarības sagatavošanu saimniecībā uzsāk pirms Jāņiem, izvērtējot augu attīstības stadiju. 2023. gadā sarkanā āboliņa sējumi tika pļauti trīs reizes. Lai gan sausuma dēļ bija nopietns ražas samazinājums.

Siena sagatavošanas darbi tiek uzsākti jūnija sākumā vai vidū. Cenšoties pirmo pļāvumu veikt līdz Jāņiem, lai zāle nepāraugtu. Sākumā pļava tiek nopļauta, izmantojot pļaujmašīnu Pottinger, atkarībā no laikapstākļiem, pamatā pēc pāris dienām siens tiek savālots, izmantojot siena vālotāju, un sapresēts ruļļos. Ruļļi no lauka tiek novākti mēneša laikā, bet to var ietekmēt arī laikapstākļi, un tad siena ruļļu novākšana var ieilgt.

Izmantojot Latvijas Lauku konsultācijas un izglītības centra (turpmāk – LLKC) piedāvāto kalkulatoru, ik gadu tiek aprēķināts nepieciešamais lopbarības daudzums. Ņemot vērā LLKC kalkulatora aprēķinu, saimniecībai 2023. gadā jāpagatavo 164 tonnas siena un 118 tonnas skābsiena. Sakarā ar nelabvēlīgajiem laikapstākļiem, ilgstošo sausumu, saimniecībā tika savāks par 70 t mazāk nepieciešamā siena apjoma. Tomēr skābsiens tika sagatavots par 50 t vairāk nekā nepieciešams. Sakarā ar to, ka saimniecībā pagājušajā sezonā bija izveidojies lopbarības krājumu pārpalikums, kas sastāda 30 t siena, šajā gadā ir sagatavots pietiekošs lopbarības daudzums.

Laika posmā no 2022. gada 30. oktobra līdz 2023. gada 30. maijam zemnieku saimniecībā “Stikāni” tika īstenots lopbarības metožu salīdzinājuma eksperiments. Ganāmpulks tika sadalīts divās līdzvērtīgās grupās un katra no grupām tika barota ar atšķirīgu pašražoto lopbarību. Pirmā liellopu grupa ar nosaukumu “Dimants” tika barota ar sienu, bet otra grupa ar nosaukumu “Hokejs” tika barota ar pašražotu skābsienu. Katrā no abām grupām tika izraudzītas 5 zīdītājgovis, kuras baro vienlīdzīga vecuma teļus (vidēji 1 mēnesi veci).

Grupas “Dimants” lopbarības bāzes raksturojums: siena pļaujai izmantoti ilggadīgie zālāji, kuru pamatā ir timotiņš. Siens pļauts jūnija beigās. Siena novākšanas laikā bija saulains laiks, lopbarības savākšanas process netika traucēts ar lietu.

Grupas “Hokejs” lopbarības bāzes raksturojums: skābsiens tika sagatavots no sarkanā āboliņa, kad tas bija ziedēšanas veģetācijas periodā. Skābsiena sagatavošanas laiks – jūlija otrā nedēļa, lopbarības sagatavošanas process netika traucēts ar lietu, tika ievērota higiēnas kvalitāte.

Eksperimenta sākumā (30.10.2022.) eksperimentā iesaistīto zīdītājgovju teļi tika nosvērti, un eksperimenta turpmākajā gaitā teļi tika svērti katra mēneša 30. datumā, teļu svara pieaugums tika fiksēts 1. un 2. tabulā. Visi eksperimentā iesaistītie teļi bija “Šarolē” šķirnes jaunlopi.

Datu fiksācijai katram teļam katrā grupā tika piešķirts savs kārtas numurs, grupā “Dimants” teļu kārtas numuri bija: D1, D2, D3, D4, D5, grupā “Hokejs” teļiem kārtas numuri bija: H1, H2, H3, H4, H5.

Teļu dzīvsvara pieaugums grupā “Dimants” laika periodā no 30.10.2022.-30.05.2023.
(autora veidots)

Datums	Sākuma svars, kg	Svara pieaugums mēnesī, kg					Kopējais svara pieaugums grupā mēnesī, kg
		D1	D2	D3	D4	D5	
30.10.2022.	85	x	x	x	x	x	x
30.11.2022.	83	39	39	38	40	40	196
30.12.2022.	65	37	40	40	39	39	195
30.01.2023.	72	39	41	39	40	42	201
28.02.2023.	70	40	42	40	41	40	203
30.03.2023.	67	39	43	41	40	40	203
30.04.2023.	58	42	42	42	42	42	210
30.05.2023.	60	43	44	43	42	42	214

Tabulā par teļu dzīvsvara pieaugumu grupā "Dimants" no 30.10.2022. līdz 30.05.2023. redzams, ka teļu svars pieauga stabilā tempā, ar kopējo svara pieaugumu grupā mēnesī no 195 kg līdz 214 kg. Svara pieauguma stabilitāte un neliela uzlabošanās pēdējos mēnešos norāda uz efektīvu uztura un aprūpes stratēģiju īstenošanu. Individuālie svara pieaugumi bija līdzsvaroti, kas liecina par vienmērīgu attīstību visā grupā.

Teļu dzīvsvara pieaugums grupā “Hokejs” laika periodā no 30.10.2022.-30.05.2023.
(autora veidots)

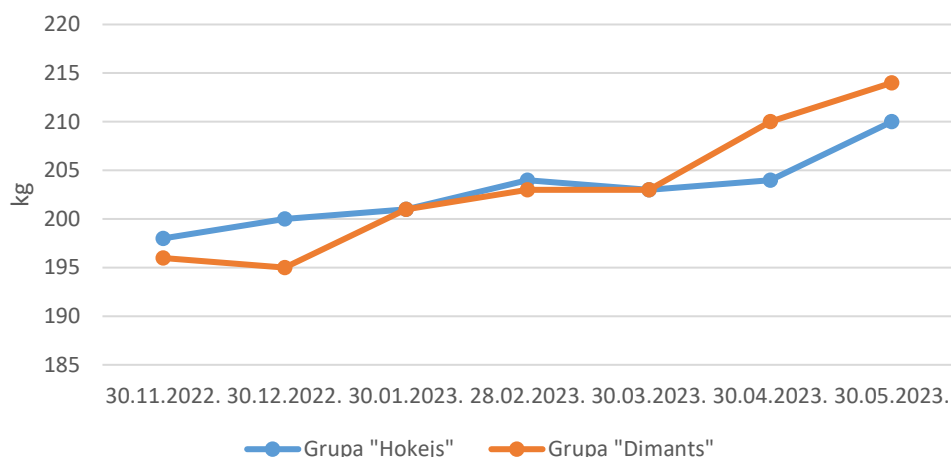
Datums	Sākuma svars, kg	Svara pieaugums, kg					Kopējais svara pieaugums grupā mēnesī, kg
		H1	H2	H3	H4	H5	
30.10.2022.	73	x	x	x	x	x	x
30.11.2022.	65	39	40	41	39	39	198
30.12.2022.	67	38	41	41	41	39	200
30.01.2023.	70	40	39	40	44	38	201
28.02.2023.	80	41	40	41	43	39	204
30.03.2023.	59	40	39	40	44	40	203
30.04.2023.	60	42	42	38	42	40	204
30.05.2023.	70	41	43	42	43	41	210

Analizējot tabulu par teļu dzīvsvara pieaugumu grupā "Hokejs" no 30.10.2022. līdz 30.05.2023., var secināt, ka teļu svars sākumā bija 73 kg un mēneša beigās svārstījās ap 60-80 kg. Katru mēnesi teļi uzrādīja stabilu svara pieaugumu, ar kopējo mēneša pieaugumu aptuveni 198-210 kg apmērā. Svara pieaugums starp dažādiem teļiem (H1-H5) bija līdzīgs, norādot uz vienmērīgiem augšanas apstākļiem grupā.

Aktīvā eksperimenta beigās tika veikta iegūto statistisko datu analīze, tā rezultāti atspoguļoti 2. attēlā.

Izanalizējot datus, var secināt, ka teļu dzīvsvara pieaugumu neietekmē izvēlētā barības metode, izmantotā lopbarība. Abās grupās teļu dzīvsvara pieaugums ir līdzīgs.

Tā kā skābsiena sagatavošana ir mazāk pakļauta nelabvēlīgu laikapstākļu riskiem un no lauka novāktā skābsiena masa ir būtiski lielāka nekā siena masa, tad var secināt, ka zemnieku saimniecībā “Stikāni” lopbarības bāze ir jāveido pamatā no skābsiena un jāuzsāk augstākāgu zālāju audzēšana, lai nodrošinātu nepieciešamās barības bāzes apjomu.

2.attēls. Aktīvā eksperimenta dati - jaunlopu svēršanas rezultāti zemnieku saimniecībā “Stikāni” laika periodā no 30.10.2022.-30.05.2023. (autora veidots)

Pamatojoties uz saimniecības analīzi un eksperimenta rezultātiem autors izdarījis secinājumus un sniedzis priekšlikumus Zemnieku saimniecība “Stikāni” tālākai attīstībai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Kopējās lauksaimniecības politikas ietvaros bioloģiskās gaļas liellopu saimniecībām paredzēts atbalsts: mērķtiecīgāki investīciju atbalsti, sniedzot atbalstu konkurētspēju veicinošiem ieguldījumiem mazām un vidējām lauku saimniecībām, atbalstot ieguldījumus lauku saimniecībās SEG un amonjaka emisiju samazinājumam, labturības uzlabošanai un biodrošības pasākumu īstenošanai, atjaunojamās enerģijas ražošanai un energoefektivitātes pasākumu īstenošanai, kā arī daļējai kredītprocentu dzēšanai.
2. Zemnieku saimniecībā “Stikāni” pamatienākumu avots ir jaunlopu realizēšana eksportam
3. Zemnieku saimniecībā “Stikāni” ir liellopu blīvums ir 1,05 liellopi uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes hektāru, kas rada izaicinājumus nepieciešamās lopbarības bāzes sagatavošanai. Īpaša vērība tiek pievērsta sagatavotās lopbarības kvalitātei.
4. Kā liecina aktīvā eksperimenta dati, jaunlopu svara pieaugums nav atkarīgs no barības metodēm, šajā gadījumā divu veidu barošanas - ar sienu vai ar skābsienu. Zīdītājiem atbilstošākā ir ar kokšķiedru bagāta barība, kas vācama zālaugu ziedēšanas periodā, kas tuvojas pārziedēšanai. Zīdītājiem nav būtisks proteīnu sastāvs barībā.
5. Lai nodrošinātu pēc iespējas augstākas lopbarības ražas un vienlaikus ilgtermiņā veicinātu augsnes struktūras uzlabošanu, ir nepieciešams sēt augstvērtīgus zālājus, iekļaujot tauriņziežus, piemēram, sarkano āboliņu, lucernu.
6. Lai uzlabotu lopbarības kvalitāti, nepieciešams optimizēt skābsiena sagatavošanas laiku, lai mazinātu nelabvēlīgo laikapstākļu ietekmi uz skābsiena kvalitāti, nodrošinātu skābsiena higiēnu. Ieteicams aprīkot iegādātās pļaujmašīnas ar placinātāju, lai samazinātu skābsiena vītināšanas laiku un optimizētu skābsiena sagatavošanas laika resursus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Ar ko nosaka konkrētus noteikumus par Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) 2018/848 piemērošanu attiecībā uz dokumentiem, kuri vajadzīgi pārejas periodu atzīšanai ar atpakaļejošu spēku, attiecībā uz bioloģisko produktu ražošanu un dalībvalstu sniedzamo informāciju. (26.03.2020). Eiropas Komisijas īstenošanas regula (ES) 2020/464. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R0464&qid=1644315264564&from=LV#d1e32-21-1>
2. Aplociņa, E., Kreišmane, Dz., Runce, A., & Muižniece, I. (2022). Barības devas efektivitāte limuzīnu krustojumdzīvnieku nobarošanā bioloģiskās lauksaimniecības sistēmā *Līdzsvarota lauksaimniecība*.

- Zinātniski praktiskās konferences raksti*, 134-140. https://lbtufb.lbtu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/2022/Latvia-lidzsvarota-lauksaimniec_rakstu_krajums_2022.pdf
3. Degola, L., Trūpa, A., & Aplociņa, E. (2016). *Lopbarības ķīmiskās analīzes un sagremojamība*. Latvijas Lauksaimniecības universitāte Agrobioloģijas institūts.
  4. Džeimisona, A. (2023). *Videi draudzīga gaļas liellopu audzēšana*. https://www.ldf.lv/sites/default/files/faili/Publikācijas/Gramatas/videi_draudzigu_galas_liellopu_audzšana.pdf
  5. Jakovickis, R. (2023). *Gaļas liellopu nozares raksturojums*. https://zemniekusaeima.lv/wp-content/uploads/2022/06/Zemnieku-saeima_25052022.pdf
  6. Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs. (2023) *Bioloģisko lauksaimniecību reglamentējošie normatīvie akti*. <http://new.llkc.lv/lv/nozares/augkopiba/-biologiska-augkopiba/biologisko-lauksaimniecibu-reglamentejosie-normativie-akti>
  7. Popluga, D., & Kreišmane, D. (2020). *Klimatam draudzīga lauksaimniecības prakse Latvijā: lopbarības kvalitātes uzlabošana*. <https://www.lbtu.lv/sites/default/files/files/lapas/Baribas-kvalitates-uzlabosana-liellopiem.pdf>
  8. Rancāne, S. (2023). *Lucernas šķirnes lopbarības un sēkļu ražošanai*. <https://www.saimnieks.lv/raksts/lucernas-skirnes-lopbaribas-un-seklu-razosana>
  9. Rebāne, A. (2023). *Sarkanais āboliņš – šķirnes, audzēšana un izmantošanas iespējas*. <https://www.la.lv/sarkanais-abolins-populars-un-universals-taurinzedis>
  10. Zemkopības ministrija. (2023). *Latvijas Kopējās lauksaimniecības politikas stratēģiskais plāns 2023.-2027.gadam*. <https://www.zm.gov.lv/lv/media/5409/download?attachment>
  11. Zemkopības ministrija. (2023b). *Specifiskais mērķis Nr. 1. Atbalstīt lauku saimniecību ienākumu pietiekamību un lauksaimniecības nozares izturētspēju visā Savienībā, lai ilgtermiņā uzlabotu pārtikas nodrošinājumu un lauksaimniecības daudzveidību, kā arī Savienībā nodrošinātu lauksaimnieciskās ražošanas ekonomisko ilgtspēju. Situācijas analīze* <https://www.zm.gov.lv/lv/media/5508/download?attachment>

GLOBĀLO RISKU VADĪBA RAŽOŠANAS UZŅĒMUMOS GLOBAL RISK MANAGEMENT IN MANUFACTURING COMPANIES

Jelena Volkova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Jelena.volkova@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Aleksandrs Tarvids

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, at22046@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *In the global economy, manufacturing companies face increasingly complex and diverse risks that can have a significant impact on their performance and long-term viability. These risks include economic, political, social and environmental factors that can have significant consequences if not properly managed. Global risk management is therefore becoming an important area that requires in-depth understanding and a systematic approach. Effective risk management helps companies not only to address potential threats, but also to identify new opportunities and adapt to a changing environment. This requires an integrated approach, using advanced technologies, analytical tools and innovative strategies to enable companies to succeed in the global marketplace.*

Keywords: *global risk, manufacturing company, risk management.*

Ievads

Mūsdienu ekonomika ir pakļauta straujām un biežām svārstībām, ko izraisa globāli notikumi un politikas izmaiņas. Starptautisko tirgu savstarpējā atkarība nozīmē, ka ekonomiskās problēmas vienā valstī var ātri izplatīties citās valstīs, radot domino efektu. Piemēram, finanšu krīzes, kuras izcelsme var būt vienā valstī, var ātri izplatīties pasaulē, ietekmējot globālos tirgus un radot nenoteiktību. Globalizācijas procesi, kas veicina preču, pakalpojumu, kapitāla un informācijas brīvu plūsmu, vienlaikus rada arī jaunas un sarežģītas risku vadības prasības. Risku vadība kļūst arvien būtiskāka mūsdienu ekonomikā, kur globalizācija ir radījusi cieši saistītu un savstarpēji atkarīgu tirgu vidi.

Pētījuma mērķis: raksturot un klasificēt globālos riskus ražošanas uzņēmumiem, lai noteiktu to specifiku uzņēmumu darbības ietekmēšanas kontekstā un piedāvātu praktiskas rekomendācijas, kas palīdzētu uzņēmumiem efektīvi pārvaldīt riskus un nodrošināt ilgtspējīgu attīstību.

Pētījuma objekts: globālo risku vadība.

Pētījuma priekšmets: globālo risku vadība ražošanas uzņēmumiem.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) raksturot un klasificēt globālos riskus ražošanas uzņēmumiem;
- 2) izanalizēt globālo risku ietekmi uz ražošanas uzņēmumiem pasaulē un Latvijā;
- 3) noteikt globālo risku vadības specifiku ražošanas uzņēmumos;
- 4) veikt globālo risku vadības procesu izpēti;
- 5) izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Pētījuma teorētiskā bāze: pētījumā laikā tika izmantota zinātniskā literatūra, periodika, statistikas dati, zinātniskie pētījumi no datu bāzēm un interneta resursi.

Pētīšanas metodes: kvalitatīvā kontentanālizē, teorētiskās literatūras un statistikas datu analīze.

Pētījuma periods: 2018.-2024.gads.

Globālo risku raksturojums un klasifikācija

Globalizācija ir radījusi plašas un sarežģītas piegādes ķēdes, kurās iekļauti daudzi starptautiski partneri. Tas palielina risku, ka viena posma problēmas var ietekmēt visu ķēdi. Dabas katastrofas, politiskās nestabilitātes, loģistikas traucējumi vai pat globālas pandēmijas var izraisīt ievērojamus traucējumus ražošanā un piegādes ķēdēs.

Globalizācijas radīto risku daudzveidība un sarežģītība prasa sistemātisku un proaktīvu pieeju risku vadībai. Uzņēmumiem ir jāspēj ne tikai identificēt un novērtēt potenciālos riskus, bet arī izstrādāt efektīvas stratēģijas to mazināšanai un pārvarēšanai. Tas iekļauj modernu tehnoloģiju izmantošanu, starptautisko normatīvo aktu ievērošanu un elastīgu uzņēmējdarbības modeļu veidošanu, kas var pielāgoties strauji mainīgajiem globālajiem apstākļiem. Efektīva risku vadība ir būtiska, lai nodrošinātu uzņēmumu ilgtermiņa izdzīvošanu, konkurētspēju un veiksmīgu darbību globalizētā ekonomikā.

Agrāk globalizācijas galvenie virzītājspēki bija preču tirdzniecība un kapitāla plūsmas (Zammit, 2019). Šodien straujās tehnoloģiju pārmaiņas veicina to, ka globalizācija arvien vairāk balstās uz zināšanām. Tādi būtiski sasniegumi kā internets un jaunietekmes ekonomiskajā izaugsmē ir vēl vairāk paātrinājuši globāla mēroga apmaiņas un ir pārveidojuši to būtību. Vairums produktu vairs netiek saražoti tikai vienā valstī, bet drīzāk ir “ražoti pasaulē”. Tie ietver izejvielas, sastāvdaļas, tehnoloģijas un pakalpojumus, kuru izcelsme ir dažādās valstīs un kontinentos. Viedtālruņi vai medicīnas ierīces var tikt izstrādāti Eiropā vai ASV un samontēti Āzijā vai Austrumeiropā, izmantojot detaļas, kas ir ražotas citur. Piegādes ķēdes ir kļuvušas globālas. Straujā izaugsme un nabadzības samazināšana Ķīnā, Indijā un citās valstīs, kas bija nabadzīgas pirms 20 gadiem, ir bijis pozitīvs globalizācijas aspekts. Taču globalizācija ir radījusi arī ievērojamu starptautisku pretestību saistībā ar bažām, ka tā ir palielinājusi nevienlīdzību un vides degradāciju (World economic forum, 2023a).

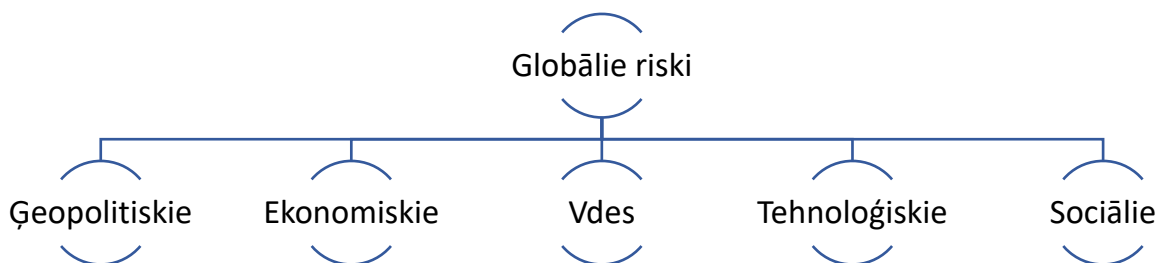
Tajā pašā laikā pasaule aizvien vairāk un vairāk saskaras ar starptautiska mēroga problēmām tādām kā nepieredzētām migrācijas plūsmām līdz teroristu draudiem, finanšu krīzēm, pandēmijām vai klimata pārmaiņām. Līdz ar to ar katru gadu kļūst aktuālāk jautājums par globālo risku izpēti (Rasborg, 2012).

Vadoties pēc iepriekš minētā principa, mūsdienu sabiedrība ir formulējusi terminu - globālie riski. Par globāliem riskiem tiek saukti iespējamie notikumi vai nosacījumi, kuri var radīt nopietnu kaitējumu vairākām ekonomikas nozarēm, pasaules iedzīvotājiem vai dabas resursiem (World economic forum, 2023b).

Lai izpētītu jautājumu par globālajiem riskiem jau 1971. gadā tika dibināts Davosa ekonomiskais forums, kurā katru gadu piedalās labākie un pieraudzējošākie eksperti. Viens no galvenajiem foruma mērķiem ir definēt uz šo brīdi lielākos riskus pasaulē, analizēt to parādīšanos un izstrādāt riska novēršanas rīcības plānu.

Gai un Vause (2004) ierosināja globālo risku mērīt pēc investoru vēlmes riskēt, jo investori izvairās no riska vai riskē, reaģējot uz nenoteiktāku finanšu tirgu. Tajā pašā laikā viņi uzņemas lielāku riska apetīti vai risku, kad finanšu tirgū samazinās nenoteiktība.

Lai veiktu detalizētāku un precīzāku analīzi, 1.attēlā globālie riski ir iedalīti 5 kategorijās.

1. attēls. **Globālo risku klasifikācija atbilstoši Pasaules ekonomikas foruma metodoloģijai (World economic forum, 2023a)**

Risku klasifikācija balstās uz aktuāliem procesiem sabiedrībā pasaules mērogā un tā aptver visas jomas kopumā. Klasifikācija ļauj veikt analīzi gan vertikāli, gan horizontāli, nosakot kopsakarības starp faktoriem un kritērijiem. Šo risku klasifikāciju izstrādāja Pasaules ekonomikas foruma pētījumu ietvaros (sk. 1.tabulu).

Globālo risku veidu definējums (*World economic forums, 2023a*)

Risku veidi	Definējums	Piemēri
Ekonomiskie	Riski ietver krīzes finanšu un monetārās sistēmas, kas var ietekmēt tirdzniecību, ražošanu un piegādes ķēdes, valūtas kursus, privātā sektora izaugsmi, noteikumus un globālo politiku	parādu krīze, inflācija, ilgstoša ekonomiskā lejupslīde
Ekoloģiskie	Ietver sevī draudus cilvēku, augu un dzīvnieku veselībai, kā arī dabas resursu samazināšanas iespējamību	ekstremāli laikapstākļi, lielas dabas katastrofas, ekoloģiskas katastrofas
Ģeopolitiskie	Riski saistīti ar iespējām un nestabilitāti, kas izriet no attiecībām starp valstīm. Konfliktiem, diplomātiskajai ietekmei un iekšējiem strīdiem ir plaša ietekme uz starptautisko sabiedrību un globālajām organizācijām	terorisma akti, starpvalstu konflikti un neefektīva valstu pārvaldība
Sociālie	Paredz plašu perspektīvu par ilgtermiņa ietekmi, ko katastrofāli notikumi, pandēmijas infrastruktūras sabrukums vai dabas katastrofas var atstāt uz veselām iedzīvotāju grupām.	migrācija, pārtikas krīze, pandēmijas
Tehnoloģiskie	Ietver sekas valdībām un organizācijām, ko var radīt jaunu sistēmu ieviešanas sarežģītība, tehniskas kļūmes, apdraudēti dati, nepareiza resursu pārvaldība un kiberuzbrukumi	personīgo un oficiālo datu bāzu zādzība, lielas krāpšanas, liela mēroga kiberuzbrukumi

Pasaules ekonomikas foruma izstrādātā klasifikācija ir visaptveroša un pamatota uz vairāku starptautisko pētnieku centru veiktajiem pētījumiem.

Identificētie riski tiek iedalīti arī pēc laika - pašreizējie riski, kas jau ir radušies un kuriem ir ietekme, īstermiņa riski, kuru rašanās varbūtība ir noteikta 2 gadu laikā, un ilgtermiņa riski, riski 10 gadu perspektīvā.

Globālo risku attīstības tendences un prognozes

Globālie notikumi, kas ietekmējuši ekonomiku un sabiedrību, ir dažādi un kompleksi, ietverot dabas katastrofas, pandēmijas, politiskas un ekonomiskas krīzes. Šie notikumi ne tikai maina ekonomiskās paradigmas, bet arī ievērojami ietekmē sociālo struktūru un individuālo labklājību.

Balstoties uz Pasaules Ekonomiskā Foruma pētījuma datiem, izvērtējot nākamo divu gadu perspektīvas laika posmā no 2023. līdz 2025. gadam, ir sastādīts saraksts ar 10 visticamākajiem un nozīmīgākajiem riskiem, kas sarindoti no 1 līdz 10, samazinoties varbūtības pakāpei (sk. 2.attēlu). Sarakstā iekļauti šādi riski: dzīves dārdzības krīze, dabas katastrofas un ekstrēmi laikapstākļi, ģeoeconomiskie konflikti, nespēja ietekmēt klimata pārmaiņas, sociālā krīze, incidenti ar liela mēroga kaitējumu videi, nespēja pielāgoties klimata pārmaiņām, kiberdraudi, dabas resursu krīze, liela mēroga piespiedu migrācija.

2.attēls. Īstermiņa riska analīze un prognozes – 2023.-2025. Gadā
(World economic forums, 2023a)

Interesanti, ja veic respondentu atbilžu korelāciju atbilstoši interešu sfērai, tad rezultāti respondentiem, kas pārstāv valsts sektoru un uzņēmējus būtiski atšķiras (sk. 3. attēlu). Valdības sektora pārstāvji atšķirībā no saviem kolēģiem sarakstam pievienoja ilgstošu ekonomikas lejupslīdi un nespēju stabilizēt cenu trajektorijas tirgū. Savukārt uzņēmējdarbības sektora pārstāvji 10 lielāko risku sarakstā nākamajiem 2 gadiem iekļāva dabas resursu krīzi un liela mēroga kaitējumu videi. Tomēr abas respondentu kategorijas pirmajā un otrajā vietā ierindoja gan dzīves dārdzības krīzi, gan dabas katastrofas un ekstremālus laikapstākļus.

3.attēls. Valsts aģentūru un uzņēmēju riska prognoze 2024.-2025. gadā
(World economic forums, 2023a)

Iztikas dārdzības krīze ir izvēlēta par visdrīzāk iespējamo krīzi, kas cilvēci skars īstermiņā. Jāatzīmē, ka krīze nesāksies 2023. gadā, bet turpināsies, ietekmējot visus pasaules iedzīvotājus no 2020. gada. Globālā pandēmija Covid-19 2020.-2021. gadā, kam 2022. gadā sekoja militārais konflikts Ukrainā, nopietni vājināja pasaules vadošo lielvaru ekonomiku. Tas bija otrais faktors, kas "ģeoeconomisko konfrontāciju" izvirzīja trešajā vietā starp sagaidāmajiem riskiem.

Pamatojoties uz foruma dalībnieku aptaujas rezultātiem, ir izveidots saraksts (sk. 4.attēlu), kurā uzskaitīti 10 vistīcāmākie ilgtermiņa riski 2023.-2033 .gada periodā.

4. attēls. Visticamākie ilgtermiņa riski 2023.-2033. gada periodā (*World economic forums, 2023a*)

Ir viegli pamanīt, ka lielākā daļa risku ir saistīti ar ekoloģiju un vidi. Tādējādi pirmās četras rindas ir šādas: nespēja mazināt klimata pārmaiņas, nespēja pielāgoties klimata pārmaiņām, dabas katastrofas un ekstremāli laikapstākļi, bioloģiskās daudzveidības zudums un ekosistēmas sabrukums.

Globālo risku vadības specifika ražošanas uzņēmumā

Ja aplūkosim globālo risku pārvaldību, ko veic valsts valdība, saprotams, ka pat viskritiskākajā situācijā mūsdienīga attīstīta vai jaunattīstības valsts var rēķināties ar citu valstu, savienības, kurai šī valsts pieder, vai starptautisko organizāciju atbalstu. Tomēr, ja riska pārvaldības procesu sākam analizēt mazākā mērogā, vienas ražošanas/rūpniecības nozares uzņēmumu līmenī, process ir daudz specifiskāks.

Atšķirībā no valsts aparāta, rūpniecības uzņēmuma pārvaldībai, ja vien pārvaldības objekts ir pilnībā privāts un no valsts neatkarīgs, ir vissarežģītākā situācija attiecībā uz globālo risku iestāšanās varbūtību, ietekmi un seku mērogu. Protams, globālās pandēmijas Covid-19 laikā esam bijuši liecinieki ievērojamam ekonomiskajam atbalstam, ko valsts sniedz dažāda veida uzņēmumiem neatkarīgi no tā iesaistes valsts pārvaldē. Tomēr šis piemērs ir drīzāk izņēmums no noteikumiem, jo vairumā globālo kataklizmu, krīžu vai citu notikumu, kas nopietni ietekmē uzņēmuma darbību, gadījumu atbildība un slogs par krīzes pārvarēšanu pilnībā gulstas uz uzņēmuma vadības pleciem. Tādējādi globālā riska pārvaldībai rūpniecības nozarē ir sava specifika (*Chansamut, 2023*).

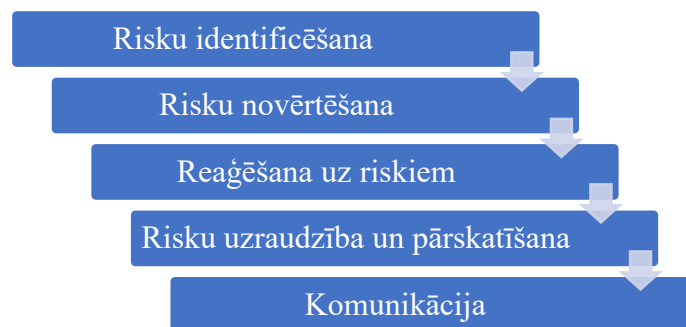
Lielākajā daļā lielo uzņēmumu ir izstrādātas procedūras, lai identificētu iespējamus riskus un tos novērstu (*Brent & Van Erck, 2005*). Visbiežāk par globālo riska pārvaldības procesu atbildīgs ir vadītājs (*Aven, 2016*). Vadītājam kā izpilddirektoram ir jāorganizē uzņēmuma vadības process visefektīvākajā veidā un tas pats attiecas arī uz uzņēmuma riska pārvaldības procesu. Vadītājs ieceļ atbildīgās personas atsevišķu struktūrvienību vadītāju amatos, kuru pienākumos ietilpst katras uzņēmuma struktūrvienības procentuālo risku analīze un noteikšana. Nodaļas vadītājam jāanalizē visi viņa atbildības jomā notiekošie procesi, jāizvērtē potenciālie iekšējie un ārējie riski, jāanalizē tā vai cita riska iestāšanās varbūtība, jānosaka iespējamais riska cēlonis un tā sekas. Pēc tam, noskaidrojot potenciālos riskus, nodaļas vadītājs pieņem lēmumu par darba plūsmas korekciju veikšanu, lai novērstu vai samazinātu riska iespējamību - to sauc par preventīviem pasākumiem. Profilaktiskie pasākumi var samazināt vai novērst riska iestāšanās iespējamību, kā arī samazināt riska iespējamo ietekmi uz procesiem. Ja procesā nav iespējams veikt uzlabojumus, risks saglabājas, taču ar iepriekš izstrādātu plānu, kā efektīvi neitralizēt sekas, ja risks rastos. Uzņēmuma direktora uzdevums ir

pārbaudīt un novērtēt struktūrvienību vadītāju paveikto darbu risku novērtēšanā, to novēršanā un plānu izstrādē krīzes situāciju pārvarēšanai (*Bernstein, 1998*).

Pēdējā laikā risku vadības, iekšējās kontroles sistēmu organizācijas un efektivitātes pilnveides un attīstības tendences norāda uz sabiedrības izpratnes briedumu un apzinātiem soļiem šo jomu attīstībā, lai efektīvi izmantotu organizācijā pieejamos resursus, izvairītos no nevēlamām risku izpausmes un sekas iestāšanās situācijām, nodrošinātu caurskatāmu, stratēģiski pārdomātu un efektīvu organizācijas vadības un kontroles funkciju īstenošanu (*Renn, 1985*).

Risku vadības politika raksturo uzņēmuma apņemšanos nodrošināt efektīvas Risku vadības pieejas ieviešanu, pieņemšanu un uzturēšanu, un nosaka Risku vadības procesa mērķi, principus un organizāciju konkrētām uzņēmumam.

Risku vadības procesu veido šādi galvenie elementi (sk. 5.attēlu).

5.attēls. Risku vadības procesu galvenie elementi (*Renn, 1985*)

Risku identificēšana ir apzināta un sistemātiska aktivitāte, ar mērķi identificēt un dokumentēt riskus (draudus vai iespējas).

Risku novērtēšana ir vispārējs katra konkrēta riska analīzes un novērtēšanas process. Tas ļauj izprast katra riska būtību, īpašības un līmeni, un pēc tam to salīdzināt ar riska apetīti, lai noteiktu, vai ir nepieciešama kāda turpmāka rīcība.

Reaģēšana uz riskiem attiecas uz dažādām stratēģijām, iespējām un izvēlēm, kas pieejamas, lai pienācīgi risinātu draudus un vadītu tos uzņēmumam iespējami izdevīgākajā veidā.

Risku uzraudzība un pārskatīšana attiecas uz risku vadības procesa, tā ieviešanas un rezultātu kvalitātes un efektivitātes uzlabošanu, izmantojot nepārtrauktu uzlabojumu pieeju.

Komunikācija ir informācijas apmaiņas process starp ieinteresētajām pusēm par risku būtību, apjomu, nozīmīgumu vai kontroli, kas ļautu pieņemt pārdomātus un neatkarīgus spriedumus (*Viornery & Goff, 2010*).

Lai uzņēmums varētu izstrādāt efektīvu riska vadības politiku, ir jāvadās pēc vispārpieņemtiem standartiem. Pašlaik ir 2 visizplatītākās riska pārvaldības sistēmas: standarts ISO 31000 un COSO ERM standarts.

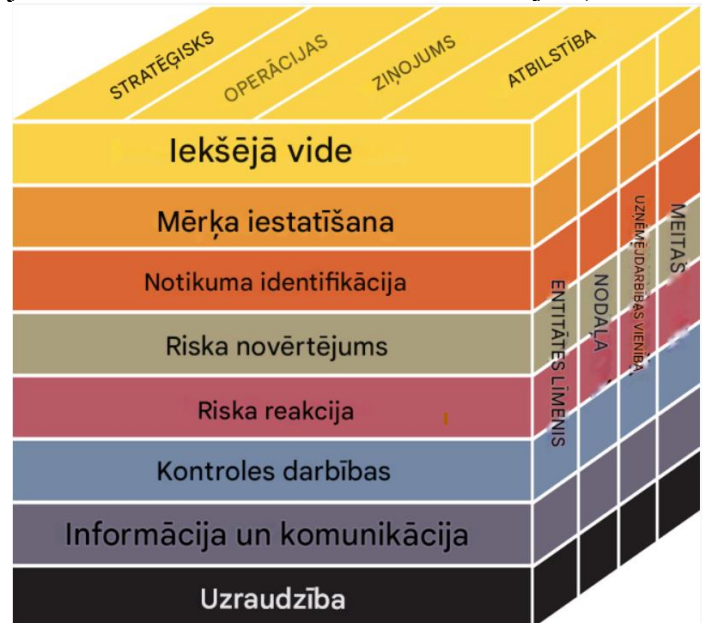
COSO ERM tiek izmantots Amerikas Savienotajās Valstīs un ir adresēts uzņēmuma iekšējiem auditoriem un tas ir obligāts uzņēmumiem, kuru akcijas kotē Ņujorkas biržā. ISO 31000 standarts savukārt ir starptautisks, kas adresēts jebkuram privātam uzņēmumam, asociācijai, uzņēmumam vai grupai. Standartam ir arī tikai ieteikuma raksturs (*Rampini et al., 2019*).

Veicot standartu padziļināto analīzi autori nonāca pie šādiem secinājumiem:

- COSO ERM standarts nošķir risku un iespēju. Iespēja - notikuma iespējamība, kas pozitīvi ietekmēs mērķu sasniegšanas procesu un veicinās radīšanu vai vērtības saglabāšanu. Riski ir notikumi, kuru ietekme ir negatīva, kas traucē radīšanu vai noved pie vērtības samazināšanās. Bet saskaņā ar ISO 31000 risks nozīmē nenoteiktības ietekmi uz organizācijas mērķiem. Kā ietekme tiek uzskatīta novirze no gaidītā ar pozitīvām vai negatīvām sekām.

- COSO ERM standartā risks ir tikai negatīvs notikums, un ISO 31000 riskam ir arī pozitīvas sekas.
- COSO ERM norāda, ka nenoteiktība, no vienas puses, ir saistīta ar risku, un no otras puses, tas paver iespējas, tāpēc tas var izraisīt gan samazināšanos, gan un izmaksu pieaugumu. Skaidrāka nenoteiktības definīcija standartā ISO 31000 -nenoteiktība ir prombūtnes stāvoklis (pat daļējs) informācija par izpratni vai zināšanām par notikumu, tā sekām vai varbūtības.
- COSO ERM standartā riska pārvaldība ir process, ko īsteno direktoru padome, vadītāji un citi darbinieki, sākot no stratēģijas veidošanas brīža, un ietekmē visas organizācijas darbību. Tas ir virzīts lai identificētu notikumus, kas var ietekmēt organizāciju un pārvaldīt ar šiem notikumiem saistīto risku, kā arī kontrolēt, lai netiktu pārsniegta organizācijas riska apetīte un nodrošināta saprātīga mērķu sasniegšanas garantija organizācijām. Riska pārvaldība ISO 31000 standartā nozīmē koordinētu darbību, lai vadītu un kontrolētu organizāciju saistībā ar risku. Neskatoties uz to, ka šāda īsa definīcija ir dota standarta sākumā (risku vadība nav uzskatāma par procesu) tālāk riska standarta tekstā vadība tiek uztverta kā daļa no organizācijas procesiem, t.i., tajā ir integrēti visi organizācijas procesi.

Autori apkopoja COSO ERM standarta analīzes vadlīnijas (sk. 6.attēls).

6.attēls. Coso ERM analīzes vadlīnijas (Ratter et al., 2024)

Jāatzīmē, ka standarta pielietojums ir brīvprātīgs un galu galā izvēle paliek organizācijas ziņā, izvēloties savu pieeju riska pārvaldībai.

Lai izstrādātu efektīvu riska pārvaldības sistēmu, ņemot vērā visas ražošanas procesa un organizācijas nianšes un specifiku, tiek noteikti nepieciešamie pasākumi:

1. Identificēt visus organizācijas procesus
2. Sadalīt procesus grupās: vadības, uz klientu orientēti un atbalsta procesi.
3. Identificēt visu procesu savstarpējo saistību.
4. Izveidot katra procesa grafisko diagrammu, norādot tā ievades, izvades, atbalsta procesus un ieinteresētās personas.
5. Veikt katra procesa riska novērtējumu
6. Identificējiet katram procesam nepieciešamās zināšanas un kvalifikāciju.

Ar vadības procesiem saprot uzņēmuma vadības darbības, kas notiek organizācijas iekšienē tās labā un pilnveidošanai. Uz klientu orientēti procesi ir procesi, kas tieši saistīti ar klienta vajadzībām un interesēm. Palīgprocesi ir procesi, kas nepieciešami globālo procesu

atbalstam, tomēr noteiktos apstākļos, izslēdzot kādu no palīgprocesiem, uzņēmums var turpināt savu darbību, bet tā efektivitāte samazināsies. Jo lielāks ir uzņēmuma mērogs, jo lielāka ir tajā notiekošo procesu atkarība un savstarpējā atkarība. Nepieciešamība izprast organizācijas procesu savstarpējo saistību un atkarību vienam no otra ir būtiska, lai efektīvi pieņemtu lēmumus attiecībā uz konkrētu procesu. Krīzes gadījumā konkrētā jomā un procesā uzņēmuma vadībai ir svarīgi zināt ne tikai tiešās sekas, ko radīs zaudējumi konkrētā vietā, bet arī saprast netiešos riskus, kas var ietekmēt saistītos procesus. Riska apetīte ir riska līmenis, kuru uzņēmums potenciālo ieguvumu vārdā ir gatavs pieņemt un būt tam pakļauts jebkurā noteiktā laika posmā. Riska apetītes robeža bieži ir uzņēmumu komercnoslēpums, kas ļauj uzņēmumam viegli pielāgoties situācijas izmaiņām un izstrādāt attīstības stratēģijas. Pareizi noteikta risku apetīte palīdz uzņēmumam mazināt iespējamus zaudējumus un palielināt iespēju sekmīgi attīstīties, riskējot tik tālu, lai neizjustu riska ietekmi uz operacionāliem plāniem. Latvijas uzņēmēji tikai tagad, pēc pandēmijas un kara sākuma sāka lielāku uzmanības pievērst procesu globalizācijai un risku vadībā iekļaut arī globālo risku analīzi.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Analizējot ražošanas uzņēmumos esošo politiku globālo risku vadībā ir konstatēts, ka lielākā daļa veikto pasākumu ir pēckrīzes pasākumi, kuru mērķis ir novērst sekas un tā ir pašreizējā vispārpieņemtā riska pārvaldības prakse, kuru ir jāuzlabo. Ražošanas uzņēmumiem ir jāveic pilns globālo risku vadības cikls, sākot ar risku noteikšanu un situācijas analīzi un beidzot ar pasākumu plānu izstrādi konkrētu risku novēršanai vai iespēju mazināšanai.
2. Izstrādājot globālo risku vadības sistēmu ražošanas uzņēmumā autori iesaka izmantot COSO ERM standartizācijas principus nevis vadīties pēc ISO 31000 standarta, jo COSO ERM standarts palīdz uzņēmumam analizēt riskus vairākās dimensijās, meklējot kopsakarības un ļaujot ekonomēt līdzekļus preventīviem pasākumiem.
3. Ražošanas uzņēmumiem izstrādājot globālo risku vadības sistēmu, autori iesaka izmantot Pasaules ekonomikas foruma pētījumus un īstermiņa un ilgtermiņa prognozes. Individuāli uzņēmums nevarēs veikt tik padziļinātus globālus pētījumus, bet izmantojot brīvi pieejamos datus un asimilējot to analīzi, ievērojot paša uzņēmuma darbības specifiku, uzņēmums var sasniegt labus rezultātus un paaugstināt savu konkurētspēju, kas ļaus globālo krīžu gadījumā uzņēmumam ne tikai samazināt zaudējumus, bet dažkārt arī iegūt lielāku peļņu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Aven, T. (2016). Risk Assessment and Risk Management: Review of Recent Advances on Their Foundation. *European Journal of Operational Research*, 253(1), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.12.023>
2. Bernstein, P. L. (1998). *Against the Gods: The Remarkable Story of Risk*. John Wiley & Sons.
3. Brent, A. C., & Van Erck, R. P. G. (2005). Assessing the Sustainability Performance of Industries. *Journal of Cleaner Production*, 13(4), 373-385. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2003.10.007>
4. Chansamut, A. (2023). Digital Supply Chain Operation Model for Educational Management in Non-Formal Education in Rural Thailand. *International Journal of Supply Chain Management*, 12(1), 7-10. <https://doi.org/10.59160/ijscm.v12i1.6082>
5. Gai, P., & Vause, N. (2004). Risk Appetite: Concept and Measurement. *Financial Stability Review*, 16. <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/financial-stability-report/2004/june-2004.pdf>
6. Potkány, M., Stasiak-Betlejewska, R., Kováč, R., & Gejdoš, M. (2016). Outsourcing in conditions of SMEs – The potential for cost savings. *Polish Journal of Management Studies*, 13(1), from https://www.researchgate.net/publication/304669690_Outourcing_in_contidions_of_SMEs_-The_potential_for_cost_savings, sk. 20.12.2023.
7. Rampini, G. H. S., Takia, H., & Berssaneti, F. T. (2019). Critical Success Factors of Risk Management with the Advent of ISO 31000 2018 - Descriptive and Content Analyzes. *Procedia Manufacturing*, 39, 894-903. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.01.400>
8. Rasborg, K. (2012). "(World) Risk Society" or "New Rationalities of Risk"? A Critical Discussion of Ulrich Beck's Theory of Reflexive Modernity. *Thesis Eleven*, 108 (1), 325. <https://doi.org/10.1177/0725513611421479>

9. Ratter, E., Kalbarczuk, M., & Pietrzyk-Wiszowaty, K. (2024). The Utilization of Lean Management Tools in the Application of Risk Management Methods According to ISO 31000:20018. *European Research Studies Journal*, 27(1), 65-81. <http://dx.doi.org/10.35808/ersj/3349>
10. Renn, O. (1985). Risk Analysis: Scope and Limitations. *Regulating Industrial Risks: Science, Hazards and Public Protection*, 111–127. Butterworths, <https://elib.uni-stuttgart.de/bitstream/11682/7340/1/ren80.pdf>
11. Viorner, L., & Goff, L. (2010). *Quality Risk Management, Implementation of ICH Q9 in the pharmaceutical field an example of methodology from PIC/S*. <https://www.scribd.com/doc/230769387/Quality-Risk-Management-PICS>
12. World economic forum. (2023a). *The Global Risks Report 2023*. 18th Edition. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf
13. World economic forum. (2023b). *These are the Biggest Risks Facing the World*. <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/these-are-the-biggest-risks-facing-the-world-global-risks-2023/>
14. Zammit, M. (2019). *Risk Management in Manufacture of Solid Oral Dosage Forms*. https://www.researchgate.net/publication/334634509_Risk_Management_in_Manufacture_of_Solid_Oral_Dosage_Forms

EMPOWERING TOMORROW: UNLOCKING STUDENTS POTENTIAL THROUGH SOFT SKILLS DEVELOPMENT *RĪTDIENAS IESPĒJAS: STUDENTU POTENCIĀLA APZINĀŠANA, IZMANTOJOT STARPNOZARU PRASMJU ATTĪSTĪBU*

Gintarė Žilinskienė

Kauno kolegija Higher Education institution, gintare.zilinskiene@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Indrė Knyviene

Kauno kolegija Higher Education institution, indre.knyviene@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Abstract. *The development of soft skills is crucial for success in the modern workplace. Soft skills refer to a range of interpersonal, problem-solving, and communication abilities that are necessary for effective collaboration with others. Developing creativity, personal leadership, complex problem solving, and critical thinking skills among students in a real-life context with guidance from coaches and collaboration with companies. This article aims to address the following research questions: What is the theoretical perception of soft skills? How can soft skills be categorized based on theory and practice? Which categories of soft skills are distinguished from the students' point of view. First insights suggest that the problem-solving soft skill is the one that the students felt had enhanced the most during their studies, also it was the critical thinking the creativity that the students felt enhanced the most during their studies.*

Keywords: *creativity, critical thinking, leadership, problem solving, soft skills/*

Introduction

Soft skills have gained an increased interest among scholars, working life and in general in society for quite some time now. One reason for this is the technological development and in other hand order to have a competent workforce in the future the fast-changing context has speeded up the learning of new work life skills which can be applied and used no matter what happens (Deloitte, 2017; Bruce, 2017; Jääskelä et al., 2018; Hartikainen, 2014). Soft skills are skills that are unique for humans and cannot be overtaken or easily learnt by a machine and because of this they have become very important (Pölönen, 2021). As trends such as globalization and advances in artificial intelligence (AI) change the demands of the labor market and the skills needed for workers to succeed, people need to rely even more on their uniquely (so far) human capacity for creativity, responsibility and the ability to “learn to learn” throughout their life. Social and emotional skills, such as empathy, self-awareness, respect for others and the ability to communicate, are becoming essential as classrooms and workplaces become more ethnically, culturally and linguistically diverse. Also, the need to be both economical and sustainable in the future is increasingly important (OECD, 2018; Gray, 2016).

Study subject: students' soft skills.

Aim of the study: determine students' views on the importance of soft skills.

Objectives:

1. To analyse soft skills from a theoretical perspective;
2. To investigate students' views on the importance of soft skills for students.

Research methods: analysis of scientific literature, questionnaire survey, descriptive statistics.

The concept of soft skills from a theoretical perspective

Soft skills have gained an increased interest among scholars, working life and in general in society for quite some time now. One reason for this is technological development. As computer technologies have displaced labor in routine tasks, they have also created new employment opportunities for co-workers with non-routine cognitive skills.

Top 10 skills for 2025 with added surveyed classification of skills.

1. Analytical thinking and innovation soft skills
2. Active learning and learning strategies soft skills
3. Complex problem solving soft skills
4. Critical thinking and analysis soft skills
5. Creativity, originality, and initiative soft skills
6. Leadership and social influence soft skills
7. Technology use, monitoring, and control digital skills
8. Technology design and programming digital skills
9. Resilience, stress tolerance, and flexibility soft skills
10. Reasoning, problem-solving and ideation soft skills (*Zahidi, 2020*).

Skills are the ability and capacity to carry out processes and be able to use one's knowledge in a responsible way to achieve a goal. As mentioned, skills are part of a holistic concept of competency, involving the mobilization of knowledge, skills, attitudes and values to meet complex demands. The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) Learning Compass 2030 distinguishes between three different types of skills: cognitive and meta-cognitive skills, social and emotional skills, and physical and practical skills (*OECD, 2018*).

When authors examine the definition of soft skills, authors can see that they are linked to emotional intelligence, or the capacity to recognize ourselves in the context of others and how authors actions influence others (*Touloumakos, 2020; Da Silva et al., 2020*).

According to the researches, soft skills can be defined:

- Soft skills are skills often referred to as interpersonal, human, people, or behavioral skills, and place emphasis on personal behavior and managing relationships between people. SS are primarily affective or behavioral in nature (*Rainsbury et al., 2002*).
- The interpersonal, human, people, or behavioral skills needed to apply technical skills and knowledge in the workplace (*Weber et al., 2009*).

Intrapersonal skills such as one's ability to manage oneself as well as interpersonal skills such as how one handles one's interactions with others (*Laker & Powell, 2011; Kechagias 2011*).

Categories of the Soft Skills

Personal qualities, personality characteristics, as well as communication ability are examples of soft skills that are required for work success. Soft skills are the characteristics of a person's interactions with others. The various kinds of soft skills are as follows (*Kumar et al., 2022*).

Leadership qualities. Employees who can oversee and guide others are sought after by employers. Employees that can build connections up, down, and across the business are in high demand. Leaders must evaluate, inspire, encourage, and punish employees, as well as form teams, handle problems, and create the desired culture of the company. Understanding how to influence others and meet their needs is an important part of becoming a leader. When someone with the highest technical skill is placed in a position of power, far too many firms disregard this. Leadership development often includes the development of soft skills.

Communications. Effective communication skills can help you succeed in the interview process and your job. Knowing how to talk to people in various contexts or places is part of communication competence. When working on a project with a group, for example, you may need to express when you feel a concept or procedure is unsuccessful. Employers respect employees who can disagree with others on the work in a considerate and competent manner without causing confrontation. The successful spoken or written methods you communicate

yourself in the job are known as communication skills. Communication is an important sales talent that can be used in a wide range of businesses, from human resources to management.

Teamwork. Employers are continuously on the lookout for applicants that excel at working as part of a team. Teamwork abilities enable you to work successfully in a group and complete things swiftly and efficiently. In reality, occupations in market research, event organizing, and software engineering all need cooperation. The majority of workers work as part of a team, department, or division, and even those who are not on an official team must work with others. It may prefer to work alone, but it's critical to show that you understand and respect the need for teamwork and collaboration to achieve the company's objectives. This demonstrates that you have the soft skills needed to collaborate effectively (*Rosen et al., 2018; Driskell et al., 2018*).

Creativity. Creativity is a wide talent that encompasses a variety of skill sets, including both soft and technical abilities. Creative employees may come up with innovative methods to do jobs, enhance procedures, or even come up with new and interesting areas for the company to pursue. Creativity may be used in every situation and at any level. Creativity is a wide soft talent that may vary from assisting in the development of inventive ideas to being a skilled graphic designer. Some experts believe that creativity will be the most crucial soft talent in the future. While creativity is crucial in every sector, instructional designers, architects, and artists are particularly reliant on it.

Problem Solving. Issue solving requires not just analytical, creative, and critical thinking abilities, but also a specific attitude; individuals who can approach a problem with a calm, level head can typically arrive at a solution more quickly than those who cannot. This is a soft talent that often relies on excellent collaboration. Problems do not necessarily have to be solved by themselves. Knowing who can assist you in finding a solution and how they can do so may be beneficial. The capacity to solve problems relies on your ability to think analytically and creatively. Problem-solving abilities will always be important in some capacity, no matter what field you work in since every profession has challenges that must be addressed. Candidates that can solve challenges and come up with creative solutions will always be in demand. time Management The capacity to work effectively and successfully by managing your time is referred to as time management abilities. This soft ability is valued by most companies, but it's especially valuable if you're a project manager, level manager, or work in the loss prevention or legal professions.

Leadership. Self-leadership is often evaluated in terms of personal motivation to achieve higher goals and establish high self-standards. A person with self-leadership skills usually has a strong self-awareness and high self-esteem. Self-leadership is a development process, which is usually based on positive experience of different achievements. The development process includes the desire to have more control and responsibilities over own choices, and eagerness to take actions (*Ross, 2014*).

Literature review revealed that the most frequently mentioned soft skills addressed as highly demanded in the future are communication skills, problem solving, creativity, critical thinking, teamwork, and lifelong learning.

Methodology and research results

The focus is on four soft skills, namely creativity, leadership, complex problem solving, and critical thinking. In order to provide deeper understanding of those skills were divided into subskills. Creativity skill includes open mindedness, innovations, entrepreneurship, curiosity, and exploration. Leadership skills consists of collaboration, organization, communication, and initiative. Complex problem solving consists of information retrieval and integration, goal elaboration and balancing, action planning, decision making and self-management. Critical thinking contains explanation, reasoning, decision making, argumentation, and evaluation. It is

important to note that the division of subskills is made to increase clarity of examined skills rather than emphasize the differences between them. Moreover, presented subskills are evidently interrelated. The the research was carried out in May 2022. During the intensive week authors have been working with soft skills to evaluate students' (30 students) perceptions of their learning. Here authors analyze the daily diary data, The focus in the daily diary is on learning, skill development and teamwork. The four numerical questions aimed to find out how each participant collaborated with the team, how the tools and exercises were helping them to develop their soft skills. The numerical questions were on a 5-point Likert scale. The answers ranged from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). The 5-point Likert scale was chosen as it is simple to understand and takes participants little time to complete. The 5-point Likert scale can be interpreted as intervals but Likert scales with fewer responses are restricted to ordinal numbers. All data was coded and transferred from Google Sheets into Excel.

For the first question, what were the two most important things the participants of intensive week learned every day, the results show that the students most often mention that they perceived to have improved soft-skills or subskills. And the second question aimed to identify which two skills they had developed the most during each day. The results show how many times skills or sub-skills were mentioned. The results of the first day indicate the two most important things the students learned were: personal leadership and creativity. Students highlighted the understanding of foreign people and teamwork, good communication, listening to others and patience. Students stated that they needed to get out of their comfort zone, to communicate to others, and even highlighted the improvement of their English language.

From the second day had an equal spread when it comes to how the students perceived their softs skills improved: personal leadership, complex problem-solving, creativity, and critical thinking. Sub-skills mentioned during this day and related to personal leadership were the skill of listening, of sharing, the skill to do research and time management skills. The most frequently used words were teamwork and communication, both related to personal leadership.

During third day a midway pitch was performed to get feedback from the company. Students highlighted that they improved presenting and listening to feedback, all parts of the personal leadership soft skills. Creativity was the second most mentioned soft skill. Critical thinking was also quite often mentioned and students highlighted the importance of choosing the right idea not only to fit the client but also the final customers.

Forth day processing feedback and learning how to make decisions for a final solution for the company were in focus. The emphasis was on convergent creativity and critical thinking. Students reported they perceived improvement in the following way: personal leadership, critical thinking, creativity and complex problem-solving. Again, the most perceived improvement was in relation to personal leadership. The students reported that they learnt a lot about giving and receiving feedback, and about the importance of feedback in general.

The focus in fifth day was on personal leadership. Most students mentioned the importance of teamwork, trust, accountability, communication, the motivation of team, presentation and/or pitching, public speaking, etc. While creativity, complex problem-solving, and critical thinking were not so often mentioned.

Answering the question about what was learned every day, some of the participants had mentioned the methods or tools (concrete ones or in general) that were implementing that day (e.g.: day 1 – stinky fish, day 2 - six hats, KWHL chart, and others, day 3 – pains and gains, day 4 – six hats, how now wow, day 5 - canva tool). The data reveal intriguing insights into the temporally dynamics of skill acquisition across the different sprints and locations. Personal leadership consistently emerges as the most frequently cited skill throughout all three sprint weeks. This suggests a pervasive emphasis on personal leadership development, regardless of the case and geographical context. Creativity also exhibits notable mentions during the initial days of each sprint, suggesting an early focus on fostering creative thinking. However, its prominence diminishes as the sprint progresses, potentially indicating a shift in priorities or a

saturation of creative endeavors. Complex problem-solving garners sporadic mentions throughout the sprint weeks, with no consistent trend observed. This variability may reflect the contextual nature of complex problem-solving opportunities that arise during the sprint process.

Also, students can find it more difficult to identify this skill and mention it as improvement. Critical thinking, in contrast, exhibits a progressive increase in mentions as the sprint unfolds, suggesting its growing significance in the problem-solving and decision-making aspects of the projects. This is really connected with gradual development of sprint week – when processes get more sophisticated due to the growing amount of information and data. The "Other" category encompasses skills beyond the predefined categories, and it is notable for its mentions in various stages of the sprint weeks. Students mentioned framing, delegating, calming, reading, crafting, etc. Also, very technical skills related to both researching, writing and designing are mentioned. Students do also report that the knowledge related to the content, the challenge they are solving is strengthened. In summary, this analysis of daily diary entries illuminates the nuanced patterns of skill development or learning among participants in the intensive week. The prominence of personal leadership underscores its universal relevance in the learning context. Additionally, the evolving dynamics of creativity, complex problem solving, critical thinking, and the presence of other skills underscore the complexity of skill acquisition in dynamic, project-based learning environments.

Conclusions

Literature review revealed that the most frequently mentioned soft skills addressed as highly demanded in the future are communication skills, problem solving, creativity, critical thinking, teamwork, and lifelong learning.

The soft skill that students seemed to have learnt the most, during the week, was the Personal leadership. This skill had many sub-skills and students reported a variation of learnings related to the skill. Among these teamwork and collaboration were mentioned the most. It is reflected upon whether it can be more difficult to measure these: is it more complex to recognize the own learning when it comes to seeing the own progress in problem solving ability and the ability to think critically? Soft skills might vary a lot in how easy it is to recognize a change. Related to this is also the process or the activities that were introduced to enable the learning of a specific skill. A common tendency during a sprint is a stronger sense of chaos in the beginning and a more positive happy “authors did it” feeling during the last day. More research is needed in the field and authors specifically call for increased focus on how to assess the learning of problem Solving and Critical thinking since these two were the least reported learning in authors study.

The findings revealed that the soft skills related to critical thinking, problem-solving, creativity, the students felt that the soft skill personal leadership got enhanced the least. It is stressed that there is little analysis of employers' views on what soft skills are important from their point of view, which could be the subject of further research.

Bibliography

1. Bruce, J. (2017). *Why Soft Skills Matter and the Top 3 You Need*. <https://www.forbes.com/sites/janbruce/2017/03/10/why-soft-skills-matter-and-the-top-3-you-need/>
2. Da Silva, B. X. F., Neto, V. C., & Gritti, N. H. S. (2020). Soft skills: Rumo ao Sucesso no Mundo Profissional. *Revista Interface Tecnológica*, 17(1), 829-842. <https://doi.org/10.31510/infa.v17i1.797>
3. Deloitte. (2017). *Soft skills for business success*. <https://www2.deloitte.com/au/en/pages/economics/articles/soft-skills-business-success.html>
4. Driskell, J. E., Salas, E., & Driskell, T. (2018). Foundations of Teamwork and Collaboration. *American Psychologist*, 73(4), 334–348. <https://doi.org/10.1037/amp0000241>

5. Gray, W. D. (2002). Simulated Task Environments: The Role of High-Fidelity Simulations, Scaled Worlds, Synthetic Environments, and Laboratory Tasks in Basic and Applied Cognitive Research. *Cognitive Science Quarterly*, 2, 205–227. <https://ej.uz/hhpg>
6. Hartikainen, E. (2014). *Sitra Trends: Skills will challenge information – What will constitute general knowledge in the future?* <https://www.sitra.fi/en/articles/sitra-trends-skills-will-challenge-information/>
7. Jääskelä, P., Nykänen, S., & Tynjälä, P. (2018). Models for the development of generic skills in Finnish higher education. *Journal of Further and Higher Education*, 42(1), 130-142. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2016.1206858>
8. Kechagias, K. (ed.). (2011). Teaching and Assessing Soft Skills. *MASS project*. https://web.archive.org/web/20150807162639/http://mass.educational-innovation.org/attachments/396_MASS%20wp4%20final%20report%20part-1.pdf
9. Kumar, A., Singh, P. N., Ansari, S. N., & Pandey, S. (2022). Importance of Soft Skills and Its Improving Factors. *World Journal of English Language*, 12(3), 220-227. <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n3p220>
10. Laker, D. R., & Powell, J. L. (2011). The Differences Between Hard and Soft Skills and Their Relative Impact on Training Transfer. *Human Resource Development Quarterly*, 22(1), 111-122. <https://doi.org/10.1002/hrdq.20063>
11. OECD. (2018). *Future of Education and Skills 2030*. www.oecd.org/education/2030-project
12. Pölönen, P. (2021). *Future Skills*. Simon and Schuster.
13. Rainsbury, E., Hodges, D., Burchell, N., & Lay, M. (2002). Ranking Workplace Competencies: Student and Graduate Perceptions. *Asia-Pacific Journal of Cooperative Education*, 3(2), 8-18. https://www.ijwil.org/files/APJCE_03_2_8_18.pdf
14. Rosen, M. A., DiazGranados, D., Dietz, A. S., Benishek, L. E., Thompson, D., Pronovost, P. J., & Weaver, S. J. (2018). Teamwork in Healthcare: Key Discoveries Enabling Safer, High-Quality Care. *American Psychologist*, 73(4), 433–450. <https://doi.org/10.1037/amp0000298>
15. Ross, S. (2014). A Conceptual Model for Understanding the Process of Self-Leadership Development and Action-Steps to Promote Personal Leadership Development. *Journal of Management Development*, 33(4), 299-323. <https://doi.org/10.1108/jmd-11-2012-0147>
16. Touloumakos, A. K. (2020). Expanded Yet Restricted: A Mini Review of the Soft Skills Literature. *Frontiers in Psychology*, 11, 2207. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02207>
17. Weber, M. R., Finley, D. A., Crawford, A., & Rivera, D. (2009). An Exploratory Study Identifying Soft Skill Competencies in Entry-Level Managers. *Tourism and Hospitality Research*, 9(4). <https://doi.org/10.1057/thr.2009.22>
18. Zahidi, S. (2020). The Jobs of Tomorrow: Some Jobs Disappear and Others Will Emerge as the World Faces a Dual Disruption. *Finance & Development*. <https://ej.uz/kskm>

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

KARA MEDICĪNAS JĒDZIENS UN TĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA *THE CONCEPT OF MILITARY MEDICINE AND IT'S HISTORICAL DEVELOPMENT*

Laura Grodze

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lauragrodze@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Līga Mazure**

Abstract. *The subject of the article is the concept of military medicine and its historical development. The author offers the basic features of the concept of military medicine and explains the development and strengthening of the idea of military medicine from a historical perspective. Caring for the wounded has been common since ancient times, but the strengthening of organized and structured medical care in war conditions can only be seen in the 19th century. In the current geopolitical situation, when active or less active warfare's are taking place in several countries of the world, the strengthening of the concept of military medicine in the normative regulation has acquired an important role not only at the international, but also at the national level. The aim of the work is to analyse the basic characteristics of the concept of military medicine and the dynamics of the development of its historical idea and propose amendments in the existing normative regulation.*

Keywords: *concept, law, medicine, military, war*

Ievads

Aprūpe par ievainotajiem ir tik pat sena kā karš, taču organizētas un strukturētas medicīnas aprūpes kara apstākļos, t.i., kara medicīnas, nostiprināšanās saskatāma 19. gadsimtā. Statistikas dati liecina, kopš 19. gadsimta karadarbībā ir cietušas vairāk nekā 37 miljoni militārpersonu, savukārt civiliedzīvotāji, kuri cietuši no karadarbības, sastāda aptuveni 90 % no kopējā karadarbībā cietušo skaita (*Herre et al., 2024; United Nations, 2024; Van Way, 2016*). Kara medicīnas jēdziena noskaidrošanai ir būtiska nozīme pasaules ģeopolitiskajā kontekstā. Pašlaik, pasaulē notiek vairāk nekā 110 bruņotu konfliktu, kuros nepieciešama medicīniska palīdzība gan militārpersonām, gan civiliedzīvotājiem. Secīgi nepieciešama speciāla pieeja medicīniskajā aprūpē, kura tiek nodrošināta speciālos apstākļos – kara apstākļos (*Geneva Academy of International Humanitarian Law, 2024*). Normatīvais regulējums neparedz vienotu kara medicīnas jēdziena skaidrojumu un termina lietojumu. Tātad nepieciešams noskaidrot citos avotos sniegtos kara medicīnas skaidrojumus, lai piedāvātu vienotu kara medicīnas jēdzienu un atbilstoši pazīmēm izvērtētu tā nostiprināšanu normatīvajā regulējumā.

Mērķis: analizēt kara medicīnas jēdziena pamatpazīmes un tā vēsturiskās idejas attīstības dinamiku, konstatēt nepilnības normatīvajā regulējumā, piedāvāt grozījumus tajā.

Uzdevumi:

- analizēt kara medicīnas jēdzienu;
- raksturot kara medicīnas idejas attīstību senajos un viduslaikos;
- noteikt kara medicīnas idejas nostiprināšanos jaunajos un jaunākajos laikos.

Hipotēze: lai normatīvajā regulējumā nostiprinātu kara medicīnas jēdzienu, nepieciešams raksturot tā pamatpazīmes, kuras analizējamas atbilstoši kara medicīnas idejas vēsturiskajai attīstībai.

Metodes: pētījumā tika izmantotas šādas teorētiskās izziņas metodes, kā vēsturiskā metode – raksturojot un nosakot kara medicīnas idejas veidošanos un nostiprināšanos; indukcijas metode – priekšmeta izpētes gaitā semestra darbā tiek izvirzīti secinājumi un priekšlikumi; literatūras analīzes metode – analizējot literatūru par kara medicīnu un empīriskās izziņas metodes, kā salīdzinošā metode – salīdzinot dažādos literatūras avotos iegūto informāciju par kara medicīnu; aprakstošā metode – aprakstot kara medicīnas problemātiku.

Kara medicīnas jēdziens

Dažādos avotos kara medicīna tiek dēvēta arī par militāro medicīnu vai kaujas lauka medicīnu. Tā tiek definēta kā specializēta medicīnas aprūpe, kuras ietvaros militārā ārstniecības persona sniedz ātru medicīnisko palīdzību pamatojoties uz ievainojumu, infekciju un dažāda veida slimību raksturu cietušajai militārpersonai, ņemot vērā gan to veselības vajadzības, gan izvērtējot riskus, kara zonas tuvumā (*Saracino, 2019; Raeszadeh et al., 2019*). Savukārt Starptautiskās Militārās medicīnas komitejas statūti paredz, ka militārā medicīna ietver iepriekšminētās darbības, kuras veiktas gan kara, gan miera periodā, kā mācības un sagatavošanās medicīniskās palīdzības sniegšanai kara apstākļos. Darbības ietver diagnostiku, ārstnieciskās un ķirurģiskās manipulācijas, profilaktisko ārstēšanu, higiēnu, fizisko un garīgo spēju novērtēšanu, farmāciju, stomatoloģiju, organizatoriskās un loģistikas darbības, arī veterināro palīdzību dzīvniekiem. No zinātnes viedokļa tiek veikti pētījumi saistībā ar iepriekš uzskaitītajām darbībām. Tiek arī norādīts, ka kara medicīna neattiecas tikai uz militārpersonām, bet pēc nepieciešamības ietvert palīdzību arī civiliedzīvotājiem (*Statutes of the International Committee of Military Medicine, 2019*). Var secināt, ka apkopojot iepriekš uzskaitīto, var izvirzīt kara medicīnas pamatpažīmes.

Pirmkārt, lai noteiktu vietu, kur tiek pielietota kara medicīna ir jāaplūko kara jēdziens. Karš pēc sociālo zinātņu teorijas ir militāri bruņots konflikts starp politiskajām grupām ar atšķirīgu interešu loku, tam nav iepriekš noteikta laika un mēroga (*Frankel, 2024*). Var secināt, ka kara izpausme var būt ar dažādu amplitūdu, kas var būt par pamatu izpratnei gan par cietušo skaitu, gan par iespēju noteikt kādā apmērā tiek sniegta medicīniskā palīdzība. Tātad aplūkojot kara jēdzienu ir iespējams padziļināti orientēties kara medicīnas pamatpažīmes – teritorijas vai vietas saturā – t.i., kas ir karadarbībā cietušie, kādi ir apstākļi un vieta, kur tiek sniegta medicīniskā palīdzība.

Otrkārt, kara zona ir teritorija, kurā notiek aktīva karadarbība. Karadarbība ir militāra darbība (nepārvarama vara – *force majeure*, kura ietelmē gan vietu, gan subjektus) (*Vides aizsardzības likums, 2006*), kuras laikā tiek piemēroti dažāda veida ieroči un metodes pret pretinieku (*Cambridge dictionary, n. d.*). Attiecīgi var secināt, ka nepieciešams konstatēt vietas, kurās kara laikā medicīnas palīdzība var tik sniegta. Pirmkārt, vietas, kur var tikt sniegta medicīniskā palīdzība ir lokālas vai, otrkārt, pārvietojamas (*Par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu, 1949*). Pirmkārt, lokālas medicīniskās palīdzības sniegšanas vietas ir, piemēram, kara vai civilie hospitāļi, otrkārt, mobilās palīdzības sniegšanas vietas ir medicīniskās palīdzības transportlīdzekļi, piemēram, automašīnas, vilcieni, kuģi, lidmašīnas (*Par civilpersonu aizsardzību kara laikā, 1949*), kara lauka hospitāļi jeb medicīniskās palīdzības teltis (*Rossodivita, 2011*) un lazaretis (*Par attieksmi pret karagūstekņiem, 1949*).

Treškārt, lai noteiktu subjektu loku uz kuru attiektos kara medicīna, nepieciešams analizēt subjektu jēdzienus, kuri saistīti šaurākā vai plašākā nozīmē ar militāro jomu. Subjekti var būt dažādi sākot no personām, kuras aktīvi piedalās karadarbībā, beidzot ar civiliedzīvotājiem, kuri cieš no karadarbības. Militārpersona ir karavīrs, kuram ir dienesta pakāpe, tam ir speciāls statuss, kurš nosaka, ka karavīrs pilda aktīvo militāro dienestu. Tāpat militārpersona var būt arī kā rezerves karavīrs, kurš pilda dienesta pienākumus rezervē, un, treškārt, rezervists – nepilda aktīvo dienestu, taču mobilizācijas gadījumā var tikt iesaukts aktīvajā dienestā. Militārpersonas var iedalīt pēc to pakāpes, sākot ar zemāko pakāpi – kareivi, beidzot ar augstāko militāro pakāpi – ģenerālleitnants (*Militārā dienesta likums, 2002*). Tā kā militārpersonas aktīvi piedalās karadarbībā, attiecīgi tās gūst dažādu veidu ievainojumus, kā, piemēram, atklātas brūces, ekstremitāšu traumas, krūškurvja un vēdera dobuma ārējās un iekšējās traumas, sejas traumas, smadzeņu bojājumus, apdegumus, lūzumus, kontūziju u. c., kas ir tiešā veidā atkarīgi no militārpersonas atrašanās vietas karadarbības zonā un pat ķermeņa

pozas ievainojuma saņemšanas brīdī, tāpat, ievainojuma veidu un intensitāti noteic, piemēram, ar kādu ieroci tiek nodarīts ievainojums (*D'Souza et al., 2022*).

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) ir skatījusi lietu par informācijas nesniegšanu radniekiem par militārpersonu nelikumīgu ieslodzīšanu un bez tiesas sodīšanu ar nāvi Otrā pasaules kara laikā, ko veica Padomju varas pārstāvji Katiņā, Polijā. ECT atzina, ka nenoliedzami Padomju varas veiktās darbības ir kvalificējas kā kara noziegumi, t.i., tādi, kuri ir pretrunā ar kara paražām un likumiem (*The European Court of Human Rights, 2013, No. 55508/07 and 29520/09*). Attiecīgi, var secināt, ka kara apstākļos ne vienmēr tiek ievērotas kara paražas un attiecīgi, iepriekš skatītajam gadījumam, netiek ievēroti normatīvie akti, kuri regulē, piemēram, attieksmi pret karagūstekņiem, kas paredz, ka vardarbība pret dzīvību un veselību, kā arī soda izpildīšana bez iepriekšēja tiesas lēmuma (*Par attieksmi pret karagūstekņiem, 1949*), nav pieļaujama.

Militārā ārstniecības persona ir militāri apmācīta ārstniecības persona, kurai neatkarīgi no savas specializācijas ārstniecībā, ir nepieciešams pārzināt arī karadarbībā izmantotos ieročus, kas, piemēram, var būt par pamatu zināšanām par ievainojumiem, to ārstēšanu, kā arī izmantošanu. Tāpat ārstniecības personām nepieciešams gan pārzināt psiholoģijas pamatus, gan būt pašiem psiholoģiski sagatavotiem, karadarbības laikā pārdzīvotajam (*Raeeszadeh et al., 2022*). Var secināt, ka kaut arī ārstniecības personām ir noteikta aizsardzība, taču atšķirībā no kapelāniem, nav ierobežojuma nēsāt ieroci, tātad ārstniecības personai jāpārzina arī tā pielietošana. Militārā ārstniecības persona ir duāla – no vienas puses, piemēram, tai jāsniedz neatliekama medicīniska palīdzība ievainotajiem, otrkārt, nepieciešamības gadījumā jānodrošina sava un apkārtējo drošība karadarbības laikā (*Gordon, 2014*). Var secināt, ka gadījumos, kad ir drošības apdraudējums, militārajai ārstniecības personai būtu jāizlemj, turpināt sniegt palīdzību ievainotajiem vai nodrošināt savu un ievainoto drošību aktīvi piedaloties karadarbībā. Secīgi militārā ārstniecības persona var būt gan medicīniskās palīdzības sniedzējs, gan saņēmējs.

Vēl viens subjekts, kurš var sniegt medicīnisko aprūpi ir brīvprātīgais. Brīvprātīgais kara medicīnā ir veselības aprūpes speciālists, piedāvājot savas prasmes un zināšanas, bez atlīdzības, lai sniegtu medicīnisko aprūpi un pakalpojumus cilvēkiem, kuri atrodas karadarbības zonā. Tie, piemēram, var būt Sarkanā Krusta biedrības brīvprātīgie vai kādas citas organizācijas brīvprātīgie, kas sniedz medicīnisko palīdzību ievainotajiem, kā arī meklē pazudušos ievainotos, transportē tos uz medicīnas aprūpes vietām (*Par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu, 1949; GoEco, 2022*). Brīvprātīgie, kas sniedz medicīnas aprūpi, tāpat kā militārās ārstniecības personas un ievainotie, ir aizsargājamas un tās nepieciešams apzīmēt ar atšķirības zīmi, t.i., sarkans krusts uz balta fona (*Par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu, 1949; Papildu protokols pie 1949.gada 12.augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību I protokols, 1977*).

Civiliedzīvotājs ir persona, kura nepiedalās militārajā darbībā. Civiliedzīvotājiem ir vispārēja aizsardzība karadarbības laikā, t.i., tos nedrīkst pakļaut uzbrukumiem (*Par civilpersonu aizsardzību kara laikā, 1949*). Taču pamatojoties uz pašreizējo situāciju pasaulē, kā piemēram, karadarbību Ukrainā, var secināt, ka civiliedzīvotāji tiek pakļauti uzbrukumiem, ievainoti un nogalināti. Pēc statistikas datiem 2022. gadā pirmajās kara nedēļās Ukrainā ievainojumus guva aptuveni 4 000 civiliedzīvotāju no šaujammieročiem, mīnām un raķešu triecieniem. Savukārt aptuveni 4 500 civiliedzīvotāju mira no šāda veida ievainojumiem. Procentuāli lielākais ievainojumu un nāves cēlonis ir ieroči, kurus izraisa raķešu vai mīnu sprādzieni (*United Nations, 2023*). Secīgi, ievainojumi, kuri tiek visbiežāk iegūti sprādziena rezultātā, atkarībā no tā attāluma, ir, piemēram, apdegumi un sprādziena rezultātā veidojušos šķembu ievainojumi (*Bishara et al., 2007*). Var secināt, ka civiliedzīvotāji ir vienlīdz pakļauti karadarbības uzbrukumiem kā militārpersonas. Tātad, arī medicīniskās aprūpes saņemšanas vieta nav jāierobežo tikai ar civilajiem hospitāļiem, civiliedzīvotājiem būtu jāsaņem

medicīniskā palīdzība neatkarīgi no statusa, bet gan ievainojuma saņemšanas vietas, nogādājot ievainoto tuvākajā medicīniskās aprūpes saņemšanas vietā.

ECT, pamatojoties uz Armēnijas valdības lūgumu noteikt pagaidu pasākumus Lačinas koridorā (Kalnu Karabaha), kas paredz pieprasījumu Azerbaidžānai militārā konfliktā atbrīvot no blokādes, kas izveidojusies karadarbības gaitā, Lačinas koridoru, caur kuru Armēnijas iedzīvotāji no Kalnu Karabaha piekļūst svarīgiem pakalpojumiem, jo īpaši medicīniskajai aprūpei, noteica Azerbaidžānas valdībai veikt pagaidu pasākumus, lai nodrošinātu civiliedzīvotāju drošu pārvietošanos caur Lačinas Koridoru (*The European Court of Human Rights, 2022*). Pēc autores uzskatiem, šis ir vēl viens piemērs, ka kara apstākļos nereti netiek ievērotas cilvēktiesības, tādas kā katra cilvēka tiesības uz medicīnisko aprūpi, kas nepieciešama cilvēka veselībai un vispārējai labklājībai (*Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, 1966; Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948*).

Tātad var secināt, ka galvenās kara medicīnas pazīmes ir, pirmkārt, apstākļi, kādā tiek sniegta medicīniskā aprūpe, t.i., karš, secīgi, otrkārt, teritorija, kurā notiek karadarbība, t.i., teritorija, kurā notiek aktīva militāra darbība, kuras gaitā personas gūst ievainojumus, kas rada nepieciešamību pēc medicīniskās aprūpes, treškārt, vieta, kur tiek sniegta medicīniskā palīdzība, t.i., lokālas medicīnas aprūpes vietas, kā hospitāļi, vai mobila medicīnas aprūpes vietas, kā medicīniskās palīdzības teltis un transportlīdzekļi, ceturtkārt, var izdalīt subjektus, kuriem tiek sniegta medicīniskā palīdzība, t.i., militārās personas, militārās ārstniecības personas, brīvprātīgie, civiliedzīvotāji un dzīvnieki, piektkārt, medicīniskās aprūpes saņemšanas sekas, t.i., ievainotajai personai tiek atgriezts iepriekšējais veselības stāvoklis vai, gūto ievainojumu rezultātā tiek izraisīta invaliditāte vai iestājas nāve.

Kara medicīnas idejas attīstība senajos un viduslaikos

Kara medicīnas idejas sākumposms saskatāms akmens laikmetā, kad nebija organizētas sabiedrības, t.sk. arī izpratnes par medicīnu. Tas neradīja šķēršļus konfliktiem, kuri radās pirmatnējās sabiedrības veidojumos, kuru rezultātā tika ievainoti cilvēki un kāds rūpējās par viņu ievainojumiem (*Van Way, 2016*). Arheoloģiskie pētījumi Irānā liecina, ka aptuveni pirms 35 000 – 65 000 gadā p.m.ē., ir dzīvojuši cilvēki, kuri bija ieguvuši dažāda veida nopietnus ievainojumus, kurus iespējams iegūt kaujas rezultātā, piemēram, durti un sisti ievainojumi. Lai tos ārstētu tika izmantoti augi, kuriem ir antibakteriālas īpašības. Kā, piemēram, mūsdienu Spānijas teritorijā tika atrastas apmēram 49 000 gadus veca neandertālieša atliekas, kurš ir lietojis tādus augus kā kumelīti un pelašķi, kas ir ar pretiekaisuma un antibakteriālu iedarbību, taču nesatur uzturvērtību. Tādējādi, konstatējot, ka šis augs nav lietots kā ēdienreize, taču izmantots, lai novērstu ievainojumu radītās sekas (*Hardy, 2021*). Tas var liecināt par to, ka primitīvā sabiedrība ir sekmīgi orientējusies augu atpazīšanā un to ietekmē uz cilvēka ķermeni, tādā veidā arī ārstējot ievainojumus, kurus cilvēki guva primitīvās sabiedrības savstarpējos konfliktos.

Senajā Grieķijā tiek likti pirmie priekšlati par psiholoģiska rakstura kara traumām. Seno grieķu vēsturnieks Herodots (~480 – 425 gadā p.m.ē.) ir aprakstījis gadījumus, kad karavīri kaujas laukā izjutuši bailes zaudēt redzi, vai tieši pretēji, atradušies psiholoģiskā uzbudinājumā – delīrija stāvoklī, bez bailēm devušies cīņā ar gatavību mirt. Savukārt citi, kuri tajā laikā neizskaidrojama psiholoģiskā stāvokļa dēļ nespēja turpināt piedalīties kaujās, vēlāk cietuši no neprāta vai izdarījuši pašnāvību, mūsdienās pielīdzināmām kaitēm – depresijai un psihozei. Psihiskās tāpat kā fiziskās slimības tika ārstētas ar fiziskām metodēm, kas nereti bija ķermeņa attīrīšana ar zāļu uzlējumiem, tādēļ tās nebija efektīvas psihisko slimību ārstēšanai (*Ustinova & Cardeña, 2014*). Var secināt, ka šajā laika posmā uzmanība tiek pievērta ne tikai karavīra fiziskajam stāvoklim kaujas laukā, bet arī tiek pētīta karavīra uzvedība un tās cēloņi. Kā viens no uzvedības cēloņiem tiek uzsvērts kaujas laukā piedzīvotais, kā rezultātā karavīrs piedzīvo traumu, kura var būt par pamatu karavīra uzvedības traucējumiem. Kaut arī tika

konstatēts, ka pastāv psihiska rakstura problēmas, kas ir cēlonis karavīra uzvedībai, taču netika atrasts efektīvs risinājums tā ārstēšanai, jo tajā laikā nepastāvēja izpratne par cilvēka psiholoģiju, t.i., karavīram nebija pieejama psiholoģiska palīdzība.

Eiropā vēlākajos Viduslaikos militārajā medicīnā tiek sasniegts zemākais punkts – izteikti profesionāla ārstu medicīniskā palīdzība tiek sniegta kara vadoņiem un augsta ranga militārpersonām, ierindas karavīra veselības stāvoklis kļūst sekundārs. Ierindas karavīrs medicīnisko palīdzību saņem pārsvarā no friziera - ķirurga (*barber-surgeon*). Frizieri veica arī nelielas ķirurģiskas manipulācijas, piemēram, asins noliešanu, zobu ārstēšanu un brūču apkopi. Friziera - ķirurga klātbūtnē kaujas laukā bija svarīga, jo no to klātbūtnes un spējām bija atkarīga karavīru dzīvība – tā pienākums bija sniegt ātru medicīnisku palīdzību un nepieciešamības gadījumā veikt amputāciju. Franču karaļnama karavīrs, pēcāk maršals Blēzs de Monlucs (*Blaise de Monluc*) bija izteicies, ka “*labākais, kas var notikt ar karavīru kaujā ir tikt nogalinātam ar labu masketi*” (*McPeak, 2007; Meng-Kin, 2016; Anastasi, 2023*). Taču Andruāzs Parē (*Ambroise Paré*) franču militārais ārsts-ķirurgs un, kuru var pamatoti saukt par kara medicīnas tēvu, strādājis daudzus gadus kara laukā ar ievainotiem karavīriem, radījis dēļ tā laika nestandarta eksperimentālu pieeju medicīniskās palīdzības sniegšanā. Piemēram, salīdzināja dažādu veidu brūču dziedzēšanas paņēmienus, piemēram, šautu un durtu ievainojumu – konstatēja, ka labākais veids kā apstādināt asiņošanu pēc amputācijas ir apsienot ar artērijas apvidu ligatūru, kas bija mazāk sāpīgs un efektīvāks nekā iepriekš izmantotā tehnika – kauterizācija jeb brūces piededzināšana. Taču arī tas neizslēdza karavīra iespējamo nāvi pēc šāda veida manipulācijas, jo nebija pietiekamu zināšanu par iekaisumiem, kuri rodas pēc manipulācijas un to ārstēšanu. Parē bija iedziļinājies karavīru aprakstītajos gadījumos par fantoma sāpēm jeb mātīgu sajūtu, kad tiek sajūta amputētā ekstremitāte. Pamatojoties uz novērojumiem, Parē toreizējie paņēmieni un izgudrojumi ir atstājuši dziļu ietekmi uz mūsdienu medicīnu, piemēram, tika izstrādātas pirmās protēzes sudraba, zelta un porcelāna – acij, rokai un kājai (*Farely, 2019*). Kaut arī šajā laika posmā ir izteikta militārpersonu kārtu dalīšana, var secināt, ka mainoties kara raksturam, t.i., pielietojot dažāda veida ieročus medicīnas izpratne kļūst komplicētāka, t.i., tiek meklēti veidi kā medicīniskās palīdzības sniegšanu padarīt mazāk sāpīgu militārpersonai, kā arī tiek domāts par tās turpmāko dzīves kvalitāti, izgatavojot protēzes. Līdz ar karā izmantoto ieroču jauninājumiem, attīstās arī medicīna, taču vēl joprojām zināšanas par ievainojumu infekciju ārstēšanu ir nepietiekamas.

Kara medicīnas nostiprināšanās jaunajos un jaunākajos laikos

Šajā laika periodā tika uzrakstītas trīs grāmatas par kara medicīnu. Džons Pringls (*Sir John Pringle*) tiek uzskatīts par modernās kara medicīnas pamatlicēju, t.i., 1752. gadā uzrakstīja grāmatu “Novērojumi par armijas slimībām” (*Observations on diseases of the Army*), kurās aprakstīja infekciju slimību gaitu un viņa profilaktiskie ieteikumi palīdzēja tās kontrolēt, konstatēja, ka visizplatītākās un nāvējošākās slimības ir dizentērija un drudzis. Saistībā ar infekciju aprakstījis tādas jēdzienus kā septiķis un antiseptiķis. Savukārt Ričards Brokelsbijs (*Richard Brockelsby*) uzrakstīja grāmatu “Ekonomiskie un medicīniskie novērojumi” (*Oeconomical and medical observations*), kurā aprakstīja armijas sanitāros apstākļus un kara lauka hospitāļu un slimnīcu uzlabošanu (*Carr, 1948; Milne, 2005; Van Way, 2016*). Vēl viena autora Džona Hantera (*John Hunter*) uzrakstītā grāmata “Traktāts par asinīm, iekaisumu un šaušanas brūcēm” (*Treatise on the Blood, Inflammation and Gunshot Wounds*), kurā aprakstīti principi par iekaisumu ārstēšanu, balstoties uz asins cirkulāciju ķermenī. Savos pētījumos balstījās uz četrām pazīmēm – apsārtums, pietūkums, drudzis un sāpes, kurus aizguva no romiešu medicīnas enciklopēdista Aula Kornēlija Celza (*Aulus Cornelius Celsus 25 .gadā p.m.ē. – 50.gadā m.ē.*), iedalot tos triju pakāpju iekaisumos – adhezīvs, strutojošs un čūlains. Pirmo reizi piemin un apsver domu par audu transplantāciju, kā arī tā sakarā apraksta iekšējo iekaisumu – abscesu (*Turk, 1994*). Var secināt, ka 18. gadsimtā ir kara medicīnas

nostiprināšanās sākumpunkts, pirmkārt, par kara medicīna izpaužas kā ārstu novērojumi un no tiem izrietošie ieteikumi, otrkārt, kara medicīna nostiprinās dokumentāli, t.i., kas ārstiem sniedz zināšanas ne tikai praktiski kara laukā, bet arī teorijā. Tātad pieeja kara medicīnai kļūst komplikētāka un ar pētniecības ievirzi.

19. gadsimtā tiek likti humanitārās palīdzības un tās nostiprināšanas pamati. Vienā no asiņainākajām kaujām par Itālijas neatkarību – 1859. gada Solferīno kaujā starp Francijas un Sardīnijas karaspēku, militāro medicīnas ārstu pārslodzes dēļ, neskaitāmo ievainoto, nogalināto un sagūstīto karavīru, t.sk. arī militāro ārstu, kaujas laukā ievainotie nesaņēma pienācīgu medicīnisko aprūpi. Netālu no kaujas lauka Kastiljoni (Castiglione) ciema baznīcā brīvprātīgie sniedza palīdzību ievainotajiem karavīriem – nodrošināja ievainotos ar ūdeni, pārtiku un medicīnisko palīdzību. Šis laiks ir humanitārās kustības “Sarkanais Krusts” un Ženēvas konvencijas pirmsākumi (*International Committee of the Red Cross, 1998*). 1862. gadā šveīcu uzņēmējs un humanitārais aktīvis, viens no brīvprātīgajiem Solferīno kaujā, Anrī Dināns (*Henri Dunant*) vēstulē, tā laika Eiropas lielākajiem līderiem, aprakstīja kaujas laikā piedzīvoto, ierosinot, ka nepieciešami speciāli apmācīti brīvprātīgie, kuri spētu sniegt gan humanitāro, gan medicīnisko palīdzību ievainotajiem karavīriem kara laikā. Vēstulē tika uzsvērts, ka šādu brīvprātīgo aizsardzība būtu jānostiprina starptautiskajos līgumos. 1863. gadā Ženēvā tika sasaukta Sabiedrības labklājības komiteju, kura izskatīja Dināna priekšlikumus – Austrija, Francija, Lielbritānija, Itālija, Nīderlande, Prūsija, Krievija, Spānija un Zviedrija atbalstīja šos priekšlikumus un jau 1864. gadā Ženēvā tika rīkota konference, kuras laikā tika pieņemta Ženēvas konvencija “Par ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu karojošajās armijās”, pirmais starptautiskas nozīmes normatīvais akts, kā arī neilgi pēc tam tika nodibināta pirmā Sarkanā Krusta brīvprātīgo kustība (*Cavendish, 2013*). Var konstatēt, ka šis ir viens no lielākajiem pavērsieniem kara medicīnas idejas nostiprināšanā, jo tiek nostiprināts kā princips juridiski, t.i., starptautiskajā līgumā, kuru apņēmas pildīt un ievērot gandrīz visas pasaules valstis.

Starptautisko diplomātu konferencē 1949. gadā tika pieņemtas četras konvencijas, t.i., I Ženēvas Konvencija “Par ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu karojošajās armijās”, II Ženēvas Konvencija “Par ievainoto un slimo kā arī jūras kara flotes kuģu katastrofās cietušo stāvokļa uzlabošanu”, III Ženēvas Konvencija “Par izturēšanos pret karagūstekņiem” un IV Ženēvas Konvencija “Par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā”. Šīs Ženēvas konvencijas ir piemērojamas visos gadījumos, kad tiek pieteikts karš vai jebkādi citi bruņoti konflikti starp valstīm. Konvencijas attiecas arī uz gadījumiem, kad valsts tiek daļēji vai pilnībā okupēta, pat ja šajā gadījumā nenotiek aktīva karadarbība. Valstis, kuras ratificē konvencijas, ir jāievēro noteikti humanitārie principi un jāpiemēro juridiskas sankcijas pret tiem, kas tos pārkāpj (*American Red Cross, 2011*). No juridiskā viedokļa, var secināt, ka šajā laika posmā kara medicīna ir sasniegusi augstāko punktu, jo tā tiek nostiprināta augsta ranga normatīvajos aktos, kuri paredz pienākumu valstīm karadarbības gaitā aizsargāt ievainotos, medicīnas personālu un brīvprātīgos, un neļauj ievainotos atstāt bez medicīniskās aprūpes un palīdzības.

1977. gadā tika pieņemti Ženēvas konvenciju papildus protokoli – 1977. gada Ženēvas Konvenciju I Papildprotokols, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību, 1977. gada Ženēvas konvenciju II Papildprotokols, kas attiecas uz lokāla rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību, kas papildināja 1949. gadā pieņemtās Ženēvas konvencijas. Nozīmīgi ir tas, ka I Papildprotokolā tiek sniegtas definīcijas, kas ir medicīniskais personāls, transports un medicīnas aprūpes vietas. Īpaši uzsvērta medicīnas personāla un civiliedzīvotāju aizsardzība, tai skaitā, tiek uzsvērts, ka medicīnas personāls var sniegt medicīnisko palīdzību jebkuram ievainotajam, neatkarīgi no tā kādai karojošajai pusei tas pieder. Tāpat jāaizsargā medicīnas personāla transportlīdzekļi, tie nedrīkst tikt pakļauti uzbrukumiem (*Papildu protokols pie 1949.gada 12.augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību I protokols, 1977; Papildu protokols pie 1949.gada 12.augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz lokāla rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību II protokols, 1977*). Var secināt, ka tiek definēts medicīnas

aprūpes personāls un civiliedzīvotāji. Secīgi tiek likti pamati tam, ka arī medicīnas personāls un civiliedzīvotāji var iegūt ievainojumus karadarbībā. Taču tie tiek nodalīti no militārpersonām, jo tiem tiek noteikta aizsardzība, t.i., neviena no karojošām pusēm nedrīkst veikt uzbrukumus vietām un transportlīdzekļiem, kuros atrodas medicīnas personāls vai civiliedzīvotāji.

21. gadsimta sākumā tiek uzsvērts kara medicīnas apmācību posms un noteikta problemātika, ka nosacīti miera apstākļos ir sarežģīti izprast kara ievainojumu būtību, t.i., medicīnas personālam ir teorētiskas zināšanas un medicīnas strauja attīstība, taču nav praktisku iemaņu (*Magee, 2000*). Sākoties Krievijas Federācijas uzsāktajam karam Ukrainā, tika secināts, ka nav pietiekamas praktiskās zināšanas kara medicīnā, jo īpaši gadījumos, kur iesaistīti brīvprātīgie medicīniskās palīdzības sniedzēji. Kā efektīvs risinājums tika piedāvātas kara medicīnas apmācības, kuru pamatā ir simulācijas modelis, t.i., apmācības tiek balstītas uz reāliem karadarbības scenārijiem, kuros tiek iegūti ievainojumi. Apmācības notiek pēc iespējas reālistiskākā vidē, kas pielīdzināma karadarbības teritorijai, integrējot tajā, piemēram, interaktīvus manekenus, reālus cilvēkus un apmācību telpas un iekārtas. Apmācību laikā tiek apgūtas zināšanas un prasmes, piemēram, par asinsrites un elpošanas funkciju nodrošināšanu, infekciju kontroli, ķirurģiju un reanimāciju prasmes, kas nepieciešamas, lai nodrošinātu ievainotajiem korektu medicīnisko palīdzību. Kā arī tiek trenētas prasmes strādāt komandā, lai nodrošinātu maksimālu zināšanu resursu pielietojumu. Tāpat tiek apgūtas zināšanas par militārajiem transportlīdzekļiem, kurus iespējams izmantot ievainoto un medicīnas personāla un iekārtu transportēšanai (*Shumaker et al., 2024*). Tātad, pašlaik tiek likts uzsvars uz sagatavotību medicīnas aprūpei kara apstākļos. Kara medicīna ir attīstījusies līdz ar mūsdienās pieejamo tehnoloģiju attīstību, pēc autores domām mūsdienu problēmjautājums kara medicīnā ir nevis tās kvalitāte, bet gan pieejamība. Autore secina, ka darbā apskatītajos avotos tiek vairākkārt konstatēts, kaut arī starptautiskie normatīvie akti aizsargā gan ievainotos, gan civilpersonas, gan medicīnisko personālu, taču nenoliedzami šie normatīvie akti tiek pārkāpti, kas secīgi noved pie tā, ka ievainotajiem netiek sniegta medicīniskā palīdzība vai tiek liegta pieeja tai. Taču pozitīvi ir vērtējams tas, ka kara medicīnas apmācības ir ieguvušas starptautisku ievērību un uz reāliem gadījumiem ir iespējams papildināt zināšanas un praksi, lai pilnveidotu kara medicīnu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Līdz ar ģeopolitisko situāciju pasaulē, t.i., aktīvo karadarbību daudzās pasaules valstīs, ievainoto un bojāgājušo skaita pieaugumu, kara medicīnas jēdziena iekļaušana normatīvajā regulējumā ir ieguvusi aktualitāti. Tā kā Latvijas normatīvais regulējums neparedz kara medicīnas jēdzienu un tā skaidrojumu, to nepieciešams noteikt un iekļaut normatīvajā regulējumā. Pamatojoties uz darbā izvirzītajām un skaidrotajām kara medicīnas pazīmēm, tiek piedāvāta kara medicīnas jēdziena definīcija Kara medicīnas likuma likumprojektam:
*Izteikt Kara medicīnas likuma 1.pantu šādā redakcijā:
Kara medicīna ir medicīniskās aprūpes kopums, kuru sniedz militārās ārstniecības personas un brīvprātīgie militārpersonām un civiliedzīvotājiem, lokālā vai mobilā medicīnas aprūpes iestādē vai transportā, kas ietver medicīnas aprūpi karadarbības teritorijā un medicīnisko rehabilitāciju ārpus tās.*
2. Kara medicīnas ideja senajos laikos un viduslaikos no vienas puses attīstījusies vienmērīgi un tajā saskatāms cikliskums, t.i., nav saskatāmas krasas pārejas, taču no otras puses ir saskatāmi posmi, kur kara medicīnas ideja tiek sašaurināta vai paplašināta dažādām cilvēku grupām. Seno laiku un viduslaiku posmā kara medicīnas idejas līkne ir saskatāma lauztas augšupejošas līnijas formā. Periodā līdz 4. gadsimtam kara medicīnas ideja balstās uz palīdzību ikvienam, kuram tā ir nepieciešama, savukārt sākot ar 4. gadsimtu tiek nošķirtas militārpersonas un civiliedzīvotāji, t.i., medicīna ir privātā lieta – civiliedzīvotāji rūpējas par

sevi, savukārt militārpersonas saņem medicīnisko palīdzību kā pakalpojumu. Viduslaiku posmā tiek izdalīta primāra un sekundāra medicīniskās palīdzības sniegšana atsevišķām militārpersonu kārtām, ko var noteikt par viszemāko punktu kara medicīnas idejas attīstībā. Tuvojoties pārejas posmam senajos laikos, mainās karā izmantotie līdzekļi un metodes, līdz ar to nostiprinās kara medicīnas nepieciešamība un tās nozīme kara iznākumā.

3. Kara medicīnas ideja jaunajos un jaunākajos laikos ir nostiprinājusies un turpina attīstīties pozitīvā virzienā, t.i., nav saskatāma strauja negatīva ietekme uz kara medicīnu. Jauno un jaunāko laiku posmā kara medicīnas līkne ir saskatāma taisnas augšupejošas līnijas formā. Kopš 19. gadsimta beigām kara medicīna ir daļa no starptautiskajām humanitārajām tiesībām, t.i., ievainotie un medicīnas personāls tiek aizsargāts pamatojoties uz starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, kuri uzliek pienākumus karojošo pušu valstīm aizsargāt un cienīt ievainotos un medicīnas personālu. Kara medicīnas ideja saskatāma ar augšupejošu attīstības virzienu, t.i., kara medicīna attīstās līdz ar tehnoloģiju attīstību, tādējādi nākotnē kara medicīnas līkne virzīsies uz augšu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Militārā dienesta likums.* (30.05.2002). Latvijas Republikas likums, red. uz 19.04.2023. <https://likumi.lv/ta/id/63405-militara-dienesta-likums>
2. *Papildu protokols pie 1949.gada 12.augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību (I protokols).* (08.06.1977). Starptautisks daudzpusējs dokuments. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1102-1977-gada-8-junija-papildu-protokols-pie-1949-gada-12-augusta-zenevas-konvencijam-kas-attiecas-uz-starptautiska-rakstura-brunotu>
3. *Papildu protokols pie 1949.gada 12.augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz lokāla rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību (II protokols)* (08.06.1977). Starptautisks daudzpusējs dokuments. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1101-1977-gada-8-junija-papildu-protokols-pie-1949-gada-12-augusta-zenevas-konvencijam-kas-attiecas-uz-lokala-rakstura-brunotu-konfliktu>
4. *Par attieksmi pret karagūstekņiem.* (12.08.1949). Ženēvas konvencija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/564>
5. *Par civilpersonu aizsardzību kara laikā.* (12.08.1949). Ženēvas konvencija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/565>
6. *Par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu.* (12.08.1949). Ženēvas konvencija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/448>
7. *Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām.* (16.12.1966). Apvienoto Nāciju Organizācijas dokuments. <https://www.tiesibsargs.lv/resource/ano-starptautiskais-pakts-par-ekonomiskajam-socialajam-un-kulturas-tiesibam/>
8. *Statutes of the International Committee of Military Medicine.* (2019). General Assambly of the ICMM. https://www.cimm-icmm.org/fileadmin/user_upload/Documents/Official_documents/Statutes/190523_-_Eng_-_Statutes_of_the_ICMM.pdf
9. *Vides aizsardzības likums* (02.11.2006) Latvijas Republikas likums, red. uz 01.07.2020. <https://likumi.lv/ta/id/147917-vides-aizsardzibas-likums>
10. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija.* (10.12.1948). Apvienoto Nāciju Organizācijas dokuments. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf
11. American Red Cross. (2011). *Summary of the Geneva Conventions of 1949 and Their Additional Protocols.* https://www.redcross.org/content/dam/redcross/atg/PDF_s/International_Services/International_Humanitarian_Law/IHL_SummaryGenevaConv.pdf
12. Anastasi, L. (28.05.2023). *Barbers-Surgeons: Bridging Medicine and Barbering in the Middle Ages Medieval history.* <https://historymedieval.com/barbers-surgeons-bridging-medicine-and-barbering-in-the-middle-ages/>
13. Bishara, A., Gunn, S. W. A., Shady, S. H. (2007). *Military and Civilian Burn Injuries During Armed Conflicts. Annals of Burns and Fire Disasters,* 20(4), 203-215. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3188083/>
14. Cambridge dictionary. (n. d.). *Warfare. Cambridge Academic Content Dictionary.* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/warfare>
15. Carr, E. F. (1948). *Early medical books in the Archibald Church Library VII. military and naval medicine and surgery. Quarterly Bulletin of Noerthwestern University Medical School,* 22(2), 164–168. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3802779/>

16. Cavendish, R. (2013). The Founding of the Red Cross Movement. *History Today*, 63(10), 8-8. <https://www.historytoday.com/archive/months-past/founding-red-cross-movement>
17. D'Souza, E. W., MacGregor, A. J., Dougherty, A. L., Olson, A. S., Champion, H. R., & Galarneau, M. R. (2022). Combat Injury Profiles Among U.S. Military Personnel Who Survived Serious Wounds in Iraq and Afghanistan: A Latent Class Analysis. *Plos One*, 17(4), e0266588. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0266588>
18. Farelly, E. (08.02.2019). Ambroise Paré – 16th Century Surgeon and Father of Military Medicine. *War history online*. <https://www.warhistoryonline.com/war-articles/ambroise-pare-16th-century.html>
19. Frankel, J. (05.03.2024). War. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/war>
20. Geneva Academy of International Humanitarian Law. (2024). *Today's Armed Conflicts*. <https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts>
21. GoEco. (2022). *Medical Volunteering*. <https://www.goeco.org/glossary/medical-volunteering-glossary/#:~:text=Medical%20volunteering%20refers%20to%20the,underserved%20or%20disaster%20affected%20regions>
22. Gordon, S. (2014.nov.). The Military Physician and Contested Medical Humanitarianism: A Dueling Identity? *Social Science & Medicine*, 120, 421-429. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.04.025>
23. Hardy, K. (2021). Paleomedicine and the Evolutionary Context of Medicinal Plant Use. *Revista Brasileira de Farmacognosia*, 31, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s43450-020-00107-4>
24. Herre, B., Rodés-Guirao, L., & Roser, M.(2024). *War and Peace*. <https://ourworldindata.org/war-and-peace>
25. International Committee of the Red Cross. (06.04.1998). The battle of Solferino (24 June 1859). *International Committee of the Red Cross*. <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jnv.r.htm>
26. Magee, J. H. (2000). Military Medical Modeling & Simulation in the 21st Century: An Update “Supporting the Science”. *Interservice/ Industry Training, Simulation and Education conference*. <https://www.tatrc.org/www/docs/MMSIC/Mil%20Med%20Sim%20in%2021st%20Century%20Update.pdf>
27. McPeak, W. (2007). *Blaise de Monluc*. <https://warfarehistorynetwork.com/article/blaise-de-monluc/>
28. Meng-Kin, L. (2016). Military Medicine Through the Ages. *SAF Medical Corps Monograph*. https://www.mindef.gov.sg/oms/content/dam/imindef_media_library/graphics/pointer/PDF/2017/MED50/MED50_A1.pdf
29. Milne, I. (2005). Sir John Pringle’s Observations on the Diseases of the Army - an Early Scientific Account of Epidemiology and the Prevention of Cross Infection. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59(11), 961-966. <https://jech.bmj.com/content/59/11/966>
30. Raeeszadeh, M., Goodarzi, H., Moghaddam, J. A., Bahaghighat Machian, M. S. Gooshki, H. S., & Khoshi, A. (2022). The Role of Military Medicine and the Significance of Training Military Medicine. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 11(8), 4184-4189. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_80_22
31. Rossodivita, A. (25.05.2011). The Role of Field Hospitals in Severe Environments - Guidelines to Prepare and Build a Field Hospital During a Disaster. *Prehospital and Disaster Medicine*, 26(S1), 95-96. <https://doi.org/10.1017/S1049023X11003244>
32. Saracino, P. (06.11.2019). Battlefield Medicine. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/battlefield-medicine>
33. Shumaker, J. T., Shen, C., & Cole, R. (2024) Ukrainian Healthcare Professionals’ Experiences During Operation Gunpowder: Implications for Increasing and Enhancing Training Partnerships. *Military Medicine*, 189(9-10), 239-243. <https://doi.org/10.1093/milmed/usad484>
34. The European Court of Human Rights 21 October, 2013 Grand Chamber Case Of Janowiec and Others v. Russia” No. 55508/07 and 29520/09 <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%5B%2255508%2F07%22%2C%222001-127684%22%5D%22%7D>
35. The European Court of Human Rights. (21.12.2022). *European Court decides to indicate interim measures in the “Lachin Corridor”*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22%3A%5B%22003-7528728-10337270%22%5D%22%7D>
36. Turk, J. L. (1994). Inflammation: John Hunter's “A Treatise on the Blood, Inflammation and Gun-Shot Wounds”. *International Journal of Experimental Pathology*, 75(6), 385–395. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2001919/>
37. United Nations. (11.09.2023). *Ukraine: civilian casualty*. <https://www.ohchr.org/en/news/2023/09/ukraine-civilian-casualty-update-11-september-2023>
38. United Nations. (25.05.2022). Ninety Per Cent of War-Time Casualties Are Civilians, Speakers Stress, Pressing Security Council to Fulfil Responsibility, Protect Innocent People. *United Nations Meetings Coverage and Press Releases*. <https://press.un.org/en/2022/sc14904.doc.htm>
39. Ustinova, Y., Cardeña, E. (2014). Combat Stress Disorders and Their Treatment in Ancient Greece. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(6), 739–748. <https://doi.org/10.1037/a0036461>
40. Van Way, C. (2016). War and Trauma: A History of Military Medicine. *Missouri Medicine*, 113(4), 260-263. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6139913/>

IESLODZĪJUMU VIETU DARBĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS THE LEGAL REGULATION OF IMPRISONMENT OPERATIONS

Jānis Gruzniņš

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jg23038@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *The legal regulation of the operation of prisons is an actual topic, as it affects not only the prisoner's rights and safety, but also the safety of society as a whole. The Constitution of the Republic of Latvia says that everyone has the right to freedom and personal inviolability. But, if a person has committed a crime, the court can take their freedom away and imprison them. In such a situation, it is important to ensure that the operation of prisons complies with the laws and regulations of the Republic of Latvia, as well as international standards and human rights. In addition, all prisons were built in the last century, and are outdated, they don't meet modern requirements. Resocialization of ex-prisoners is very important. Especially for those who have been in prison for a long time, because when they get out of prison, they don't have their old work place to live and work.*

Keywords: *imprisonment, laws, legislation, location of imprisonment, prison administration, prisoner, safety, the prison system.*

Ievads

Ieslodzījumu vietu darbības tiesiskā regulējuma temats ir aktuāls, jo tas skar ne vien ieslodzīto tiesības un drošību, bet arī sabiedrības drošību kopumā. Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļas normās ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personīgo neaizskaramību (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Tomēr, ja persona ir izdarījusi noziegumu, tiesa var piespriest tai visbargāko kriminālsodu - brīvības atņemšanu. Šādā situācijā ir svarīgi nodrošināt, lai Ieslodzījuma vietu pārvaldes un tās iestāžu darbība atbilstu gan Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem, gan starptautiskajiem standartiem un cilvēktiesībām. Jāņem vērā arī apstākļi, ka visas ieslodzījuma vietas ir būvētas pagājušajā gadsimtā, tās ir novecojušas, neatbilst mūsdienu prasībām.

Raksta mērķis ir izpētīt ieslodzījuma vietu darbības tiesisko regulējumu.

Raksta uzdevumi ir šādi:

- 1) analizēt ieslodzījuma vietu tiesisko reglamentāciju;
- 2) iepazīties ar ieslodzījuma vietu funkcijām;
- 3) izprast ieslodzījuma vietu struktūru un tās tiesisko regulējumu;
- 4) apkopot ieslodzījuma vietu klasifikāciju.

Pētījuma objekts ir ieslodzījuma vietu darbības tiesiskais regulējums.

Pētījuma priekšmets ir ieslodzījuma vietu iestāžu struktūras un darbības reglamentācija un tās piemērošana.

Pētījuma izstrādē izmantotas šādas **pētniecības metodes**: analītiskā, tiesību vēsturiskā, un literatūras analīzes metode. Analītiska metode tiek izmantota, lai analizētu ieslodzījuma vietu darbības tiesisko regulējumu dažādu normatīvo aktu kontekstā. Tiesību vēsturiskā metode analizē tiesību normu un institūciju vēsturisko attīstību. Literatūras analīzes metode ļauj analizēt jau publicētos darbus, normatīvos aktus, grāmatas, rakstus u.c. rakstus.

Darbā tiek izmantoti internetā pieejamie materiāli, normatīvie avoti, t.sk. Satversme un citi Latvijas valsts likumi, periodikas izdevumi un citi literatūras sarakstā minēti materiāli.

Ieslodzījuma vietu darbības tiesiskais regulējums

Ieslodzījuma vietu darbību regulē vairāki likumi, autors saskatījis tos un konstatējis, ka kopumā tie ir vismaz 18 likumi. Starp tiem jāmin šādi: Latvijas Republikas Satversme, Latvijas Soduzpildes kodekss, Valsts pārvaldes iekārtas likums, Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums, Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums, Soduzreģistra

likums, Informācijas atklātības likums, Fizisko personu datu apstrādes likums, Apžēlošanas likums, Iesniegumu likums, Dokumentu juridiskā spēka likums, Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums, Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplinārbildības likums, Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums, Darba likums, Darba aizsardzības likums, Likums "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā", Valsts valodas likums, Publisko iepirkumu likums, kā arī likums "Par Eiropas Kopienas dalībvalstu konvenciju par ārvalstu kriminālsodu izpildi" (*Ieslodzījuma vietu pārvalde, 2022*).

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta noteikts, ka valsts pārvalde ir pakļauta likumam un tiesībām. Tā darbojas normatīvajos aktos noteiktās kompetences ietvaros. Valsts pārvalde savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim, valsts pārvalde savā darbībā ievēro cilvēktiesības. Valsts pārvalde darbojas sabiedrības interesēs. Pie sabiedrības interesēm pieder arī samērīga privātpersonas tiesību un tiesisko interešu ievērošana. Valsts pārvalde savā darbībā ievēro labas pārvaldības principu. Tas ietver atklātību pret privātpersonu un sabiedrību, datu aizsardzību, taisnīgu procedūru īstenošanu saprātīgā laikā un citus noteikumus, kuru mērķis ir panākt, lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses (*Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002*).

Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 1. pantā nostiprināts likuma mērķis, proti, nodrošināt likumības un cilvēktiesību principiem atbilstošu Ieslodzījuma vietu pārvaldes darbību. Likuma 2. panta norma regulē ieslodzījuma vietu pārvaldes struktūru un darbinieku pieņemšanu, un atbrīvošanu no darba (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums, 2002*).

Savukārt Ieslodzījuma vietu pārvalde ir Tieslietu ministrijas padotībā esoša valsts pārvaldes iestāde, kas īsteno valsts politiku apcietinājuma kā drošības līdzekļa un brīvības atņemšanas kā kriminālsoda izpildes jomā. Pārvaldi vada priekšnieks. Priekšnieka amata kandidatūru apstiprina Ministru kabinets, bet priekšnieku iecel amatā un atbrīvo no amata tieslietu ministrs. Pārvaldes sastāvā ir centrālais aparāts, Mācību centrs, kā arī brīvības atņemšanas iestādes un izmeklēšanas cietumi (turpmāk - ieslodzījuma vietas). Pārvalde apkopo informāciju par apcietinātajām un notiesātajām personām, kuras atrodas un atradās ieslodzījuma vietās. Pārvaldes nolikumu apstiprina Ministru kabinets (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes nolikums, 2005*).

Saskaņā ar Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 4. panta pirmo daļu pārvaldes personālu veido amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm, vispārējā valsts civildienesta ierēdņi un darbinieki (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums, 2002*).

Likuma otrā nodaļa regulē ieslodzījuma vietas un mācību centru darbību. 6. pantā noteikts, ka ieslodzījuma vietas veic apcietinājuma kā drošības līdzekļa un brīvības atņemšanas kā kriminālsoda izpildi, nodrošina notiesāto resocializāciju un garīgo aprūpi, kā arī veselības aprūpi (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums, 2002*).

Uz 2024. gada maiju Latvijā darbojas šādas ieslodzījuma vietas:

- a) izmeklēšanas cietumi;
- b) slēgtie cietumi;
- c) daļēji slēgtie cietumi;
- d) atklātie cietumi;
- e) audzināšanas iestādes nepilngadīgajiem (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes nolikums, 2005*).

Pēc 2024. gada septembra, sakarā ar daļēji slēgtā režīma izslēgšanu, no Latvijas Soduzpildes kodeksa, arī daļēji slēgtu cietumu aktualitāte ir zudusi.

Latvijas Soduzpildes kodekss regulē kriminālsodu izpildes uzdevumus. Kriminālsodu izpildes uzdevums ir izpildīt kriminālsodu saskaņā ar šajā kodeksā noteiktajiem kriminālsodu izpildes pamatprincipiem, piemērojot notiesātajam šajā kodeksā noteiktos resocializācijas līdzekļus, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no

noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas (*Latvijas sodu izpildes kodekss, 1970, 1.p.*).

Šajā sakarā jāmin Satversmes tiesas nozīme ieslodzījuma vietu darbības tiesiska regulējuma pilnveidē. Tā, piemēram, Satversmes tiesa 2019. gada 7. novembra spriedumā nolēma atzīt Latvijas Sodu izpildes kodeksa 50.⁴ pantu, ciktāl tajā paredzētajai atšķirīgajai attieksmei pret notiesātajiem vīriešiem nav objektīva un saprātīga pamata, par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un spēkā neesošu no 2021. gada 1. maija (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018, Nr. 2018-25-01*).

Ieslodzījuma vietu darbības nodrošināšanā svarīga nozīme ir arī speciālistu sagatavošanai. Ieslodzījuma vietu pārvaldes Mācību centrs nodrošina Pārvaldes amatpersonu, vispārējā valsts civildienesta ierēdņu un darbinieku profesionālo izglītošanu un profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu. Mācību centru vada priekšnieks (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums, 2002, 9. p.*).

Iepriekš tika minēti vairāki tiesību akti, kuri ir būtiski ieslodzījuma vietu darbībā. Tā, piemēram, viens no šādiem tiesību aktiem ir Sodu reģistra likums, kura mērķis ir izveidot vienotu uzskaiti par noziedzīgus nodarījumus un administratīvos pārkāpumus izdarījušām personām, lai veicinātu šo nodarījumu un pārkāpumu novēršanu un atklāšanu, kā arī par tiem personai noteiktā soda izpildes un tiesību ierobežojumu kontroli (*Sodu reģistra likums, 2013*). Likums regulē reģistrā iekļaujamās ziņas, ziņu pieprasīšanu no Eiropas Savienības dalībvalstīm, reģistrā iekļauto ziņu sniegšanu un datu apstrādes uzraudzību, reģistrā iekļauto ziņu glabāšanas termiņus un administratīvo pārkāpumu procesa atbalsta sistēmu.

Ieslodzījuma tiesu darbībā tiek piemēroti arī iekšēji normatīvi akti. Ārkārtīgi svarīgs ir viens no Ieslodzījuma vietu pārvaldes iekšējiem normatīvajiem dokumentiem – Ētikas kodekss, kurš vairākkārtīgi tika papildināts. Ētikas kodeksa mērķis ir veicināt nodarbināto ētisko apziņu, nostiprināt profesionālo ētiku, veidot pozitīvu Pārvaldes tēlu sabiedrībā, sekmēt nodarbināto ētisku uzvedību, mazināt interešu konflikta un lobēšanas situāciju rašanās iespēju. Ētikas kodekss ir vienlīdz saistošs visiem nodarbinātajiem to dienesta vai darba pienākumu izpildē, izņemot jautājumus, kas tieši attiecināmi vienīgi uz amatpersonām (*Ieslodzījuma vietu pārvalde, 2024*).

Lai augstāk minētie normatīvie akti tiktu piemēroti pareizi, ir izstrādāti Ministru kabineta noteikumi, kuros ir noteiktā kārtībā kā jāpiemēro katrs konkrētais likums.

Ieslodzījumu vietu darbības raksturojums

Ieslodzījumu vietās tiek nodrošināta apcietināto uzraudzība, drošība un viņu pamatvajadzību apmierināšana, notiek apcietinājuma kā drošības līdzekļa un kriminālsoda – brīvības atņemšanas, izpildes procesa organizēšana.

Ieslodzījuma vietu darbību organizē Ieslodzījuma vietu pārvalde, kas ir Tieslietu ministrijas pārraudzībā esoša valsts pārvaldes iestāde, kuras funkcijas, uzdevumi un kompetence noteikti ar Ministru kabineta 2005. gada 5. novembra noteikumiem Nr. 827 apstiprināta „Ieslodzījuma vietu pārvaldes nolikuma” otrajā sadaļā. Pārvaldes funkcijas ir apcietinājuma kā drošības līdzekļa un brīvības atņemšanas kā kriminālsoda izpildes nodrošināšana (*Ieslodzījuma vietu pārvaldes nolikums, 2005*).

Amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm, kas strādā ieslodzījumu vietās, ir saistīts ar noteikumiem par darba pienākumiem, atbildību un attieksmi pret apcietinātajiem. Tiesiskais regulējums nosaka, kādi ir personāla pienākumi un tiesības. Dienests Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs un Ieslodzījuma vietu pārvaldē (specializētais dienests) ir veidots atbilstoši karjeras dienesta modelim. Karjeras dienesta modelim raksturīga pakāpeniska dienesta gaita, kad persona sāk dienestu no zemākās amata pozīcijas un pakāpeniski veido karjeru, pārejot arvien augstākos amatos sistēmas ietvaros. Atvaļināšanas pamats no specializētā dienesta var būt neatbilstība amatam tikai gadījumā, ja amatpersona nepiekrīt pārcelšanai citā amatā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu*

departamenta spriedums, 2010, Nr. A42924209 SKA-490/2010).

Ieslodzījuma vietu personāla darbības tiesiskie pamati reglamentēti Ieslodzījumu vietu nolikumā. Ieslodzījuma vietu pārvaldes mājas lapā ir ziņas par vakanču ievērojamo skaitu, regulāri ir vairāki simti vakanču, kas liecina par personāla noturības problēmu, ko veicina citas aktualitātes, konkrēti, darbinieku izdegšana darbā, “izdegšana”, kā rezultātā darbinieki biežāk slimo un kļūst neuzmanīgāki, un tas rada riskus efektīvai ieslodzījuma vietu darbības nodrošināšanai.

Ieslodzījuma vietu personāls veic dažādas funkcijas un uzdevumus, lai nodrošinātu ieslodzīto tiesības un iestādes darbības efektivitāti. Šeit ir daži aspekti, kas saistīti ar personālu un to darbības tiesiskajiem regulējumiem.

Ieslodzījuma vietu klasifikācija

Saskaņā ar Latvijas Soduzpildes kodeksa 13. pantu brīvības atņemšanas sodu izpilda slēgtajā cietumā, daļēji slēgtajā cietumā, atklātajā cietumā, kā arī audzināšanas iestādēs nepilngadīgajiem. Atkarībā no soda izciešanas režīma un pamatojoties uz Latvijas Soduzpildes kodeksu, Ieslodzījuma vietu pārvalde nodrošina ieslodzīto izvietošanu brīvības atņemšanas vietās (*Latvijas soduzpildes kodekss, 1970, 13. p.*).

Ministru kabinets 2024. gada 27. februārī apstiprināja Tieslietu ministrijas izstrādātos grozījumus Latvijas Soduzpildes kodeksā, kas paredz pāreju uz divu veidu cietumu sistēmu (t.i., slēgto un atklāto cietumu) un arī citus būtiskus brīvības atņemšanas sodu izpildes regulējuma pilnveidojumus, kas soda izpildes procesu padarīs raitāku un efektīvāku.

Līdz šim Latvijā pastāvēja trīs veida brīvības atņemšanas iestādes – slēgtais, daļēji slēgtais un atklātais cietums. Grozījumi paredz turpmāk brīvības atņemšanas sodu izpildi Latvijā īstenot tikai divu veidu cietumos – slēgtajā un atklātajā (*Tieslietu ministrija, 2024*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ieslodzījuma vietu darbību regulē vismaz 18 likumi, kuriem pakārtots – ievērojamais daudzums Ministru kabineta noteikumu. Minētā tiesiskā bāze ir pārmērīgi plaša un sarežģīta un būtu nepieciešama tās revīzija, samazinot normatīvo aktu skaitu, kā arī, iespējams, apvienojot vairākus normatīvus aktu vienā.
2. Ieslodzījuma vietu pārvalde ir tieši pakļauta Tieslietu ministrijai, bet pastarpināti pakļauta Iekšlietu ministrijai. Ieslodzījumu vietu personāla daļu veido personas ar speciālajām dienesta pakāpēm, sakarā ar to, līdzīgi kā iekšlietu dienesta personāls, tajās darbojas subordinācijas un pakļautības kārtība.
3. Ieslodzījumu vietās tiek nodrošināta apcietināto uzraudzība, drošība un viņu pamatvajadzību apmierināšana. Tiek izpildīts gan brīvības atņemšanas sods, gan drošības līdzeklis – apcietinājums.
4. Latvijā tiesas piesprieš sodus izpilda slēgtajā cietumā, daļēji slēgtajā cietumā (līdz 2024. gada septembrim), atklātajā cietumā, kā arī Cēsu audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem. Tieslietu ministrija 2024. gadā septembrī paredzēta pāreja uz divu veidu cietumiem – slēgtais un atklātais cietums.
5. Sakarā ar minēto, ieslodzījuma vietu iestādēm ir nepieciešams pielāgoties un uzlabot savu darbību atbilstoši jaunajam regulējumam.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums.* (31.10.2002) Latvijas Republikas likums. Skatīts 30.03.2024. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68492>
2. *Ieslodzījuma vietu pārvaldes nolikums.* (05.11.2005). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.827. <https://likumi.lv/ta/id/120647-ieslodzijuma-vietu-parvaldes-nolikums>
3. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/57980->

- latvijas-republikas-satversme
4. *Latvijas sodu izpildes kodekss*. (23.12.1970). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>
  5. *Sodu reģistra likums*. (10.10.2013). Latvijas Republikas likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=261384>
  6. *Valsts pārvaldes iekārtas likums*. (06.06.2002.) Latvijas Republikas likums. <http://likumi.lv/doc.php?id=63545>
  7. Ieslodzījuma vietu pārvalde. (18.03.2024). *Ieslodzījuma vietu pārvaldes Ētikas kodekss*. Iekšējie noteikumi Nr. P-1-406-2024-00006. <https://www.ievp.gov.lv/lv/media/6522/download?attachment>
  8. Ieslodzījuma vietu pārvalde. (28.09.2022). *Normatīvie akti*. https://www.ievp.gov.lv/lv/normativie-akti-0?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
  9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 13. novembra spriedums lieta Nr. SKA-490/2010. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba>
  10. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2019. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2018-25-01. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2018-25-01>
  11. Tieslietu ministrija. (27.02.2024). Valdība atbalsta pāreju uz divu veidu cietumu sistēmu Latvijā. *Jurista Vārds*, 27. <https://m.juristavards.lv/zinas/284880-valdiba-atbalsta-pareju-uz-divu-veidu-cie>

MĀKSLĪGĀ INTELEKTA TIESISKAIS REGULĒJUMS EIROPAS SAVIENĪBĀ

REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EUROPEAN UNION

Linda Irbe

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, li19009@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Dr.iur. **Artūrs Gaveika**

Abstract. *Considering the development of technology, in recent years the regulation of Artificial Intelligence has become a central policy issue in the European Union (EU). Policymakers have committed to developing an approach to AI to ensure that Europeans can benefit from the new technologies that are developed and operate with them in accordance with EU values and principles. On March 13, 2024, the European Parliament approved the world's first binding horizontal rules on AI. The purpose of this publication is to explore this EU-developed regulatory framework for Artificial Intelligence and understand the main principles and goals of the regulation, and to identify problems.*

Keywords: *Artificial Intelligence, European Union, Legislation, Regulation*

Ievads

Latvijas Republikas Priekšvēlēšanu aģitācijas likumprojekta anotācijā uzsvērts, ka par realitāti ir kļuvis tas, ka mākslīgā intelekta sistēmas var ietekmēt demokrātiju, tiesiskumu un cilvēka pamattiesības. Mākslīgā intelekta sistēmu izmantošana vēlēšanu ietekmēšanai līdz šim ir maz pētīts fenomēns pasaules mērogā, kam nav arī visaptveroša tiesiskā regulējuma. Tomēr nenoliedzami pierādījumi norāda uz šādu mākslīgā intelekta sistēmu nelabticīgu izmantošanu vairākās neseno notikušās vēlēšanās, piemēram, Slovēnijā, Argentīnā un Polijā (*LETA, 2024; Judins, 2024*).

Nemot vērā tehnoloģiju straujo attīstību, pēdējos gados mākslīgā intelekta (turpmāk – MI) regulējums ir kļuvis par centrālu politikas jautājumu Eiropas Savienībā (turpmāk - ES). Politikas veidotāji ir apņēmušies izstrādāt pieeju MI, lai nodrošinātu, ka eiropieši var gūt labumu no jaunajām tehnoloģijām, kas izstrādātas un darbojas saskaņā ar ES vērtībām un principiem. 2024. gada 13. martā Eiropas Parlaments apstiprināja pirmos saistošos horizontālos noteikumus pasaulē par MI.

Publikācijas **mērķis** ir aplūkot ES izstrādāto normatīvo regulējumu mākslīgā intelekta jomā, saprast regulējuma galvenos principus un mērķus, kā arī identificēt regulējuma problēmas.

Pētījuma **objekts** – mākslīgā intelekta regulējums Eiropas Savienībā.

Pētījuma **uzdevumi**:

- 1) analizēt ES tiesību aktus MI jomā;
- 2) noskaidrot MI jēdziena izpratni ES regulējumā;
- 3) aplūkot MI tiesiskā regulējuma Eiropas Savienībā mērķus un principus;
- 4) identificēt problēmas MI tiesiskajā regulējumā Eiropas Savienībā.

Pētījuma metodes: analītiskā, salīdzinošā, induktīvā un deduktīvā metode.

Tiesību akti mākslīgā intelekta jomā

Tehnoloģiju un kiberdrošības izaicinājumi starptautiskajās tiesībās ir īpaši svarīgi mūsdienu digitālajā laikmetā, kurā tehnoloģijas attīstās ātrāk nekā valstu spēja tās regulēt. Šīs problēmas ir sarežģītas un daudzdimensionālas, un tās skar vairākas jomas (*European Commission, 2024*). Šīs problēmas ir starptautiskas pēc būtības, jo dati viegli var šķērsot valstu robežas. Mākslīgā intelekta tehnoloģijas, piemēram, automatizētas lēmumu pieņemšanas sistēmas, rada jaunus izaicinājumus starptautiskajās tiesībās, īpaši attiecībā uz atbildību un

kontroli. Diskusijas notiek par to, kā regulēt MI izmantošanu militārajās operācijās, datu analīzē un citās jomās, lai aizsargātu cilvēktiesības un nodrošinātu atbildīgu tehnoloģiju izmantošanu. Efektīva tehnoloģiju un kibernetikas problēmu risināšana prasa starptautisku sadarbību un normu harmonizāciju. Tas ietver gan valstu, gan privātā sektora, gan pilsoniskās sabiedrības iesaisti.

Plašs spēkā esošo ES ražojumu drošuma un ražotāja atbildības tiesību aktu kopums (*Par produktu vispārēju drošību, 2001*), tostarp nozarēm specifiskas normas, kam papildus pastāv valstu tiesību akti, atbilst un ir potenciāli piemērojams daudziem jauniem MI lietojumiem. Taču savā 2020. gada Baltajā grāmatā par Mākslīgo intelektu Eiropas Komisija apņēmas veicināt MI ieviešanu un risināt riskus, kas saistīti ar šīs jaunās tehnoloģijas noteiktiem lietojumiem *Eiropas Komisij*, 2020). Un kā uzsver Urzula fon der Leiena Eiropas Komisijas prezidente – “..tā sauktie "vispārējās nozīmes MI modeļi", kas tiek integrēti daudzās MI sistēmās, kļūst pārāk svarīgi ekonomikai un sabiedrībai, lai tos neregulētu” (*European Commission, 2023*).

Mākslīgā intelekta jēdziens un tā izpratne Eiropas Savienības tiesību aktos

Sākotnēji nepieciešams precizēt MI jēdzienu. MI sistēma ES MI Aktā tiek saprasta kā - mašīnbāzēta sistēma, kas izstrādāta darbībai dažādiem autonomijas līmeņiem, kas pēc savas darbības var izrādīt pielāgošanās spējas un kas, ņemot vērā, skaidri izteiktus vai neizteiktus mērķus, no tās saņemtajiem ievaddatiem secina, kā radīt izvades, piemēram, prognozes, saturu, ieteikumus vai lēmumus, kas var ietekmēt fiziskas vai virtuālas vides (*On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD))*, 2024).

Mākslīgais intelekts ir datorzinātnes nozare, kas izstrādā sistēmas un programmatūru, kas spēj imitēt cilvēka intelekta aspektus, piemēram, mācīšanos, problēmu risināšanu, valodas apstrādi un vizuālo atpazīšanu. MI sistēmas spēj uzņemt informāciju no apkārtējās vides, apstrādāt to un reaģēt dažādās situācijās ar mērķi sasniegt konkrētu uzdevumu vai mērķi.

Mākslīgā intelekta izstrāde un pielietojums ir strauji attīstīties pēdējo desmitgažu laikā, radot ievērojamas pārmaiņas daudzās nozarēs, tostarp veselības aprūpē, finansēs, ražošanā, elektronikas nozarē un izklaides industrijā (*Barkāne, 2023*). Lai gan MI piedāvā lielu potenciālu uzlabot efektivitāti un risināt sarežģītas problēmas, tas arī rada ētiskas un sociālas bažas, piemēram, par privātumu, darba vietu zaudēšanu un lēmumu pieņemšanas pārredzamību.

Mākslīgā intelekta akts un tā darbības principi

Sākotnēji 2019. gadā ES publicēja Ētikas vadlīnijas uzticamam MI lietojumam (*Eiropas Komisija, 2019*), taču MI straujā attīstība, izmantošanas iespējas un ietekme mudināja Eiropas Komisiju pāriet uz likumdošanas pieeju, aicinot pieņemt noteikumus par MI sistēmu izstrādi, laišanu tirgū un lietošanu (*On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD))*, 2024).

2018. gadā Eiropas Komisijas izvēlētie 52 augsta līmeņa eksperti (*High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*) sagatavoja Eiropas Savienības MI ētikas vadlīnijas, kuras tika apstiprinātas 2019. gada aprīlī. Tajās minēti galvenie ētiskie principi attiecībā uz MI:

- 1) cilvēka virsvadība;
- 2) tehniskā noturība un drošums;
- 3) privātums un datu pārvaldīšana;
- 4) pārredzamība;
- 5) dažādība, nediskriminēšana un taisnīgums;

- 6) sabiedrības un vides labklājība;
- 7) atbildības prasīšana (*Eiropas Komisija, 2019*).

Tie lielā mērā pārklājas arī ar 2019. gada 19. maijā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – OECD) apstiprinātajiem MI principiem (*OECD, 2019*). Dokumentu parakstīja 42 valstu pārstāvji. Tajā minētie principi ir šādi:

1. MI vajadzētu dot labumu cilvēkiem un planētai, veicinot iekļaujošu izaugsmi, ilgtspējīgu attīstību un labklājību.
2. MI sistēmas būtu jāveido tā, lai tiktu ievērots tiesiskums, cilvēktiesības, demokrātiskās vērtības un daudzveidība un tajās būtu jāiekļauj atbilstīgi aizsardzības pasākumi, piemēram, vajadzības gadījumā nodrošinot cilvēka iejaukšanos, lai nodrošinātu taisnīgumu.
3. Ir jābūt pārredzamībai un atbildīgai informācijas atklātībai par MI sistēmām, lai nodrošinātu, ka cilvēki saprot MI spriedumu iegūšanas ceļu un var to apstrīdēt.
4. MI sistēmām visā to dzīves ciklā jādarbojas stabili un droši, iespējamie riski pastāvīgi jānovērtē un jāpārvalda.
5. Organizācijām un privātpersonām, kas izstrādā, izvērs vai ekspluatē MI sistēmas, jābūt atbildīgam par to pareizu darbību saskaņā ar iepriekš minētajiem principiem (*OECD, 2019*).

Izstrādājot ES tiesisko regulējumu MI jomā, Eiropas Komisijas balstījās uz šīm prasībām un arī turpmāk tās būs būtiskas, lai labāk saprastu izstrādātos tiesību aktus.

Eiropas Savienības likumdevēji 2023. gada decembrī panāca politisku vienošanos par mākslīgā intelekta akta projektu, kas 2024. gada 13. martā ir arī Eiropas Parlamentā apstiprināts. Tā mērķis ir uzlabot iekšējā tirgus darbību, nosakot vienotu tiesisko regulējumu, jo īpaši mākslīgā intelekta sistēmu izstrādei, laišanai tirgū, nodošanai ekspluatācijā un lietošanai ES saskaņā ar Savienības vērtībām, veicināt uz cilvēku orientēta un uzticama MI ieviešanu, vienlaikus nodrošinot augstu veselības, drošuma, Eiropas Savienības Pamattiesību hartā nostiprināto pamattiesību, tostarp demokrātijas un tiesiskuma, un vides aizsardzības, līmeni pret MI sistēmu radītām kaitīgām sekām ES, un atbalstīt inovāciju. Šī regula nodrošina uz MI bāzētu preču un pakalpojumu brīvu apriti pāri robežām, tādējādi nepieļaujot, ka dalībvalstis uzliek ierobežojumus MI sistēmu izstrādei, laišanai tirgū un lietošanai, ja vien šī regula tos nepārprotami neatļauj (*On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)), 2024*).

MI akta projekts tika izstrādāts kā horizontāls ES tiesību akts, kas piemērojams visām MI sistēmām, kas laistas tirgū vai izmantotas Eiropas Savienībā, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk - LESD) 114. pantu un 16. pantu, ievērojot jaunās likumdošanas ietvara loģiku, proti, ES pieeju, lai nodrošinātu, ka virkne produktu atbilst piemērojamajai likumdošanai, kad tie tiek laisti ES tirgū, izmantojot atbilstības novērtējumus un CE marķējuma lietošanu. Komisija ierosināja ES tiesību aktos iekļaut juridisku "MI sistēmas" definīciju, atsaucoties uz virkni programmās balstītu tehnoloģiju, kas izmanto specifiskas tehnikas un pieejas ("mašīnmācīšanās", "loģikas un zināšanu balstītas" sistēmas un "statistiskas" pieejas), kuras var papildināt, pieņemot deleģētos aktus, lai ņemtu vērā tehnoloģisku attīstību. Komisija arī ierosināja pieņemt riska balstītu pieeju, saskaņā ar kuru tiesiska iejaukšanās tika pielāgota konkrētam riska līmenim. Risku klasifikācija ir balstīta uz MI sistēmas paredzēto mērķi, atbilstoši esošajiem ES produktu drošības noteikumiem. Tas nozīmē, ka riska klasifikācija ir atkarīga no funkcijas, ko veic MI sistēma, un no konkrētā mērķa un konfigurācijām, kādām sistēma tiek izmantota. Tiek identificētas četras kategorijas.– nepieņemams, augsts, ierobežots un zems risks. Dažas MI sistēmas, kas rada "nepieņemamus" riskus, ir aizliegtas. Plašam "augsta riska" MI sistēmu klāstam, kas var negatīvi ietekmēt cilvēku veselību, drošību vai pamattiesības, ir atļauta darbība, taču tās pakļautas noteiktu prasību un

pienākumu kopumam, lai iegūtu piekļuvi ES tirgum. MI sistēmas, kas rada ierobežotus riskus sakarā ar to pārredzamības trūkumu, tiks pakļautas informācijas un pārredzamības prasībām, kamēr MI sistēmas, kas cilvēkiem rada tikai minimālu risku, netiks pakļautas papildu pienākumiem (*European Commission, 2024*). Regulējums arī nosaka īpašus noteikumus vispārīgās nozīmes MI (turpmāk - VNMI) modeļiem un nosaka stingrākas prasības VNMI modeļiem ar "lielas ietekmes spējām", kas varētu radīt sistēmisku risku un būtiski ietekmēt iekšējo tirgu. Pirms stāšanās spēkā MI aktam jābūt apstiprinātam Eiropas Padomē un publicētam ES Oficiālajā Vēstnesī. Akts stājas spēkā 20 dienas pēc publicēšanas Oficiālajā Vēstnesī. 6 mēnešus pēc stāšanās spēkā dalībvalstīm būs jālikvidē aizliegtās sistēmas, pēc 12 mēnešiem - stāsies spēkā vispārējas nozīmes MI pārvaldības pienākumi, bet pēc 24 mēnešiem stāsies spēkā visi MI akta noteikumi, ieskaitot pienākumus augsta riska sistēmām, kas noteiktas MI akta III pielikumā (saraksts ar augsta riska lietošanas gadījumiem), pēc 36 mēnešiem stājas spēkā pienākumi augsta riska sistēmām, kas noteiktas II pielikumā

Pirms regulējuma vispārējas piemērošanas, Eiropas Komisija izdos MI paktu. Tas ļaus MI izstrādātājiem no Eiropas un visas pasaules, brīvprātīgi jau ieviest MI akta galvenās prasības pirms juridiskajiem termiņiem.

Tiesiskais regulējums attieksies gan uz publiskajiem, gan privātajiem dalībniekiem gan ES, gan ārpus tās, ja vien MI sistēma darbojas ES tirgū vai tās izmantošana ietekmē cilvēkus, kas atrodas ES. MI tiesiskais regulējums būs attiecināms gan uz nodrošinātājiem (piemēram, CV atlases rīka izstrādātāju), gan augsta riska MI sistēmu izvietotājiem (piemēram, banka, kas iegādājas šo atlases rīku). MI sistēmu importētājiem arī būs jānodrošina, ka ārvalstu nodrošinātājs jau ir veicis atbilstošu atbilstības novērtēšanas procedūru, uzrādot Eiropas atbilstības CE marķējumu un pievienojot nepieciešamo dokumentāciju un lietošanas instrukcijas.

ES MI akts nosaka, ka MI sistēmu nodrošinātājiem jābūt pārredzamai informācijai par to, kad lietotāji mijiedarbojas ar MI sistēmu vai kad saturs ir radīts ar MI palīdzību. Vispārējām MI sistēmām, kas rada sistēmisku risku, ir jāveic riska novērtējums un jāīsteno riska mazināšanas pasākumi (*EBU, 2024*). Eiropas Raidorganizāciju savienība varētu definēt vērtēšanas kritērijus un pamatnostādnes šo MI rīku salīdzinošai novērtēšanai. Veicot rīku novērtēšanu, sabiedriskie mediji varētu apsvērt definēt atbilstošus uzdevumus, gan vienkāršus, gan sarežģītus, lai novērtētu modeļu veikspēju.

Samazināt iespējamus juridiskos riskus, kas saistīti ar vispārējo MI rīku izmantošanu, nozīmē nodrošināt atbilstību spēkā esošajiem piemērojamiem tiesību aktiem un ievērot valstu regulatoru norādījumus, jo īpaši attiecībā uz autortiesībām un datu aizsardzību, kā arī uzraudzīt un izprast attiecīgos regulatīvos jauninājumus saistībā ar ES MI aktu un jaunajiem MI atbildības noteikumiem (*Sinijs, 2024*).

ES Dalībvalstis ir galvenie MI akta īstenoņi un pārraugi. Katra dalībvalsts izvirza vienu vai vairākas kompetentas nacionālās iestādes, lai uzraudzītu šī Regulējuma piemērošanu un īstenošanu, kā arī veiktu tirgus uzraudzības darbības. Eiropas Komisija izveidos jaunu Eiropas MI biroju, kas darbosies Komisijas ietvaros, lai uzraudzītu vispārējas nozīmes MI modeļus, sadarbotos ar Eiropas Mākslīgā intelekta padomi un saņemtu atbalstu no neatkarīgiem ekspertiem un zinātniekiem. Katra dalībvalsts arī norādīs vienu nacionālās uzraudzības iestādi, kas pārstāvēs valsti Eiropas Mākslīgā intelekta padomē. Eiropas Mākslīgā intelekta padome sastāv no kompetento nacionālo uzraudzības iestāžu augsta līmeņa pārstāvjiem, Eiropas Datu aizsardzības uzraugiem un Eiropas Komisijas pārstāvjiem. Tās uzdevums ir veicināt jaunā MI Regulējuma efektīvu un saskaņotu īstenošanu. Savukārt Eiropas MI biroja uzdevumi ir attīstīt ES kompetences MI jomā un veicināt Savienības tiesiskā regulējuma īstenošanu centralizētā struktūrā. MI birojs uzraudzīs jauno noteikumu īstenošanu vispārējas nozīmes MI modeļiem. MI birojam jānodrošina koordinācija attiecībā uz mākslīgā intelekta politiku un sadarbība starp iesaistītajām Savienības iestādēm, orgāniem un aģentūrām, kā arī ar ekspertiem un

dalībniekiem. Kā arī veicinās prasmju un informācijas apmaiņu un sadarbību ar līdzīgām iestādēm visā pasaulē.

Tiesiskais regulējums nosaka rezultātu un orientējošās prasības augsta riska MI sistēmām, bet atstāj konkrētos tehniskos risinājumus un darbības principus, galvenokārt, nozares standartiem, kas nodrošinās, ka tiesiskais ietvars ir elastīgs, lai to varētu pielāgot dažādiem lietošanas gadījumiem un lai to varētu izmantot jauniem tehnoloģiskiem risinājumiem.

Bezmaksas un atvērtā koda modeļu nodrošinātāji ir atbrīvoti no lielākās daļas Aktā paredzēto saistību. Šī atbrīvošana neattiecas uz saistībām vispārējās nozīmes AI modeļu nodrošinātājiem ar sistēmiskiem riskiem.

Saistības arī neattiecas uz pētniecību, attīstību un prototipu izstrādi pirms izlaišanas tirgū, un regulējums arī neattiecas uz AI sistēmām, kas paredzētas izmantošanai tikai militāros, aizsardzības vai nacionālās drošības nolūkos, neatkarīgi no veida uzņēmuma, kas veic šīs darbības

Kad MI sistēma nonāk tirgū, tirgus uzraudzību uzņemas attiecīgās iestādes, lietotāji nodrošina cilvēka veiktu kontroli un uzraudzību, savukārt sistēmas nodrošinātāji izmanto pēctirgus uzraudzības sistēmu. Sistēmu nodrošinātāji un lietotāji ziņos arī par nopietniem incidentiem un darbības traucējumiem (*Eiropas Komisija, 2024*).

MI sistēmu izmantošana skar plašu pamattiesību klāstu neatkarīgi no piemērošanas jomas. Tās ietver privātumu, datu aizsardzību, nediskrimināciju un tiesas pieejamību, bet ne tikai. Lietojot mākslīgo intelektu, ir jāņem vērā plašāks tiesību klāsts atkarībā no tehnoloģijas un izmantošanas jomas. Papildus tiesībām, kas attiecas uz privātumu un datu aizsardzību, vienlīdzību un nediskrimināciju, kā arī tiesas pieejamību, varētu apsvērt arī citas tiesības. Tās ietver, piemēram, cilvēka cieņu, tiesības uz sociālo nodrošinājumu un sociālo palīdzību, tiesības uz labu pārvaldību (kas galvenokārt attiecas uz valsts sektoru) un patērētāju aizsardzību (īpaši svarīga uzņēmumiem). Atkarībā no MI izmantošanas konteksta ir jāapsver visas citas tiesības, kas aizsargātas ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartu (*Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra, 2021*).

Uzņēmumi, kas nepildīs noteikumus, tiks sodīti. Sodi būs no 35 miljoniem eiro vai 7 % no globālā gada apgrozījuma (atkarībā no tā, kurš ir lielāks) par aizliegtiem MI lietojumu pārkāpumiem, 15 miljoni eiro vai 3 % par citu pienākumu pārkāpumiem un 7,5 miljoni eiro vai 1,5 % par nepatiesas informācijas sniegšanu. Tiek paredzēti arī administratīvi sodi maziem un vidējiem uzņēmumiem un start-up uzņēmumiem gadījumos, kad tiek pārkāpts MI akts (*Ar ko nosaka saskaņotas normas mākslīgā intelekta jomā un groza Regulas (EK) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 un (ES) 2019/2144 un Direktīvas 2014/90/ES, (ES) 2016/797 un (ES) 2020/1828 (Mākslīgā intelekta akts), 2024*).

Šajā darbā izmantotais jēdziens “biometriskie dati” jāinterpretē, ņemot vērā biometrisko datu jēdzienu, kā definēts Regulas (ES) 2016/679 4. panta 14. punktā, Regulas (ES) 2018/1725 3. panta 18. punktā un Direktīvas (ES) 2016/680 3. panta 13. punktā. Biometriskie dati var ļaut autentificēt, identificēt vai kategorizēt fiziskas personas un atpazīt fizisku personu emocijas. Savukārt, jēdziens “biometriskā identifikācija” būtu jādefinē kā cilvēka fizisko, fizioloģisko un uzvedības īpašību, piemēram, sejas, acu kustību, ķermeņa formas, balss, gaitas, stājas, sirdsdarbības ātruma, asinsspiediena, smaržas, taustiņsitien raksturlielumu, automātiska atpazīšana, lai konstatētu personas identitāti, salīdzinot šīs personas biometriskos datus ar atsauces datubāzē glabātiem personu biometriskajiem datiem, neatkarīgi no tā, vai persona ir devusi piekrišanu vai nav. Tas izslēdz MI sistēmas, kuras paredzēts izmantot biometriskajai verifikācijai, kas ietver autentifikāciju, kuras vienīgais nolūks ir apstiprināt, ka konkrēta fiziska persona ir persona, par ko tā uzdodas, un apstiprināt fiziskas personas identitāti vienīgi nolūkā piekļūt pakalpojumam, atbloķēt ierīci vai iegūt drošības piekļuvi telpām (*Ar ko nosaka saskaņotas normas mākslīgā intelekta jomā un groza Regulas (EK) Nr. 300/2008, (ES) Nr.*

167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 un (ES) 2019/2144 un Direktīvas 2014/90/ES, (ES) 2016/797 un (ES) 2020/1828 (Mākslīgā intelekta akts), 2024).

MI akts paredz, ka reāllaika attālinātās biometriskās identifikācijas izmantošana publiskās vietās (piemēram, sejas atpazīšana, izmantojot novērošanas kameras) ir aizliegta, izņemot atsevišķus īpašus gadījumus, kad tā var tikt izmantota noteikto noziedzīgu nodarījumu novēršanai vai izmeklēšanai (piemēram, terorisms, slepkavība, cilvēku tirdzniecība, izvarošana, vides piesārņojums u.c.) (*On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD))*, 2024). Reāllaika attālinātās biometriskās identifikācijas izmantošana tiesību aizsardzības iestādēm būs jāapstiprina iepriekš ar tiesas vai neatkarīgas administratīvās iestādes lēmumu. Steidzamības gadījumā atļauja var tikt izdota 24 stundu laikā, ja atļauja tiek noraidīta, visi dati būs jāizdzēš. Sejas atpazīšanas sistēmu precizitāte var ievērojami atšķirties, ņemot vērā daudzus faktorus, piemēram, kameras kvalitāti, apgaismojumu, attālumu, datu bāzi, algoritmu un objekta etnisko izcelsmi, vecumu vai dzimumu. Tas pats attiecas uz gaitas un balss atpazīšanu un citām biometriskajām sistēmām. Augsti attīstītas sistēmas nepārtraukti samazina nepareizo pieņemšanas likmi, taču, lai arī 99 % precizitātes līmenis kopumā var šķist labs, tas ir pietiekami riskants, ja rezultātā tiek apsūdzēta nevainīga persona.

Augsta riska MI sistēmas izmantošana var radīt ietekmi uz pamattiesībām. Tāpēc izvietotājiem, kas ir fiziskas vai juridiskas personas, kas sniedz pakalpojumus, un operatori, kas nodrošina augsta riska sistēmas, jāveic pamattiesību ietekmes novērtējums un jāpaziņo valsts iestādei par rezultātiem (*Par digitālo pakalpojumu vienoto tirgu un ar ko groza Direktīvu 2000/31/EK (Digitālo pakalpojumu akts)*, 2022). Novērtējumam jāsatāv no apraksta par procesiem, kuros tiks izmantota augsta riska MI sistēma, par laika posmu un biežumu, kad augsta riska MI sistēmu paredzēts izmantot, par personu un grupu kategorijām, kas varētu būt ietekmētas tās izmantošanas laikā, par konkrētiem kaitējuma riskiem, kas varētu ietekmēt attiecīgās personas vai grupas, par cilvēka uzraudzības pasākumu īstenošanu un par pasākumiem, kas jāveic, ja riski materializējas.

MI akts paredz tiesības iesniegt sūdzību konkrētajā dalībvalsts kompetentajā iestādē (*On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD))*, 2024). Pamatojoties uz to, valsts iestādes varēs uzsākt tirgus uzraudzības darbības, ievērojot tirgus uzraudzības regulējuma procedūras. Turklāt ierosinātā MI atbildības direktīva paredz nodrošināt personām kompensāciju par kaitējumu, ko radījušas augsta riska MI sistēmas, kā arī noteiktus efektīvus līdzekļus, lai identificētu iespējamus atbildīgos un iegūtu attiecīgus pierādījumus par kaitējuma prasību. Šim nolūkam ierosināta direktīva, kas paredz atklāt pierādījumus par konkrētām augsta riska AI sistēmām, kuras tiek turētas aizdomās par kaitējuma radīšanu. Turklāt grozījumi Produktu atbildības direktīvā paredzēs, ka personām ir pieejama kompensācija gadījumos, kad iestājušās smagas sekas personai lietojot MI sistēmas vai produktus.

Ieguvumi no MI jomas tiesiskā regulējuma - no vienas puses, palielinot lietotāju uzticēšanos, pieaugs pieprasījums pēc MI. No otras puses, palielinot tiesisko noteiktību un saskaņojot noteikumus, MI nodrošinātāji varēs piekļūt lielākiem tirgiem ar produktiem, ko lietotāji un patērētāji novērtē un iegādājas (*Par sāncensīgiem un godīgiem tirgiem digitālajā nozarē un ar ko groza Direktīvas (ES) 2019/1937 un (ES) 2020/1828 (Digitālo tirgu akts)*, 2022). Noteikumi attieksies tikai tur, kur tas ir stingri nepieciešams.

Lai veicinātu MI regulējumu arī starptautiskā līmenī, Eiropas Savienība turpina darbu forumos G7, OECD, Eiropas Padome, G20 un Apvienoto Nāciju Organizācija, kur cenšas rast vienošanos par starptautiskajiem vadlīniju principiem un brīvprātīgu rīcības kodeksu darbā ar MI sistēmām.

MI sistēmu izplatība radīs vairākus jaunus izaicinājumus normatīvā regulējuma jomā. Nākotnē MI sistēmas pieņems arvien sarežģītākus un atbildīgākus lēmumus. MI normatīvā regulējuma jautājums ir atbildība par nepareizu, kaitīgu vai prettiesisku rīcību (darbību vai bezdarbību), ko veikusi MI vadītā sistēma, procesā kur nav bijis iesaistīts cilvēks.

Noslēgumā var teikt, ka, lai gan Eiropas Savienība ir spērusi nozīmīgus soļus, lai izveidotu tiesisko regulējumu mākslīgā intelekta jomā, tomēr arī turpmāk nepieciešama pastāvīga uzraudzība un regulējuma pielāgošana, lai nodrošinātu, ka tehnoloģijas attīstās atbildīgi un cilvēces interesēs.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pašreizējais plānotais regulējums, lai gan nodrošina augstu drošības līmeni, rada bažas par iespējamu inovāciju ierobežošanu. Īpaši tas skar mazos un vidējos uzņēmumus, kam var būt grūtāk pielāgoties stingrajām prasībām, tādējādi vājinot to konkurētspēju salīdzinot ar lielajiem tehnoloģiju uzņēmumiem.
2. Pašreizējā regulējumā trūkst pietiekamas precizitātes augsta riska MI sistēmu definīcijā, kas var radīt neskaidrības un apgrūtināt klasifikāciju. Atšķiras gan šo dažādo augsta riska MI sistēmu pielietojums, gan riski, gan potenciālās sekas, tādēļ precīzāka definīcija ir būtiska.
3. Cilvēktiesību jautājumi, piemēram, privātums, caurskatāmība un drošība, ir būtiski MI tehnoloģiju regulējumā. Pašreizējais Eiropas Savienības regulējums cenšas veicināt MI algoritmu pārredzamību, tomēr publikācijās joprojām redzams, ka praksē caurskatāmība ir izaicinājums, jo daudzi algoritmi ir sarežģīti un ar patentiem aizsargāti.
4. MI attīstība notiek globālā mērogā, un Eiropas Savienības regulējuma izolācija var radīt problēmas uzņēmumiem, kuri darbojas arī ārpus Eiropas Savienības. Saskaņots regulējums ar citiem globāliem partneriem (piemēram, ASV un Ķīnu) varētu veicināt MI pielietojumu globālā mērogā.

Priekšlikumi

1. Lai veicinātu inovācijas, ieteicams izstrādāt elastīgāku regulējumu mazajiem uzņēmumiem un eksperimentāliem MI risinājumiem. Eiropas Savienība varētu ieviest regulējumu pēc "smilšu kastes" principa (regulatory sandboxes), kur uzņēmumi varētu testēt savus MI risinājumus ierobežotā, regulētā vidē pirms to plašākas ieviešanas.
2. Nepieciešams izstrādāt detalizētākus kritērijus, pēc kuriem tiek noteikts augsta riska statuss. Iespējams, noteikt risku skalas un konkrētus piemērus, kas palīdzētu uzņēmumiem un regulatoriem skaidrāk saprast, kuras MI sistēmas uzskatāmas par augsta riska sistēmām. Vēl arī nepieciešams precizēt konkrētās sistēmas statusa konkrēto atbildības apjomu.
3. Ieteicams prasīt lielāku datu izcelsmes un algoritmu skaidrojāmību, īpaši attiecībā uz augsta riska MI sistēmām. Tādējādi varētu panākt lielāku uzticamību.
4. Eiropas Savienībai jāstrādā pie globāla līmeņa standartu un protokolu saskaņošanas MI jomā, lai veicinātu sadarbību starptautiskā līmenī un atvieglotu darbu uzņēmumiem, kas darbojas dažādās jurisdikcijās. Tas ļautu nodrošināt MI sistēmu savietojāmību un vienotāku pieeju MI tehnoloģijām.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ar ko nosaka saskaņotas normas mākslīgā intelekta jomā un groza Regulas (EK) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 un (ES) 2019/2144 un Direktīvas 2014/90/ES, (ES) 2016/797 un (ES) 2020/1828 (Mākslīgā intelekta akts).* (13.06.2024). Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2024/1689. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>
2. *On the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)).* (13.03.2024). European Parliament legislative

- resolution. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=EP%3AP9_TA%282024%290138&qid=1714634324189
3. *Par digitālo pakalpojumu vienoto tirgu un ar ko groza Direktīvu 2000/31/EK (Digitālo pakalpojumu akts)*. (19.10.2022). Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2022/2065. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065>
  4. *Par produktu vispārēju drošību*. (03.12.2001). Eiropas Parlaments un Padomes Direktīva 2001/95/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32001L0095>
  5. *Par sāncensīgiem un godīgiem tirgiem digitālajā nozarē un ar ko groza Direktīvas (ES) 2019/1937 un (ES) 2020/1828 (Digitālo tirgu akts)*. (14.09.2022). Eiropas Parlaments un Padomes regula 2022/1925 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925>
  6. Barkāne, I. (2023). *Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā*. Monogrāfija. LU Akadēmiskais apgāds, https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2023/Barkane-Cilvektiesibu_nozime.pdf
  7. EBU. (31.01.2024). *AI Regulation and Public Service Media: A Look Ahead*. <https://www.ebu.ch/guides/loginonly/report/ai-regulation-and-its-importance-for-public-service-media-a-look-ahead>
  8. Eiropas Komisija. (2019). *Ētikas vadlīnijas uzticamam mākslīgajam intelektam*. <https://op.europa.eu/lv/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>
  9. Eiropas Komisija. (2020). *Baltā grāmata par mākslīgo intelektu: Eiropas pieeja izcilībai un uzticamībai*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_lv.pdf
  10. Eiropas Komisija. (2024). *Izcilība un uzticēšanās mākslīgajam intelektam*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/excellence-and-trust-artificial-intelligence_lv
  11. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra. (2021). *Nākotnes tiesību nodrošināšana. Mākslīgais intelekts un pamattiesības – Kopsavilkums*. <https://fra.europa.eu/lv/publication/2021/nakotnes-tiesibu-nodrosinasana-maksligais-intelekts-un-pamattiesibas-kopsavilkums>
  12. European Commission. (01.08.2024). *Artificial Intelligence – Questions and Answers*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_21_1683
  13. European Commission. (09.12.2023). *Commission Welcomes Political Agreement on Artificial Intelligence Act*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_6473
  14. European Commission. (2024). *Evolution of AI technology*. https://ai-watch.ec.europa.eu/topics/evolution-ai-technology_en
  15. Judins, A. (2024). Dziļviltojumu kriminalizācija vēlēšanu procesā. *Jurista Vārds*, 13/14, 23-26.
  16. LETA. (2024). Priekšvēlēšanu aģitācijā izmantotā mākslīgā intelekta regulējums. *Jurista Vārds*. <https://juristavards.lv/zinas/284891-stradas-pie-e-rinkevica-rosinatajiem-grozijumiem-par-pienakumu-informet-ja-prieksvēlesanu-agitacija-/>
  17. OECD. (2019). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449#mainText>
  18. Sinijs, A. (2024). Ģeneratīvās MI riski dezinformācijas izplatīšanā. *Jurista Vārds*, 13/14, 62-66.

**ATTEIKŠANĀS IEROSINĀT KASĀCIJAS TIESVEDĪBU
KRIMINĀLPROCESĀ: PROCESUĀLIE ASPEKTI UN SENĀTA
PRAKSE**
**REFUSAL TO INITIATE THE CASSATION PROCEEDINGS IN
CRIMINAL CASES: PROCEDURAL ASPECTS AND A PRACTICE OF
THE SENATE**

Kristīne Ivulāne

Latvijas Republikas Augstākā tiesa, iusk@inbox.lv, Rīga, Latvija

Abstract: *The decision on refusing to initiate cassation proceedings, like any other decision made by the court of cassation, has the fundamental importance both in ensuring the rights of the individual and in the uniform interpretation and application of legal norms. On October 25, 2018, the law „Amendments to the Criminal Procedure Law” entered into force, by which procedural order of initiation of the cassation proceedings in criminal cases have been significantly changed. Decision on refusing to initiate cassation proceedings has to be made collegially by three judges and it shall be motivated. The Senate’s practice of refusal to initiate cassation proceedings continues to develop. The aim of the research is to study the legal framework and the Senate’s practice in refusing of initiation cassation proceedings.*

Keywords: *cassation, refusal to initiate cassation proceedings, right to a fair trial.*

Ievads

Ievērojot kasācijas instances tiesas īpašo lomu tiesu sistēmā un nozīmi tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanā, tās nolēmumus allaž īpaši rūpīgi vērtē gan kriminālprocesā iesaistītās personas, gan tiesību piemērotāji, gan sabiedrība kopumā. Kasācijas instances tiesa veic pamattiesību ierobežojuma pamatotības galīgo pārbaudi, līdz ar to ir jānodrošina tāda pieejai šai tiesai, lai būtu iespējama efektīva personas pamattiesību aizsardzība (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2018, Nr. 2017-23-01*).

Viens no lēmumiem, ko krimināllietā, kurā iesniegta kasācijas sūdzība vai kasācijas protests, var pieņemt Augstākā tiesa (turpmāk arī – Senāts), ir lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību (turpmāk arī – atteikums). Lai gan jau pats lēmuma nosaukums norāda, ka kasācijas tiesvedība netiek ierosināta, tas nemazina šī lēmuma nozīmi krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma kontekstā. Turklāt šis ir visbiežāk pieņemtais lēmums kasācijas tiesvedības lietās. Vairāk nekā pusē no krimināllietām, kurās iesniegta kasācijas sūdzība vai protests, Senāts atsaka ierosināt kasācijas tiesvedību.

Atbilstoši Kriminālprocesa likumam (turpmāk – KPL) lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību tiek pieņemts triju tiesnešu sastāvā, tam ir jābūt vienbalsīgam, turklāt lēmumā jānorāda atteikuma motīvi (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573. p. 2. un 3.d.*).

Kopš 2018. gada 27. septembra grozījumiem KPL, kas mainīja atteikšanās ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā procesuālo kārtību, ir pagājuši vairāk nekā pieci gadi, kas ir pamats pieņēmumam, ka ir izveidojusies noteikta prakse šo tiesību normu piemērošanā. Tiesas darbā kopumā pieci gadi ir neilgs laika posms, taču vienlaikus tas ir pietiekami ilgs, ja uz šo laiku sprīdi palūkojas no kriminālprocesā iesaistīto personu skatpunkta, kā arī aplūkojot Senātā izskatīto lietu skaitu un to lietu skaitu, kurās Senāts ir atteicis ierosināt kasācijas tiesvedību.

Pētījuma mērķis ir sniegt pārskatu par tiesisko regulējumu un Senāta prakses attīstības tendencēm jautājumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt atteikšanās ierosināt kasācijas tiesvedību procesuālo kārtību kriminālprocesā;
- 2) izpētīt aktuālo Senāta praksi jautājumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā.

Pētījuma tapšanā izmantotās pētniecības metodes: analītiskā metode, salīdzinošā metode, indukcijas metode, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes – gramatiskā interpretācijas metode, vēsturiskā interpretācijas metode, sistēmiskā interpretācijas metode, teleoloģiskā interpretācijas metode.

Rakstā nav pieminēti visi pētījumā aplūkoti Senāta lēmumi, bet minēti vien tipiskākie piemēri, turklāt izmantoti jaunākie Senāta lēmumi.

Atteikums ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā

Pēdējo piecu gadu laikā vidēji 65 % no kasācijas kārtībā izskatītajām krimināllietām gadā tiek atteikts ierosināt tiesvedību (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts, 2020-2023*). Būtiskas svārstības šajā rādītājā nav notikušas, tomēr pēdējos divos gados vērojama tendence pieaugt atteikumu skaitam, neraugoties, ka Senātā saņemto lietu skaits samazinās. 2023. gadā atteikumu skaits Krimināllietu departamentā sasniedza 70 % no visām kasācijas kārtībā izskatāmajām lietām. Departamenta priekšsēdētāja skaidro, ka atteikumu procentuālais palielinājums saistāms ar to, ka departaments ir izstrādājis ciešāku skatījumu uz to, vai lieta ir būtiska nozīme judikatūras veidošanā. Ir samazinājies kasācijas kārtībā izskatīto lietu daudzums, tajā pašā laikā palielinājies judikatūras datubāzē ievietoto nolēmumu daudzums. Tas nozīmē, ka departaments aplūkojis vairāk nozīmīgu jautājumu un sniedzis par tiem atzinumus (*Poļakova, 2024*).

Satversmes tiesa 2018. gada 14. jūnijā pasludināja spriedumu lietā Nr. 2017-23-01, ar kuru atzina Kriminālprocesa likuma 573. panta otro un trešo daļu, ciktāl tā neparedz, ka lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību norādāmi tā motīvi, par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam. Savukārt 2018. gada 27. septembrī tika pieņemti un 25. oktobrī stājās spēkā grozījumi KPL, kas noteic kasācijas tiesvedības ierosināšanas kārtību, tostarp paredzot, ka šo jautājumu tiesa izlemj koleģiāli – triju tiesnešu sastāvā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573. p.*).

Atteikšanās ierosināt kasācijas tiesvedību pamati ir paredzēti KPL 573.¹ pantā. Šajā pantā minētie pamati ir iedalāmi divās grupās atkarībā no tā, vai tiesa, konstatējot konkrētos apstākļus, **atsaka** ierosināt kasācijas tiesvedību vai tai ir **tiesības atteikt** ierosināt kasācijas tiesvedību.

Kasācijas tiesvedības ierosināšana atsakāma, ja kasācijas sūdzība vai protests:

- 1) neatbilst KPL 569., 571., 572. pantā un 573. panta pirmajā daļā minētajām prasībām vai
- 2) ir iesniegts par tiesas nolēmumu, kas saskaņā ar likumu nav pārsūdzams (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573.¹ p. 1.d.*).

Tiesa var atteikt ierosināt kasācijas tiesvedību, ja:

- 1) kasācijas sūdzībā vai protestā norādītajos tiesību normu piemērošanas jautājumos ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra un pārsūdzētais nolēmums tai atbilst (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573.¹ p. 2.d. 1. pkt.*);
- 2) izvērtējot kasācijas sūdzībā vai protestā minētos argumentus, nerodas šaubas par pārsūdzētā nolēmuma tiesiskumu un izskatāmajai lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573.¹ p. 2.d. 2.pkt.*).

KPL 573. panta pirmajā daļā paredzētais pamats ir saistīts ar formālo prasību kasācijas sūdzības vai protesta saturam neievērošanu, un praksē tas ir visbiežākais atteikuma pamats.

Senāts atsaka ierosināt kasācijas tiesvedību, konstatējot, ka kasācijas sūdzības vai protesta iesniedzēja argumenti pamatoti ar kasatora atšķirīgo viedokli par inkriminētā noziedzīgā nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, lietā iegūto pierādījumu vērtēšanu un sodu ietekmējošo apstākļu izvērtējumu un vērsti uz to, lai panāktu apelācijas instances tiesas nolēmuma atcelšanu nevis juridisku, bet faktisku iemeslu dēļ, kas ir pretrunā KPL 569. panta pirmajai daļai (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2023, Nr. SKK-439/2023*).

Kasācijas tiesvedība netiek ierosināta arī tad, ja kasācijas sūdzībā vai protestā nav iekļauts tajā izteikto prasību pamatojums ar norādi uz Krimināllikuma (turpmāk – KL) pārkāpumu vai KPL būtisku pārkāpumu (*Kriminālprocesa likums, 2005, 572. p.*) Senāts atteica ierosināt kasācijas tiesvedību, konstatējot, ka apsūdzētais kasācijas sūdzībā vienīgi norādījis, ka tiesa noraidījusi lūgumu par cietušās atkārtotu aicināšanu uz apelācijas instances tiesu, bet nav sniegts pamatojums, kādus KL pārkāpumus vai KPL būtiskus pārkāpumus tiesa pieļāvusi, noraidot minēto lūgumu. Senāts atzina, ka šajā daļā kasācijas sūdzība nav pamatota atbilstoši KPL 572. panta prasībām (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, Nr. SKK-153/2024*). Arī situācijā, kad apsūdzētais kasācijas sūdzībā bija vien norādījis, ka viņam nav saprotams, kura no divām zvērinātām advokātēm īstenojusi viņa aizstāvību apelācijas instances tiesā, Senāts norādīja, ka kasācijas sūdzība neatbilst KPL 572. panta prasībām, jo apsūdzētais nav pamatojis, kādu KL pārkāpumu vai KPL būtisku pārkāpumu apelācijas instances tiesa pieļāvusi (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, Nr. SKK-134/2024*).

Tiesas tiesības atteikt ierosināt kasācijas tiesvedību, kas noteiktas KPL 573.¹ panta otrajā daļā, saistītas ar Senāta konstatējumu par Augstākās tiesas judikatūru. Judikatūras jēdziens kriminālprocesā ir samērā jauns, pirms 2018. gada 27. septembra grozījumiem tikai KPL 2. panta otrajā daļā bija ietverta norāde uz judikatūru un konkrēti – Eiropas Savienības Tiesas judikatūru.

KPL 573.¹ panta otrās daļas 1. punkts ir visretāk piemērotais atteikuma ierosināt kasācijas tiesvedību pamats. Lai piemērotu minēto punktu, Senātam jākonstatē, pirmkārt, ka kasācijas sūdzībā vai protestā norādītajā tiesību normu piemērošanas jautājumā ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra un, otrkārt, ka pārsūdzētais nolēmums tai atbilst. Apelācijas instances tiesa bija konstatējusi, ka apsūdzētais ir sadarbojies ar tiesu, izvēloties vienkāršāku procesa veidu, un ņēmusi to vērā, nosakot apsūdzētajam sodu, bet nebija atzinusi to par patstāvīgu apsūdzētā atbildību mīkstinošu apstākli saskaņā ar KL 47. pantu. Aizstāvis kasācijas sūdzībā norādīja, ka tiesa nepamatoti nav konstatējusi apsūdzētā atbildību mīkstinošu apstākli saskaņā ar KL 47. panta pirmās daļas 2. punktu – vainīgais aktīvi veicinājis noziedzīgā nodarījuma atklāšanu un izmeklēšanu –, ievērojot to, ka apsūdzētais sadarbojies ar tiesu, izvēloties vienkāršāku procesa veidu. Senāts konstatēja, ka šajā jautājumā ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra un pārsūdzētais apelācijas instances tiesas spriedums tai atbilst, un atzina, ka šajā daļā konstatējams KPL 573.¹ panta otrās daļas 1. punktā paredzētais atteikuma pamats (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, Nr. SKK-132/2024*). Citā lietā Senāts konstatēja, ka pārsūdzētais apelācijas instances tiesas lēmums, kas pieņemts, apelācijas instances tiesai izskatot lietu rakstveida procesā, pamatojoties uz KPL 559. panta ceturtās daļas 3., 4. punktu, atbilst lēmumā lietā Nr. SKK-155/2021 izteiktajai atziņai par lietas iztiesāšanas apelācijas instances tiesā rakstveida procesā būtību, un tādējādi konstatēja KPL 573.¹ panta otrās daļas 1. punktā paredzēto pamatu atteikumam (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, Nr. SKK-200/2024*). Šajā lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību atsevišķs konstatējums par to, ka konkrētajā tiesību jautājumā ir izveidojusies Augstākās tiesas judikatūra, nav norādīts.

KPL 573.¹ panta otrās daļas otrais punkts noteic, ka tiesa var atteikt ierosināt kasācijas tiesvedību, ja, izvērtējot kasācijas sūdzībā vai protestā minētos argumentus, nerodas šaubas par pārsūdzētā nolēmuma tiesiskumu un izskatāmajai lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā. Lai atteiktu ierosināt kasācijas tiesvedību, pamatojoties uz minēto normu, tiesai ir jākonstatē abi minētie nosacījumi. Senāts, atsakot ierosināt kasācijas tiesvedību, pamatojoties uz KPL 573.¹ panta otrās daļas otro punktu, lēmumā pamato, kāpēc nav šaubu par pārsūdzētā nolēmuma tiesiskumu un kāpēc lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā. No aplūkotajiem Senāta lēmumiem secināms, ka vairumā gadījumu lēmumos tiek norādīts, ka lietai nav būtiskas nozīmes judikatūras veidošanā, jo kasācijas sūdzībā vai protestā nav norādīti argumenti par tiesību normu interpretāciju, kas varētu būt nozīmīga tiesu praksē vai arī tie nav

saistīti ar tiesu praksē nozīmīgu tiesību normu interpretāciju (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, Nr. SKK-159/2024*).

Atzīmējams, ka 2023. gadā Satversmes tiesā tika iesniegts pieteikums, citstarp par KPL 573.¹ panta otrās daļas otrā punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam, kurā pieteicējs norādīja, ka minētajā normā nav ietverti skaidri kritēriji un tā pieļauj tāda lēmuma par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību pieņemšanu, kas balstīts vienīgi konkrētu senatoru subjektīvā viedoklī. Likumdevējam būtu jāatsakās no šādu subjektīvam vērtējumam pakļautu kritēriju izmantošanas, jo to piemērošanas rezultātā tiekot liegtas tiesības uz pieeju kasācijas instances tiesai. Satversmes tiesa atteica ierosināt lietu, konstatējot, ka šajā daļā pieteikumā nav sniegts Satversmes tiesas judikatūrai atbilstošs pamatojums Kriminālprocesa likuma 573.¹ panta otrās daļas 2. punkta iespējamai neatbilstībai Satversmes 92. panta pirmajam teikumam (*Satversmes tiesas kolēģijas lēmums, 2023, pieteikums Nr. 151/2023*).

Atkarībā no kasācijas sūdzības vai protesta satura, var tikt konstatēti arī vairāki KPL 573.¹ pantā paredzētie pamati atteikumam ierosināt kasācijas tiesvedību. Šādā gadījumā Senāts norāda, kurā kasācijas sūdzības vai protesta daļā kurš atteikuma pamats konstatēts (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2023, Nr. SKK-515/2023; Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2024, SKK-132/2024*).

Nolūkā nodrošināt lietu dalībnieku labāku tiesību aizsardzību, Augstākā tiesa ir izstrādājusi ieteikumus kasācijas sūdzības sagatavošanā, tai skaitā krimināllietās (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts, 2023*). Ievērojot, cik nozīmīga ir kasācijas sūdzības vai protesta formas ievērošana un tajā izteikto prasījumu pamatošana, lai lieta tiktu izskatīta kasācijas instances tiesā, vadlīnijas var būt labs palīgs ikvienam, kurš vēlas iesniegt kasācijas sūdzību vai protestu. Vienlaikus jāņem vērā, ka vadlīnijas ir veidotas kā vispārīgi ieteikumi, bet ne izsmeļoši norādījumi.

Lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kriminālprocesā

Lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību tiek pieņemts rezolūcijas veidā, un tajā norādāmi atteikuma motīvi (*Kriminālprocesa likums, 2005, 573. p.3.d.*). Šāds risinājums ir kā zināms kompromiss starp „tīro” rezolūciju, ko par nepieņemamu atzina Satversmes tiesa un „pilno” jeb motivēto lēmumu (*Kūtris, 2022*).

Lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību tiek norādīti kasācijas sūdzības vai protesta iesniedzēja argumenti un Senāta pamatojums atteikumam, faktiskos apstākļus norādot vien tādā apmērā, lai būtu saprotams konkrētais tiesību jautājums. Šie lēmumi ir daudz lakoniskāki par lēmumiem, izskatot lietu kasācijas kārtībā. Ievērojot, ka lēmumam ir rezolūcijas forma, tajā netiek izdalītas lēmuma daļas – aprakstošā, motīvu un rezolutīvā daļa.

Tas, cik detalizēti tiesas nolēmumā jābūt norādītiem tā motīviem, ir atkarīgs no konkrētā nolēmuma rakstura un lietas apstākļiem, kas katrā individuālā gadījumā vērtējami atsevišķi (*Eiropas Cilvēktiesību tiesa, 1994, iesnieguma Nr. 18390/91*). Tiesas nolēmuma pamatotība ir viens no procesuālā taisnīguma nodrošināšanas līdzekļiem, un atbilstoši tai tiesai ir pienākums motivēt savu nolēmumu (*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2022, Nr. 11816006914, SKK-1/2022*). Lēmumam par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību nav atsevišķas motīvu daļas, tomēr atteikuma pamatojumam būtu jābūt tādā, kas parāda, kā tiesa ir nonākusi pie lēmuma – atteikt ierosināt kasācijas tiesvedību.

Viennozīmīgi pozitīvi vērtējams tas, ka Augstākā tiesa kopš 2021. gada lēmumus par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, kas pieņemti atklātā procesā izskatītā lietā, publicē Latvijas tiesu portāla anonimizēto nolēmumu datubāzē. Atteikumi ir pieejami tīmekļvietnes www.manas.tiesas.lv anonimizēto nolēmumu sadaļā, un tos var atlasīt, aplūkojot attiecīgā perioda Senāta lēmumus krimināllietās. Tādējādi ikvienam interesentam tiek nodrošināta iespēja iepazīties arī ar atteikumiem. Atbilstoši tiesas nolēmumu publicēšanas vispārīgajām

prasībām (*Par tiesu varu, 1992, 28.²p.5.d.*) lietā, kas izskatīta atklātā procesā, spēkā stājušos galīgo tiesas spriedumu kopā ar citiem tiesas spriedumiem konkrētajā lietā publicē mājaslapā internetā, ja likumā nav noteikts citādi.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Jautājums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību aplūkojams kopējā kasācijas tiesvedības kontekstā. Kasācijas tiesvedības ierosināšana lielā mērā ir atkarīga no tā, kā ir sagatavota kasācijas sūdzība un protests, tāpēc likumā jābūt skaidri noteiktām prasībām kasācijas sūdzības un protesta saturam. KPL 572. pants „Kasācijas sūdzības un protesta saturs” tā aktuālajā redakcijā paredz vien prasību kasācijas sūdzībā un protestā iekļaut tajā izteikto prasību pamatojumu ar norādi uz Krimināllikuma pārkāpumu vai šā likuma normu būtisku pārkāpumu, kā arī motivētu lūgumu par lietas skatīšanu mutvārdu procesā tiesas sēdē, ja sūdzības vai protesta iesniedzējs to vēlas.
Autore uzskata, ka būtu apsverams jautājums par grozījumu izdarīšanu minētajā KPL pantā, to papildinot ar vispārīgām prasībām kasācijas sūdzības un protesta saturam un nosakot, ka kasācijas sūdzībā un protestā norādāms: 1) tiesas nolēmums, par kuru iesniedz sūdzību vai protestu; 2) kādā apjomā nolēmumu pārsūdz vai noprotē; 3) kādu Krimināllikuma pārkāpumu vai Kriminālprocesa likuma būtisku pārkāpumu tiesa pieļāvusi un pamatojums, kā izpaužas šis pārkāpums; 4) kasācijas instances tiesai izteiktais lūgums; 5) pamatojums, ja sūdzības vai protesta iesniedzējs uzskata, ka kasācijas sūdzības vai protesta izskatīšanai kasācijas tiesvedības kārtībā ir būtiska nozīme judikatūras veidošanā.
2. Praktiski ieteikumi kasācijas sūdzības un protesta sagatavošanai ir sniegti Senāta izstrādātajās vadlīnijās kasācijas sūdzības un protesta sagatavošanai krimināllietā.
3. Arī atteikums ierosināt kasācijas tiesvedību tāpat kā jebkurš cits kasācijas instances tiesas nolēmums rada nozīmīgas tiesiski sociālas sekas personai, kura ir pārsūdzējusi tiesas nolēmumu kasācijas kārtībā. Lēmumam jābūt tādām, lai gan konkrētajam indivīdam, gan sabiedrībai kopumā būtu saprotams, kāpēc šāds lēmums pieņemts, proti, kāpēc kasācijas tiesvedība lietā netika ierosināta.
4. Lēmuma par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību svarīga nozīme ir arī kontekstā ar spēkā stājušos tiesas nolēmumu jaunu izskatīšanu (KPL 63. nodaļa), jo tas, ka lietā ir pieņemts lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību, ir šķērslis lietas izskatīšanai KPL 63. nodaļas kārtībā (*KPL 662.p. 1.d.*).
5. Nav apstrīdams, ka lēmumam jābūt motivētam neatkarīgi no atteikuma pamata, tomēr tas, cik detalizēts būs lēmuma pamatojums, būs atkarīgs arī no lietā iesniegtās kasācijas sūdzības vai kasācijas protesta satura. Senāta prakses izpēte liecina, ka lēmumi par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību kļūst aizvien izvērstāki un detalizētāki, to pamatojumā aizvien biežāk tiek izmantotas judikatūras atziņas, turklāt ne vien tad, kad konstatēti KPL 573.¹ panta otrajā daļā paredzētie pamati atteikumam ierosināt kasācijas tiesvedību.
6. Sakarā ar grozījumiem KPL pēdējo piecu gadu laikā ir samazinājies kasācijas instances tiesā izskatāmo lietu skaits. Proti, kasācijas instances tiesā vairs nav pārsūdzami lēmumi par Latvijā izpildāmā soda noteikšanu, lēmumi medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu atcelšanu vai grozīšanu, vai arī atteikšanos to darīt saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 608. panta piekto daļu, kā arī lēmumi vienošanās procesā. Sagaidāms, ka atslogojot kasācijas instances tiesu, tā vairāk laika var veltīt kasācijas kārtībā izskatāmajām lietām, t.sk., izlemjot jautājumu par kasācijas tiesvedības ierosināšanu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kriminālprocesa likums.* (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 02.11.2023. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>

2. *Par tiesu varu*. (15.12.1992). Latvijas Republikas likums, red. uz 05.01.2024. <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu>
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1994. gada 9. decembra spriedums lietā „Ruiz Torija v. Spain”, iesnieguma Nr. 18390/91. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57909>
4. Kūtris, G. (01.02.2022). Tiesības uz taisnīgu tiesu un lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību. *Jurista Vārds*, 05.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2024. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-200/2024. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/529500.pdf>
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2024. gada 8. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-153/2024. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/529323.pdf>
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2024. gada 18. marta lēmums lietā Nr. SKK-132/2024. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/527988.pdf>
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2024. gada 23. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-134/2024. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/523528.pdf>
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2023. gada 28. novembra lēmums lietā Nr. SKK-515/2023. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/519343.pdf>
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2023. gada 31. augusta lēmums lietā Nr. SKK-439/2023. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/513099.pdf>
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts. (2019-2023). *Augstākās tiesas darbības rādītāji*. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesvediba/statistika/2022>
12. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2022. gada 5. jūlija lēmums lietā Nr. 11816006914, SKK-1/2022. <https://manas.tiesas.lv>
13. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2024. gada 14. marta lēmums lietā Nr. SKK-159/2024. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/527543.pdf>
14. Poļakova, A. (2024). Krimināllietu departamenta priekšsēdētājas Anitas Poļakovas ziņojums. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*, 28/2024, 24-27. <https://www.at.gov.lv/par-augstako-tiesu/augstakas-tiesas-biletens/zurnalu-arhivs/augstakas-tiesas-biletens-nr-28>
15. Satversmes tiesas 2018. gada 14. jūnija lēmums lietā Nr. 2017-23-01. https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/09/2017-23-01_Spriedums.pdf#search=
16. Satversmes tiesas kolēģijas 2023. gada 16. oktobra lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 151/2023). <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/kolegijas-2023-gada-16-oktobra-lemums-pieteikums-nr-151-2023/>

ĢIMENES TIESA BĒRNU TIESĪBU EFEKTĪVĀ REALIZĀCIJĀ *THE FAMILY COURT FOR THE EFFECTIVE REALIZATION OF CHILDREN'S RIGHTS*

Viktorija Larkina

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, viktorijalarkina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *The last five years are important for the Republic of Latvia with the extensive work on the reform of the protection of children's rights. It is necessary to also focus on the reorganization of the judicial system. The aim of the research is to analyze the necessity of the specialized family court institute, to identify problems and deficiencies in the existing judicial system and to offer specific solutions based on the laws and regulations of the Republic of Latvia. In order to achieve it, the author analyzed the origins of the family court using the historical method of law; clarified the understanding of the concept of family court using the semantic and legal comparative method; described the possible integration into the institutional framework for the protection of children's rights using the literary analysis method. The main conclusion of the research as a result of induction is that the concept of a unified family court would make the realization of children's rights and interests more effective.*

Keywords: *children's best interests, children's rights, family court, institutional system, specialized court.*

Ievads

Jau 2019. gadā Latvijas Republikas Labklājības ministrija aizsāka darbu pie bērnu tiesību aizsardzības reformas. Tās ietvaros 2021. gadā stājās spēkā grozījumi Bāriņtiesu likumā, 2023. gadā tika ieviests “Bērna mājas” modelis, savukārt kopš 2024. gada 1. janvāra Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijai mainīts nosaukums un pilnveidotas funkcijas – tagad tas ir Bērnu aizsardzības centrs. Ir pienācis laiks arī pārmaiņām, kas skar tiesu sistēmu.

Latvijas Republikas tiesībsargs vairākkārt aktualizēja jautājumu par ģimenes tiesas izveides nepieciešamību, un 2023. gada ziņojumā īpaši aicināja atbildīgās amatpersonas rīkoties, lai “šajā gadā [2024. gadā] ģimenes tiesas ideja ieņem reālas aprises” (*Latvijas Republikas tiesībsargs, 2024*). Viens no iemesliem, kas kļuva par pamatu rosinātajām diskusijām, ir bāriņtiesas darbinieku ētikas normu pārkāpumi, kas “tiesībsarga redzeslokā ir sen” (*Grāvere, 2023*). Minētais norāda uz to, ka ir aktuāls jautājums pārskatīt bērnu tiesību realizācijas mehānisma institucionālo sistēmu un veikt nepieciešamos pilnveides pasākumus.

Līdz ar to **pētījuma mērķis** ir analizēt ģimenes tiesas institūta nepieciešamību bērnu tiesību aizsardzības jomā, konstatēt problēmas un nepilnības esošajā tiesu sistēmā un pamatot, kādēļ ir nepieciešams izveidot specializētu ģimenes tiesu Latvijā, kā arī piedāvāt konkrētus risinājumus, pamatojoties uz Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem.

Pētījuma objekts ir ģimenes tiesa bērnu tiesību efektīvās realizācijas sistēmā.

Pētījuma priekšmets ir ģimenes tiesas vēsturiskā attīstība un mūsdienu attīstības iespējas bērnu tiesību efektīvā realizācijā Latvijā.

Pētījuma uzdevumi ir:

- 1) analizēt ģimenes tiesas izcelšanos un veidošanos vēsturiskā perspektīvā;
- 2) noskaidrot ģimenes tiesas jēdziena izpratni;
- 3) raksturot ģimenes tiesas kompetenci bērnu tiesību aizsardzības jomā, t.sk. ģimenes tiesas iespējamo iekļaušanos bērnu tiesību aizsardzības institucionālajā sistēmā.

Pētījumam izvirzītā hipotēze – specializētas ģimenes tiesas izveide Latvijas tiesu sistēmā nodrošinātu efektīvu bērnu tiesību un labāku interešu aizsardzību.

Darbā tika izmantotas šādas **zinātniskās pētniecības metodes**: tiesību vēsturiskā metode, lai noskaidrotu ģimenes tiesas izpratnes veidošanos un attīstību no senajiem laikiem līdz jaunākajiem laikiem; semantiskā metode un tiesību salīdzinošā metode izmantota ar mērķi noskaidrot ģimenes, ģimenes attiecību, ģimenes tiesas un citu semantiski tuvu jēdzienu kopīgās un atšķirīgās iezīmes; ar literatūras analīzes metodi raksturota ģimenes tiesas iespējamā iekļaušanās bērnu tiesību aizsardzības institucionālajā sistēmā, savukārt ar statistisko analīzi

veikta ģimenes un bērnu lietu izskatīšanas dinamikas izpēte laikā no 2019. līdz 2023. gadam un likumsakarību meklēšana. Indukcijas rezultātā apstiprinājās izvirzītā pētījuma hipotēze.

Pētījumā izmantoto bāzi veido zinātniskā literatūra, normatīvie akti un judikatūra. Vēsturiskās attīstības izpētei tika izmantoti ārvalstu zinātniskie raksti, ņemot vērā to, ka Latvijā ģimenes tiesas koncepts līdz šim nav pētīts. Izprast ģimenes tiesas un līdzīgu tiesu nosaukumus palīdzēja skaidrojošās vārdnīcas, savukārt ģimenes attiecību jēdziena skaidrošanu atviegloja vairākas Satversmes tiesas atziņas. Papildu tam tika skatīta arī ģimenes jēdziena nozīme atsevišķu tiesību nozaru normatīvajā regulējumā. Lai konstatētu ģimenes tiesas iespējamo kompetences tvērumu, autore izpētīja un analizēja Tiesu darba datu portālā pieejamos datus.

Pētījumu veido trīs nodaļas. Pirmajā nodaļā ir identificēti ģimenes tiesas pirmsākumi, konstatējot kriminālās un civilās tiesvedības mijiedarbību, kā arī veidots neliels ieskats ģimenes tiesu darbībā mūsdienās Eiropas Savienībā un ārpus tās, tostarp atklājot Latvijas nostāju par ģimenes tiesas izveidi. Otrajā nodaļā ir aplūkota ģimenes tiesas izpratne, kā arī salīdzināti ģimenes tiesas jēdzienam līdzīgi termini, kas tiek izmantoti citās valstīs Eiropas reģionā un ārpus tā. Tas palīdz nonākt pie secinājuma, kāds ir ģimenes tiesas mērķis un tās kompetences robežas atbilstoši Latvijas Republikas tiesību sistēmai. Darba trešajā nodaļā ir definēts ģimenes tiesas izveides mērķis, uzskaitītas lietu kategorijas, kuras būtu piekritīgas ģimenes tiesai, un sniegts apskats iespējamiem ieguvumiem bērnu tiesību un labāko interešu realizācijas jomā.

Ģimenes tiesa vēsturiskā perspektīvā

Ģimenes tiesa ir salīdzinoši jauna institūcija pasaules vēsturē, tās nostiprināšanās pasaules valstu tiesību sistēmās datējama ar 20. gadsimta vidu. Ģimenes tiesas izpratne attīstījusies no juvenālās justīcijas jeb tiesību normu un valsts institūciju sistēmas, kas realizē nepilngadīgo likumpārkāpumu prevenciju (*Girgensone & Mihailovs, 2017*). Jau senajos laikos Hammurapi kodeksā tika atrunāti noteikumi par uzvedības normām ģimenē un paredzēti sodi par nepakļaušanos vecākiem. Patriarhālajā ģimenes modelī, kurā attiecības starp vecākiem un bērniem noteica tēvs un vara koncentrējās viņa rokās (latīņu: *patria potestas*), bērnu audzināšana, izglītošana un disciplinēšana bija ģimenes pārziņā (*Ābele, 2010*).

Viduslaikos kontroli pār ģimenes attiecībām pārņēma valsts. 11.-12. gadsimtu mijā, Lielbritānijā radās *parens patriae* (no latīņu valodas “valsts vecāks”) doktrīna, kuru īstenoja karalis – “valsts tēvs”. Tā ir valsts publiskā vara *loco parentis* (no latīņu valodas “vecāku vietā”) rīkoties bērna interesēs un nodrošināt vecāku aprūpei un aizsardzībai līdzvērtīgu aprūpi. Sākotnēji doktrīna bija Anglijas Kanclera tiesas darbības pamatā, kuras jurisdikcija aptvēra vispirms lietas par bāreņa aizbildnību, vēlāk – pieteikumus no sievietēm ar bērniem par laulības šķiršanu laulātā nāves vai kopdzīves izbeigšanās gadījumā. Ar laiku *parens patriae* doktrīnu sāka piemērot arī nepilngadīgo likumpārkāpumu gadījumos, kad kancleri, rīkojoties karaļa vārdā, bija pilnvaroti uzņemties atbildību par bērna labklājības nodrošināšanu (*Burke, 2019; Criminal Justice, 2015; Lawrence, & Hemmons, 2008; Smiltēna, 2021*).

Jaunajos laikos *parens patriae* koncepcija ietekmēja ASV tiesību sistēmas attīstību, kuras rezultātā 19. gadsimtā tika dibināti speciāli patvēruma nami novārtā atstātiem un uz noziedzību tendētiem nepilngadīgajiem, savukārt 1899. gada jūlijā tika nodibināta pasaulē pirmā specializētā nepilngadīgo lietu tiesa Ilinoisas štatā, Čikāgā, pamatojoties uz 1899. gada 21. aprīlī pieņemto Ilinoisas Bērnu tiesas likumu (*Illinois Juvenile Court Act, 1899*), kas pirmoreiz pasaules vēsturē paredzēja patstāvīgu nepilngadīgo tiesvedības sistēmu (*Smiltēna, 2021; Burke, 2019; Tanenhaus, 2004*).

Ilinoisas nepilngadīgo tiesas mērķis bija aizsargāt bērnus, kuriem vecāki nenodrošināja pienācīgu aprūpi vai uzraudzību, un, nevis sodīt, bet audzināt nepilngadīgos deviantas uzvedības likumpārkāpējus. Tiesas process kopumā bija neformāls, un tas bija paraugs jaunajai sociālās labklājības pieejai – nepilngadīgo likumpārkāpumi vairāk tika uztverti kā sociāla, nevis krimināla problēma. Tomēr šāda pieeja radīja arī negatīvas sekas – bērniem tika ierobežotas

procesuālas tiesības, piemēram, oficiāls paziņojums par izvirzīto apsūdzību un tiesības uz advokātu (*Smiltēna, 2021; Lawrence & Hemmons, 2008*).

Pēc Otrā pasaules kara nepilngadīgo tiesas dažādās valstīs tika modernizētas un rezultātā tika izveidota vienota ģimenes tiesas koncepcija ar jauktu jurisdikciju, vienā tiesu iestādē cenšoties apvienot visus jautājumus, kas skar nepilngadīgo likumpārkāpēju (krimināltiesvedība) un kuram nepieciešama aprūpe un uzraudzība, kā arī tiesisko un mantisko interešu aizsardzība (civiltiesvedība). Par ģimenes tiesas paraugu kļuva tolaik jau funkcionējušās ģimenes tiesas Japānā un aizbildņu tiesas Austrijā (*Чернова, 2015*). Japānas ģimenes tiesai ir piekritīgi visi no ģimenes attiecībām izrietošie strīdi, kas attiecas uz laulību, aizgādību, aizbildnību un mantojumu, kā arī personu vecumā līdz 20 gadiem likumpārkāpumu lietas (*Japan Federation of Bar Associations, n.d.*). Jāatzīmē, ka šobrīd ir aktuāls sadarbības stiprināšanas jautājums starp Latvijas un Japānas tiesu institūcijām, kuras “labo praksi varētu izmantot Latvijas tiesu sistēmas darbības pilnveidošanā” (*Tieslietu padome, 2023*). Tas liecina, ka šī sadarbība ne tikai sekmētu pieredzes apmaiņu, bet arī varētu veicināt Latvijas tiesu sistēmas darbības pilnveidi bērnu tiesību un ģimenes strīdu risināšanas jautājumā.

Mūsdienās daudzās Eiropas Savienības dalībvalstīs ir viena vai vairākas specializētas tiesas, kurām ir ekskluzīva jurisdikcija ģimenes un bērnu tiesību jautājumos. Pētot ārvalstu pieredzi, autore secinājusi, ka no 27 Eiropas Savienības dalībvalstu tiesu sistēmām piecās valstīs darbojas atsevišķas ģimenes lietu tiesas vai nepilngadīgo lietu tiesas (Spānija, Kipra, Itālija, Malta un Rumānija), astoņās valstīs – ģimenes lietu vai nepilngadīgo lietu nodaļas (Polija, Portugāle, Beļģija, Vācija, Rumānija, Grieķija, Malta, Itālija), divās valstīs – specializēti tiesneši ģimenes lietās vai nepilngadīgo lietās (Francija, Luksemburga). Pārējo valstu tiesās ģimenes un nepilngadīgo lietas tiek skatītas vispārējā kārtībā vai nu rajona tiesās (Austrija, Bulgārija, Dānija, Ungārija, Horvātija), vai vispārējās piekritības apgabaltiesās (Somija, Luksemburga, Zviedrija) (*Eiropas e-tiesiskuma portāls, 2021a; Eiropas e-tiesiskuma portāls, 2021b*).

Latvijā bērnu tiesību aizsardzības institucionālās sistēmas pirmsākumi meklējami padomju laikos, kad no dažādu organizāciju un iestāžu pārstāvjiem tika izveidota Nepilngadīgo lietu komisija, kas veica pasākumus nepilngadīgo tiesību aizsardzībai, koordinēja darbu šajā jomā, izskatīja lietas par izdarītajiem likumpārkāpumiem un piemēroja ietekmēšanas līdzekļus, organizēja nepilngadīgo pārkāpumu profilaksi (*Krastiņš & Šulcs, 1998*).

Attiecībā uz ģimenes tiesas izveidi Latvijas Republikas Saeimā šis jautājums izskanēja 2017. gadā kontekstā ar grozījumiem Mediācijas likumā, piedāvājot ģimenes strīdus risināt ģimenes tiesā (*Latvijas Republikas 12. Saeimas rudens sesijas otrā sēde 2017. gada 14. septembrī, 2017*) un 2018. gadā, izskatot priekšlikumu izveidot nevis ģimenes tiesu, bet jaunu amatu – ģimenes tiesnesis, kas tika noraidīts, pamatojoties uz to, ka Bērnu tiesību aizsardzības likums jau šobrīd nosaka tiesnesim pienākumu apgūt zināšanas ģimenes tiesību jomā, līdz ar to atsevišķa tiesnešu specializācija nav nepieciešama (*Latvijas Republikas 12. Saeimas pavasara sesijas trešā sēde 2018. gada 26. aprīlī, 2018*). Lielāka uzmanība ģimenes tiesas izveidei tika pievērsta pēdējo divu gadu Latvijas Republikas tiesībsarga ziņojumos, kas izskanēja arī 2023.gada pavasara Saeimas sēdē kontekstā ar šobrīd aktīvi īstenoto reformu bērnu tiesību aizsardzības jomā un trūkumiem bāriņtiesu darbībā (*Latvijas Republikas 14. Saeimas pavasara sesijas pirmā sēde 2023. gada 20. aprīlī, 2023*). Šajā sakarā turpmāk tiks aplūkota iespējamā ģimenes tiesas piekritība.

Ģimenes tiesas jēdziena izpratne

Lai izprastu ģimenes tiesas jēdziena un šādas institūcijas iedzīvināšanu praksē, vispirms nepieciešams noskaidrot termina definīciju. Kā tas izriet no jēdziena gramatiskās struktūras, tas sastāv no vārdiem “ģimene” un “tiesa”. Ar jēdzienu “tiesa” vispārīgi saprot tiesību aizsardzības iestādi. Tas ir specializētais valsts orgāns, kas realizē jurisdikciju un pilda savas funkcijas

likumā noteiktā kārtībā (*Jakubaņecs, 2005*). Latvijas Republikā tiesu spriež tiesa, un tas izriet no Satversmes 82. panta (*Latvijas Republikas Satversme, 2022, 82. p.*), savukārt likuma “Par tiesu varu” 5.-7. pants konkrētizē minēto Satversmes normu atbilstoši lietu veidam (*Par tiesu varu, 1992, 5.-7.p.*).

Tomēr lielāka uzmanība jāpievērš jēdzieniem “ģimene”, lai varētu noteikt personu loku, kas var vērsties ģimenes tiesā, un “ģimenes attiecības”, lai noskaidrotu ģimenes tiesas iespējamo lietu piekritību. Bērnu tiesību aizsardzības likuma izpratnē ģimene ir dabiska bērna attīstības un augšanas vide (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 26. p. 1. daļa*), savukārt no Satversmes preambulas piektās rindkopas otrā un trešā teikuma izriet, ka ģimene ir saliedētas un solidāras sabiedrības pamats (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2019, Nr. 2019-01-01*).

Ģimenes termina interpretācija Latvijas normatīvajā regulējumā ir atkarīga no tiesību nozares, kuras ietvaros tas tiek piemērots (*Girgensone & Mihailovs 2017*). Civiltiesībās pie ģimenes pieder laulātie un viņu bērni, kamēr tie vēl atrodas nedalītā saimniecībā, kā arī citi radnieki, piemēram, vecvecāki, brāļi, māsas, brālēni, māsīcas, pusbrāļi, pusmāsas (*Civillikums, 1937, 207.-214.p.*). Krimināltiesībās ģimene ir ietverta jēdzienā “tuvinieki”, par kuriem atzīstami gan ģimenes locekļi un radnieki (bērni, tostarp arī adoptētie, vecāki, adoptētāji, brāļi un māsas, vecvecāki, mazbērni, laulātie), gan arī citas personas (saderinātais, māsīca, brālēns, svainis, bērnības dienu draugs u. tml.), starp kuriem veidojusies draudzības, mīlestības, pieķeršanās vai cita saikne (*Krastiņš & Liholaja, 2022*) vai kuras dzīvo kopā nedalītā saimniecībā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 12 p. 5. daļa*).

No minētā secināms, ka ģimenes attiecības var būt arī faktiskas kopdzīves attiecības. Šis institūts tika nostiprinātas ar Satversmes tiesas 2019. gada un 2020. gada spriedumiem, kuros ģimene skaidrota kā sociāla institūcija, kas balstās uz sociālajā realitātē konstatējamām ciešām personiskām saitēm, kuras rodas no noslēgtās laulības vai radniecības, kā arī citos veidos, piemēram, faktiskas kopdzīves rezultātā (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2019, Nr. 2019-01-01; Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2020, Nr. 2019-33-01*). Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir vairākkārt atzinusi, ka, “pat nepastāvot bioloģiskai saiknei vai juridiski atzītām bērna un vecāka attiecībām, starp bērnu un personu (..) var pastāvēt faktiskas ģimenes attiecības” (*European Court of Human Rights judgment, 2010, No. 16318/07; European Court of Human Rights judgment, 2012, No. 1598/06; Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2019, Nr. 2019-01-01*). Tātad subjekti, kas varētu vērsties ģimenes tiesā, ir personas, starp kurām ir izveidojusies cieša, ilgstoša, personiska un ģimeniska saite neatkarīgi no tā, vai attiecības nostiprinātas juridiski.

Ģimenes attiecību tvērumā iekļaujas lietas, kas saistītas ar laulību, bērnu aizgādību un saskarsmi, uzturlīdzekļu maksājumiem, vardarbību ģimenē (*English Dictionary, 2023*). Atslēgvārds “attiecības” norāda uz to, ka ģimenes tiesas kompetence aprobežojas ar tiesiskām, personiskām un mantiskām attiecībām starp ģimenes locekļiem, kas ietver tiesības un pienākumus, jo īpaši gadījumos, kad tie skar bērna aprūpi, aizgādību un labklājību (*Merriam-Webster Dictionary, 2024*).

Tātad, apkopojot minēto, termins “ģimenes tiesa” norāda uz tādu tiesu iestādi, kura izskata un izlemj lietas par civiltiesiskajiem strīdiem vai izdarītajiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar ģimeni šī jēdziena plašākā nozīmē – ar ģimeni saprotot kā asinsradniecību un uz tiesību aktu radušās radniecības tiesiskās attiecības (laulība, adopcija, aizbildnība), tā arī juridiski nenostiprinātas faktiskās ģimenes attiecības.

Ārzenju literatūrā ģimenes tiesas apzīmēšanai tiek lietoti dažādi līdzīgi, semantiski tuvi, termini: “ģimenes tribunāls (*family tribunal*)”, “ģimenes attiecību tiesa (*domestic relations court*)”, “nepilngadīgo tiesa (*juvenile court; court of minors*)”, “bērnu tiesa (*children’s court*)”, “jauniešu tiesa (*youth court*)”, “bāriņtiesa (*orphans’ court*)”. Tādējādi, lai rastos skaidrība par jēdzienu praktisku izmantošanu, tie ir jānorobežo cits no cita un jānoskaidro katra nozīme.

Nepilngadīgo tiesa ir specializēta lietās, kurās iesaistīti nepilngadīgie likumpārkāpēji. Tai ir valdības kā vecāka aizstājēja nozīme (atbilstoši *parens patriae* doktrīnai), izskatot civillietas par novārtā atstāta bērna aprūpi, un krimināllietas, kas izriet no bērna antisociālas uzvedības (*Encyclopedia Britannica, 2023*). Mūsdienās nosaukums “nepilngadīgo tiesa” ir novecojis, un tā apzīmēšanai par modernāku tiek uzskatīts jēdziens “jauniešu tiesa” (*Oxford Learner's Dictionary, 2024*) vai atsevišķās valstīs – “bērnu tiesa” (Austrālijā) un “tribunāls” (Rumānijā, Beļģijā) (*Law Insider Dictionary, 2019; Eiropas e-tiesiskuma portāls, 2021a; Eiropas e-tiesiskuma portāls, 2021b*).

Ģimenes lietu tiesa dažkārt tiek saukta par ģimenes attiecību tiesu. Tas norāda uz tiesu ar ierobežotu jurisdikciju, kura izskata ģimenes lietas mājsaimniecības ietvaros, jo īpaši strīdus starp vecākiem un bērnu vai starp laulātajiem (*English Dictionary, 2023*). Dažās jurisdikcijās tās izskata arī pieaugušo aizbildnības jautājumus, kas citu valstu jurisdikcijās ir bāriņtiesu kompetencē. ASV tiesībās ar jēdzienu “bāriņtiesa” saprot testamenta tiesu, kurai piekritis ar mantojumu saistītas lietas, tostarp gadījumi, kad īpašums pēc mantojuma atstājēja nāves pāriet nepilngadīgajam (*Merriam-Webster Dictionary, 2024; Maryland Judiciary, n.d.; Legal Information Institute, n.d.*).

Bāriņtiesas jēdziena izpratne Latvijā būtiski atšķiras no rietumu bāriņtiesām. Saskaņā ar Bāriņtiesu likuma 4. panta otro daļu bāriņtiesas galvenais uzdevums ir nodrošināt ikviena bērna vai aizgādībā esošās personas tiesību un tiesisko interešu aizsardzību. Latvijas bērnu tiesību aizsardzības institucionālajā sistēmā ietilpstošu bāriņtiesu nevar salīdzināt ar iepriekš analizēto ģimenes tiesu kā tiesu sistēmas sastāvdaļu, jo bāriņtiesa nerealizē tiesu varu. Tā ir pašvaldības institūcija, kuras jurisdikcijā ietilpst aizbildnības un aizgādības nodibināšana un pārraudzība, vecāku domstarpību izšķiršana vecāku un bērnu personiskajās attiecībās, kā arī atbalsts mantojuma lietu kārtošā un mantojuma apsardzība Civillikumā noteiktajos gadījumos (*Bāriņtiesu likums, 2006, 2. p.1. un 2. daļa; Ābele, 2010*).

Analizējot ar ģimenes strīdiem un likumpārkāpumiem saistītās tiesas, jāsecina, ka ģimenes tiesa izskata lietas starp vecākiem un bērniem, ģimenes locekļu savstarpējās tiesiskās un mantiskās attiecības – tādā civillietas. Savukārt nepilngadīgo tiesām ir kompetence izskatīt krimināllietas par nepilngadīgo noziedzību, tādā šo tiesu subjekts ir nepilngadīgas personas.

Ģimenes tiesas iespējamais kompetences tvērums bērnu tiesību aizsardzības jomā

Atbilstoši bērna tiesību aizsardzības principam, kas paredz bērna tiesību un interešu prioritāti ikvienās tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 6. p. 1. daļa*), bērna labākajās interesēs ir nostiprināt ģimenes institūtu, kuru aizsargātu specializēta ģimenes tiesa. Turpmāk apskatītos ģimenes tiesas izveides kritērijos ir ietverti elementi, kas norāda uz iespējamiem bērnu tiesību institucionālās sistēmas darbības efektivitātes rādītājiem: lietu izskatīšanas ilgums, lietu atrisinājuma kvalitāte un efektīva tiesību aizsardzība.

1. Vienota tiesvedība. Vecāku savstarpējie no ģimenes tiesībām izrietošie strīdi pamatā tiek risināti civiltiesiskā kārtībā, taču ir atsevišķi ģimenes tiesību aspekti, kas tiek risināti arī administratīvajā procesā (*Krūmiņa & Zemīte, 2020*). Var būt situācijas, kad vieni un tie paši lietas dalībnieki paralēli ir iesaistīti abos procesos. Piemēram, vispārējās jurisdikcijas tiesā vecāki šķir laulību, risinot arī jautājumu par bērna aizgādību un dzīvesvietu, savukārt administratīvajā tiesā tiek vērtēts bāriņtiesas lēmums par aizgādības tiesību pārtraukšanu vienam no vecākiem (*Zemīte & Brokane, 2022*). Lai novērstu šādu tiesvedību mijiedarbību, kas padara procesu bērnu tiesību aizsardzības strīdos komplicētu, nepieciešams apvienojot visas tiesvedības jomas, kas izriet no ģimenes un bērnu tiesībām, vienā tiesā. Ģimenes lietu konsolidācija centralizētā lietvedībā novērstu pretrunību un sadarbības trūkumus starp tiesām un iestādēm (bāriņtiesu), kuras risina ar ģimeni saistītos jautājumus, tiktu nodrošināts vienots, koordinēts process un konsekvence lēmumu pieņemšanā (*Lindsay, 1966; Babb, 2014*).

2. Jurisdikciju veidi. Latvijas normatīvajā civiltiesiskajā regulējumā ir septiņas lietu kategorijas, kas attiecas uz ģimeni un kuras būtu nododamas ģimenes tiesas jurisdikcijā. Līdz ar to specializētās ģimenes tiesas iespējamā kompetencē varētu būt jautājumi par: laulības šķiršanu vai atzīšanu par neesošu, aizgādības un saskarsmes tiesībām, uzturlīdzekļu piedziņu bērnam vai vecākam, bērna izcelšanās noteikšanu, adopcijas apstiprināšanu un atcelšanu, aizbildnība nodibināšanu, kā arī pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Savukārt, vērtējot specializācijas tvērumu krimināltiesiskajā jomā, ģimenes tiesas kompetence aptvertu lietas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas noteikti Krimināllikuma XVII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret ģimeni un nepilngadīgajiem” un par citiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuri skar mazgadīgo un nepilngadīgo dzīvību, veselību un normālu attīstību (*Krimināllikums, 1998*). Administratīvos jautājumus bērnu tiesību jomā jau šobrīd izskata administratīvā tiesa. Tās kompetencē ir pārbaudīt, vai bērnu tiesību aizsardzības institūcijas valsts līmenī (attiecīgās ministrijas pārraudzībā esošās iestādes) un pašvaldības līmenī (piemēram, bāriņtiesas), pieņemot lēmumu, ievēroja materiālās un procesuālās tiesību normas un vai nepieļāva rīcības brīvības izmantošanas kļūdas (*Latvijas Republikas Augstākās tiesa, 2023*). Ņemot vērā katra lietu veida sasaisti ar bērna tiesībām, jāsecina, ka tiesvedību koncentrēšana vienuviet nodrošinātu efektīvu lietu atrisinājuma procesu.

3. Individualizēts taisnīgums. Konsolidējot esošās tiesvedības vienotā ģimenes tiesas modelī, tiktu veikta padziļināta ģimenes stāvokļa analīze un bērna interesēm atbilstīga lietas izskatīšanas procesa un rezultāta izvēle. Ģimene ir sabiedrības kodols, līdz ar to, rūpīgi izskatot katru problēmas aspektu, tiktu labāk un efektīvāk apzinātas ģimeņu vajadzības, efektīvāk risinātas esošās problēmas un novērsti trūkumi ģimenes un bērnu tiesību aizsardzībā. Ģimenes tiesa varētu nodrošināt tādu lietas atrisinājumu, kas būtu piemērots konkrētas ģimenes tiesiskajām, personiskajām, morālajām un sociālajām vajadzībām (*Lindsay, 1966; Babb, 2014*).

Izstrādājot ģimenes tiesas konceptu, būtiski ņemt vērā statistikas datus par tiesvedību pabeigtību un tiesu noslodzi, izskatot ar ģimeni saistītās lietas. Veicot Tiesu darba datu portālā pieejamo datu statistisko analīzi par lietu skaitu tiesās laikā no 2019. gada līdz 2023. gadam, autore secinājusi, ka nepabeigto civillietu, krimināllietu un administratīvo lietu skaits ģimenes un bērnu tiesību jomā gada laikā sasniedz aptuveni 40-45 % no saņemto lietu skaita. Lai arī lietu atlikums ar katru gadu arvien samazinās, tomēr vidējais rādītājs ir mazliet mazāks nekā puse, kas var norādīt uz lietu sarežģītību un specifiku. Papildu tam pieejamie statistikas dati liecina, ka 2023. gadā ģimenes un bērnu tiesību lietu izskatīšana kļuvusi ātrāka, kaut arī vērojams saņemto lietu skaita pieaugums. Tas norāda uz centieniem tiesu sistēmā nodrošināt lietu izskatīšanu saprātīgos termiņos, tomēr autore uzskata, ka stiprinot bērnu tiesību prioritātes principu ar ģimenes tiesas izveidi, tiktu būtiski efektīvizēts ģimenes un bērnu lietu izskatīšanas process, un, iespējams, tiktu samazināts lietu izskatīšanas ilgums (*Tiesu administrācija, n.d.*).

Prognozējot ģimenes tiesas noslodzi, kur aprēķinu veido ģimenes un bērnu tiesību lietu apjoms pirmajā instancē un vidējo lietu skaits pēdējos piecos gados, autore secināja, ka ģimenes un bērnu tiesību lietu apjoms pirmajā instancē veidotu vidēji 4500 lietas gadā. Pirmās instances tiesā ik gadu nonāk vidēji 1800 civillietu, kas ir tieši saistītas ar bērnu tiesībām (proti, uzturlīdzekļu piedziņa, izcelšanās noteikšana, aizgādība, adopcija, saskarsmes tiesības un bērnu nolaupīšana), un 2700 lietu, kuras skar ģimeni kopumā (laulības šķiršana/atzīšana par neesošu, pagaidu aizsardzība pret vardarbību, bāriņtiesas lēmumi), neizslēdzot iespēju, ka šajās lietās var tikt iesaistīts arī bērns. Savukārt ikgadējais krimināllietu skaits kategorijā pret ģimeni un nepilngadīgajiem vidēji ir 190 lietas, paturot prātā, ka šis skaits nav absolūts, jo tas neietver arī citus noziedzīgos nodarījumus, kuros cietušais ir mazgadīgais vai nepilngadīgais.

Salīdzinājumam būtu jāapskata esošo specializēto tiesu noslodze. Ekonomisko lietu tiesā ik gadu tiek saņemtas 120 civillietas un 280 krimināllietas, savukārt administratīvajā rajona tiesā – vairāk kā 1700 administratīvo lietu. Analizējot pētītos datus ģimenes un bērnu tiesību jomā, no vienas puses, jāatzīst, ka ģimenes tiesas kā vienīgās tiesu iestādes uz visu Latvijas teritoriju noslodze būtu pārlietu liela, līdz ar to varētu domāt par atsevišķu ģimenes

tiesas namu izveidi novados. No otras puses, dati liecina par ievērojami lielu tiesvedību skaitu, kuras skar ģimenes un bērnu tiesības. Atbilstoši pēdējiem 2023. gada datiem no visiem Latvijas Republikas iedzīvotājiem 361 tūkstotis jeb 19,2 % ir bērni vecumā līdz 17 gadiem (*Centrālā statistikas pārvalde, 2023*), no kuriem savukārt tiesvedībā tiek iesaistīti vidēji ap 5 % bērnu attiecībā pret visu lietu skaitu (*Tiesu administrācija, n.d.*). Tādējādi dati liecina, ka ir svarīgi pārskatīt esošo tiesu sistēmu un apsvērt iespējas izveidot specializētu ģimenes tiesu, lai samazinātu lietu izskatīšanas ilgumu un pieaugošo ģimenes un bērnu lietu skaitu tiesās.

Latvijas Republikas tiesībsargs 2022. gada ziņojumā, pievēršoties bērnu tiesību jautājumam, aicina izveidot tādu ģimenes tiesu, kas “pārņemtu lēmumu pieņemšanas funkciju, savukārt pārējās funkcijas pārņemtu sociālie dienesti” (*Latvijas Republikas tiesībsargs, 2023*). Tas liek domāt, ka tiesībsargs aicina vai nu pilnībā aizvietot bāriņtiesas, vai ierobežot to kompetenci. Autore uzskata, ka efektīvāks risinājums būtu daļu no bāriņtiesas funkcijām nodot ģimenes tiesai, un konkrēti – lietas, kurās bāriņtiesai ir kompetence pieņemt vienpersoniskus lēmumus par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu, atņemšanu un atjaunošanu (*Bāriņtiesu likums, 2006, 22. p. 1. daļa*). Savukārt pārējās funkcijas, kuras nodrošina bērnu tiesību uzraudzību katrā administratīvajā teritorijā, nepieciešams saglabāt un veicināt ilgtspējīgu un efektīvu bāriņtiesu un ģimenes tiesas sadarbību.

Ikvienam bērnam ir tiesības uz neatkarīgu, objektīvu, ātru un efektīvu, t.i. pienācīgu un tiesiskai valstij atbilstošu lietas izskatīšanas procesu saprātīgos termiņos, kas atbilstoši doktrīnai ir būtiskākie tiesību uz taisnīgu tiesu pamatelementi (*Briede u.c., 2011*). Lēmumu pieņemšanas procedūru uzticot tiesu varas iestādei, tiesības uz taisnīgu tiesu tiktu nodrošinātas ne tikai pieaugušajiem, bet arī bērniem, kas ir ciešā sakarībā ar ģimenes institūta stiprināšanu.

Tiesu sistēmas efektivitātei un kvalitātei ir būtiska nozīme valsts kodola – ģimeņu un bērnu – aizsardzībā. Lēmumu pieņemšanas procesam, kas skar ģimenes ar bērniem, ir tieša ietekme uz Latvijas iedzīvotāju labklājības un uzticības līmeni valstij, kura ir atbildīga par bērnu īpaši aizsargājamā statusa saglabāšanu. Lai nodrošinātu bērnu tiesību aizsardzības procedūras konsekvenci, objektivitāti, neatkarību, centralizētu lietu virzību, raitu lietu izskatīšanu, kā arī lai veicinātu bērnu tiesību aizsardzības attīstību, būtiska nozīme ir institucionālas sistēmas pilnveidei.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ievērojot to, ka Latvijas Republika ir neliela valsts un nav nepieciešamības veidot divas atsevišķas tiesas civillietu un krimināllietu izskatīšanai, autore piedāvā izstrādāt vienotas ģimenes tiesas konceptu, kas, līdzīgi kā 2020. gadā izveidotā specializētā Ekonomisko lietu tiesa, ietvertu piekritību civillietās un krimināllietās:
  - 1.1. Papildināt likuma “Par tiesu varu” 29. pantu ar pirmo ar indeksu divi (1.²) daļu šādā redakcijā:

“(1²) *Civilprocesa likumā un Kriminālprocesa likumā noteiktu lietu izskatīšanai pirmajā instancē tiek izveidota Ģimenes tiesa, kuru veido tiesu nami un kuras darbības teritorija ir visa Latvijas Republikas teritorija.*”
  - 1.2. Papildināt Civilprocesa likuma 24. pantu ar pirmo ar indeksu četri (1.⁴) daļu šādā redakcijā:

“(1⁴) *Ģimenes tiesa kā pirmās instances tiesa izskata:*

    - 1) *prasības par laulības šķiršanu vai laulības neesamību gadījumos, kas skar bērnu;*
    - 2) *prasības, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām;*
    - 3) *prasības par uzturlīdzekļu piedziņu bērnam;*
    - 4) *prasības par bērna izcelšanās noteikšanu, konstatēšanu un apstrīdēšanu;*
    - 5) *prasības par adopcijas apstiprināšanu un atcelšanu;*
    - 6) *prasības, kas izriet no aizbildnības pār nepilngadīgajiem;*
    - 7) *pieteikumus par pagaidu aizsardzību pret vardarbību gadījumos, kas skar bērnu;*
    - 8) *citas prasības, kas ir nepilngadīgo personu interesēs.*”

- 1.3. Papildināt Kriminālprocesa likuma 442. panta pirmo daļu ar jaunu teikumu šādā redakcijā:
“Ģimenes tiesa izskata krimināllietas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti Krimināllikuma 167.-174.pantā, un par citiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuros ir iesaistīts mazgadīgais vai nepilngadīgais.”
2. Ņemot vērā to, ka atbildīgā institūcija tieslietu nozarēs ir Tieslietu ministrija, tad līdz ar ģimenes tiesas izveidi ir nepieciešams paplašināt arī Tieslietu ministrijas funkcijas. Autore piedāvā:
- 2.1. Papildināt Ministru kabineta 2017. gada 16. augusta noteikumus Nr. 474 “Tieslietu ministrijas nolikums” 4.1. punktu jomās, kādās Tieslietu ministrija izstrādā, organizē un koordinē politiku.
- 2.2. Papildināt Ministru kabineta 2017. gada 16. augusta noteikumus Nr. 474 “Tieslietu ministrijas nolikums” ar 4.1.2.¹ punktu šādā redakcijā:
“4.1.2.¹) bērnu tiesību aizsardzības sistēma un Ģimenes tiesas administrēšana”.
- 2.3. Papildu tam arī 5. punktā uzskaitītos ministrijas uzdevumus papildināt ar 5.17.¹ punktu šādā redakcijā:
“5.17.¹) sniedz Ģimenes tiesai metodisko palīdzību efektīvas tiesvedības nodrošināšanā, kurā ir iesaistīts bērns, un citu ar bērnu tiesību un labāko interešu aizsardzību saistītu funkciju izpildē”.
3. Lai padarītu efektīvāku lēmumu pieņemšanas procesu lietās, kas saistītas ar bērnu tiesībām, ģimenes tiesas kompetencē būtu jāpārņem attiecīgas bāriņtiesas funkcijas. Tādējādi autore piedāvā papildināt Bērnu tiesības aizsardzības likumu ar 65.⁵ pantu šādā redakcijā:
“65.⁵ pants. Ģimenes tiesas kompetence
(1) Ģimenes tiesa ir Tieslietu ministrijas pārraudzībā esoša specializēta pirmās instances tiesa, kuras mērķis ir stiprināt ģimenes institūtu.
(2) Ģimenes tiesa:
1) Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā izskata prasības, kuras ir saistītas ar bērnu tiesību un interešu aizsardzību;
2) Kriminālprocesa likumā noteiktajos gadījumos izskata lietas par noziedzīgajiem nodarījumiem, kurus izdarījis nepilngadīgais vai kas apdraud ģimenes un nepilngadīgo intereses.
(3) Ja bērna dzīves apstākļu pārbaudē vai citādi atklājas, ka bērns atrodas veselībai vai dzīvībai bīstamos apstākļos, kā arī tad, ja bērna turpmākā atrašanās ģimenē var apdraudēt viņa veselību vai dzīvību, Ģimenes tiesa pieņem lēmumu par bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākiem, ja:
1) ir faktiski šķēršļi, kas liedz vecākam iespēju aprūpēt bērnu;
2) bērns atrodas veselībai vai dzīvībai bīstamos apstākļos vecāka vainas dēļ (vecāka apzinātas rīcības vai nolaidības dēļ);
3) vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības vai nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību;
4) vecāks ir devis piekrišanu bērna adopcijai, izņemot gadījumu, kad viņš kā laulātais ir devis piekrišanu tam, ka bērnu adoptē otrs laulātais;
5) konstatēta vecāka vardarbība pret bērnu vai ir pamatotas aizdomas par vecāka vardarbību pret bērnu.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Bāriņtiesu likums.* (22.06.2006). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=139369>
2. *Bērnu tiesību aizsardzības likums.* (19.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>
3. *Civillikums.* (28.01.1937). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>
4. *Illinois Juvenile Court Act.* (21.04.1899). Illinois Laws 131. https://homicide.northwestern.edu/docs_fk/homicide/laws/ill_juvenile_court_act_1899.pdf
5. *Krimināllikums.* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>
6. *Kriminālprocesa likums.* (21.04.2005). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>

7. *Latvijas Republikas 12.Saeimas pavasara sesijas trešā sēde 2018.gada 26.aprīlī.* (08.05.2018). Saeimas sēdes stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*, 89. <https://www.vestnesis.lv/op/2018/89.3>
8. *Latvijas Republikas 12.Saeimas rudens sesijas otrā sēde 2017. gada 14. septembrī.* (20.09.2017). Saeimas sēdes stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*, 187. <https://www.vestnesis.lv/op/2017/187.1>
9. *Latvijas Republikas 14. Saeimas pavasara sesijas pirmā sēde 2023. gada 20. aprīlī* (02.05.2023). Saeimas sēdes stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*, 84. <https://www.vestnesis.lv/op/2023/84.2>
10. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas pamatlikums. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>
11. *Par tiesu varu.* (15.12.1992). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu>
12. Ābele, I. (2010). Bāriņtiesas kompetence bērnu tiesību aizsardzībā. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti*, 51-61. <https://jk.lv/wp-content/uploads/2020/11/jkraksts2010.pdf>
13. Babb, B. A. (2014). Family Courts are Here to Stay, So Let's Improve Them. *University of Baltimore School of Law*, 52, 642-647. http://scholarworks.law.ubalt.edu/fac_articles/3
14. Briede, J., Višķere, I., Litvins, G., Bitāns, A., Danovskis, E. (2011). Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.* *Latvijas Vēstnesis*, 119.-164.
15. Burke, A. S. (2019). History of the Juvenile Justice System. *Introduction to the American Criminal Justice System.* <https://openoregon.pressbooks.pub/ccj230/chapter/13-3-history-of-the-juvenile-justice-system/>
16. Centrālā statistikas pārvalde. (2023). Bērni Latvijā. *Statistisko datu krājums.* https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2023-08/Nr_05_Berni_Latvija_2023
17. Criminal Justice. (17.04.2015). *Parans Patriae.* <https://criminal-justice.iresearchnet.com/types-of-crime/school-violence/parans-patriae/>
18. Eiropas e-tiesiskuma portāls. (2021a). *Parastās valstu tiesas.* https://e-justice.europa.eu/18/LV/national_ordinary_courts
19. Eiropas e-tiesiskuma portāls. (2021b). *Specializētās valstu tiesas.* https://e-justice.europa.eu/19/LV/national_specialised_courts
20. Encyclopedia Britannica (2023). *Juvenile court.* <https://www.britannica.com/topic/juvenile-court>
21. English Dictionary (04.07.2023). *Court of domestic relations.* <https://www.dictionary.com/browse/court-of-domestic-relations>
22. European Court of Human Rights 17.04.2012 judgment in the case Case of Kopf and Liberda v. Austria No. 1598/06. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686>
23. European Court of Human Rights 27.04.2010 judgment in the case Moretti and Benedetti v. Italy - 16318/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98442>
24. Girgensone, B., & Mihailovs, I. J. (2017). Ģimene. Juvenālā justīcija. *Terminu skaidrojošā vārdnīca ģimenes un bērnu tiesībās.* Drukātava.
25. Grāvere, L. (30.05.2023). Ir laiks izveidot ģimenes tiesu. *Jurista Vārds*, 22, 19.-23. <https://juristavards.lv/doc/283338-ir-laiks-izveidot-ģimenes-tiesu/>
26. Jakubaņecs, V. (sast.), (2005). Tiesa. *Juridiski terminoloģiskā, skaidrojošā vārdnīca.* Latvijas Policijas akadēmija.
27. Japan Federation of Bar Associations (n.d.). *The Japanese Judicial System.* https://www.nichibenren.or.jp/en/about/judicial_system/judicial_system.html
28. Krastiņš, U., & Liholaja, V. (2022). *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX-XVII nodaļa). Trešais papildinātais izdevums.* Tiesu namu aģentūra.
29. Krastiņš, U., & Šulcs, V. (1998). Nepilngadīgo lietu komisija. *Juridisko terminu vārdnīca.* Nordik.
30. Krūmiņa, V., & Zemīte, K. (16.06.2020). Tiesvedību mijiedarbība bērnu tiesību aizsardzības strīdos. *Jurista Vārds*, 24/25, 11.-15. <https://juristavards.lv/doc/276777-tiesvedibu-mijiedarbiba-bernu-tiesibu-aizsardzibas-stridos/>
31. Latvijas Republikas Augstākās tiesa. (2023). *Ārpusģimenes aprūpe (audžuģimene, aizbildnība) un adopcija. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Tiesu prakses apkopojums par 2006.-2022.gadu.* https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2023/
32. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2019. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2019-01-01. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2019/01/2019-01-01>
33. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2019-33-01, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/12/2019-33-01_Spriedums.pdf
34. Latvijas Republikas tiesībsargs. (2023). *Latvijas Republikas tiesībsarga 2022. gada ziņojums.* https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2023/03/tiesibsarga_2022_gada_zinojums.pdf
35. Latvijas Republikas tiesībsargs. (2024). *Latvijas Republikas tiesībsarga 2023. gada ziņojums.* <https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2024/03/2023.-gada-zinojums.pdf>
36. Law Insider Dictionary (2019). *Children's court.* <https://www.lawinsider.com/dictionary/childrens-court>
37. Lawrence, R., & Hemmons, C. (2008). History and Development of the Juvenile Court and Justice Process. *Section I*, 19-116. https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/19434_Section_I.pdf

38. Legal Information Institute. (n.d.). *Probate Court*. https://www.law.cornell.edu/wex/probate_court
39. Lindsay, A. G. (1966). A Family Court—Why Not. *Minnesota Law Review*, 51, 223-232. <https://scholarship.law.umn.edu/mlr/1837/>
40. Maryland Judiciary. (n.d.). *Orphans' Court*. <https://www.mdcourts.gov/orphanscourt>
41. Merriam-Webster Dictionary. (2024). *Court of domestic relations*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/court%20of%20domestic%20relations>
42. Oxford Learner's Dictionary. (2024). *Youth court*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/youth-court?q=youth+court>
43. Smiltēna, A. (30.03.2021). *Parens patriae* doktrīna – valsts intervence bērna labākajās interesēs. *Jurista Vārds*, 13, 24-27. <https://juristavards.lv/doc/278563-parens-patriae-doktrina-valsts-intervence-berna-labakajas-intereses/>
44. Tanenhaus, D. S. (2004). Juvenile Courts. *Encyclopedia of Chicago*. <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/682.html>
45. Tieslietu padome (12.09.2023). Tieslietu padomes locekļi dosies pieredzes apmaiņā uz Japānas tiesām. *Jurista Vārds*. <https://juristavards.lv/zinas/283873-tieslietu-padomes-locekli-dosies-pieredzes-apmaina-uz-japanas-tiesam/>
46. Tiesu administrācija. (n.d.). Lietu skaits tiesās. Lietu izskatīšanas ilgums. *Tiesu darba datu portāls*. <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx>
47. Zemīte, K., & Brokane, K. (22.12.2022). Tiesu kompetences un to mijiedarbe bērnu tiesību lietās. *Jurista Vārds*, 51/52. <https://juristavards.lv/doc/282499-tiesu-kompetences-un-to-mijiedarbe-bernu-tiesibu->
48. Чернова, М. (2015). Развитие ювенальной юстиции в зарубежных странах: историко-правовой анализ. *Социально-экономические явления и процессы*, 7(10), 210-215. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-yuvenalnoy-yustitsii-v-zarubezhnyh-stranah-istoriko-pravovoy-analiz>

KUKUĻNEMŠANAS KRIMINĀLTIESISKIE ASPEKTI *CRIMINAL ASPECTS OF BRIBERY*

Edgars Škutāns

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, edgarsskutans@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *The article "Criminal Aspects of Bribery" is developed based on a bachelor's thesis and the conclusions and suggestions put forward therein regarding the origin of the concept of bribery, the development of effective regulatory measures for its suppression, taking into account judicial and investigative practice. The aim of the article is to reflect, in the author's opinion, the main factors influencing the process of proving bribery, as well as to examine the most significant recommendations (methodology) developed by the author and used in practical work for the qualification and investigation of the criminal offense under Article 320 of the Criminal Law. The article is divided into three sections. The first section briefly examines the historical analysis of bribery and the current regulatory framework for combating bribery, including amendments to legal norms, and compiles statistics on the situation of bribery in Latvia. In the second section, the author focuses on the legal characterization of bribery, analyzes judicial and investigative practices, providing their opinion on the qualification determination under Article 320 of the Criminal Law. Meanwhile, in the third section, the author summarizes the main justification for recommendations, using other state normative regulations as arguments as well.*

Keywords: *bribery, bribery qualified compositions, criminal law, criminal procedure law, public official.*

Ievads

Mūsdienās korupcija ir kļuvusi par nozieguma ievērojamu cēloni ne vien Latvijā, bet arī visā pasaulē. Autoraprāt, šīm tematam jāpievērš īpaša vērība, jo noziedzīgi nodarījumi, ko izdara valsts amatpersonas, t.sk. kukuļņemšana, ir ietverama - smagu un sevišķi smagu noziegumu grupā.

Kukuļņemšanas rezultātā kaitējums tiek nodarīts ne tikai valstij kopumā, bet katram valsts iedzīvotājam. Starptautiskā pretkorupcijas organizācija ir publicējusi korupcijas uztveres indeksa rezultātus, saskaņā ar kuriem Latvija 2023. gadā ar 60 punktiem ieņēma 36. vietu 180 valstu konkurencē (*Transparency International, 2024*), kas ir sliktāk nekā situācija Lietuvā un Igaunijā. Ņemot vērā minēto, pastāv nepieciešamība pievērsties tādām noziedzīgām nodarījumiem kā kukuļņemšana, jo tas un tā sekas ir sabiedrībai īpaši kaitīgas – apdraud gan valsts ekonomisko, gan sociālo un tiesisko attīstību, gan ikviena tās iedzīvotāja tiesību un brīvību realizāciju, tādējādi mazinot sabiedrības lojalitāti valstij un ietekmējot valsts politisko stabilitāti.

Autors kā **pētījuma mērķi** izvirza izpētīt Krimināllikuma 320. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma pierādīšanas problemātiku un kvalifikāciju.

Pētījuma objekts ir kukuļņemšanas kvalifikācija un pierādīšana.

Pētījuma priekšmets ir Krimināllikuma 320. pantā paredzēta nodarījuma kvalifikācija un pierādīšanas izmeklēšanā pirmstiesas procesā.

Darba uzdevumi:

- 1) analizēt tiesu praksi, juridisko literatūru un citus avotus, kuros ir sniegts kukuļņemšanas krimināltiesiskais un procesuālais raksturojums;
- 2) veikt kukuļņemšanas noziegumu izmeklēšanas vēsturisko izpēti;
- 3) identificēt būtiskākās problēmas kukuļņemšanas kvalifikācijas noteikšanā un pierādīšanā;
- 4) apskatīt kukuļņemšanas kvalifikāciju saistītos jautājumus Lietuvā.

Darbā izmantotās **pētījuma metodes**: tiesību vēsturiskā metode tika pielietota, lai izpētīt kukuļņemšanas jēdziena vēsturisko attīstību līdz mūsdienām; tiesību - salīdzinošā metode tika pielietota, lai salīdzinātu Krimināllikumā ietvertu kukuļņemšanas regulējumu ar citu Eiropas Savienības dalībvalstu (Lietuvas) krimināltiesisko un procesuālo kukuļņemšanas

regulējumu;- sintēze un literatūras analīzes metode tika pielietota, lai apkopotu iegūto informāciju par kukuļņemšanas gadījumiem un analizētu kukuļņemšanas kvalificējošās pazīmes un konstatētu kukuļņemšanas kvalifikācijas un pierādīšanas problēmas.

Kukuļņemšanas vēsturiskā analīze un mūsdienu krimināltiesiskais regulējums

Kukuļņemšana, kā viens no korupcijas ietekmē izdarītajiem noziegumiem, pastāv jau kopš seniem laikiem. Taču mūsdienās šis noziedzīgā nodarījuma veids ir mainījies. Kukuļņemšanu raksturo, kā valsts amatpersonu kukuļdošanu ar mērķi, lai valsts amatpersona pārkāpj tam noteiktos pienākumu un tiesības. Tas nozīmē, ka valsts amatpersonas, kuriem ir pienākums nodrošināt valsts institūciju darbību, šos pienākumus neveic vai veic kādas citas personas interesēs, saņemot par to jebkāda veida labumus (*Vilks & Ķipēna, 2000*). Šie labumi var būt kā nauda vai arī jebkāda cita materiāla vērtība.

Korupcijas sekas ir ļoti kaitīgas valsts ekonomikai un sabiedrībai kopumā. Kad valsts budžets zaudē plānotos finanšu resursus korupcijas dēļ, tas negatīvi ietekmē valsts izaugsmi, attīstību un stabilitāti. Korupcijas ietekme ir visaptveroša, ietekmējot dažādas valsts sfēras un institūcijas, piemēram, tiesībsargājošās iestādes, nodokļu iestādes, tiesu sistēmu un citas nozares (*Vilks & Ķipēna, 2000*).

Šī ietekme var radīt nopietnas sekas, kas traucē taisnīgu un efektīvu valsts darbību. Kukuļņemšanas korupcijas gadījumi ir saistīti ar kukuļdošanu, jo kukuļdošanas gadījumā personas apzinās, ka ar savām darbībām tās izdara noziedzīgu nodarījumu, lai iegūtu vēlamu rīcību no valsts iestāžu puses. Valsts amatpersonas, kuras ir atbildīgas par valsts darbību, var izdarīt noziedzīgas darbības, pārkāpjot savus dienesta pienākumus, lai apmierinātu kukuļdevēja intereses (*Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs 2021.-2024. gadam, 2021*). Par to valsts amatpersona no kukuļdevēja saņem kādu materiālu vai citu labumu.

Kukuļņemšana kā noziedzīgs nodarījums definēts Krimināllikuma 320. pantā. Šāda veida noziedzīgi nodarījumi tāpat kā lielākā daļa tiek izdarīti acīmneredzamā veidā, bet atšķirībā no citiem noziegumiem kukuļņemšanā un kukuļdošanā, pēc būtības cietusī ir valsts, kas nozīmē, ka nav personas, kurai ir nodarīts tiešs kaitējums. Krimināllikums arī paredz gadījumu, kad kukulis tiek pieprasīts vai izspiests no personām, tad tajā gadījumā kaitējums tiek nodarīts personai (*Krimināllikums, 1998*). Taču tiesu prakse liecina, ka gadījumi, kad kukuļi tiek pieprasīti vai izspiesti, ir daudz mazāk nekā gadījumi, kad kukulis tiek piedāvās kukuļdevēja interesēs. Tādā veidā, tiesībaizsardzības iestādes nesaņem informāciju no cietušās personas, ka tai ir radīts kaitējums, vai arī amatpersonas nepilda savus dienesta pienākumus un nesauc pie atbildības personas kas piedāvā kukuli (*Škutāns, 2023*).

Kukuļņemšanas tiesiskais regulējums Latvijā ir būtiski mainījies kopš 1961. gada un izmaiņas notiek līdz par mūsdienām. Šajā laika posmā ir notikušas daudzas izmaiņas gan tiesību aktos, gan arī sabiedrības attieksmē pret korupciju. Latvijas PSR Kriminālkodekss tika pieņemts 1961.gadā, amatpersonas statuss un amatpersonu noziegumu veidi tika atpoguļoti septītajā nodaļā ar nosaukumu "Amatnoziegumi" (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss, 1961*).

Kā viena no būtiskākajām izmaiņām, autoraprāt, ir tā, ka šobrīd Krimināllikuma regulējumā ir sniegts definējums, kādas personas tiek uzskatītas par amatpersonām. Latvijas PSR Kriminālkodeksa 162. panta normā bija noteikts, ka par amatpersonām uzskatāmas personas, kas pastāvīgi vai uz laiku pilda varas pārstāvju funkcijas, kā arī valsts vai sabiedriskajās iestādēs, organizācijas vai uzņēmumos pastāvīgi vai uz laiku ieņem amatus, saistītus ar organizatorisku un rīkotāja vai administratīvu un saimniecisku pienākumu pildīšanu, vai kas minētajās iestādēs, organizācijās un uzņēmumos pilda šādus pienākumus pēc speciālās pilnvaras (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss, 1961*). Jēdziens ir diezgan skaidrs, taču lai būtu vieglāk kvalificējams noziedzīgs nodarījums un varētu noteikt vai persona tiešām ir valsts amatpersona, mūsdienās ir ieviesti daudzi grozījumi Krimināllikumā.

Mūsdienu Krimināllikuma 316. panta pirmajā daļā ir sniegts līdzīgs skaidrojums, kā Latvijas PSR Kriminālkodeksā kādas personas tiek uzskatītas par valsts amatpersonām, taču lai tiktu vieglāk izprotams jēdziens – valsts amatpersona.

Krimināllikuma 316. panta otrajā daļā tiek uzskaitīti amatpersonu amati, kas tiek uzskatīti par valsts amatpersonu amatiem, proti, Valsts prezidents, Saeimas deputāts, Ministru prezidents, Ministru kabineta loceklis, kā arī Saeimas un Ministru kabineta ievēlēta, iecelta vai apstiprināta valsts institūciju amatpersona, pašvaldību vadītājs, viņu vietnieks un izpilddirektors. Minētās personas - uzskatāmas par valsts amatpersonām, kas ieņem atbildīgu stāvokli (*Krimināllikums, 1998*). Tāda veidā tiek izslēgtas jebkādas šaubas par kukuļņemšanas kvalificēšanu, jo visi kukuļņemšanas noziedzīgā nodarījuma subjekti ir norādīti Krimināllikuma 316. pantā. Par amatpersonām uzskatāmas nevien uzskaitītās valsts amatpersonas, bet arī ar varas raksturu un lēmumu pieņemšanas apveltītas atbildīgas personas uzņēmumos un organizācijās, kā piemēram, valdes loceklis vai valdes priekšsēdētājs.

Šī definīcija ir svarīga, jo kukuļņemšanas gadījumos ir būtiski skaidri noteikt, kurām personām tas ir piemērojams. Tas nodrošina tiesisku noteiktību un efektīvu tiesu sistēmas darbību, kā arī mazina iespējamus strīdus un interpretācijas starp juristiem un tiesu iestādēm. Turklāt tas arī veicina korupcijas apkarošanu, jo ļauj ātrāk un efektīvāk rīkoties pret tiem, kas izmanto savu amata stāvokli ļaunprātīgi.

Kā otrs salīdzinājums ar Latvijas PSR Kriminālkodeksu un mūsdienu Krimināllikumu ir pats kukuļņemšanas panta regulējums. Kukuļņemšana Latvijas PSR Kriminālkodeksā (zaudējis spēku 1999.gada 1.aprīlī) bija atspoguļota 164. pantā, kas veidots no divām daļām. Panta pirmajā daļa bija atspoguļots pamatsastāvs, panta otrā daļā ir noteikts kvalificējošais sastāvs. Latvijas PSR Kriminālkodeksa 164. panta pirmā daļa noteica par kukuļņemšanu jebkāda veidā, ko izdarījusi amatpersona personiski vai ar starpnieki par kādas darbības izdarīšanu vai neizdarīšanu kukuļdevēja interesēs, ko amatpersona varējusi vai tai vajadzējis izdarīt vienīgi dienesta stāvokļa dēļ, tiek sodīta ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem. Latvijas PSR Kriminālkodeksa 164. panta otrajā daļā tika noteikta atbildība par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas atkārtoti vai ar izspiešanu vai ja tās izdarīju personas, kas ieņem atbildīgu stāvokli, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no diviem līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez konfiskācijas (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss, 1961*). Kvalificējošās pazīmes: amatpersona kas izdarīja atkārtoti kukuļņemšanu (atkārtotības pazīme no Krimināllikuma izslēgta ar grozījumiem, kas stājās spēkā 2014. gadā), amatpersona, kas ieņem atbildīgu stāvokli.

Analizējot Latvijas PSR Kriminālkodeksa 164. panta normas, var secināt, ka kukuļņemšanas tiesiskā sastāva pazīmes ir tādas pašas, salīdzinot ar šī brīža spēkā esošo Krimināllikumu. Salīdzinot Krimināllikumu ar Latvijas PSR Kriminālkodeksu, Kriminālkodeksā nav dots kukuļņemšanas skaidrojums, kā tas ir Krimināllikumā, ka kukuļņemšanas ir materiālu vērtību, mantiskai vai citāda rakstura labuma pieprasīšana, izspiešana vai pieņemšana. Tāpat spēkā esoša Krimināllikumā ir izdalītas divas daļas kur pirmajā ir aprakstīts kukuļņemšanas gadījums par kādu jau izdarītu likumīgu vai nelikumīgu darbību, savukārt otrajā daļā ir aprakstīts par kukuļņemšanas gadījumu pirms kādas likumīgas vai nelikumīgas darbības izdarīšanas vai neizdarīšanas. Tāpat arī Krimināllikumā ir ir izdalītas divas daļas par to ja kukuļņemšana ir lielā apmērā vai to izdarījusi personu grupa un ja to ir izdarījusi organizēta grupa vai valsts amatpersona, kas ieņem atbildīgu stāvokli. Latvijas PSR Kriminālkodeksa otrā daļa ir pieminēts tikai par to ja amatpersona ir izdarījusi atkārtoti kukuļņemšanu vai izspiešanu vai ja to izdarīju amatpersona, kas ieņem atbildīgu stāvokli. Kukuļņemšana ir smags noziegums, kas ir sabiedriski bīstams nodarījums, kas apdraud valsts iekārtu. Atgriežoties pie Latvijas PSR Kriminālkodeksa 164. panta otrās daļas, kur ir minēts “Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas atkārtoti” (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss, 1961*), var secināt ka amatpersona, kas jau agrāk ir sodīta par kukuļdošanu, kukuļņemšanu, starpniecībā kukuļošānu, var ieņemt amatpersonas amatu.

Autoraprāt, tas ir nepieļaujami, jo amatpersonas notiesāšanas fakts rada neuzticību sabiedrībai un personai pēc tāda smaga nozieguma nevar būt laba reputācija, lai darboties par amatpersonu (*Škutāns, 2023*). Kā arī Latvijas PSR Kriminālkodeksā nav iekļauti būtiskas kukuļņemšanas kvalificējošas pazīmes, kā grupa pēc iepriekšējās vienošanās, organizēta grupa un kukuļa apmērs. Tas būtisks iztrūkums, jo persona kas ir saņēmusi kukuli pēc pašas pieprasījuma var tikt sodīta tik pat bargi, kā personu grupa kas saņēma kukuli pēc iepriekšējās vienošanās, tas nav samērīgi un tāda veidā personu grupa pēc iepriekšējās vienošanās tiktu sodīta ar tādu pašu sankciju, kā amatpersona kas saņēma kukuli viena pati.

Kukuļņemšanas kvalifikācijas un pierādīšanas juridiskais raksturojums

Noziedzīga nodarījuma kvalifikācija ir pilnīgas atbilstības konstatēšana starp noziedzīgā nodarījuma faktiskajām pazīmēm un Krimināllikuma normā paredzētā konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm (*Liholaja, 2001*). Kvalifikācijas tiek noteikta pēc galvenajiem kritērijiem – priekšmets, objekts, objektīvā puse, subjekts un subjektīvā puse.

Noziedzīgā nodarījuma priekšmets Krimināllikuma 320. panta izpratnē ir “materiāla vērtība, mantiska vai citāda rakstura labums”, šis termins ir jāsaprot kā tā var būt jebkāda amatpersonai apsolīta vai dota mantiska vai nemantiska vērtība, kas var būt taustāma vai netaustāma. Pie mantiska vai citāda rakstura labumiem var minēt tādu ka personai palīdz sarmentot kaut ko bez atlīdzības, vai tiek noslēgts fiktīvs līgums par dzīvokļa īrēšanu, bet realitātē maksājumi netiek veikti. Bet pie materiālām vērtībām, var būt nauda, telefons un visādi citi labumi ko var taustīt. Termins “kukulis” tiek uzskatīts par noziedzīgā nodarījuma rīku.

Noziedzīgā nodarījuma objekts tiek definēts, kā ar Krimināllikumu aizsargātās valsts, sabiedrības, personu grupu vai atsevišķu personu likumīgās intereses, ko apdraud noziedzīgs nodarījums (*Liholaja, 2007*).

Analizējot kukuļņemšanu, pirms šķietami varētu veidoties priekšstats, ka noziedzīgā nodarījuma rezultātā nav objekta, jeb vai un kādas tieši tiesības tiek aizskartas, jo nav cietušās personas. Taču kā noziedzīgā nodarījuma grupas objekts ir valsts un pašvaldību institūciju, valsts dienesta normāla darbība. Kukuļņēmējs ir saņēmis jebkādu materiālu labumu par kādu savu izdarītu vai neizdarītu rīcību, savukārt kukuļdevējs ir atdevis materiālu labumu par kādu sev vēlamu rezultātu, līdz ar to abas puses ir sasniegušas sev vēlamu rezultātu. Tapēc kukuļņemšanas noziedzīgā nodarījuma izmeklēšana ir sarežģīts process, jo personas abas ir sasniegušas sev vēlamu rezultātu, tādā veidā ir grūti identificēt, kurā laikā un vietā ir noticis korupcijas gadījums, jo abām pusēm nav pretenziju, pret kādām noteiktām darbībām. Taču šeit runa neiet par kukuļa izspiešanu, jo tad apmierināts ir tikai kukuļņēmējs, bet kā cietušais tiek uzskatīts kukuļdevējs.

Noziedzīgā nodarījuma objekts tiek iedalīts divos veidos:

1. Galvenais tiešais objekts, tās ir intereses kuras vienmēr tiek apdraudētas ar noteikta veida noziedzīgu nodarījumu.
2. Papildu tiešais objekts, tās ir intereses, kuras citā gadījumā ir pastāvīgs kāda cita noziedzīga nodarījuma tiešais objekts, bet konkrētā gadījumā atbilstoši Krimināllikuma Sevišķās daļas normas konstrukcijai tiek aizsargātas reizē ar galveno tiešo objektu tikai, tāpēc, ka tam ar to pašu noziedzīgo nodarījumu neizbēgami arī tiek nodarīts kaitējums (*Liholaja, 2001*).

Līdz ar to secināms, ka ar kukuļņemšanas noziedzīgo nodarījumu vienmēr tiek aizskarta kāda no pusēm. Kukuļņemšanas galvenais tiešais objekts ir valsts un pašvaldību institūcijas. Savukārt ar galveno tiešo objektu ir gadījumi, kad ir apdraudēts arī papildu tiešais objekts, tie ir gadījumu kad valsts amatpersona izpieš kukuli no personas. Tas ir definēts Krimināllikuma 320. panta ceturtajā daļā.

Analizējot tiesu praksi autors saskarās ar viņa prāt interesantu Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta spriedumu Nr.SKK-89/2022. Tātad persona A ar rajona

tiesas spriedumu atzīta par nevainīgu Krimināllikuma 320. panta otrajā daļā paredzētajā noziedzīgā nodarījuma un attaisnota. Savukārt ar Rīgas apgabaltiesas spriedumu, izskatot krimināllietu apelācijās kārtībā tika atcelts Rīgas rajona tiesas spriedums. Krimināllietā tika pārkvalificēta un persona A tika atzīta par vainīgu Krimināllikuma 320. panta pirmajā daļā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā. Par Rīgas apgabaltiesas spriedumu attiecīgi personas A un viņa aizstāvis ir iesnieguši kasācijas sūdzības, par to ka personas A darbības bija nepamatoti pārkvalificētas pēc Krimināllikuma 320. panta pirmās daļas, līdz ar to spriedums nav tiesisks, lūdza atcelt apelācijas instances tiesas spriedumu.

Minētajā lietā Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir atzinis, ka grozot noziedzīgā nodarījuma kvalifikāciju, apelācijas instances tiesa atzinusi, ka no noziedzīgā nodarījuma apraksta konstatējams, ka tajā norādītās darbības attiecas jau uz kādu izdarītu darbību. Proti, tas ir persona A tiek apsūdzēta par to, ka sarunas laikā ar personu B prettiesiski pieprasīja viņam kukuli par padarīto darbu kriminālprocesā un personas B aizsardzības nodrošināšanu. Kā arī persona A pieprasīja personai B nopirkt un reģistrēt uz personas A vārda traktoru ar piekabi, jo kriminālprocesā ir noskaidroti noziedzīgā nodarījuma faktiskie apstākļi un aizturēta persona. persona A norādīja, ka solītā neizpildes gadījumā kriminālprocess tiks apturēts un personai B atkal radīsies problēmas ar izspiedējiem (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums, 2022, Nr. SKK-89/2022*).

Senāts konstatē, ka izskatāmajā lietā noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas maiņa ir saistīta ar kukuļņemšanas vienu no obligātajām noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmēm – laiku. Līdz ar to kukuļa izspiešana ir pabeigta ar brīdi, kad valsts amatpersona, izmantojot savu dienesta stāvokli, ir izdarījusi kukuļa izspiešanu, kā arī šajā spriedumā ir konstatējams, ka kukuļa izspiešana notikusi par kādām jau izdarītām likumīgām vai nelikumīgām darbībām.

Līdz ar to Senāts atstāja negrozītu Rīgas apgabaltiesas spriedumu, bet Persona A un aizstāvja sūdzību noraidīja.

Kukuļņemšana ir noziedzīgs nodarījums, kurā valsts amatpersona nodara tīšu noziegumu, jo viņš apzinās sekas un kaitējumu pirms darbības veikšanas. Lai valsts amatpersonu varētu notiesāt, ir svarīgi pierādīt, ka viņš apzinājās, ka pieņem materiālu vērtību vai mantisku labumu, vai tā piedāvājumu, par savu darbību vai bezdarbību, kas ir vērsta uz kukuļdevēja vai citu personu interesēm. Savukārt par kukuļa pieprasīšanas un izspiešanas gadījumā valsts amatpersona ir kukuļņemšanas iniciators, līdz ar to valsts amatpersonas subjektīvo pusi raksturo griba un nolūks iedzīvoties par kādas darbības izdarīšanu vai neizdarīšanu kukuļdevēja vai citas personas interesēs. Kriminālatbildība valsts amatpersonai iestājas ne tikai pēc kukuļa pieņemšanas brīža, bet arī par kukuļa piedāvājuma pieņemšanu, kad kukulis faktiski vēl nav nodots valsts amatpersonai, bet kukuļdevējs ir tikai izteici priekšlikumu par kādām vēlamām darbībām (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta, 2019, Nr. SKK-12/2019*).

Pētījuma izstrādes laikā ir apskatīta arī informācija, lai būtu uzskatāmi redzēt, par to cik bieži tiek uzsākti kriminālprocesi pēc Krimināllikuma 320. panta un kuras panta daļas tiek piemērotas visbiežāk, kāda ir problemātika kriminālprocesu pareizā kvalificēšanā (sk. 1. tabulu).

Apskatot 1. tabulu var secināt, ka 2021. gadā Latvijā ir uzsākti 22 kriminālprocesi par kukuļņemšanu, 2022. gadā ir uzsākti 19 kriminālprocesi un 2023. gadā ir uzsākti 18 kriminālprocesi. No tabulā redzamās statistikas, var secināt ka valsts amatpersonas biežāk nodara sevišķi smagus noziedzīgus nodarījumus, kas ir kvalificējami pēc Krimināllikuma 320. panta trešās daļas un salīdzinoši reti tiek izdarīta kukuļņemšana, kas ir kvalificējama pēc Krimināllikuma 320. panta ceturtās daļas. Apskatot tiesu praksi un palasot zinātnieku rakstus, tāda statistika rodas, jo kukuļņemšana, kas kvalificējama pēc Krimināllikuma 320. panta ceturtās daļas ir daudz sarežģītāk pierādāma. Problemātika ir tāda, ka ir grūti pierādīt, to kas ir

kukuļņemšanas noziedzīgā nodarījuma organizētājs, vai starp personām ir bijis lomu sadalījums un vai personām visām bija kopīgs nodoms.

1.tabula

Kriminālprocesi, kas uzsākti par kukuļņemšanu laika posmā no 2021.gada līdz 2024.gada 30.aprīlim (autora veidota, Latvijas Republikas prokuratūra, 2024)

Krimināllikuma 320. panta daļa	2021	2022	2023
320. panta pirmā daļa	7	2	3
320. panta otrā daļa	4	6	6
320. panta trešā daļa	11	10	8
320. panta ceturtā daļa	0	1	1
Kopā:	22	19	18

Taču apskatot kopumā uzsāktos kriminālprocesus vairāku gadu garumā, var saskatīt, ka valsts amatpersonas atbildīgāk attiecas pret korupciju nepieņemot kukuļus vai kukuļošanas iniciātorus sauc pie atbildības, tādā veidā mazinot sabiedrības interesi uzpirkt vai dod pateicību kādai valsts amatpersonai sev par labu.

Kukuļņemšanas krimināltiesiskas un procesuālais raksturojums Lietuvā

Korupcija ir kļuvusi par vienu no aktuālākajiem nozieguma cēloņiem ne vien Latvijā, bet arī visā pasaulē. Katra valstij krimināllikumā ir atšķirīgs kukuļņemšanas regulējums. Tāpēc raksta autors ir izvēlējis salīdzināt Latvijas un Lietuvas kukuļņemšanas regulējumu, lai noskaidrotu atšķirīgās iezīmes. Kukuļņemšanas institūtu Lietuvā regulē Lietuvas Kriminālkodekss. Kukuļņemšanas regulējums ir definēts Kriminālkodeksa 33. nodaļā, kuras nosaukums ir “Noziegumi un kriminālpārkāpumi starp dienestu un sabiedrisko interesi” (*Lietuvos Respublikos Baudziamasis kodeksas, 2000*). Lietuvas Kriminālkodeksa 230. pantā ir sniegts skaidrojums, kādas personas ir uzskatāmas par amatpersonām, kā arī Kriminālkodeksa 225. pantā ir sniegts krimināltiesiskais regulējums un sankcijas par tādu korupcijas nozieguma veidu kā kukuļņemšana.

Apskatot Lietuvas Kriminālkodeksa un Latvijas Krimināllikuma kukuļņemšanas regulējumu var secināt, ka Lietuvas Kriminālkodeksa nav sadalījuma par kukuļņemšanu pirms kādām darbībām vai pēc kādām darbībām, ir tikai sadalījums vienā daļā par kukuļņemšanu par kādām likumīgajām darbībām, ko izdarījusi valsts amatpersona un otrajā daļā par kukuļņemšanu par kādām nelikumīgajām darbībām, ko izdarījusi valsts amatpersona.

Autors uzskata, ka Lietuvas tiesiskajā regulējumā kukuļņemšanas skaidrojums ir vieglāk piemērojams un pierādāms, jo nav tāda būtiska aspekta, ka jākonstatē laiks, kad kukulis pieņemts, tādā veidā tas arī atvieglo izmeklēšanu, un pats fakts kā kukuļņemšana ir notikusi, jau nozīmē par valsts amatpersonas smagu noziedzīgu nodarījumu. Tāda gadījumā Lietuvā nerodas iztiesāšanas laikā problēmas, kā augstāk apskatītajā piemērā no Senāta sprieduma. Lietuvā šis kukuļa izspiešanas gadījums tiktu kvalificēts, kā kukuļa pieprasīšana par kādām nelikumīgām darbībām. Un tieši precīzi tiktu nošķirts tikai vai kukulis pieņemts par likumīgu vai nelikumīgu darbību, par ko arī ir tiktu paredzētas dažādas soda sankcijas. Lietuvas Kriminālkodeksā arī par valsts amatpersonām tiek uzskatītas personas, kas kandidē uz valsts amatpersonas vakanci. Kā arī Lietuvas Kriminālkodeksā atšķirībā no Latvijas Krimināllikuma, par maza kukuļa pieņemšanu noziedzīgs nodarījums, tiek uzskatīts par kriminālpārkāpumu. Autora ieskatā, tas nav pieņemami, jo valsts amatpersonu noziegumi ir smagi vai sevišķi smagi noziegumi ar augstu sabiedrības rezonansi, līdz ar to uzskatīt valsts amatpersonas noziegumu par kriminālpārkāpumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Tiesu praksē bieži parādās problemātika ar laika pierādīšanu, kad kukulis tika pieņemts, pirms vai pēc kādas likumīgas vai nelikumīgas darbības. Izmeklējot kukuļņemšanu, ir ārkārtīgi būtiski nepieciešams katrā gadījumā noteikt kukuļa priekšmeta pieņemšanas laiku, jo Krimināllikuma 320. panta pirmajā un otrajā daļā laiks ir ietvertas kā objektīvas puses fakultatīvās pazīmes.

Priekšlikums:

Kukuļņemšanas gadījumu izmeklēšanai būtu nepieciešams izstrādāt prokuratūras vadlīnijas, kuras kā obligātu pazīmi paredzētu visu kukuļņemšanas objektīvajā pusē ietilpstošo apstākļu, t.sk. laika noskaidrošanu, kā arī prasību noskaidrot pirms vai pēc kādas tieši darbības (likumīgas vai nelikumīgas) kukulis tika pieņemts. Attiecīgās vadlīnijas būtu nosaukamas “*Kukuļņemšanas gadījumu pierādījumu pareiza konstatācija*”.

2. Lietuvas Kriminālkodexā par kukuļņemšanas subjektu tiek uzskatīti arī amatpersonu kandidāti, kā piemēram, personas kas kandidē uz deputāta amatu, savukārt Latvijas normatīvajā regulējumā šāda norma nepastāv. Autors uzskata, ka normas ieviešana būtu nepieciešama Krimināllikumā, konkrēti 316. pantā.

Priekšlikums:

Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas normu aiz vārdiem “*finansu līdzekļiem*” papildināt ar vārdiem “*kā arī par valsts amatpersonām ir uzskatāmas personas, kas kandidē uz valsts amatpersonas amatu*”.

3. Kukuļņemšana ir noziedzīgs nodarījums, kurš tiek rūpīgi slēpts. Kā, piemēram, valsts amatpersonas, kurām jānēsā ķermeņa kameras (piemēram, Pašvaldības vai Valsts policijas darbinieks) noziedzīgu darbību izdarīšanas laikā vai pēc izdarīšanas savas kameras izslēdz vai arī novieto tā, lai valsts amatpersonas darbības nebūtu redzamas.

Priekšlikums:

Katrā valsts iestādē, kur valsts amatpersonām ir jānēsā ķermeņa kameras, izstādāt nolikumu ar nosaukumu “*Par valsts amatpersonu ķermeņa kameras pareizu lietošanu*”. Minētajā nolikumā “*Par valsts amatpersonu ķermeņa kameras pareizu lietošanu*” ietvert šādu normu: *Pirms digitālo rīku izsniegšanas amatpersonai, par tās izsniegšanu atbildīgajai amatpersonai nodrošināt digitālā rīka (t.sk. ķermeņa kameras) tehniskā stāvokļa obligātu pārbaudi, attiecīgo ierīci verificējot, kā arī pirms izsniegšanas, novērst iespējas valsts amatpersonām pašām atslēgt ķermeņa kameru vai ietekmēt tās filmēšanas leņķi.*

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Krimināllikums*. (17.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 30.12.2023. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>
2. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodexs*. (06.01.1961). Latvijas PSR Likums. Zaudējis spēku ar 01.04.1999. Latvijas Vēstnesis, 09.02.1961, https://likumi.lv/wwwraksti/1961/LPSR_KK.PDF
3. *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas*. (26.09.2000). Lietuvos Respublikos įstatymas No. VIII-1968. <https://ej.uz/que9>
4. Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs. (2021). *Korupcijas novēršanas un apkarošanas pasākumu plāns 2021.-2024.gadam. Projekts*. <https://knab.gov.lv>
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2019.gada 29.maija spriedums lietā Nr.SKK-12/2019. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2022.gada 16.septembra spriedums lietā Nr.SKK-89/2022. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>
7. Latvijas Republikas Prokuratūra. (2024). *Latvijas Republikas Ģenerālprokurora ziņojums par 2023.gadā paveikto un 2024.gada darbības prioritātēm*. https://prokuratūra.lv/media/gallery/Gener%C4%81lprokurora_zinojums_2023.pdf
8. Liholaja, V. (07.08.2007). Kukuļdošanas kvalifikācija un sods: daži problēmjaudājumi. *Jurista vārds*, 32. <https://juristavards.lv/doc/161385-kukulosanas-kvalifikacija-un-sods-dazi-problemjautajumi/>
9. Liholaja, V. (2001). *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas teorētiskie pamati un prakse*. AFS

10. Transparency International. (2024). *Corruption Perceptions Index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
11. Vilks, A., & Ķipēna, K. (2000). *Korupcija*. Lietišķās informācijas dienests.
12. Škutāns, E. (2023). *Kukuļņemšanas krimināltiesiskie aspekti*. Bakalaura darbs.

APCIETINĀJUMA KONTROLE PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ *DETENTION CONTROL IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS*

Inga Zalužinska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, iz12045@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *Detention is the most severe security measure, which is applied to the suspect or the accused person in pre-trial criminal proceedings. Due to the significantly restrictive nature of human rights, a systematic review of the legality of detention is necessary.*

Control over the application of detention is regulated in Article 281 of the Criminal Procedure Law, imposing the obligation on the investigating judge to assess the need for further application of detention in pre-trial criminal proceedings.

In the study, the author highlights the importance of detention control in pre-trial criminal proceedings. The author analyzes the nature of the detention control institute, examines the legal subjects exercising the authorities and rights of detention control, identifies the problematic issues of detention control implementation.

Keywords: *detention control, human rights, investigating judge, pre-trial criminal proceedings.*

Ievads

Apcietinājuma kontrole pirmstiesas kriminālprocesā ir gan kriminālprocesa efektīvas norises, gan cilvēktiesību garants. Ar apcietinājuma kontroli Kriminālprocesa likumā tiek saprasts sistemātisks tiesu varas pārstāvju izvērtējums par personas preventīvās brīvības atņemšanas turpināšanas pamatotību (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Kontroles pār apcietinājuma piemērošanu institūts reglamentēts Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 281. pantā. Apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanas pilnvaras pirmstiesas kriminālprocesā KPL piešķirtas izmeklēšanas tiesnesim kā cilvēktiesību ievērošanas kontroles subjektam jeb aizsargātājam, ja šādu izvērtēšanu divu mēnešu laikā kopš apcietinājuma piemērošanas vai pēdējā pagarinājuma nav ierosinājusi pati apcietinātā persona, tās aizstāvis vai pārstāvis.

Neskatoties uz pastāvošo normatīvo regulējumu, teorijā un praksē saskatāmas problēmas, kas norāda uz apcietinājuma kontroles mehānisma pilnveidošanas nepieciešamību un vienotas Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses interpretācijas veicināšanu nacionālajās tiesās.

Pētījuma mērķis: izpētīt apcietinājuma kontroles institūta būtību, aktualizējot tā nozīmību KPL mērķu sasniegšanā, tajā skaitā cilvēktiesību nodrošināšanā.

Pētījuma objekts: apcietinājuma kontrole pirmstiesas kriminālprocesā.

Pētījuma priekšmets: KPL 281. pantā reglamentētā aizdomās turētajam vai apsūdzētajam piemērotā apcietinājuma kontrole pirmstiesas kriminālprocesā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt apcietinājuma kontroles pirmstiesas kriminālprocesā būtību;
- 2) noskaidrot izmeklēšanas tiesneša kā apcietinājuma kontroles realizētāja funkcijas;
- 3) apkopot informāciju par apcietinājuma kontroles jeb pārbaudes mehānismu citu Eiropas Savienības dalībvalstu (Lietuvas, Igaunijas, Vācijas) kriminālprocesa kārtošanu regulējošajos normatīvajos aktos;
- 4) apzināt problēmas apcietinājuma kontroles piemērošanā un formulēt priekšlikumus.

Pētījuma metodes: no vispārējām pētniecības metodēm izmantota analītiskā metode, loģiskā, indukcijas un dedukcijas metode, literatūras analīzes metode. No tiesību pētniecības metodēm izmantota tiesību vēsturiskā un tiesību salīdzinošā metode, kā arī izmantota socioloģiskās novērošanas metode (raksta autore tiesību piemērošanas praksē reāli piemēro KPL analizējamās tiesību normas). Savukārt no tiesību normu iztulkošanas metodēm izmantota gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā metode.

Apcietinājuma kontroles pirmstiesas kriminālprocesā jēdziens

Apcietinājuma kā galējā drošības līdzekļa veida pastāvēšanas nepieciešamība kriminālprocesā nav apšaubāma, un to piemēro visas mūsdienu valstis (*Berezins, 2012*). Bieža prakse kriminālprocesuālo mērķu sasniegšanai ir apcietinājuma piemērošana aizdomās turētajam vai apsūdzētajam tieši pirmstiesas kriminālprocesā.

Saskaņā ar KPL 271. panta otro daļu apcietinājuma piemērošana ir pamats personas tiesību ierobežošanai un ļauj turēt personu izmeklēšanas cietumā vai speciāli aprīkotās policijas telpās (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Pamatojoties uz minēto, apcietinājums uzskatāms par visstingrāko drošības līdzekli, jo atņem personai rīcības brīvību, kas mūsdienās atzīstamas par “augstākā ranga” cilvēktiesībām (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Vienlaikus jāatceras, ka pirmstiesas kriminālprocesā apcietinātās personas vaina noziedzīgā nodarījumā vēl netiek konstatēta likumā noteiktajā kārtībā un šāda apgalvojuma pamats ir KPL 19. pantā (*Kriminālprocesa likums, 2005*) nostiprinātā nevainīguma prezumpcija, kas zinātniskajā literatūrā tiek nosaukta par kriminālprocesa stūrakmeni, un apcietinājumam tādēļ nav un nevar būt soda funkcija (*Meikališa u.c., 2019*).

Ņemot vērā apcietinājuma kā drošības līdzekļa izteikti personas tiesību ierobežojošo dabu (*Meikališa u.c., 2019*) un apcietinātās personas specifisko statusu, likumdevējs KPL 281. pantā paredzējis kontroli pār apcietinājuma piemērošanu (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Pirmšķietami pēc panta nosaukuma nav saprotams kontrole attiecas uz sākotnējo, vai turpināto apcietinājuma piemērošanu. Apcietinājuma kontroles jēdziena definējumu likums neparedz, bet KPL komentāros pie KPL 281. panta norādīts, ka kontrole pār apcietinājuma piemērošanu ir sistemātisks tiesu varas pārstāvju izvērtējums par personas preventīvās brīvības atņemšanas turpināšanas pamatotību (*Meikališa u.c., 2019*). Ielūkojoties citu valstu kriminālprocesuālajā regulējumā, konstatējams, ka šī institūta ideja arī ietverta tiesību normās, kas nosaka apcietinājuma termiņa pagarināšanas kārtību (*Lietuvos Respublikos baudziamojo proceso kodeksas, 2002, 127. p.*) vai apcietinājuma pārbaudi (*Strafprozeßordnung, 1987, 117. p.*).

Pēc autores domām, pareizāk būtu institūtu traktēt kā apcietinājuma turpmākas piemērošanas pamatotības izvērtēšana. Savukārt par apcietinājuma kontroles tiesiskā mehānisma pamatelementiem, autoresprāt, atzīstami likumdevēja noteiktie termiņi attiecībā uz apcietinājuma piemērošanu un izmeklēšanas tiesnesim uzliktais pienākums iniciēt apcietinājuma pārskatīšanu.

Termiņš kā apcietinājuma kontroles pamatelements

Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk - ECTK) 5. panta trešās daļas tiesību norma satur norādi, ka persona, kas “*arestēta vai aizturēta*” (autores pētāmā darba ietvaros attiecināms uz apcietināto personu) [...] “*ir nekavējoties nododama tiesnesim vai citai amatpersonai, kura saskaņā ar likumu ir pilnvarota realizēt tiesu varu, un ir pakļaujama tiesas procesam saprātīgās laika robežās vai līdz tiesas procesam atbrīvojama*” (*Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950*). Šī “saprātīgā laika robežu” ieviešana normatīvajā regulējumā laika mērvienībās atstāta nacionālā likumdevēja ziņā.

Pirmkārt, likumdevējs KPL 277. panta pirmajā daļā paredzējis apcietinājumā turēšanas gala termiņu, vadoties no inkriminētā noziedzīgā nodarījuma klasifikācijas, otrkārt, noteicis konkrētu termiņa notecējumu vienā piegājienā piemērotam apcietinājumam, kas saskaņā ar KPL 281. pantu, ir divi mēneši (*Kriminālprocesa likums, 2005*) līdz nepieciešamībai veikt turpmākas apcietināšanas pamata esamības izvērtēšanu.

Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) noteikusi, ka spriest par apcietinājuma laika posmā “saprātīgumu” var vispār tikai pēc konkrētās lietas īpatnībām

(*European Court of Human Rights judgment, 2004, No. 34221/96*) Līdz ar to kļūdaini būtu uzskatīt, ka persona paturama apcietinājumā visu likumā pieļaujamo termiņu vai ka personai piemērojams apcietinājums tieši divu mēnešu garumā. Jebkurā gadījumā ilglaicīga personas turēšana apcietinājumā var būt attaisnojama tikai gadījumos, ja konkrētajā lietā ir tiesas norādes, ka tas patiesi ir sabiedrības interesēs, kas, ņemot vērā nevainīguma prezumpciju, ir svarīgāk par ECTK 5. pantā garantētajām personas tiesībām uz brīvību (*Tallija & Kalniņa, 2005, 38*).

No KPL 281. panta satura izriet, ka apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanu veic izmeklēšanas tiesnesis pēc savas iniciatīvas, ja divu mēnešu laikā apcietinātā persona, tās aizstāvis vai pārstāvis neiniciē apcietinājuma turpmākas piemērošanas izvērtēšanu (*Meikališa u.c., 2019*). Kā skaidrots KPL komentāros pie analizējamā panta, lai gan tiešos vārdos panta tekstā ir norāde tikai uz divu mēnešu notecējumu pēc apcietinājuma piemērošanas, domājams, tāds pats regulējums attiecināms arī uz situāciju, ja pieteikums netiek iesniegts pēc apcietinājuma turpmākas nepieciešamības pārbaudes, kurā lemts, ka tā piemērošana turpināma (*Meikališa u.c., 2019*). Autoresprāt, personas brīvības atņemšanas pieļaujamajam termiņa jābūt viennozīmīgi interpretējam, tādēļ apcietinājuma kontroli reglamentējošajā tiesību normā ietverama norāde par to, ka apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšana izdarāma ik pēc katra šo divu mēnešu termiņa notecējuma.

Jāatzīmē, ka, saskaņā ar KPL 277. panta otro daļu, lemjot par apcietinājuma piemērošanas termiņa pagarināšanu, izmeklēšanas tiesnesim jāņem vērā, ka kopējā apcietinājuma termiņā ieskaitāms arī laiks, ko persona pavadījusi aizturēšanā (*Dzalbe u.c., 2010*).

Analizējot, citu, piemēram, Baltijas valstu kriminālprocesuālās tiesību normas, kurās noteikts apcietinājuma termiņš un tā pagarināšanas iespējas, secināms, ka likumdevējs paredzējis, ka vienā reizē personai piemērojams apcietinājums uz laiku, ne ilgāku par diviem mēnešiem (*Kriminaalmenetluse seadustik, 2003, 131^l. pants*) vai ka izmeklēšanas tiesnesis nosaka konkrētu apcietināšanas termiņu, bet, kas nevar būt ilgāks par trim mēnešiem (*Lietuvos Respublikos baudziamojo proceso kodeksas, 2002, 127. p.*), ar tādām pašām pagarināšanas iespējām. Šāds tiesību normu formulējums līdz ar to norādot uz to, ka jautājums par termiņa pagarināšanu būtu risināms jau piemērotā apcietinājuma laikā. Savukārt Latvijā KPL tieši nenosaka vienā reizē piemērojamā apcietinājuma termiņu, kas, tikai kā noprotams pēc 281. panta satura, ir šie divi mēneši, pēc kura notecējuma, tad jāveic apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanu. Arī izmeklēšanas tiesneša pienākums iniciēt apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanu, ja divu mēnešu laikā netiek saņemts attiecīgais pieteikums no apcietinātās personas, tās aizstāvja vai pārstāvja, liecina par to, ka lēmums par apcietinājuma pagarināšanu pieņemams pēc šī termiņa notecējuma.

Autore novērojusi, ka praksē mēdz būt gadījumi, kad drošības līdzekļa turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanas tiesas sēde notiek gan vēl piemērotā apcietinājuma laikā, gan neilgi pēc tā beigām, tomēr, autoresprāt, apcietinātajai personai jābūt tiesībām paļauties uz savlaicīgu tās brīvības atņemšanas likumīguma pārbaudi.

Šai sakarā autore konstatējusi likumdošanas prakses piemēru Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodeksā, kur 127. panta pirmajā daļā pirmstiesas kriminālprocesā procesa virzītājam noteikts pienākums rosināt apcietinājuma pagarināšanas nepieciešamības izvērtēšanu vismaz desmit dienas pirms apcietinājuma termiņa beigām, skaitot no aizturēšanas dienas, bet, ja apcietinājums piemērots vai pagarināts uz laiku īsāku par vienu mēnesi, - vismaz piecas dienas pirms šī termiņa beigām (*Lietuvos Respublikos baudziamojo proceso kodeksas, 2002*).

ECT praksē rodami gadījumi, kad Latvijā pēc saskaņā ar nacionālajām tiesību normām noteiktā apcietinājuma pagarinājuma termiņa izbeigšanās, tas netiek pagarināts, līdz ar to

persona atrodas apcietinājumā bez jebkādas tiesu varas atļaujas. Tomēr apcietinājuma pagarinājums var tikt atzīts par „likumīgu” ECTK 5. punkta 1. punkta c) apakšpunkta izpratnē tikai tādā gadījumā, ja par to tiesa, tiesnesis vai kāda cita persona, kas pilnvarota realizēt tiesu varu, ir pieņēmusi lēmumu (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2007, Nr.67275/01*).

Analizētais apstiprina, ka gan Latvijas, gan citu apskatīto Eiropas Savienības valstu kriminālprocesuālo kārtību regulējošajos normatīvajos aktos nacionālais likumdevējs paredzējis tiesu varas pārstāvja apcietinājuma pamatotības sistemātisku pārbaudi, tiesību normās tieši vai netieši nosakot periodu, kādā pieļaujama personas turēšana apcietinājumā līdz tā piemērošanas pamatotības atkārtotai izvērtēšanai. Tādējādi termiņam piešķirta būtisku nozīmi personas apcietinājuma realizēšanai ECTK 5. panta trešajā daļā noteiktajās “saprātīgās laika robežās”, kas bez tam ir priekšnosacījums arī KPL 12. panta pirmajā daļā garantētajai kriminālprocesa norisei, ievērojot cilvēktiesības, un KPL 1. pantā noteiktajam - nepieļaujot nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Izmeklēšanas tiesnesis kā apcietinājuma kontroles realizētājs

Ievērojot iepriekš minētā ECTK 5. panta trešās daļas prasības par apcietinātās personas nepieciešamību atrasties tiesu varas pārstāvja rīcībā, pilnvaras lemt par drošības līdzekļa piemērošanu pirmstiesas kriminālprocesā KPL uzticētas izmeklēšanas tiesnesim kā cilvēktiesību ievērošanas uzraudzītājam (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Tomēr izmeklēšanas tiesneša pienākumi nebeidzas ar lēmuma pieņemšanu par drošības līdzekļa - apcietinājuma piemērošanu. Kā norādījuši A. Judins un I. Kronberga, apcietinājuma pamatojumam jābūt izmeklēšanas tiesneša uzmanības lokā tik ilgi, kamēr vien turpinās tā piemērošana (*Judins & Kronberga, 2011*).

Autore jau norādīja, ka KPL 281. pantā izmeklēšanas tiesnesim pienākuma formā izvirzīta prasība par apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanas iniciēšanu, ja divu mēnešu laikā to neiniciē apcietinātā persona, tās aizstāvis vai pārstāvis (*Meikališa u.c., 2019*). Autore uzskata, ka šāda formulējuma pieejas, proti, vārda “iniciēt” lietojuma skaidrojums meklējams apcietinājuma institūta būtībā. Profesore Ā. Meikališa apcietinājumu skaidrojusi kā brīvības atņemšanu, kurā atspoguļojas saprātīgs līdzsvars starp apcietinātā cilvēktiesību aizsardzību, no vienas puses, un sabiedrības drošību un pakārtoti tai izmeklēšanas un iztiesāšanas nodrošinājumu, no otras puses (*Meikališa & Strada-Rozenberga, 2010*). Respektīvi, izmeklēšanas tiesnesim konstatējot pamatu apcietinājuma piemērošanai un pieņemot attiecīgu lēmumu, tiek nodrošināta netraucēti kriminālprocesa izmeklēšanas norise, izmeklēšanas tiesnesim paļaujoties, ka, ja kriminālprocesa gaitā pamats vai nepieciešamība personas paturēšanai apcietinājumā zudīs, tad procesa virzītājs savu pilnvaru ietvaros pieņems lēmumu par drošības līdzekļa atcelšanu vai grozīšanu, vai ka apcietinājuma turpināšanas nepieciešamības izvērtēšanu, pamatojoties uz likumā piešķirtajām tiesībām, pieteiks apcietinātais, tā aizstāvis vai pārstāvis. Tomēr nesaņemot attiecīgu paziņojumu vai pieteikumus no minētajiem tiesību subjektiem, izmeklēšanas tiesnesis organizē drošības līdzekļa turpmākas piemērošanas nepieciešamības tiesas sēdi kā cilvēktiesību aizsargātājs, lai pārliecinātos, ka personas turēšana apcietinājumā joprojām ir attaisnojama.

Apcietinājuma kontroles procesā galvenais izmeklēšanas tiesneša uzdevums ir izvērtēt, vai joprojām pastāv ECTK 5. panta pirmās daļas c) apakšpunktā noteikti konkrēti gadījumi, personas brīvības atņemšanai un ir saglabājies KPL 272. panta pirmajā daļā paredzētais apcietināšanas pamats, tas ir, ka joprojām pastāv pamatotas aizdomas, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu par kuru likums paredz brīvības atņemšanas sodu, un cita drošības līdzekļa piemērošana nevar nodrošināt, ka persona neizdarīs jaunu noziedzīgu nodarījumu, netraucēs vai neizvairīsies no pirmstiesas kriminālprocesa, tiesas vai sprieduma izpildīšanas (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Bez tam ECT prakses lēmumos norādīts, ka apcietinājuma piemērošanas turpināšanas pamatotības pārbaudes tvērumā ietilpst ne tikai vērtēt, vai joprojām pastāv “pamatotas aizdomas” par personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu un riski, ka, atrodoties brīvībā, persona var izdarīt jaunu noziegumu vai ka pretdarbosies izmeklēšanas vai tiesvedības procesam, bet arī lietas sarežģītība, apcietinātās personas attieksme (veicina vai paildzina izmeklēšanas vai tiesvedība procesu) un kompetento iestāžu rīcība, kopsakarā ar “saprātīga” apcietinājuma termiņa principu, par kuru ievērošanu ir atbildīgas tieši valstu iestādes (*European Court of Human Rights judgment, 2005, No.75274/01, 98-133.p.*).

Konstatējams valstis, kur izpildvaras procesuālo noteikumu ievērošanai lietā (*Feldhüne u.c., 2004*), kurā personai piemērots apcietinājums, piešķirta sevišķa nozīmība. Kā piemērs atkal minams Lietuvas Kriminālprocesa kodeksa 127. pants, kura septītajā daļā, paredzēts, ka tiesnesis apcietinājuma termiņu nepagarina, ja pirmstiesas apcietinājuma pēdējo divu mēnešu laikā nav veikta pirmstiesas izmeklēšana un procesa virzītājs tam nenorāda objektīvus iemeslus. Savukārt astotajā daļā norādīts, ka šādos gadījumos apcietināto personu atbrīvo tikai pēc iepriekš noteiktā vai pagarinātā termiņa beigām. Jāatgādina, ka tiesību norma apcietinājuma pagarināšanas tiesas sēdi paredzēja pirms apcietinājuma termiņa notecējuma (6. *Lietuvos Respublikos baudziamajo proceso kodeksas, 2002*). No minētā izriet, ka savlaicīga apcietinājuma kontrole līdzsvaro gan cilvēktiesību ievērošanu, gan izmeklēšanas intereses. Līdzīgas iestrādes konstatējamās KPL 277. panta 5^{1.}, 6., 7. daļās paredzētajos apcietinājuma termiņa pagarināšanas gadījumos, ja vien procesa virzītājs nav pieļāvis neattaisnotu vilcināšanos vai ja persona, kura īsteno aizstāvību, ir tīši vilcinājusi procesa norisi, vai ja procesa ātrāka pabeigšana nav bijusi iespējama tā īpašas sarežģītības dēļ (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Lēmumi, kas pieņemti kontroles pār apcietinājuma piemērošanu gaitā, nav pārsūdzami, līdz ar to sevišķi būtiski, lai šie lēmumi būtu motivēti, kā to nosaka arī KPL 274. panta piektās daļas prasības (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Lēmumā norādāmi visi lietas faktiskie apstākļi, kuri parāda vai atspēko sabiedrības interešu pastāvēšanu, attaisnojot atkāpšanos no ECTK 5. panta (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2022, Nr. 58442/00, 70. p.*).

ECT konstatējusi Konvencijas 5. panta 3. punkta pārkāpumus vairākās Latvijas lietās saistībā ar pietiekama pamatojuma un atbilstošu procedūru trūkumu, pieņemot lēmumus par apcietinājuma pagarināšanu (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2013, Nr.19279/03, 65. p.*). Lielākoties apcietinājuma termiņa pagarināts, citējot likumā uzskaitītos kritērijus, bet neprecizējot, kādā veidā tie attiecināmi uz katras konkrētās lietas faktiskajiem apstākļiem (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums, 2007, Nr.67275/01, 49. p.*).

Ņemot vērā minēto, secināms, ka pirmstiesas kriminālprocesā kontroles pār apcietinājuma piemērošanas realizējošais subjekts ir izmeklēšanas tiesnesis, kura lēmums par drošības līdzekļa - apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamību, ir arī apcietinājuma pagarināšanas juridiskais pamats. Svarīgi, lai izmeklēšanas tiesnesis, pieņemot lēmumu par apcietinājuma turpmāku piemērošanu, balstītos ne tikai uz nacionālajām tiesību normām, kas reglamentē apcietinājuma piemērošanu, bet pareizi piemērotu arī ECT praksē nostiprinātās atziņas par apcietinājuma termiņa atbilstības “saprātīgām laika robežām” izvērtēšanas nepieciešamību, vadoties no ECT noteiktajiem kritērijiem un lietas faktiskajiem apstākļiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Kontrole pār apcietinājuma piemērošanu pirmstiesas kriminālprocesā ir izmeklēšanas tiesneša veikta aizdomās turētajam vai apsūdzētajam piemērotā drošības līdzekļa – apcietinājuma turpmākas piemērošanas pamatotības pārbaude.
2. Latvijas un citu apskatīto Eiropas Savienības valstu kriminālprocesuālo kārtību regulējošajos normatīvajos aktos nacionālais likumdevējs paredzējis tiesu varas pārstāvja apcietinājuma pamatotības sistemātisku pārbaudi, tiesību normās tieši vai netieši nosakot

periodu, kādā pieļaujama personas turēšana apcietinājumā līdz tā piemērošanas pamatotības atkārtotai izvērtēšanai.

3. Spēkā esošā apcietinājuma kontroli reglamentējošajā tiesību norma - Kriminālprocesa likuma 281. pants nesatur tiešu norādi par nepieciešamību izmeklēšanas tiesīms kontroli pār apcietinājuma piemērošanu veikt sistemātiski, pēc katru divu mēnešu termiņa notecējuma.

Priekšlikums:

Kriminālprocesa likuma 281. pantu papildināt ar jaunu ceturto prim daļu šādā redakcijā:

“(4¹) Šā panta ceturtajā daļā norādītajos gadījumos, apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšana izdarāma ik pēc katriem diviem mēnešiem.”

4. Jādiskutē par to, vai nākotnē nebūtu veicami grozījumi KPL 281. pantā, paredzot kontroli pār apcietinājuma piemērošanu tomēr veikt nevis pēc divu mēnešu termiņa notecējuma, bet tuvojoties divu mēnešu termiņa beigū datumam.

Priekšlikums:

Atzīstot šādu tiesību normas pilnveidi par nepieciešamu, autore kā tiesību normas projektu piedāvā KPL 281. panta ceturto daļu un ceturto prim daļu šādā redakcijā:

“(4) Ja piemērotā apcietinājuma laikā apcietinātā persona, tās pārstāvis vai aizstāvis nav iesniedzis pieteikumu par apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanu, šādu izvērtēšanu veic izmeklēšanas tiesnesis šī apcietinājuma divu mēnešu laikā.”

(4¹) Šā panta ceturtajā daļā noteiktās apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšana prasības attiecas uz katriem diviem apcietinājuma mēnešiem visā piemērotā apcietinājuma laikā.”

5. Apcietinājuma pagarinājuma pamats ir izmeklēšanas tiesneša lēmums par apcietinājuma turpmāku piemērošanu. Šim lēmumam jāatbilst KPL 274. panta piektās daļas prasībām, norādot tajā saskaņā ar nacionālo normatīvo regulējumu pastāvošo apcietinājuma piemērošanas pamatojumu ar konkrētiem, uz lietas materiāliem balstītiem apsvērumiem, kā arī apcietinājuma termiņa atbilstības “saprātīgām laika robežām” izvērtējums, vadoties no ECT praksē noteiktajiem kritērijiem.

Priekšlikums:

Šajā sakarā autore piedāvā juridiskajā literatūrā, kas paredzēta kriminālprocesuālo normu piemērotājiem, īpaši izcelt lēmumam par drošības līdzekļa – apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamību atbilst KPL 274. panta piektās daļas prasībām, iekļaujot tajā arī ECT praksē nostiprināto apcietinājuma termiņa atbilstības “saprātīgām laika robežām” kritēriju izvērtējumu, ar atsaucēm uz lietas faktiskajiem apstākļiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija.* (04.11.1950). Eiropas Padomes, red. uz 01.04.2024. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (likumi.lv)
2. *Kriminaalmenetluse seadustik.* (12.02.2003). Eesti Vabariigi seadus, red. 14.04.2024. Kriminaalmenetluse seadustik–Riigi Teataja
3. *Kriminālprocesa likums.* (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 05.04.2024. Kriminālprocesa likums (likumi.lv).
4. *Latvijas Republikas Satversme.* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 05.04.2024. Latvijas Republikas Satversme (likumi.lv)
5. *Lietuvos Respublikos baudziamojo proceso kodeksas.* (09.04.2002). Lietuvos Respublikos įstatymas No. IX-785, red. 14.04.2024. Baudziamojo proceso kodeksas (inforex.lt)
6. *Strafprozeßordnung.* (07.04.1987). Recht der Bundesrepublik Deutschland, red. 27.04.2024. <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>.
7. Berezins, A. (27.03.2012). Apcietinājuma institūta teorētiskās un praktiskās problēmas. *Jurista Vārds*, 13. Žurnāls: Apcietinājuma institūta teorētiskās un praktiskās problēmas – Jurista Vārds (juristavards.lv)
8. Dzalbe, P., Eilande, V., Siliņš, J. (2010). *Rokasgrāmata tiesnešiem kriminālprocesā.* Tiesu namu aģentūra.

9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007.gada 8.maija spriedums lietā *Čistjakovs pret Latviju* Nr.67275/01. ECT spriedums_Cistjakovs_LV.doc (live.com)
10. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013.gada 11.jūlija spriedums lietā *Bannikovs pret Latviju* Nr.19279/03. CASE OF BANNIKOV v LATVIA_LV.doc (live.com)
11. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2022.gada 28.novembra spriedums lietā *Lavents pret Latviju* Nr. 58442/00. Eiropas cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Lavents pret Latviju*. Latvijas Vēstnesis (vestnesis.lv)
12. European Court of Human Rights 07.04.2005 judgment in the case of Calleja pret Malta No.75274/01. CALLEJA v. MALTA (coe.int)
13. European Court of Human Rights 20.01.2004 judgment in the case of D.P. v. Poland No. 34221/96. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61583>
14. Feldhūne, G., Kučs, A., & Skujeniece, V. (2004). *Cilvēktiesību rokasgrāmata tiesnešiem*. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts.
15. Judins, A., & Kronberga, I. (2011). *Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā*. Biedrība "Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS"
16. Meikališa, A., & Strada-Rozenberga, K. (2010). *Kriminālprocess. Raksti. 2005-2010*. Latvijas Vēstnesis.
17. Meikališa, A., Strada-Rozenberga, K., Rozenbergs, J., Maizītis, J., Ķinis, U., Rezevska, D., Lieljuksis, A., Kaija, S., Kūtris, G., Čentoricka, M., Gruzīņš, P., Līce, K., Lejnieks, M., & Zeppa-Priedīte, V. (2019). *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Latvijas Vēstnesis.
18. Tallija, A., & Kalniņa, I. (2005). Apcietinājuma piemērošanas tiesiskums: nacionālā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas jaunākā prakse. *Projekts „Tiesas nolēmumu analīze un apspriešana”*. https://providus.lv/article_files/1569/original/apcietinajums_petijums_final.pdf?1332247274